

Avrasya Bir Vakfı
Avrasya Stratejik
Araştırmalar Merkezi

ERMENİ

20

21

ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

IKSAREN
İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü
FİYATI: 7.75 YTL (7.750.000 TL)

İNSANLIĞA KARŞI SUÇLAR ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
ANKARA Kış 2005-İlkbahar 2006, Sayı: 20-21

İNSANLIĞA KARŞI SUÇLAR ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ GÜNLÜK HABER BÜLTENİ

İnsanlığa Karşı Suçlar
Ermeni Sorunu
Türk-Ermeni İlişkilerinde Son Durum

AN ENFORCED OUT OF YEREVAN OFFICES

Brandenburg Eyaleti, önümüzdeki ders yılından itibaren tarihte Ermeni soykırımına yer verecek. Eyalet Eğitim Bakanlığı bugün yapılan kabine toplantısında, öğretmenlere sunulmuş programı içeriğini tanıttı. Rupprecht, Türk devletinin yeni eklemlerini ancak tepkilere boyun eğmeyeceklerini ifade etti. Sözde soykırımı programa koyan Brandenburg Eyaleti, Türkiye'nin gösterdiği tepki üzerine konuyu müfredattan çıkarmıştı.

www.hurriyetim.com.tr/haber/0..sid-3@nvid-606903.00.asp

SESSİZLİK BOZULACAK

Lozan Antlaşması'nın yıldönümünde Türklere müzakere için yakın Port Meydanı'nda gösteri yapmaları için izin verildi. Ulusal Kanal'da da gösteri için izin verdi. Ulusal Kanal Antlaşması'nın 82. yıldönümü nedeniyle tüm hazırlıklarının

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Kış 2005 - İlkbahar 2006, Cilt 5-6, Sayı 20-21

SAHİBİ

Avrasya-Bir Vakfı adına **Şaban GÜLBAHAR**

EDİTÖR

E. Büyükelçi Ömer E. LÜTEM
(İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Başkanı)

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Yıldız DEVECİ

ABONE SORUMLUSU

ASAM Kitap Dağıtım

YAZI KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun)	Prof. Dr. Hasan KÖNİ (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim CÖHCE (İnönü Üniversitesi, Malatya)	Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk Üniversitesi, Konya)
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu, Karadeniz Teknik Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Erol KÜRKCÜOĞLU (Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü ve Atatürk Üniversitesi, Erzurum)
Dr. Şükrü ELEKDAĞ (Milletvekili, E. Büyükelçi)	Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR Türk Tarih Kurumu
Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU (Türk Tarih Kurumu Başkanı)	Ömer E. LÜTEM (E. Büyükelçi)
Dr. Erdal İLTER (Tarihçi-Yazar)	Prof. Dr. Nurşen MAZICI (Marmara Üniversitesi)
Dr. Yaşar KALAFAT (Tarihçi, Yazar)	Prof. Dr. Mehmet SARAY (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)
Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ (Fırat Üniversitesi, Elazığ)	Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram KODAMAN (Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta)	Dr. Bilal N. ŞİMŞİR (E. Büyükelçi, Tarihçi)
Prof. Dr. Enver KONUKÇU (Atatürk Üniversitesi, Erzurum)	

DANIŞMA KURULU

Alfabetik Sıra İle

Yrd. Doç. Dr. Kalerya BELOVA (Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Moskova)	Prof. Dr. Erich FEIGL (Tarihçi)
Andrew MANGO (Gazeteci, Yazar)	Prof. Dr. Stanford J. SHAW (Bilkent Üniversitesi, Ankara)
Prof. Dr. Justin MCCARTHY (Louisville Üniversitesi)	

Ermeni Araştırmaları yılda dört kez, İlkbahar, Yaz, Sonbahar ve Kış olarak yayınlanır.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış u ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayınlanır ya da yayınlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

AVRASYA BİR Vakfı

ASAM (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi)

Konrad Adenauer Cad., No.61, 06550, Yıldız-ankaya, Ankara

Tel:0.312. 491 60 70 Fax: 0.312. 491 60 99

www.asam.org.tr

İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü

Konrad Adenauer Cad., No.61, 06550, Yıldız-ankaya, Ankara

Tel:0.312.491 60 70 Fax: 0.312. 491 70 13

www.iksaren.org

Elektronik Posta: bilgi@iksaren.org

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni: GRAFT Reklam ve İletişim Hizmetleri, www.graft.com.tr

Tel:0.312 468 2795, Fax: 0.312 468 5874, bilgi@graft.com.tr

Baskı: Umut Tanı Sağlık Marbaa Turizm İnşaat San. ve Tic. A.ř.

Saner Basım Sanayii , Ostim Org. San. Bl. Turan iğdem Cad. No:15

Yenimahalle /ANKARA Tel: 0.312 385 91 03 (pbx)

Yurtiçi Abone creti: 25 YTL

Aşağıdaki banka hesap numarasına ödeme yapabilirsiniz:

YTL-304400-2001540, döviz TH-4001541, Vakıflar Bankası, Yıldız şubesi, Ankara

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayınlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Dergi sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Kapak:

Ahdamar Kilisesi Onarımında

Ermeni Araştırmaları Dergisi, İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü yayınıdır.

Editoriün Notu	5
MAKALELER	
<i>Olaylar ve Yorumlar</i>	7
Ömer Engin LÜTEM	
<i>Amerika'da Türk Ermeni Çatışması ve Harry The Turk Cinayeti</i>	65
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK	
<i>II. Meşrutiyetin Doğu Anadolu'daki Yansımaları ve Ermeni-Kürt İlişkilerine Tesiri</i>	87
Yrd. Doç Dr. Fatih ÜNAL	
<i>Ermeni Olayları ve Kıbrıs (1888-1912)</i>	115
Yrd. Doç Dr. Mehmet DEMİRYÜREK	
<i>Alman Federal Meclisinin Sözde Ermeni Soykırımı'nı Tanımasının Nedenleri ve Siyasal Protestanlığın Rolü Üzerine</i>	137
Burak GÜMÜŞ	
<i>Alman Okullarında Osmanlı'ya Karşı Yetiştirilen Ermeni Çocuklar</i>	159
Sezen KILIÇ	
KONFERANSLAR	
<i>Türk-Ermeni İlişkilerinde Yeni Yaklaşımlar Sempozyumu, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 15-16-17 Mart 2006</i>	173
(Musa GÜRBÜZ)	
<i>"Ermeni Sorunu Gerçeği" Konferansı, Bilgi Üniversitesi, Bağımsız Toplumsal Hareket Derneği, İstanbul, 15 Nisan 2006</i>	183
(Yıldız DEVECİ)	
<i>I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS), Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı: Türk-Ermeni İlişkileri Örneği, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 20-22 Nisan 2006</i>	187
(Yıldız DEVECİ)	
<i>Bilimin Işığında Ermeni Sorunu Sempozyumu, Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, 21 Nisan 2006</i>	193
(Ömer Engin LÜTEM)	
<i>"Osmanlı'dan Lozan'a Batı'nın Paylaşım Projeleri Sempozyumu, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 26-27 Nisan 2006</i>	195
(Birgül DEMİRTAŞ COŞKUN)	
KİTAP TAHLİLİ	
Samuel A. Weems : Ermenistan: Terörist "Hıristiyan" Ülkenin Sırları	199
(M. Serdar PALABİYYİK)	
Mustafa Çalık : Ermeni Soykırımı İddiaları: Yanlış Hesap Talât'tan ve Tehcir'den Dönünce	205
(Yıldız DEVECİ)	
EN SON ÇIKAN KİTAPLAR	211
ARŞİV BELGELERİ	
<i>Le Journal d'Orient gazetesinde 26 Nisan 1923 tarihinde yayınlanan İstanbul Ermeni Patriği Arslanyan'ın açıklamalarına ilişkin haber ve bu haberin Amerikan Dışişleri Bakanlığındaki yansımaları</i>	219
GÜNCEL BELGELER	
<i>Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Ali Tuğyan'ın Şehit Edilen Dışişleri Bakanlığı Mensupları İle Diğer Kamu Görevlilerini ve Aile Fertlerini Anmak Üzere Düzenlenen Törende Yaptığı Konuşma (17 Mart 2006)</i>	227
<i>Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Nabi Şensoy'un PBS Kanalında Yayımlanan "Ermeni Soykırımı" Adlı Program Hakkında Açıklaması (18 Nisan 2006)</i>	231

EDITÖRÜN NOTU

Ülkemizde Ermeni sorununa karşı duyulan ilginin git gide arttığı bir dönemde Ermeni Araştırmaları Dergisinin bir sayısını daha okuyucularımıza sunmakla mutluluk duyuyoruz.

Bu sayıdaki Olaylar ve Yorumlar'da Şubat ayı ortasından Haziran ayı ortasına kadar yaklaşık dört aylık bir süre içinde Türkiye'de ve diğer ülkelerde Ermeni sorunu konusunda başlıca gelişmeler anlatılmaktadır.

Prof. Dr. Kemal Çiçek Amerika'da Türk-Ermeni Çatışması ve Harry The Turk başlıklı yazısında, hemen hiç bilinmeyen bir olay olan, Harry the Turk lakabını taşıyan Halil adında bir Osmanlı vatandaşının 1896 yılında Ermenilerce katledilmesini ele almaktadır.

II. Meşrutiyetin Doğu Anadolu'daki Yansımaları ve Ermeni-Kürt İlişkilerine Tesiri başlıklı yazısında Yrd. Doç. Dr. Fatih Ünal, Meşrutiyetin Doğu Anadolu'daki Ermenilerce nasıl anlaşıldığını ve bu bölgede Ermeni-Kürt ilişkilerini nasıl etkilediğini incelemektedir.

Kıbrıs adasının, İngiliz idaresine geçtikten sonra, Ermeni ihtilal komitelerince Osmanlı İmparatorluğuna karşı faaliyetler için bir tür üs olarak kullanılmaya başlanması ve Osmanlı Hükümetinin de bu faaliyetleri izlemek ve önlemek amacıyla aldığı bazı önlemler Yrd. Doç. Dr. Mehmet Demiryürek'in Ermeni Olayları ve Kıbrıs (1888-1912) başlığını taşıyan yazısında anlatılmaktadır.

Almanya Millet Meclisi 2005 yılı Haziran ayında Ermeni soykırım iddialarını benimseyen bir karar kabul etmişti. Önemine rağmen Türkiye'de az incelenmiş olan bu olayın gerisindeki etkenler ve başlıca aktörler Burak Gümüş'ün Alman Federal Meclisi'nin Sözde Ermeni Soykırımını Tanımasının Nedenleri ve Siyasal Protestanlığın Rolü Üzerine başlığını taşıyan makalesinde incelenmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki yabancı okullar arasında en az incelenmiş olanı Alman okullarıdır. Bu, Alman okullarının geç açılmasından ve Almanya müttefik olduğu için bu okulların zararlı olmayacağı gibi bir kanıdan ileri gel-

mektedir. Oysa Sezen Kılıç'ın Alman Okullarında Osmanlı'ya Karşı Yetiştirilen Ermeni Çocuklar başlıklı makalesinden bu okulların da diğer yabancı okullardan pek farkı olmadığı anlaşılmaktadır.

Bir yandan Ermeni sorununa duyulan ilginin artması diğer yandan geçen Eylül ayında sadece Ermeni görüşlerinin dile getirildiği bir konferans yapılması¹ bazı üniversitelerimizi bu sorun hakkında konferanslar düzenlemeye özendirmiştir. Enstitümüz bunların hemen tamamına katılmış, bazılarının da organizasyonuna yardımcı olmuştur. Bu konferanslardan en kapsamlı olan beşi hakkında Dergimizin Konferanslar bölümünde bilgi verilmektedir.

Kitap Tahlilleri bölümünde iki kitap incelenmiştir. Yeni kitaplar bölümü bu kez geniş tutulmuş olup son üç yıl içinde yayınlanmış Türkçe ve diğer dillerde kitaplardan 56 adedine yer verilmiştir.

Dergimizin bu sayısında tarihi olaylara ait belgeler Arşiv Belgeleri, günümüzdeki olaylara ait belgeler ise Güncel Belgeler adı altında yayınlanmaktadır. Bu sayıda üç adet arşiv belgesine ve iki adet de güncel belgeye yer verilmiştir.

Enstitümüzün İnternet Sitesi (www.iksaren.org) yeniden yapılandırılarak okuyucumuzun hizmetine sunulmuştur. Dergimizin eski sayılarının tamamı ve yine Enstitümüz tarafından yayınlanan Review of Armenian Studies dergisinin tüm eski sayıları Siteye konmuştur. Ülkemizde münhasıran Ermeni sorunu, Ermeniler, Ermeni Diasporası ve Ermenistan konularını inceleyen başka bir yayın bulunmadığından dergilerimizdeki makalelere İnternet aracılığıyla ulaşılabilmesi araştırmacılar için büyük kolaylık sağlayacaktır.

En iyi dileklerimizle

Editör

1 23-25 Eylül 2005 tarihlerinde Bilgi Üniversitesinde yapılan Konferans

OLAYLAR VE YORUMLAR

Ömer E. LÜTEM

ASAM İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Başkanı E. Büyükelçi.
oelutem@iksaren.org

Özet: *Bu makalede 15 Şubat – 15 Haziran 2006 tarihleri arasında Türkiye ile Ermenistan arasındaki ikili ilişkiler ile Ermeni soykırımı iddiaları hakkında Arjantin, Kanada, Fransa, Belçika, Hollanda, Bulgaristan, Amerika Birleşik Devletleri, Çekoslovakya ve Polonya'daki bazı gelişmeler ele alınacaktır. Üçüncü bahis olarak da Ermeni sorunu bağlamında Amerika Birleşik Devletlerinde bazı ifade özgürlüğünün ihlâli girişimlerinden bahsedilecektir.*

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Ermenistan, Arjantin, Kanada, Fransa, Belçika, Hollanda, Bulgaristan, Amerika Birleşik Devletleri, Çekoslovakya, Polonya, Recep Tayyip Erdoğan, Abdullah Gül, Robert Koçaryan, Vartan Oskanyan, Başkan George W. Bush, Başkan Chirac, François Hollande, Douste-Blazy ve Soykırım*

Abstract: *This article will assess the bilateral relations between Turkey and Armenia encompassing the period from 15 February to June 2006. Furthermore, some developments pertaining to Armenian genocide allegations which took place in Argentina, Canada, France, Belgium, the Netherlands, Bulgaria, the United States, the Czech Republic and Poland will be examined. Thirdly, certain attempted infringements on the freedom of expression in the United States regarding the Armenian Question will be discussed.*

Key Words: *Turkey, Armenia, Argentina, Canada, France, Belgium, the Netherlands, Bulgaria, the United States of America, the Czech Republic, Poland, Recep Tayyip Erdogan, Abdullah Gul, Robert Kocharian, Vartan Oskanian, President George W. Bush, President Chirac, Francois Hollande, Douste-Blazy, Genocide.*

I. TÜRKİYE-ERMENİSTAN İKİLİ İLİŞKİLERİ

İncelediğimiz dört aylık dönem (15 Şubat- 15 Haziran 2006) içinde iki ülkenin dışişleri bakanları arasında bir toplantı yapılmamıştır. İki bakan son olarak 2004 yılı Eylül ayında New York'ta bir araya gelmiş olduklarına göre Haziran 2006 sonu itibarıyla 22 aydır temas etmemişlerdir. Bir önceki sa-

yımızda da değinmiş olduğumuz gibi¹ Ermeniler, bu tür toplantıların Türkiye ile Ermenistan'ın müzakere ettiğine dünyayı inandırmayı amaçladığını, bu toplantılardan bir sonuç alınmadığını, Türkiye'nin Azerbaycan'ın çıkarlarıyla bağlı olduğunu ileri sürerek, iki ülke dışişleri bakanlarının görüşmesinden kaçınmaktadırlar. Ancak aslında, Türkiye'den talep ettikleri sınırların açılması ve diplomatik ilişkiler kurulması gibi hususların AB tarafından da istendiği, o nedenle AB müzakere süreci içinde Türkiye'nin nasılsa bunları yerine getireceğini düşündükleri anlaşılmaktadır. Nitekim Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan bu konularda AB'nin Türkiye'ye baskı yapmasını beklediklerini açıkça söylemektedir. Bu hususu Nisan ayı başlarında Vaşington'da yaptığı bir basın toplantısında da tekrarlamıştır².

Resmi temaslarda bu durgunluğa mukabil iki ülke dışişleri bakanlığı temsilcilerinin zaman zaman bir araya geldikleri bazı haberlerden anlaşılmaktadır³. Bu temasları Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan da ayrıntıya girmeden teyit etmiştir⁴. Türkiye Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Namık Tan haftalık basın toplantısında, bir soru üzerine, Koçaryan'ın Başbakan gönderdiği cevabi mektuptan sonra⁵, ikili ilişkiler bakımından üzerinde ilerlenebilecek ortak bir zemin bulunup bulunmadığını araştırmak için iki ülke Dışişleri Müsteşar Yardımcıları düzeyinde bir görüşme süreci başlatıldığını ve şimdiye kadar üç tur görüşme gerçekleştirildiğini, bir sonraki görüşme için hazırlıkların sürdüğünü söylemiş ve Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmek yönündeki çabalarını sürdürmeye niyetli olduğunu belirtmiştir. Tan, bu çabalardan sonuç alınmasının Ermenistan'ın mevcut ikili ve bölgesel sorunların aşılmasında daha esnek ve yapıcı bir yaklaşım benimsemesine ve uluslararası hukuka uygun şekilde hareket etmesine bağlı olacağını da vurgulamıştır⁶. Şimdiye kadar yapılan toplantılarda başlıca anlaşmazlığın "soykırım" sorunundan çıktığı, Ermeni tarafının bu sorunu resmi makamlar tarafından değil, konferanslarda tarihçiler arasında görüşülmesini istediği Türkiye'nin de bunu kabul etmediği basın haberlerinden anlaşılmaktadır⁷.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü'nün ifadelerine tepki gösteren Ermenis-

---

1 Ermeni Araştırmaları, Sayı 19, s.8

2 Abhaber, 2 Nisan 2006

3 Noyan Tapan, 7 Mart 2006

4 Arminfo, 20 Nisan 2006

5 Ermeni Araştırmaları, sayı 16-17, s.33

6 www.mfa.gov.tr. Basın- Enformasyon, Haftalık Basın Toplantıları, 31 Mayıs 2006

7 Milliyet, 30 Mayıs 2006

tan Dışişleri Bakan Yardımcısı Gegam Garipçanyan, şu anda bu konularla uğraşmadıklarını, geçen yıl taraflar arasında toplantılar yapıldığını bu yıl toplantı olmadığını, kendi tutumlarının herkes tarafından bilindiğini bunların da sınırın herhangi bir koşula bağlanmadan açılması, diplomatik ilişkiler kurulması ve Ermeni “soykırımın”ın tanınması olduğunu söylemiştir.

Ermenilerin Avrupa Birliğinde olabilecek çıkarlarını korumak görevini üstlenmiş bir Taşnak kuruluşu olan Avrupa Ermeni Federasyonu Başkanı Bayan Hilda Çobanyan verdiği bir beyanatta bu tür temasların hiçbir somut ilerleme sağlamadığını, zira Türkiye’nin komşusuyla olan ilişkilerini iyileştirmek için hiçbir ciddi çaba içinde olmadığını, Türkiye’nin uyguladığı abluka ile Ermenistan’ı boğduğunu, uluslararası alanda izole etmeye çalıştığını ve “soykırımın” inkârı konusunda saldırgan girişimlerde bulunduğunu (Fransız kanun tasarısına karşı Türk girişimleri kastedilmektedir), Türkiye’nin küçük Ermenistan Cumhuriyeti’ni rehin durumunu sokmak istediğini bildirmiş ve bu tür davranışlara müsamaha gösterilmemesi için Avrupa Birliği makamlarına çağrıda bulunmuştur. Bayan Çobanyan ayrıca Türkiye Avrupalı olmak istiyorsa Ermeni soykırımında devletin sorumluluğunu tanınması ve Ermenistan’a uyguladığı ablukayı kaldırması gerektiğini söylemiştir⁸.

Dışişleri Bakanı Oskanyan da bu konuda devreye girerek toplantıların gizli olmadığını⁹, bunların Başbakan Erdoğan’ın Başkan Koçaryan’a mektup göndermesinden sonra başlamadığını, eskiden beri toplantılar yapıldığını¹⁰ söyleyerek bu son temasların önemli olmadığı izlenimini yaratmaya çalışmıştır. Oskanyan’ı bu şekilde davranmaya iten neden, Türkiye’ye karşı sert ve tavizden uzak bir politika izlendiği kanısını vermiş olan Ermeni Hükümeti’nin Türkiye ile kamu oyunundan gizlenen müzakereler yürütmesinin bir çelişki teşkil etmesidir.

Diğer yandan gerek Dışişleri Bakanı ve Yardımcısı’nın gerek Diasporayı temsil eden Bayan Hilda Çobanyan’ın iki ülke arasında görüşmeler yapılmış olduğunun açıklanmasına gösterdikleri tepkilerin diğer bir nedeni de Avrupa Birliği organlarının iki ülke arasında görüşmeler yapılmasını olumlu bir gelişme olarak kabul ederek sınırların açılması ile “soykırımın” tanınması konularında Türkiye’ye yapılmakta olan baskıları durdurması veya kaldırması, hiç olmazsa hafifletmesi olasılığının yarattığı korkudur.

8 Fédération Euro-Arménienne, Communiqué de Presse, 1 Haziran 2006

9 PanArmenian, 8 Haziran 2006

10 Regnum, 8 Haziran 2006

İncelediğimiz dönem içinde iki ülke ilgilileri mevcut sorunlar hakkındaki bazı beyanlarda bulunmuşlardır.

Türkiye Dışişleri Bakanı Abdullah Gül daha ziyade soykırım iddiaları üzerinde durmuştur. Gül, İspanyol El Pais gazetesine verdiği bir demeçte¹¹ soykırım iddiaları konusunda Türkiye'nin tutumunu bir kez da açıklamıştır. Dışişleri Bakanı Türkiye'de "Ermeni soykırımı" deyimini kullanmanın suç olmadığını, ancak bunun yalan olduğunu, böyle bir soykırım bulunmadığını, bunun bir propaganda olduğunu ifadeden sonra Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin isyan ettiğini ve hükümetin önlemler almak durumunda kaldığını, kayıplardan üzüntü duyulduğunu, yüz yıla yakın bir zaman sonra soykırımdan bahsetmenin doğru olmadığını ancak geçmiş olayların incelenebileceğini ve Türk arşivlerinin açık olduğunu söylemiştir.

Türkiye Dışişleri Bakanı bir milletvekilinin sorusuna cevaben TBMM yaptığı bir konuşmada¹² şimdye kadar 11 AB üyesi ülkenin (Fransa, Almanya, Hollanda, İtalya, İsveç, Polonya, Belçika, Slovakya, Yunanistan, Litvanya ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi) Ermenilerin soykırım iddialarını tanıyan kararlar almış olduklarını, bu kararların tamamen siyasi mahiyette olduğunu ve hukuki bakımdan bağlayıcı bulunmadıklarını belirtmiş, Avrupa Parlamentosunun sözde Ermeni soykırımı hakkındaki 1987 tarihli kararının da aynı niteliği taşıdığını, nitekim bir Ermeni derneğinin bu kararı temel alarak Türkiye'nin adaylık statüsü aleyhine Avrupa Adalet Divanı'nda açtığı bir davanın, Divan'ın Avrupa Parlamentosu kararlarının hukuk değil siyasi olduğunu belirterek reddettiğini söylemiştir.

Ermenistan siyaset adamları ise Türkiye ile mevcut sorunlar hakkında hayli sık konuşmuşlardır. Bu konuşmaların en önemlilerini aşağıda özetliyoruz.

Başkan Koçaryan Ermenistan-AB Parlamentolar arası İşbirliği Toplantısında Türkiye ile önkoşulsuz olarak ilişkiler kurmaya hazır olduklarını tekrarlamıştır¹³. Konunun ayrıntılarını bilmeyenler için kulağa hayli hoş gelen "önkoşulsuz ilişki kurmak" formülü, aslında ciddi sakıncalar içermektedir. Zira hiçbir önkoşul ileri sürmeden Ermenistan ile ilişki kurulur ve sınırlar açılırsa, Türkiye ile bu sorunlarını hiçbir taviz vermeden halletmiş olacak olan Ermenistan, Türkiye'nin

---

11 4 Mart 2006 tarihli El Pais'e atfen Armenews, 6 Mart 2006

12 Hürriyet, 1 Mart 2006

13 ARKA News Agency, 19 Nisan 2006

sınırlarını tanımamaya ve soykırım iddialarını ileri sürmeye devam etmekte hiçbir sakınca görmeyecektir. Ayrıca, artık Türkiye’den çekinmesine gerek kalmadığı için de Karabağ sorununda da daha uzlaşmaz davranacaktır.

Koçaryan “Ermeni Soykırımı Kurbanlarını Anma Günü” münasebetiyle 24 Nisan’da yayınladığı bir mesajda “Osmanlı Türkiyesi ve onun halefinin bu suçun (Ermeni “soykırımının”) tüm sorumluluğunu taşıdığını söylemiştir. Osmanlı İmparatorluğunun halefi Türkiye Cumhuriyeti olduğuna göre Ermenistan Cumhurbaşkanı Türkiye’yi suçlamıştır.

Ermenilerin tehciri 1915 yılında başlamış 1916’da son bulmuştur. Buna göre bu olayın tek sorumlusu o dönemin Osmanlı hükümetleridir. Osmanlı İmparatorluğu hukuken 1923’te Cumhuriyetin ilânıyla ortadan kalkmıştır. Türkiye hukuki alanda bu İmparatorluğun varisidir. Siyasi alanda değildir. Zira bizzat Ankara Hükümeti, birçok politikasını şiddetle yerdikten sonra Osmanlı İmparatorluğu’na son vermiştir. Türkiye Cumhuriyeti tehcir sırasında mevcut olmadığı ve Birinci Dünya Savaşı sırasındaki tüm sorunlar Lozan Antlaşmasıyla çözümlendiği için, tehcir nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti’ni suçlamak hukuken mümkün değildir.

Bu durum Ermeniler için bir çıkmaz yaratmaktadır. Zira halen herhangi bir kişiyi Ermeni tehcirinden sorumlu tutmak mümkün değildir. Bu kararı alanlar da uygulayanlar da çoktan ölmüşlerdir. Diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu ortadan kalktığı için sorumluluğu taşıyacak, yani soykırım iddialarını tanıyacak, tazminat ödeyecek ve Ermenistan’a toprak verecek bir devlet de ortada yoktur.

Ermeniler bu çıkmazdan kurtulabilmek için Türkiye Cumhuriyeti tehcir olayından sorumlu tutmaya çalışmışlardır. Tarihlerin uymamasının yarattığı sorunu aşabilmek için de tehcirin sonuçlarının birçok yıla yayıldığını ileri sürerek, tehcir dönemini 1915–1916 olarak değil, 1915–1923 olarak takdim etmeye çalışmışlardır. Ancak bu görüş Türkiye Cumhuriyeti tehcir kararını vermemiş ve uygulamamış olduğu için tutarsızdır. Daha sonraları yeni argüman arayışına girilmiş ve inkâr edenler mevcut olduğu sürece soykırımın sürdüğü gibi bir iddia ortaya atılmıştır. Buna göre Türkiye Cumhuriyeti, soykırımı inkâr ettiği için, soykırımdan sorumludur; o nedenle Türkiye’nin önce soykırımı tanıması, sonra tazminat ödemesi, sonra da Ermenistan’a toprak vermesi gerekmektedir.

Bu garip mantığın daha doğrusu mantıksızlığın kaynağı diasporadaki hayali geniş bazı Ermeni yazarlardır. Buna karşın Ermenistan hükümeti, Türkiye ile yeni bir anlaşmazlık konusu yaratmamak için, Türkiye’nin tehcirden sorumlu tutul-

ması konusunda sessiz kalmış, bazen de Türkiye'nin bundan sorumlu olmayacağı hususunda şifahi beyanlarda bulunulmuştur. Nitekim Dışişleri Bakanı Oskanyan ve Yardımcısı Kirakosyan, bu yıl 24 Nisan münasebetiyle yaptıkları beyanlarda, Ermenistan Cumhurbaşkanı'nın aksine, Türkiye Cumhuriyetini sorumlu tutmayan ifadeler kullanmışlardır.

Zaman gazetesine bir mülakat veren Kirakosyan "Bizce 1915 olaylarının sorumlusu Türk halkı değildir. O zamanki Türk yönetimi suçlu" demiştir.¹⁴ Dışişleri Bakanı Oskanyan ise Ermenistan televizyonuna verdiği bir demeçte "Birçok kez söyledim: Ermeniler bu suçları işleyenlerle bu günün Türkiyesini ayırabiliyorlar" şeklinde konuşmuştur.¹⁵ Kısaca Bakan ve yardımcısı Türkiye Cumhuriyeti'nin tehcir olayı için bir sorumluluk taşımadığını ifade etmişlerdir. Devlet başkanı ile ters düşmeleriye her halde bir koordinasyon eksikliğidir ve sonuç olarak Devlet Başkanı'nın sözleri geçerlidir.

Koçaryan'ın ilk defa Türkiye'yi sözde soykırımdan sorumlu tutmak istemesi ise Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı yürüttüğü politikanın daha sertleşeceğinin, özellikle soykırım ithamlarının artacağına işaret olarak görülebilir. Nitekim başka beyanlarda da bu niyetin izlerine rastlanmaktadır.

Mesela Koçaryan, Litvanya Devlet Başkanı Valdas Adamkus'un Ermenistan'ı ziyareti sırasında gazetecilere yaptığı bir beyanatta, Litvanya Parlamentosuna sözde Ermeni soykırımını tanıyan kararı¹⁶ için teşekkür ettikten sonra, Ermeni "soykırımın" tanınmasının Ermenistan için esas sorun olduğunu ifade etmiştir. Koçaryan vaktiyle (Sovyetler Birliği dönemini kastediyor) bu sorunun ideolojik engellerin tutsağı olduğunu, şimdi ise Ermenistan'ın bağımsız olduğunu ve politikalarını güçlü bir şekilde savunabileceğini söylemiştir¹⁷.

Dışişleri Bakanı Vardan Oskanyan'a gelince adigeçen bir Türk gazetesine¹⁸ verdiği bir mülakatta Ermeni görüşlerini dile getirmek imkânını bulmuştur. Bu mülakattan bazı kısımları olduğu gibi alıyoruz:

".....Eğer 1915'te yaşananlar olmasaydı, "diaspora" diye bir şey de olmayacaktı. Ermenistan ve diaspora, 1915'te yaşanan olayların kabul edilmesini ve kınanmasını istiyor. Öte yandan, sınırların kapalı olması, iki ülke arasında ilişki

14 Zaman, 25 Nisan 2006

15 Armenia TV, 24 Nisan 2006

16 Ermeni Araştırmaları, Sayı 19, s.15-17

17 Regnum, 25 Nisan 2006

18 Hürriyet, 27 Mart 2006.

bulunmaması da insanları öfkelenendiriyor ve sadece iki ülke arasındaki uçurumu derinleştiriyor.”

“.... Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan, Başbakan Erdoğan’ın “tarih komisyonu” kurulması önerisine verdiği cevapta, böyle bir komisyonun ancak diplomatik ilişkisi bulunan ve sınırları açık olan iki ülke arasında kurulabileceğini ve geniş bir hükümetler arası diyalogun parçası olabileceğini söyledi. Türkiye bu öneriye cevap vermedi. Avrupa Birliği de, aralarında anlaşmazlık olsa bile, Türkiye’nin bütün komşularıyla iyi ilişkiler kurması gerektiğini söyledi. Türkiye, bazıları ciddi olmak üzere, komşularıyla sorunları olan bir ülke; ama Ermenistan hariç bütün komşularıyla diplomatik ilişki içinde. Türkiye ve Ermenistan’ın uluslararası toplumda bugünkü sınırlarıyla var olduğu siyasi bir gerçektir. Bir başka siyasi gerçek de bizim komşu olduğumuz ve yan yana yaşayacağımızdır. Ermenistan’ın Türkiye’nin güvenliği için bir tehdit olmadığı da siyasi bir gerçektir.”

Ermenistan Dışişleri Bakanı’nın bu sözlerine daha yakından bakalım.

Önce “....Eğer 1915’te yaşananlar olmasaydı, “diaspora” diye bir şey de olmayacaktı.” görüşü doğru değildir. Osmanlı Ermenileri, genellikle ekonomik nedenle, XIX. asrın ikinci yarısından itibaren yabancı ülkelere göç etmeye başlamışlardır. O nedenle 1915’ten önce de bir Ermeni diasporası mevcuttu. Ancak bu diaspora tehcirden sonra çok büyümüştür.

Ermenistan ve diasporanın 1915 olaylarının kabul edilmesini ve kınanmasını istediği doğrudur. Ancak, gerçek anlamda bir kanıtlanma yapılmadan bu olayların soykırım olarak nitelendirilmesi ve özellikle günümüz Türkiye’sinin de bu uydurma soykırımla suçlanması iki ülke arasında önemli bir sorun olmuştur.

Sınırların kapalı olmasının, ilişki bulunmamasının iki ülke arasındaki uçurumu derinleştirdiği sözlerine katılmak mümkün değildir. İki ülke arasındaki sınır, Ermenistan’ın Sovyetlerin elinde olduğu 1920 yılından 1992 yılına kadar, nominal olarak açık, fiilen kapalı olmuştur. Ermenistan’ın bağımsızlığından sonra iki yıl kadar açık olan bu sınırın iki halk arasında yakınlaşmaya hizmet ettiği söylenemez. İki ülke arasında normal ilişkiler kurulamamasının nedeni sınırın kapalı olması değil, Ermenistan’ın Türkiye’nin toprak bütünlüğünü tanımaması, soykırım suçlamalarında bulunması, Karabağ ve diğer Azerbaycan topraklarını işgal etmesidir.

Koçaryan'ın Başbakan Erdoğan'ın mektubuna verdiği cevaba gelince Türkiye, iki ülke arasındaki başlıca sorunun soykırım iddiaları olduğu noktasından hareketle, bu sorunun çözümünü, hiç olmazsa tehcir olayı hakkında ortak bir anlayışa varılabilmesi için bir tarihçiler komisyonu kurulmasını önermişti. Başkan Koçaryan'ın ise askıda kalan tüm sorunları çözmek için bir hükümetler arası komisyon kurulmasını önermiştir. Koçaryan'ın cevap mektubundan¹⁹ bu komisyonun öncelikle iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulması ve sınırların açılmasını sağlamak amacıyla önerildiği sonucu çıkmaktadır. Oysa Türkiye'nin, soykırım iddiaları konusunda bir mutabakata vardıldıktan sonra, ikili ilişkileri ele almak istediği görülmektedir. Koçaryan'ın teklifiyse bunun tersidir. Önce ikili ilişkilerin normal hale getirilmesini amaçlamakta buna karşın "soykırım" konusunda ne yapılacağını belirtmemektedir. Normal olarak Ermenistan'ın, diplomatik ilişki kurduktan ve sınırlar açıldıktan sonra soykırım suçlamalarına devam etmeleri ve Karabağ konusunda da hiçbir taviz vermemesi beklenir.

Bir ülkenin komşularıyla iyi ilişkiler içinde olunması Kopenhag kriterlerinden biridir. O nedenle Avrupa Birliği'nin de Türkiye'den tüm komşularıyla iyi ilişkiler içinde olmasını istemesi normaldir. Ancak bu kriterin yerine getirilmesinin ön şartı Türkiye'nin komşularında da aynı isteğin bulunmasıdır. Diğer bir deyimle iyi komşuluk istemeyen bir ülke ile iyi komşuluk ilişkileri kurmak imkansızdır. Ermenistan ise Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımamakla ve soykırım suçlamalarında bulunmakla iyi komşuluk ilkesine öteden beri uymayan bir ülkedir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Türkiye'nin, Ermenistan hariç, bütün komşularıyla diplomatik ilişki içinde olduğunu söylemiştir. Sayın Bakan'ın Türkiye'nin AB üyesi olan Güney Kıbrıs'la da diplomatik ilişkisi olmadığını unuttuğu görülmektedir.

Bu vesileyle Ermenistan Dışişleri Bakanı'nın Türkiye'nin Avrupa Birliği sürecine çok önem verdiğini ve bu Birlikten gelecek baskılarla sınırların açılacağını ve Türkiye'nin "soykırımını" tanıyacağını ümit ettiğini tekrarlayalım. Oysa Türkiye'nin AB'den gelecek her talebi kabul etmesi sözkonusu değildir. Yeni göreve başlayan AB Genel Sekreteri Oğuz Demiralp taviz verilemeyecek sorunlar arasında, Kıbrıs sorunun yanında Ermeni soykırım iddialarını da zikretmiştir²⁰.

Ermenistan Dışişleri Bakanı kısa süre önce Türkiye'yi dar etnik çıkarlarının

---

19 Ermeni Araştırmaları, Sayı 16-17, s.33

20 Armenews, 21 Şubat 2006

üstesinden gelmekten aciz olmakla ve bölgesel sorunlara geniş açıdan yaklaşmama-
makla suçlamıştır²¹. Buradaki etnik çıkarlar deyimiyle Türkiye'nin Azerbaycan ile
olan yakın ilişkileri ifade edilmek istenmektedir. Bölgesel sorunlara geniş açıdan
bakmak ise herhalde Ermenistan'ın yanında Rus Federasyonu'nun da bu bölge-
deki politikalarının dikkate alınması anlamına gelmektedir. Ermenistan öte-
den beri Türkiye'nin Azerbaycan ile olan yakın ilişkilerinden şikâyet etmekte ve
Türkiye'nin Ermenistan ile olan ilişkilerine Azerbaycan'ın karıştırılmaması gerek-
tiğini savunmaktadır. Oysa Türkiye'nin Azerbaycan'la olan yakın ilişkileri sadece
"etnik yakınlıktan" ileri gelmemektedir. Başta Ermenistan'ın saldırgan tutumu
olmak üzere stratejik nedenlerle de Azerbaycan ile yakın ilişkiler içinde olmak
Türkiye'nin yararınaadır.

Vartan Oskanyan 24 Nisan'da "Ermeni Soykırımı Kurbanlarını Anma Günü"
münasebetiyle Ermenistan televizyonuna bir mülakat vermiştir. Genelde bilinen
Ermeni görüşlerini tekrarlayan ve yer yer Türkiye'yi şiddetle yeren bu konuşmada
özellikle şu hususlar dikkat çekmektedir:

Ermenistan Dışişleri Bakanı Türkiye'deki demokratikleşme sürecinin Ermeni
sorununu su yüzüne çıkardığını söylemiş, Ermeni soykırımının tanınmasının
uluslararası bir sorun haline geldiğini, artık sadece Ermenistan'ın bu soykırımın
tanınması talebinde bulunmadığını, soykırımın bilim ve medya dünyasının ve
gazetecilerin çoğunluğu tarafından da tanınan bir tarihi gerçek olduğunu söyle-
miştir.

Ermeni sorununun Türkiye'de gitgide daha fazla tartışılmasının nedeni
Türkiye'nin demokratikleşme süreci değil, beş yıl gibi kısa sayılabilecek bir süre-
de, içlerinde Almanya, Fransa, İtalya gibi büyük Avrupa ülkelerinin bulunduğu
on ülke parlamentosunun Ermeni soykırımı iddialarını tanıyan kararlar alması-
dır. Diğer yandan Ermeni propagandasının yoğunluğu ile Türkiye'nin Avrupa
Birliği'ne katılmasına karşı olan çevre ve kişiler ve Avrupa'da Müslümanlar ve
Müslüman ülkeler hakkındaki olumsuz kanılar bir araya gelince Ermeni soykırım
iddiaları geniş kabul görmeye başlamıştır.

Ermeni Bakanın ilginç bir beyanı da Ermeni Hükümeti ve temsilcilerinin
"soykırımın" tanınmasına aktif bir şekilde katılmalarının da tanıma konusunda
rol oynadığını belirtmesi olmuştur. Eskiden ve özellikle Ter Petrosyan'ın başkan-
lığı döneminde, Ermenistan'ın sözde soykırımın başka ülkeler tarafından tanın-

21 PanArmenian.Net, 19 Nisan 2006 ve ntv. 21 Mayıs 2006

ması için bir gayreti olmadığı, bu konunun daha ziyade Diaspora tarafından takip edildiği belirtilirdi. Artık Ermenistan'ın bu alandaki çabalarından adeta övgü ile bahsedilmesi Türkiye'ye karşı izlenmeye başladığı görülen sert politikanın bir diğer işaretidir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Türkiye'nin, normal ilişkiler kurulması için, Ermenistan'ın soykırım iddialarını bir kenara bırakmasını telkin ettiğini, oysa Ermenistan'ın bunu yapmasının mümkün olmadığını da belirtmiştir. Bu ifadeler Ermenistan'ın Türkiye ile hiç olmazsa bu safhada, bir anlaşmaya varmaya niyeti olmadığını göstermektedir.

Oskanyan ayrıca Türk Devleti'nin Osmanlılar döneminde insanlığa karşı işlenmiş suçların inkâr edilmesi, çarpıtılması veya yok edilmesi için parasını ve inanırlığını boşuna harcadığını söylemiştir.

Eskiden beri Türkiye'de genel kanaat hükümetlerin Ermeni iddialarına karşı koymak için yeterli kaynağı ayırmadığı merkezindedir. Oysa Ermeni Bakan aksi görüştedir. Bu arada asıl merak konusu Diasporanın soykırım iddiaların tanınması ve Türkiye aleyhindeki diğer faaliyetlere ne kadar harcama yaptığıdır. Sadece Amerika'da ve sadece 2002 yılında Ermenilerin temsilciler Meclisi üyelerine ve senatörlere yaptıkları açık bağışlar 14 milyon dolar olduğu ve aynı yıl Ararat filmi için 15 milyon dolar sarf edildiği dikkate alınır ve diasporanın bulunduğu diğer ülkelerde bu tür faaliyetler için yapılan harcama yaptığı düşünülürse ortaya yüz milyonlara ulaşan bir meblağ çıkabilir.

Oskanyan'ın en ilginç iddialarından biri de Türk toplumunun (yazarlar, tarihçiler, gazeteciler) gerçekte ne olduğunu aramaya çalışırken devletin "soykırım" ile ilgili soruları reddettiğini söylemesidir. Herhalde Oskanyan, Ermeni görüşlerini paylaşan az sayıda Türk bilim adamının Türk toplumunu temsil ettiğine inanmaktadır. Diğer yandan gerek Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün gerek Türk Tarih Kurumu'nun son yıllarda Ermeni sorunu hakkındaki yoğun çalışmaları Türk Devleti'nin Ermeni sorununu reddetmek değil gerçekleri ortaya çıkarmak için ciddi bir caba içinde olduğunun kanıtıdır.

Dışişleri Bakanı Oskanyan, Ermenistan'ın Avrupa Konseyi üyesi olmasının beşinci yıldönümü münasebetiyle bu kuruluşun Bakanlar Komitesi'nde yaptığı konuşmasında da Türkiye'yi eleştirmiştir. Bakanın bu konudaki sözlerinin çevirisi şöyledir:

“Türk Hükümeti yabancı ülkelerde soykırım gerçeğini inkâr etmekle ve kendi topraklarında da bu sorun hakkında bütün tartışmaları engellemekle gitgide daha saldırgan olmaktadır. Üyemiz olan bazı ülkelerde inkârcı tüm ifadelerin yasaklanmasını öngören mevzuatı kabul çabaları bu redde (soykırım iddialarının reddi) verilmiş doğal bir yanıt olmuştur. Türkiye’nin böyle bir hareketi ifade özgürlüğünün ihlali olarak telakki ettiğini gözlemlemek, Ermeni soykırımını tanıyan vatandaşlarını cezalandırmak hakkını kendisinde gördüğü düşünüldüğünde, ironik olmaktadır.”

Türkiye’de Ermeni sorunu hakkındaki tartışmaların engellendiği iddiası, bu konuda tam bir serbestlik içinde yayın yapıldığı, hatta bu sorun üzerinde uzmanlaşmış bir gazete (AGOS) bile bulunduğu, ayrıca tamamen bu soruna hasredilmiş konferanslar düzenlendiği, bu konferanslardan bir tanesinin (geçen Eylül ayında Bilgi Üniversitesi’nde düzenlenen konferans) sadece Ermeni görüşlerini yansıttığı dikkate alındığında, yanlış olmanın yanında bir iftira niteliği taşımaktadır. Türkiye’nin Ermeni sorununun tanıyan vatandaşlarını cezalandırdığı da doğru değildir. Türkiye’de “Ermeni sorunu olmuştur” dediği için hapse giren veya para cezası alan bir kişi mevcut değildir.

Ermeni Bakan’ın bunları bilmemesine imkân yoktur. Bu tür gerçek dışı beyanlarda bulunmasının başka bir nedeni olsa gerektir. Oskanyan’ın konuşması Ermeni soykırımı olmadığını ileri süren kişilerin cezalandırılmasını ön gören kanun tasarısının Fransız Millet Meclisi’nde görüşülmesinden ve ertelenmesinden bir gün sonra yapılmıştır. O itibarla konuşması bu ertelemeyi duyduğu düş kırıklığını yansıtmaktadır.

Yaklaşık bir buçuk yıldan beri Ermenistan’da Türkiye’ye karşı bir değişiklik hissedilmektedir. Bunun en bariz işareti dışişleri bakanları arasında toplantılar yapılmasına son vermeleridir. Bunun yanında Türkiye’nin git gide daha sert bir dille eleştirildiği görülmektedir. Bunun da örneği, yukarıda değindiğimiz gibi, Koçaryan’ın Türkiye’yi “soykırım” ile suçlamaya çalışmasıdır. Bu saldırgan denbilecek davranıştan ne beklendiğine gelince, Ermenilerin Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne katılmasına taraftar olmayan kişi, grup ve ülkeleri, sınırların bir an önce açılması ve sözde soykırımın tanınmasının Türkiye’nin AB üyeliğinin ön koşulu haline getirilmesi için, daha fazla gayret sarf etmeye çağırdığı düşünülmektedir.

Dışişleri Bakanı Oskanyan son olarak bir televizyon kanalına verdiği bir müla-

katta²² bazı Türk şahsiyetlerinin, Ermenistan'ın, Anayasası nedeniyle, Türkiye sınırlarını tanımadığını ifade ettiklerine değinerek Ermenistan Anayasası'nda böyle bir husus olmadığını, Anayasa'da, tarihi geçmiş ve değerler hakkında Bağımsızlık Bildirgesi'ne atıf yapıldığını ve Türkiye için tehlikeli olan hükümler bulunmadığını söylemiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanı ayrıca, Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmaya hazır olmadığını ve bunun için sınırın bir bahane olarak ileri sürüldüğünü iddia etmiştir. Oskanyan, diplomatik ilişkileri kuracak protokolün sınır sorununu da çözeceğini, ancak Türkiye'nin Ermenistan'da Türkiye sınırlarını tanıdığına dair bir beyanda bulunmasını istediğini, bu beyan yapılsa bile Türkiye'nin diplomatik ilişki kurup kurmayacağını bilemediklerini bildirmiştir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı'nın bu sözlerinin tam olarak anlaşılabilmesi için bazı açıklamalar yapmamız gerekmektedir.

Ermenistan'da 23 Ağustos 1990 tarihinde kabul edilen Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. maddesi şöyledir:” Ermenistan Cumhuriyeti, Türkiye’de ve Batı Ermenistan’da vuku bulmuş olan 1915 soykırımının uluslararası tanınmasını sağlamak görevini destekler.” Sözkonusu madde, Türkiye’nin kesinlikle karşı çıktığı soykırım iddiasını benimsedikten başka, bu iddianın uluslararası kabul görmesi için çalışılacağını belirtmekte, diğer yandan da Doğu Anadolu’yu Batı Ermenistan olarak adlandırarak Türkiye’nin toprak bütünlüğünün tanınmadığını dolaylı bir şekilde dile getirmektedir. Ermenistan Anayasası ise Bağımsızlık Bildirgesi’ndeki milli hedefleri temel almaktadır.

Ermenistan’ın Türkiye’nin toprak bütünlüğünü tanımak için gösterdiği direncin temelinde Bağımsızlık Bildirgesi ve Anayasası bulunmaktadır. Bu hükümler mevcut olduğu sürece Ermeni Hükümetleri’nin resmen Türkiye’nin toprak bütünlüğünü tanıması zordur. Ermenistan’ın, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırı tespit eden ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti tarafından da imzalanmış olan 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması’nı tanıdığını da resmen bildirmemesinin nedeni de budur.

Yukarıda değindiğimiz gibi, Ermenistan Dışişleri Bakanı diplomatik ilişkileri kuracak protokolün sınır sorununu da çözeceğini söylemiştir. Bu protokolde tarafların aynı zamanda birbirlerinin toprak bütünlüğünü tanıdıklarını beyan edecekleri de anlaşılmaktadır. Ancak protokolün bu hükmü Bağımsızlık Bildirgesi’ne

22 Arminfo, 9 Haziran 2006

ve dolayısıyla Anayasa'ya aykırı olduğu her zaman iddia edilebilecektir.

Koçaryan idaresi Türkiye ile hemen normal ilişkiler kurmak, toprak ve tazminat taleplerini ise gelecek hükümetlere bırakmak gibi bir politika geliştirmeye çalıştığı bilinmektedir. Buna göre şimdi Türkiye'nin toprak bütünlüğü tanınabilir. İleride Ermenistan güçlendiğinde sözkonusu protokol, Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'ne ve Anayasası'na aykırı olduğu belirtilerek, iptal edilebilir ve sonra da Türkiye'den toprak ve tazminat istenebilir. Bu hiç de gerçekçi görülmeyen senaryonun bir yandan Türkiye ile ilişki kurmak diğer yandan da Taşnaklar gibi aşırı çevreleri, toprak ve tazminat taleplerinden vazgeçilmediği bunların şimdilik ertelendiği gibi bir savla, avutmak amacıyla hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Bu arada geçen Kasım ayında Ermenistan Anayasası'nda bir çok değişiklik yapıldığı ve fakat Bağımsızlık Bildirgesiyle ilgili hükümlere dokunulmadığını, diğer bir deyimle Doğu Anadolu'nun Batı Ermenistan olarak adlandırılmasına devam edildiğini de belirtelim.

Görüldüğü gibi Ermenistan devlet adamları Türkiye'ye karşı gittikçe artan olumsuz bir tutum içindedir. Bu tutumun Ermenistan kamuoyunda etki yapmaya başladığı ve Türkiye'nin geçmiş yıllara göre daha fazla bir şekilde ve bazen en beklenmeyen alanlarda eleştirilmeye başladığı görülmektedir. Mesela Ermenistan Tüketiciler Birliği Türk mallarını boykot edilmesi için 2001 yılından beri²³ sürdürdüğü kampanyayı son zamanlarda arttırmıştır. Bu Birliğin başkanı Armen Pogosyan "Ermenistan pazarlarındaki Türk mallarını boykot etmeye başlamalıyız. Bu, her şeyden önce ulusal saygınlığımızla ilgili bir sorundur, sonra ekonomik bir sorundur." demiştir Pogosyan ayrıca tüketici standartlarını karşıladığı için Türk mallarının Ermenistan pazarından tamamen uzak tutmanın mümkün olmadığını belirtmiş sonra da "Vatandaşlarımız ucuz olmasına rağmen bazı malları satın almamaları gerektiğini anlamalıdır, zira bu, halkının tarihini hatırlayan her Ermeninin saygınlığını ilgilendirmektedir" demiştir²⁴. Görüldüğü gibi Ermenistan Tüketiciler Birliği'nin Türk mallarını boykot çağrısı bir ekonomik mülahazaya değil, maalesef ırkçı nefrete dayanmaktadır.

Diğer bir örnek 4 Nisan 2006 tarihinde yapılan bir kamuoyu yoklamasının sonuçlarıdır. Bu yoklamaya katılan 1000 gencin %90'ı Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi için Türkiye'nin soykırım iddialarını tanıması

23 Azg, 27 Nisan 2006

24 ArmRadio.am, 25.Nisan 2006

ve Ermenilere ait toprakları geri vermesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu koşullar olmadan Türkiye ile normal ilişkiler kurulmasını isteyen gençler sadece % 4'tür. Katılanların %6'sı bu konuda kararsız kalmıştır²⁵. Oysa Ermenistan hükümeti Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurulması ve sınırların açılması için ön koşul ileri sürmemektedir. Gençlerin bu çok aşırı tutumunun Ermenistan'da Türkiye aleyhindeki yoğun propagandanın sonucu olduğundan şüphe yoktur. Bu günün gençleri yarının idarecileri olduğundan, yarının idarecileri de bu fikirleri taşırsa Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geleceği de sorunlu olacak demektir.

II. SOYKIRIM İDDİALARINA İLİŞKİN GELİŞMELER

İncelediğimiz dönemde Ermenilerin soykırım iddialarını kabul eden bir devlet olmamıştır.

Buna karşın Arjantin senatosu sözde soykırımı tanıyan kararını yinelemiştir.

Ermenilerin soykırım iddiaları Kanada da hem Senato hem de Avam Kamarasınınca tanınmıştır. Buna karşın zamanın hükümeti bu kararı kendisi için bağlayıcı bulmamıştır. Parlamento seçimlerinden sonra iktidara gelen Başbakan Stephen Harper Ermeni "soykırımını" tanıdığını beyan etmiştir.

Daha önce Ermeni iddiaları doğrultusunda bir kanun kabul etmiş olan Fransa ile bu konuda kararlar almış olan Belçika ve Hollanda Parlamentoları'na Ermeni "soykırımını" inkâr edenlerin cezalandırılmasını öngören kanun teklifleri verilmiştir.

Bulgaristan Parlamentosu Ermeni "soykırımının" tanınmasını öngören bir kanun tasarısını reddetmiştir.

Başkan Bush bu yılki 24 Nisan mesajında da "soykırım" sözcüğünü kullanmamış ancak bu anlamı çağrıştıracak bazı başka sözcüklerden yararlanmıştı.

Çekoslovakya'ya Ermeni soykırım iddialarının tanınmasının ilk adımını oluşturmak üzere bir konferans düzenlenmiştir.

Polonya'nın eski Dışişleri Bakanı "soykırım" konusunun iki ülke tarihçileri ta-

---

25 Milliyet, 12 Nisan 2006 ve NoyanTapan 11 Nisan 2006

rafından ele alınması için bir girişim başlatmak istemiş ancak görevinden ayrılmıştır.

1.Arjantin

İncelediğimiz dönemde Ermeni soykırım iddialarını tanıyan tek meclis Arjantin Senatosu olmuştur. Senato 19 Nisan 2006 tarihinde bir açıklama yaparak, Ermenilere karşı yapılan “soykırımı” kınamış, bu olayın kurbanlarının aileleriyle dayanışma içinde bulunduğu belirtilmiş, soykırımın sistemli bir şekilde inkâr edilmesinden üzüntü duyulduğu ifade edilmiş ve uluslararası kuruluşlardan insan haklarının savunulması ve insanlığa karşı suçların önlenmesi için faaliyetlerini gözden geçirmeleri istenmiştir²⁶.

Böylelikle Arjantin Ermeni soykırımı iddiaları hakkında en fazla karar alan ülke olmuştur. Arjantin Senatosu'nun bu konudaki ilk kararı 1993 yılındadır. On yıllık bir suskunluktan sonra Senato 2003'ten itibaren her yıl Ermeni “soykırımı” hakkında bir karar almıştır. Bu arada 2004 yılında Ermeni “soykırımının” okullarda ve üniversitelerde okutulmasını ve 24 Nisan'ın da Ermeni “soykırımı” günü olarak kutlanmasını öngören bir kanun çıkarılmıştır.

Arjantin Senatosu'nun bu konuya gösterdiği ilgiyi açıklamak güçtür. Ülkelerinde hatırı sayılır bir Ermeni azınlığı bulunan Rusya Federasyonu, Fransa ve Lübnan gibi ülkelerde bile Ermeni iddiaları hakkında alınan kararların sayısı Arjantin'dekilerin yarısından azdır. Kanımızca Arjantin Senatosu'nun kararları konuya duyulan ilgiden değil sorumsuz davranışın bir sonucudur. Her yerde olduğu gibi burada da birkaç zengin Ermeni, aksini iddia eden de çıkmadığı için, Senatörleri kolaylıkla nüfuzları altına almaktadır.

2. Kanada

Stephen Harper 2004 yılı Mart ayında Kanada'ya yeni kurulan Muhafazakâr Partisi'nin başkanlığına seçildi. Genel Seçimlerden sonra ise 6 Şubat 2006 tarihinde Kanada Başbakanı oldu. İki ay kadar sonra bazı sözler nedeniyle Kanada ile Türkiye arasında bir kriz doğurdu.

Kanada'da yaklaşık 70.000 kişiden oluşan Ermeni diasporası yıllar süren gayretlerden sonra 2002 yılında Kanada Senatosu'na, 2004 yılında da Avam

26 Azg, 23 Nisan 2006

Kamarası'na²⁷ Ermeni "soykırımını" tanıyan kararlar kabul ettirmişti. Ancak Kanada Hükümetleri, Türkiye ile ilişkileri dikkate alarak, bu kararların bağlayıcı saymamışlardı. Esasen kararlar tanımanın ötesinde bir hüküm içermiyordu. Kanada Ermenileri bu kararların Hükümet tarafından da tanınmasını istemişler ancak başarı sağlayamamışlardı.

Geçen Şubat ayında yeni Kanada Hükümeti kurulur kurulmaz Ermenilerin tanıma için baskılarını arttırdıkları anlaşılmaktadır. Başbakan Harper 20 Nisan 2006 tarihinde bir gazetecinin bu konudaki sorusuna "Hatırlayacağınız gibi geçen parlamento Ermeni soykırımını tanıyan bir karar kabul etmişti. Partimiz bu kararı desteklemiştir. Biz de bu kararı tanımaya devam ediyoruz." cevabını vermiştir²⁸.

Başbakan 24 Nisan münasebetiyle, bir Taşnak kuruluşu olan Kanada Ermeni Milli Komitesi'ne gönderdiği bir mesajda, Medz Yeghern (Ermenice büyük felâket demektir. Soykırım anlamında kullanılmaktadır.) münasebetiyle Ermenilere selamlarını gönderdikten ve doksan bir yıl önce Ermeni halkının korkunç acılara ve yaşam kaybına uğradığını, geçen yıllarda Kanada Senatosu'nun yirminci yüzyılın ilk soykırımını tanıyan bir karar aldığını; Avam Kamarası'nın ise "1915 Ermeni soykırımını tanıyan ve bu hareketi insanlığa karşı bir suç olarak kınayan" bir karar kabul ettiğini bildirdikten sonra "Partim ve ben bu kararları destekledik ve bugün de bu kararları tanımaya devam ediyoruz" demiştir. Kanada Başbakanı devamla "tarihin bize verdiği dersleri hiç bir zaman unutmamamız, tarihten gelen düşmanlıkların bizi bölmesine izin vermememiz gerekmektedir. Tüm Kanadalıların sahip olduğu özgürlük, demokrasi ve insan haklarının temelinde birbirimize olan karşılıklı saygı bulunmaktadır" ifadelerinde bulunmuştur²⁹.

Kanada Ermeni Milli Komitesi Başkanı Vagarç Ebrahimyan Başbakan'ın bu mesajının gerçek ve adaletin kısa vadeli ekonomik çıkarlara ve siyasi mülahazalara galip geldiğini ve Kanada'nın ve özgür dünyanın soykırım ve etnik temizliğe müsaade etmeyeceğini gösterdiğini söylemiştir³⁰.

24 Nisan günü Ermeni "soykırımı" Kanada Avam Kamarası'nda anılmıştır. Bu vesileyle çeşitli parti mensupları soykırım iddialarını destekleyen konuşmalar

---

27 Ermeni Araştırmaları, Sayı 12-13, s.14-17

28 PanArmenian, 20 Nisan 2006

29 Armenian National Committee of Canada, Press Release, 21 Nisan 2006

30 Aynı kaynak

yapmışlar, Dışişleri Bakanı Peter MacKay'de Başbakan'ın Ermenilere 24 Nisan münasebetiyle gönderdiği mesajı teyit eden bir konuşma yapmıştır. Sonra mecliste saygı duruşunda bulunulmuştur³¹.

Kanada Başbakanı'nın nispeten yeni göreve başlaması nedeniyle Ermeni sorunun tüm yönlerini bilmediği, ülkesindeki Ermenilerin aşırı ısrarları etkisinde kalarak, sonuçlarını tam olarak hesaplamadan, onların istekleri doğrultusunda hareket ettiği düşünülebilir. Oysa Başbakan Erdoğan'ın bu olaylardan yaklaşık bir hafta kadar önce kendisine bir mektup göndererek Ermeni sorunu hakkındaki tartışmalara katılmaması için dikkatini çektiği sonradan açıklanmıştır³². Buna göre Kanada Başbakanı bilerek ve isteyerek hareket etmiştir. Diğer bir deyimle Türkiye ile ilişkilerin bozulmasına önem vermemiş (veya bozulacağına inanmamış) ve sayıları yaklaşık Ermeniler kadar olan Kanadalı Türkleri de dikkate almamıştır.

Kanada Başbakanı'nın tutumu böylece açıklık kazandıktan sonra Türkiye Dışişleri Bakanlığı 25 Nisan 2006 tarihinde "Kanada Başbakanı Stephen Harper'in Asılsız Ermeni İddialarını Sözde "Soykırım" Olarak Niteleyen ve Bu İddialara Destek Beyan Eden Açıklaması" başlığı altında şu açıklamayı yapmıştır:

"Kanada Başbakanı Stephen Harper'in, asılsız Ermeni iddialarını sözde "soykırım" olarak niteleyen ve bu iddialara destek beyan eden açıklamasını esefle karşılıyoruz.

Saygın tarihçilerin objektif araştırmalarına göre kesinlikle temelsiz olduğu kanıtlanmış olan "Ermeni soykırım" iddialarının, siyasi bir hüviyeti olan Başbakan Harper tarafından sanki tarihi gerçekmiş gibi takdim edilmesi vahim bir önyargılı tutumdur.

Konunun özüne ilişkin objektif değerlendirmelere dayanması mümkün olmayan bu tür açıklamalar, Türkiye ile Ermenistan arasında gelişmesini arzu ettiğimiz diyalog ortamına katkı yapmadığı gibi, Türkiye-Kanada ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemektedir. Kanada Parlamentosu'nun iki yıl önce Ermeni iddialarına destek veren

31 Armenian National Committee of Canada, Press Release, 24 Nisan 2006 Avam Kerasında bu konudaki konuşmalar arasında Yunan asıllı milletvekili Karygiannis Dışişleri Bakanı Mackay'e, dünyanın bulgesinde (Türkiye'nin olduğu bölgede) Kürtlere ve Kıbrıslılara karşı insan hakları ihlallerinin devam ettiğini bildirdikten sonra Pontus "soykırımının" ne zaman tanınacağını sormuştur. Bakan kendisine cevap vermemiştir.

32 Anadolu Ajansı, 9 Haziran 2006

kararından sonra iki ülke ilişkilerinde gözlenen durgunluk bunun en açık örneğidir.

Müttefikimiz Kanada'nın, Türkiye karşıtı lobilerin tarihten husumet ve nefret üretmeye yönelik girişimlerine destek vermeye devam etmesi, bu ülkenin bu nefret ve husumetin geçmişte kendi topraklarında Askeri Ataşemizin, bir Kanadalı güvenlik görevlisinin Ermeni suikastçılarca öldürülmesine, Büyükelçimizin ve Ticaret Ataşemizin yaralanmasına yol açtığı acı olaylardan hiçbir ders almadığını da göstermektedir.

Tartışmalı tarihi olaylar hakkında neredeyse bir asır sonra yabancı parlamentolar veya hükümetler tarafından yapılan açıklamalar gerçekte yaşananların niteliğini değiştirmeyecektir. Türkiye, uzun yılların propagandasına ve siyasi hesaplarına dayalı tek yanlı tarih yaratma ve yalanları gerçekmiş gibi kabul ettirme teşebbüslerini reddeder ve kınar.

Soykırım insanlığa karşı suçların en ağırıdır. Tarihteki trajik olayları tek yanlı çarpıtarak siyasi kazanç hedeflemek, insanlık için barış ve işbirliğine dayalı ortak bir gelecek yaratma amacına da kuşkusuz hizmet etmemektedir.

Ermeni iddialarının inanç temelinde değil, bilgi temelinde değerlendirilmesi beklenir. Türkiye, 1915 olaylarına ilişkin tarihi gerçeklerin etraflıca, ilgili tüm ülke ve tarafların arşiv belgelerine dayanarak, tarafsız ve saplantısız biçimde Türk, Ermeni ve diğer tarihçilerce ortak bir komisyonda araştırılması ve ulaşılabilecek sonuçların herkes tarafından kabul edilmesi önerisini bu vesileyle tekrarlar ve ikili ilişkilerin normalleştirilmesi amacıyla Ermenistan'a resmen iletilen bu önerinin hayata geçirilmesini, tarihle yüzleşmekten çekinmeyen sağduyulu ülkelerin destekleyeceğine olan inancını vurgular.

Bu bağlamda, özellikle sorumluluk mevkiinde bulunan kişilerin sübjektif temellere dayalı önyargılarından arınıp bilgi esasına dayalı objektif temellere göre akliselimle tavrı alması içten dileğimizdir.³³

Bu açıklama, haklı şikayetleri dile getirmekle beraber, Kanada'ya karşı, eğer uygulanacaksa, yaptırımlar hakkında bir bilgi içermemektedir. Ancak Kanada Başbakanı'nın açıklamasının Türkiye-Kanada ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği bildirilmektedir: Aynı gün yayınlanmış olan bir gazete Dışişleri Bakanlığında yapılan bir toplantıda "Kanada Hükümeti'nin bu tutumu nedeniyle bu ülke firmalarının (Sinop'taki) nükleer santral ihalesine katılmayacakları" kararının alındığını yazmıştır³⁴.

33 www.mfa.gov.tr. Açıklamalar, 2006 No. 63, 25 Nisan 2006

34 Hürriyet, 25 Nisan 2006

Türkiye'nin Kanada'ya karşı ekonomik alanda bazı önlemler alabileceğine dair tepki Ermeni Kanada Milli Komitesi İcra Direktörü Babikyan'dan gelmiştir. Adigeçen bu hususta şunları söylemiştir: “2002 yılında Senato karar aldığı zaman Türkler ilişkileri keseceklerini ve Kanada şirketlerini boykot edeceklerini belirterek Kanada'yı tehdit ettiler ve şantaj yaptılar. Ancak bir şey olmadı. Aynı şeyi 2004 yılında Avam Kamarası karar alınca da yaptılar. Şimdi de aynı taktiği kullanıyorlar³⁵. Ermenilerin, yakın ilişkiler içinde olduğu Kanada Hükümet çevrelerine Türklerin karşı önlemler almayacağı veya alamayacağı fikrini kabul ettirmiş bunun da Başbakan Harper'in Türkiye'ye karşı fütursuzca davranışının nedeni olması mümkündür.

Ottawa Büyükelçimiz Aydemir Erman'ın istişarelerde bulunmak üzere kısa bir süre için Ankara'ya çağırılması ve arkasından Türkiye'nin Kanada'da yapılmakta olan Mapple Flag hava kuvvetleri egzersizlerinden çekilmesi Ermeni sorununu yeniden, bir süre için Kanada basınının dikkatine getirmiştir. Ancak bu konu, şu sırada kapanmış gibidir.

Ermeniler Kanada'nın iki meclisine de soykırım iddialarını tanıttırdıktan sonra Hükümetin de bu tanımayı yapmasını sağlamışlardır. Bundan sonraki adımları, Fransa, Belçika ve Hollanda'da olduğu gibi “soykırımın” inkârını cezalandıracak bir kanunun çıkarılmasına çalışmak olabilir.

Kanada Hükümeti'nin Ermeni soykırım iddialarını tanımakla gerek iç gerek dış siyasette bir kazanç sağladığını söylemek zordur.

İç siyasette Kanadalı Ermenilerin gelecek seçimlerde Muhafazakâr Partiye oy verecekleri düşünülebilirse de seçimlere üç yıldan daha fazla zaman vardır. Diğer yandan gelecek seçimlerde Kanadalı Türklerin Muhafazakârlara oy vermemesini beklemek gerekir. Kısaca kazanılan bazı oylara karşın kaybedilen oylar da olacaktır.

Dış siyasette ise Türkiye ile olan ilişkilerde bir gerileme yaşanması normaldir. Bu gerilemenin etkileri ekonomik alanda da kendini hissettirdiği taktirde Kanada için ciddi kayıplar söz konusu olabilecektir.

Bu konudaki son gelişme Başbakan Erdoğan'ın müşavirlerinden milletvekili Egemen Barış'ın bir toplantı için gittiği Kanada'da Dışişleri Bakanı Mackey ile

³⁵ Ottawa Citizen, 6 Mayıs 2006

görüşmesidir. Basın haberlerine göre ³⁶ Barış, Kanada Başbakanı'nın sözlerinden duyulan endişeyi dile getirmiş, bu olayın iki ülke ilişkilerine gölge düşürdüğünü, Kanada'dan bu duruma çare bulmasını beklediklerini, Harper'in ifadelerinin Türkiye – Ermenistan ilişkilerine bir katkıda bulunmadığını söylemiştir. Başış ayrıca Türkiye'nin Kanada ile olan ticaretini arttırmak istediğini de belirtmiştir.

Kanada Dışişleri Bakanı ise Başbakan Erdoğan'ın Ermenistan ile tarihçilerden oluşacak bir ortak komite kurulması önerisini taktirle karşıladığını ve bu önerinin kabulü için Ermenistan makamlarına başvuracağını söylemiştir. Kanada'nın iki meclisi ile ayrıca hükümeti Ermeni soykırım iddialarını kabul ettikten sonra, amacı soykırım olup olmadığı araştırarak bir tarihçiler komisyonunu desteklemeleri pek mantığa sığmamaktadır. Kanada Dışişleri Bakanı'nın, inandığı için değil, Türkiye'deki duyarlılığı dikkate alarak havayı yumuşatmak amacıyla hareket ettiği anlaşılmaktadır.

3. Fransa

Dergimizin geçen sayısında “Tarihi Düzenleyen Fransız Kanunları” hakkında ayrıntılı bilgi verilmişti³⁷. “Tarihi düzenleyen” deyiminin anlamı tarihi olaylar hakkında değer hükümleri veren kanunlardır. Oysa kanun bildiri veya demeç değildir; değere değil işleme yöneliktir. Bir kanunda mutlaka bir fikir beyan etmek gerekiyorsa bu gerekçesinde yer alabilir.

Dünya'nın her yanında bu kurallara uyulurken Fransa'da, iç siyasetin içinde bulunduğu demagoji ortamının etkisiyle, tarihi olaylar hakkında yargı içeren dört kanun çıkarılmıştı. Tanınmış on dokuz Fransız tarihçisinin 13 Aralık 2005 tarihinde “Tarih İçin Özgürlük” başlığı altında bu tür kanunları yeren ve ilga edilmelerini isteyen bir bildiri yayınlamalarından sonra bu kanunlardan birindeki sömürgelerde Fransa'nın olumlu rolüne değinen ifadeler iptal edilmiş, sözde Ermeni soykırımını tanıyan 2001 tarihli kanun da dâhil diğer kanunlar için bir işlem yapılmamıştı. Buna karşın bu konudaki yoğun tartışmalar bundan böyle Fransa'da tarihi yargılayan yeni kanunların çıkarılmayacağı kanısını oluşturmuştu. Fransız Sosyalist Partisi'nin 2001 tarihli kanuna Ermeni “soykırımını” sorgulayanların cezalandırılmasını öngören bir madde eklenmesini isteyeceğini açıklaması bu kanunun doğru olmadığını göstermiştir.

---

36 Anadolu Ajansı, 9 Haziran 2006

37 Ermeni Araştırmaları, Sayı 19, s. 23-28

Fransız Polisi kayıtlarına göre 3.200 Türk 18 Mart 2006 tarihinde Lyon'da dikilmek istenen bir Ermeni "soykırım" anıtı aleyhine yürüyüş yapmıştır.³⁸ Aynı saatte başka amaçlarla gösteri yapan Fransız öğrencilerle Türkler arasında arbede çıkmış ancak polis müdahale etmiştir. Bu yürüyüşe izin verdiği için Bölge Valisi Ermeniler tarafından eleştirilmiştir³⁹. 18 Nisan'da bu anıtın üzerine bazı yazılar yazılmıştır. Ermenilerin bu iki olaydan sonra "soykırımı" inkâr edenlerin cezalandırılmasını öngören bir kanun çıkarılması için baskılarını arttırdıkları anlaşılmaktadır.

Fransız Sosyalist Partisi Başkanı François Holland'da bu konuda yaptığı bir açıklamada son zamanlarda Ermeni "soykırımını" n inkârına yönelik hareketlerin arttığını, bu nedenle Ermeni soykırımı reddedenlerin cezalandırmasını gerektiğini söylemiştir⁴⁰. Bu amaçla Sosyalist Partisi 2001 tarihli kanuna eklenmek üzere 27 Nisan 2006 tarihinde şu kanun teklifini hazırlamıştır: "*Madde 2: 1915 tarihli Ermeni soykırımının varlığını, 29 Temmuz 1881 tarihli Basın Özgürlüğü Yasası'nın 23. maddesinde gösterilen yöntemlerden biriyle ihlal edenler, aynı yasanın 24 mükerrer maddesi gereğince cezalandırılacaklardır*". Buna göre Ermeni soykırımını kamuoyu önünde reddedenler (bir konuşma yaparak, bir yazı yayınlamak) 5 yıla kadar hapse ve 45.000 Avro para cezasına çarptırılabilirlerdir.

Fransız Sosyalist Partisi'nin Ermeni görüşlerini çekincesiz desteklemesi nispeten yenidir. 3 Haziran 2004 tarihinde Sosyalist Partisi Başkanı François Hollande ile Taşnak Partisi'nin Fransız kolu Başkanı Mourad Papazian bir bildiri yayınlamak, Türkiye ile müzakerelere başlanmasının Kopenhag kriterleri yanında Avrupa Parlamentosu'nun 1987 yılı kararına saygı gösterilmesine bağlı olduğunu ifade etmişlerdi. Bilindiği üzere Avrupa Parlamentosu'nun bu kararında Türkiye'nin Avrupa Birliğine tam üye olmasını Ermeni "soykırımını" kabul etmesine bağlıyordu Sosyalist Parti bu vesileyle Ermeni "soykırımını" inkâr edenlerin cezalandırılmasını öngören bir kanun teklifinde bulunacağını da bildirmişti⁴¹. Bu tebliğden birkaç gün sonra, 8 Haziran 2004 tarihinde, Sosyalist milletvekili Didier Migaud Partisi'nin Meclis Grubunun tamamı tarafından desteklenen bir yasa teklifini Millet Meclisine vermiştir.

Diğer partilerden de benzer yasa teklifleri gelmiştir. Ancak bu konuda bir ka-

38 Agence France Presse, 18 Mart 2005

39 Armenews, 20 Mart 2006

40 Le Monde, 29 Nisan 2006

41 Ermeni Araştırmaları, Sayı 12-13, s. 22, 23

nun çıkmamasının nedeni Meclis üyelerinin çoğunluğunun, ifade özgürlüğünü kısıtlayacak olması nedeniyle, böyle bir yasaya taraflar olmamasıdır. Söz konusu yasa teklifleri hakkında dipnotta kısa bilgi verilmektedir⁴².

Fransız Sosyalist Partisi'nin bu konu üzerinde bu kadar durmasının nedeni iktidar partisinin içinde bulunduğu güç durumudur. Fransız hükümeti ekonomik alanda olduğu kadar sosyal alanda da başarılı olamamıştır. Başkan Chirac sahip olduğu prestiji önemli ölçüde yitirmiştir. İktidar partisi UMP'de bu başarısızlıkların getirdiği bir çalkantı, bir istikrarsızlık vardır. Sosyalistler bu durumdan yararlanarak hükümeti düşürmek, hiç olmazsa yıpratmak istemektedir. Sosyalistler bu kanun tasarısının görüşülmesinden iki gün önce Hükümet için güvenoyu istemişler ancak oylamayı kaybetmişlerdir⁴³. Söz konusu tasarının amacı Ermenileri tatmin etmek kadar hükümete bir darbe indirmek arzusudur. Hükümet ise, ister istemez, Fransa'nın Türkiye ile ilişkilerini dikkate almak durumundadır. Bu ise kendisini, böyle bir sorumluluğu olmayan Sosyalistlere karşı, savunmada bırakmaktadır.

Sosyalistlerin bu manevrasına iktidardaki UMP'nin⁴⁴ bazı üyelerinden tepki gelmiştir. Gelecek seçimlerde Cumhurbaşkanlığı için adaylığını koyacağı anlaşılan Nicolas Sarkozy'nin başkanlığını yaptığı bu partiden Eric Raoult Ermeni "soykırımını" inkâr edenler için bir yıl hapis ve 45.000 Avro para cezasını öngören bir kanun teklifi yapmıştır. Aynı partiden Richard Mallie ve Rolands Blum ise sosyalistlerin kanun teklifinin aynı olan bir tasarımı Millet Meclisi'ne sunmuşlardır⁴⁵. UMP ise bu konuda bir tutum belirlemedi ve yapılacak oylamada üyelerini serbest bırakma eğilimi öne çıkmıştır⁴⁶.

42 UMP Milletvekili François Rochebloine'in 18 Aralık 2002 tarihli teklifi
UMP Milletvekili Philippe Pemezec'in 15 Ocak 2004 tarihli teklifi
Sosyalist Parti Milletvekili Didier Migaud'un 8 Haziran 2004 tarihli teklifi
UMP Milletvekili Thierry Mariani'nin 24 Şubat 2005 tarihli teklifi
Komünist, Cumhuriyetçi ve Yurttaş Gurubun 19 Eylül 2005 tarihli teklifi
Sosyalist Partisinin 16 Nisan 2006 tarihli teklifi
UMP'den Eric Raoul'un 27 Nisan 2006 tarihli teklifi
UMP'den Richard Mallie ve Roland Blum'un 28 Nisan 2006 tarihli teklifleri

43 Le Monde, 16 Mayıs 2006

44 UMP, Union Pour Un Mouvement Populaire (Bir Halk Hareketi İçin Birlik)

45 Nouvelles d'Arménie en ligne, 28 Nisan 2006

46 Le Figaro, 10 Mayıs 2006

Siyasi alanda durum bu merkezde iken Tarih İçin Özgürlük Derneği⁴⁷ bir bildiri yayınlarak, geçen Aralık ayında Fransız Millet Meclisi'ndeki parti grupları yetkilileri ile yaptıkları görüşmeler sırasında kendilerine, tarih ile ilgili kanunlar konusunu daha vahim hale getiren girişimlerde bulunulmayacağını imâ edildiğini, bu nedenle Sosyalist Parti tarafından yapılan kanun önerisinin kendilerinde şok etkisi yaptığını, resmi gerçekler ilân etmeninin demokratik bir rejim ile bağdaşmayacağı hususunda vaktiyle uyarıda bulunmuş olduklarını, kanun tasarısında öngörülen cezaların fikir özgürlüğünü zedeleyeceğini ve özellikle öğretmenleri rehin alacağını ifade edilmiştir⁴⁸. Söz konusu Dernek üyelerinden tanınmış tarihçi Pierre Nora'nın "Parlamentomuz Ermeni baskı gruplarının tutsağı haline geldi. Ermeni sorununu İstanbul'da tartışmak Paris'ten daha kolay"⁴⁹ sözleri Fransa'daki durumu veciz bir şekilde açıklamıştır. Bu bildiriden sonra Fransa'da pek çok aydın ve tarihçi aynı paralelde görüş beyan etmişlerdir. Aksini söyleyenlerin sayısı çok az olmuştur.

Aynı eğilim Fransız siyaset adamlarında da görülmüştür. Millet Meclisi Başkanı Louis Debré⁵⁰, Dışişleri Komisyonu Başkanı Hervé de la Charette⁵¹, Sosyalist Parti Grubu Başkanı Jean Marc Ayrault⁵² gibi şahsiyetler tasarının aleyhinde tutum alırken Sosyalist Partiden az kişi tasarı lehinde konuşmuştur.

Türk kamuoyu bu tasarıya karşı büyük tepki göstermiştir. Ermenilere soykırım uygulandığı suçlaması yeterince ağır değilmiş gibi bir de "soykırım olmamıştır" diyenlerin hapse ve ağır para cezasına mahkûm edilmek istenmesi hiçbir şekilde kabul edilebilir görülmemiştir. Tepkiler arasında Fransız mallarına boykot uygulanması, Fransız Büyükelçiliği'nin bulunduğu sokağa anıt dikilmesi gibi, hiç bir yarar sağlamayacak derecede aşırı olanlar vardır. Basında da aynı eğilim görülmüş ve "Fransa Türkiye'den Silinmeli" düşüncesinde olanlar çıkmıştır⁵³. İlginç olan husus Türkiye'de kimsenin, dolaylı bir şekilde bile olsa, Fransa'daki kanun tasarısını desteklememiş olmasıdır.

47 "Tarih İçin Özgürlük" Bildirisini imzalayan Fransız tarihçileri "Tarih için Özgürlük Derneği" (L'Association Liberté pour l'histoire) kurmuşlardır.

48 Armenews, 8 Mayıs 2006

49 Zaman, 12 Mayıs 2005

50 Zaman 11 Mayıs 2005

51 Hürriyet, 11 Mayıs 2006

52 PanArmenian, 12 Mayıs 2006

53 Vatan, 11.05.2006. Necati Doğru "Fransız'ın Yaptığı"

Bu arada Ermeni soykırım iddialarını benimsemiş olan bazı Türk aydınlarının da Fransız tasarısını eleştirmesi şaşkınlık yaratmıştır. Zira bu kişilerin görüşlerini paylaştıkları diaspora Ermenileri gibi bu tasarıya sahip çıkmaları daha mantıklı görülmüştür.

Hepsi geçen yıl Eylül ayında Bilgi Üniversitesi'nde yapılan ve sadece Ermeni görüşlerinin savunulduğu, karşıt görüşlerin ifade edilmesine izin verilmediği konferansın düzenleyicisi veya katılımcısı olan dokuz Türk bilim adamı⁵⁴ bir bildiri yayınlarak “insanlık dışı felâketin (yani tehcirin) tüm ağırlığını üzerlerinde hissettiklerini, Ermenilerin acısının onların acısı olduğunu, vatan haini ilan edilseler dahi Türkiye’de demokrasi mücadelesini (?) sürdüreceklerini bildirdikten sonra Fransız Parlamentosu’ndaki yasa taslağından kaygı duyduklarını ifade ettiler. Bunun nedeni olarak da bu yasanın “tarih ve ortak belleği sorgulama sürecine” zarar vereceğini, yasanın Fransa’da özgür tartışmayı engelleyeceğini, bunun yanı sıra Türkiye’de de benzer ve daha güçlü bir etki yapacağını belirttiler⁵⁵. Bu hayli muğlâk sözlerden söz konusu aydınların bu yasayı çıktığı taktirde benzer önlemlerin Türkiye’de de alınacağından ve bunun da 1915 tehcirinin aslında bir soykırım olduğu şeklindeki kendilerinin de katıldığı propagandaya zarar vereceğinden endişe ettikleri anlaşılmaktadır. Bu düşünce bildiriye imzalayanlardan Halil Berktaş’ın Le Monde Gazetesi’ne verdiği bir mülakatta doğrulanmıştır. Berktaş söz konusu tasarı kanunlaştığı takdirde Türkiye Parlamentosu’nun karşı bir kanun kabul ederek soykırımın tanınmasını cezalandırabileceğini söylemiştir⁵⁶.

Bu bildiri Ermenilerin tepkisini çekmekte gecikmemiştir. ABD Ermenileri tarafından çok okunan California Courier Online’in yayımcısı Harout Sassounian aydınların bu bildiriye imzalamakla Ermeni “soykırımını” inkâr edenlerle aynı cepheye yer aldıklarını, ayrıca Türkiye’de tekrar itibar kazanmaya çalıştıklarını yazmıştır⁵⁷.

Asıl amacı ne olursa olsun, bu bildirin olumlu yönü Fransız yasa tasarısına karşı Türkiye’de, soykırıma inananlar da dâhil, herkesin birleşmiş olduğunu göstermesidir.

Söz konusu tasarı hakkındaki tartışmalara Türk veya Fransız olmayan bilim adamları da katılmıştır⁵⁸.

54 Söz konusu bilim adamları şunlardır: Ahmet İnsel, Baskın Oran, Elif Şafak, Etyen Mahcupyan, Halil Berktaş, Hrant Dink, Murat Belge, Müge Göçek, Ragıp Zarakolu

55 Radikal, 10 Mayıs 2006. Bu bildirin Fransızcası aynı gün La Libération gazetesinde yayımlanmıştır.

56 Le Monde, 18 Mayıs 2006

57 California Courier Online, 18 Mayıs 2006

58 Zaman, 10 Mayıs 2006

“Armenian Massacres in Ottoman Turkey:A Disputed Genocide” başlıklı kitabın yazarı Guenther Lewy parlamentoların tarihi değil kanunları görüşmesi gerektiğini, nerede olursa olsun bu tür kanunlara karşı olduğunu, bu kanunların İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Almanya’da uygulanabileceğini ancak artık bunlara ihtiyaç bulunmadığını söylemiştir.

“Atatürk” kitabının yazarı Andrew Mango ise ifade özgürlüğü üzerinde durarak, böyle bir kanunun kendi ülkesinde uygulanmasının mümkün olmadığını, İngiltere’de Yahudi soykırımının inkârına bile izin verildiğini zira ifade özgürlüğünün büyük değer, olduğunu söylemiştir.

Tanınmış Hollandalı tarihçi Prof. Eric Zürcher ise tasarının iki önemli açıdan mahzurlu olduğunu, öncelikle siyasetçilerin tarih yazmaktan uzak durması gerektiğini, ayrıca “soykırım” ifadesinin fazlasıyla vurgulanmasının, 1915’te olanların yeterince araştırılmasına engel olduğunu söylemiştir. Zürcher konunun Türkiye’nin AB üyeliği için şart haline getirilemeyeceğini, “Fransa’nın Cezayir’de, Belçika’nın Kongo’da, Hollanda’nın Uzakdoğu’da yaptıklarından AB’de hiç söz konusu edilmediğini, o nedenle de Türkiye’den söz edilmesinin anlamı olmadığını belirtmiştir.

Ermeni asıllı İngiliz tarihçi Ara Sarafian’da tasarının kanunlaşması halinde Türkiye-AB ilişkilerinin bozulacağını, Türkiye’de milliyetçiliğin yükseleceğini, Türkiye’de Ermeni sorunu üzerindeki tartışmaların durabileceğini söylemiştir. Sarafian ayrıca Fransa’nın kendi geçmişiyle yüzleşmesi gerektiğini, Fransa’nın tarihinde Cezayir ve Ruanda olaylarının bulunduğunu eklemiştir⁵⁹.

İsrail’li tarihçi ve diplomat Elie Brnavi’de bu tasarıya karşı çıkarak, tarihi gerçeklerin yasalarla dayatılmasının kabul edilemeyeceğini, bu yasa çıktığı takdirde Ermenilerin buna çok sevineceğini buna karşın Türkiye-Fransa ilişkilerinin darbe alacağı ve ayrıca Fransa’da Türkiye’nin AB üyeliğine karşı olanların bu yasaı kullanacaklarını belirtmiştir⁶⁰.

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül Sofya’da NATO toplantısı sırasında görüştüğü Fransız meslektaş Douste-Blazy’e “Böyle fikir özgürlüğü olur mu? Cumhurbaşkanı, Başbakan gelip görüşlerini ifade etse onları tutuklayacak mısınız?” diyerek tepkisini dile getirmiştir. Blazy tasarının Fransız Hükümeti’nin tutumunu yansıt-

59 Zaman, 10 Mayıs 2006

60 Cumhuriyet, 17 Mayıs 2006

madığını söylemekle yetinmiştir⁶¹. Gül daha sonra İzmir’de yaptığı bir beyanda herkesin bu konuda sorumlu bir şekilde davranması, küçük iç siyaset çıkarları nedeniyle iki ülke ilişkilerini tehlikeye atmanın yanlış olacağını bildirmiştir⁶².

Yazılı basına paralel olarak Türk televizyonları bu konuya geniş yer vererek bir çok yorum programı yayınladılar. Bu arada TRT bir ilke imza artarak bazı Türk yazar ve diplomatlarının katıldığı ve Fransızca konuşanlara hitap etmek üzere sadece bu dilin konuşulduğu bir program yayınlamıştır⁶³.

İstanbul bağımsız milletvekili Emin Şirin “Milletlerarası İddia ve Saptırmalara Karşı ve Çeşitli Ülkelerin Gerçekleştirdikleri Mezalimler ve Soykırımların Tanınması ve Anma Günlerinin Tesisi” hakkında bir kanun teklifini TBMM Başkanlığı’na sunmuştur⁶⁴. Bu tasarı Ermeni soykırım iddialarının ileri sürülmesini düşmanca bir davranış olarak kabul ediyor. Bazı ülkelerde yapılan mezalim ve soykırımların Türkiye tarafından kabul edilmesini öngörüyordu.

AKP Kahramanmaraş milletvekili Mevlüt Akgün ise hazırladığı bir yasa tasarısında Fransa’nın Cezayir’de ve Ruanda’da soykırım yapmış olduğunu inkâr edenlere 10.000 YTL para cezası verilmesi öngörülmüştür⁶⁵. Anavatan Partisi Milletvekili İbrahim Özdoğan da Türkiye’de Ermeni soykırımı olduğunu söyleyenlerin bir yıldan üç yıla kadar hapsini öngören bir kanun teklifi vermiştir⁶⁶. AKP Milletvekili Mahmut Koçak da Fransız askeri güçlerinin Cezayir’de yaptıklarının soykırım olarak kabul edilmesini, 8 Mayıs gününü “Cezayir soykırımını anma günü” olarak ilan edilmesini, Cezayir soykırımını inkâr edenlerin cezalandırılmasını öngören bir kanun teklifinin Fransız Parlamentosu’nda görüşmelerinin başlayacağı gün olan 18 Mayıs’ta Millet Meclisine sunmuştur⁶⁷.

Ermeni soykırımının Fransa tarafından tanınması hakkındaki 2001 yılı kanun kabulü sırasında Fransa’daki Türklerin ve Türk derneklerinin bu kanun aleyhin-

61 Milliyet, 3 Mayıs 2006

62 New Anatolian, 12 Mayıs 2006

63 TRT/İnt Arayış Programı, 9 Mayıs 2006. Yöneten E. Büyükelçi Ömer Lütem. Katılanlar Dışişleri Eski Bakanı Prof. Dr. Mümtaz Soysal, Türkiye’nin Paris Eski Büyükelçisi Uluç Özüllker. Telefonla katılanlar E. Büyükelçi Pulat Tacar. Doç Dr. Hasan Dilan ve Paris’te Anadolu Kültür Merkezi Başkanı Dr. Demir Önger

64 Yeni Çağ 17 Mayıs 2006

65 Hürriyet, 3 Mayıs 2006

66 Vatan, 13. Mayıs 2006

67 Anadolu Ajansı, 18 Mayıs 2006

de bir faaliyeti pek görülmemiştir. Beş yıl sonra ise bu derneklerin bir kısmının ciddi bir çalışma içine girdiği gözlemlendi. İmza toplama kampanyaları düzenlendi. Sosyalist Parti ileri gelenleriyle görüşmeler yapıldı. Fransız Millet Meclisi etrafında gösterilerde bulunuldu. Çok kişinin yer aldığı bu faaliyetlerde Sosyalist Partisi'nin Strasbourg-Neuhof ilçe başkanlığını yapan Şaban Kiper, Partisinin tutumun aksine söz konusu kanun tasarısını protesto etmekle dikkatleri çekti. Ayrıca Çok Kültürlü Kültür Gençlik Konseyi Başkanı (COJEP) Ali Gedikoğlu, aynı kuruluştan Veysel Filiz, Anadolu Kültür Merkezi Başkanı Dr. Demir Önger ve Paris Atatürkçü Düşünce Derneği Başkanı Ali Rıza Taşdelen öne çıkan isimler oldular. Buna karşın bir kaynak⁶⁸ Fransa'da çok sayıda Türk derneği ve kuruluşunun bu olay karşısında sessiz kaldığını yazdı.

TİSK, TESK, TÜKONFED, TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, İKV ve TESEV gibi bazı Türk kuruluşları "Apel A Nos Amis Française" (Fransız Dostlarımıza Çağrı) başlığıyla Le Monde, Le Figaro gibi bazı Fransız gazetelerinde bir ilan yayımlatarak Sosyalistlerin önerdiği kanunun sakıncalarını dile getirdiler ve tasarının geri çekilmesini istediler⁶⁹.

DISK Genel Sekreteri tasarı kanunlaştığı takdirde bundan ikili ilişkilerin zarar göreceğini söyledi⁷⁰. Memur-Sen Başkanı ise Fransa'nın sözde Ermeni soykırımını tanımak yerine Cezayir'den af dilemesi, gerektiğini belirtti⁷¹. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) Fransa'da Ermeni soykırımını inkâr edenlere hapis cezası öngören yasa tasarısının Fransız Parlamentosu'ndan geçmesi durumunda özel radyo ve televizyonlar ile TRT'ye "Fransız sanat eserlerini boykot etme" çağrısı yapma kararı aldı⁷². Yönetim Kurulu Başkanı Murat Yalçıntaş tasarı kanunlaştığı takdirde 350.000 üyeleriyle tavırlarını göstereceklerini bildirdi⁷³.

Galatasaray Eğitim Vakfı Başkanı İnan Kıraç Fransa Millet Meclisi Başkanı Louis Debré'ye Galatasaray Lisesi ve Üniversitesi'nde okumuş herkes adına tarihin keyfi ve taraflı bir biçimde siyasi düşüncelere alet edilmesinin geçmişe zarar vereceğini günümüzde ise yeni öfkelere neden olacağını ve gelecekte daha derin çatışmalara yol açacağını belirterek bu adımı atmadan önce (bu tasarı kanunlaş-

68 Zaman, 16 Mayıs 2006

69 Hürriyet, Le Monde, 6 Mayıs 2006

70 Turkish Daily News, 13 Mayıs 2006

71 Aynı kaynak

72 Milliyet, 12 Mayıs 2006

73 Türkiye, 13 Mayıs 2006

madan önce) çok iyi düşünülmesini rica etti⁷⁴ . Fransa Dışişleri Bakanı'nın bu konuda 18 Mayıs günü Mecliste yaptığı konuşmada Galatasaray Üniversitesine de değinmesi Kıraç'ın bu girişiminin etkili olduğunu gösterdi.

Türk resmi makamlarının da Fransız yasa tasarısına büyük tepki gösterdiği görüldü.

Sayın Cumhurbaşkanı'nın Başkan Chirac'a bir mektup göndererek tarihle ilgili konuların siyasilere değil tarihçilerin işi olduğunu ifade ettiği, tasarının Fransa'nın da büyük önem verdiği ifade ve düşünce özgürlüğüne ters olduğunu belirttiği ve tarihi gerçeklerle bağdaşmayan bu durum nedeniyle mevcut dostluğun bozulmasının iki ülke çıkarlarına aykırı olacağını vurguladığı basında yer aldı⁷⁵.

TBMM Başkanı Bülent Arınç Fransız Millet Meclisi Başkanı Jean-Louis Debré'ye bir mektup göndererek Temel İnsan Haklarının uluslararası seviyede uygulanmasında Fransa'nın oynamış olduğu önder role değinerek söz konusu kanun tasarısının ifade özgürlüğünün aleyhinde olduğunu belirtti⁷⁶.

Başbakan Recep Tayip Erdoğan 9 Mayıs 2006 tarihinde Türkiye'de iş yapan belli başlı Fransız şirketleri temsilcilerini davet ederek söz konusu kanun tasarısının düşünce ve ifade özgürlüğüne darbe vurduğunu belirtti ve tasarının kabul edilmemesi için gayret göstermelerini aksi halde iki ülke ilişkilerinin bozulacağını ifade etti. Başbakan ayrıca Türkiye'nin arşivlerini açtığını, ancak olumlu yaklaşımlarının Ermenistan'dan karşılık bulmadığını söyledi. İş adamları ise ellerinden geleni yapacaklarını ifade ettiler⁷⁷. Nitekim Türk-Fransız Ticaret Odası Başkanı'nın bu amaçla Başkan Chirac'a bir mektup göndermiş olduğu açıklandı⁷⁸.

Başbakan ayrıca AB-Latin Amerika zirvesine katılmak üzere gittiği Viyana'da Başkan Chirac ile görüşerek bu kanun tasarısının Türkiye'de yarattığı rahatsızlığı dile getirdi⁷⁹. Chirac'ın Türkiye'nin kaygılarına gerekli hassasiyetin gösterileceğini söylediği, hatta Fransız Meclisi'nin 18 Mayıs oturumunda bu konunun gündeme

---

74 Vatan, 13 Mayıs 2006

75 Hürriyet, 11 Mayıs 2006

76 The New Anatolian, 2 Mayıs 2006

77 Milliyet, 10 Mayıs 2006

78 Le Monde 10 Mayıs 2006

79 Hürriyet, 12 Mayıs 2006

gelmemesi olasılığından bahsettiği ileri sürüldü⁸⁰. Aşağıda anlatacağımız gibi bu tasarı 18 Mayıs'ta Fransız Meclisi'nde görüşüldü. Ancak Başkan Chirac'ın yakını Meclis Başkanı Debré'nin usta manevralarıyla oylanamadı.

Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Osman Korutürk, kısa bir süre için olduğu belirtilerek, istişareler için, Ankara'ya çağrıldı.

Fransa'daki resmi tepkilere gelince Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Denis Simonneau Türk yetkililerinin bu konu hakkındaki tepkileri hakkında çok dikkatli olduklarını söylemekle yetindi⁸¹. Bu sözler Fransız Dışişleri'nin gelişmelerden rahatsızlık duyduğunu, ancak konu bir iç siyaset sorunu haline geldiğinden fazla konuşulmak istenmediğini göstermektedir.

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Sözcü Yardımcısı Vladimir Karabetyan ise Ermeni soykırımını inkâr edenlerin cezalandırılmasını öngören kanun tasarısının Ermenistan tarafından taktir edildiğini, ayrıca Ermenistan'ın Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkilere karışmayacağını esasen buna da hakkının olmadığını bu çerçevede Paris'teki Büyükelçisini geri çekmesinin Türkiye'nin bir iç işi olarak gördüklerini ifade etti⁸².

TBMM'den dört kişilik bir heyet 9 Mayıs'ta Fransa'ya giderek söz konusu kanun tasarısı hakkında başta Fransız Millet Meclisi Başkanı Debré olmak üzere üst düzeyde bazı temaslarda bulundu. Heyet'te Meclis Dışişleri Komisyonu Başkanı Mehmet Dülger, bu komisyonun üyesi İstanbul Milletvekili Onur Öymen, AKP Kastamonu Milletvekili Musa Sivacıoğlu ile CHP Ankara Milletvekili Ayşe Gülsün Bilgehan yer aldı⁸³. Mehmet Dülger'in Fransız mallarının boykot edilmesi ve resmi ihalelere Fransız firmaların çağrılmaması olasılığından bahseden sözleri Fransız basınında da yankı buldu⁸⁴.

Türkiye'de çeşitli gruplar tasarıya karşı tepkilerini ifade etmek için gösteriler düzenlediler. Bu çerçevede İstanbul'da Fransız Başkonsoloslugu önünde İşçi Partisi yandaşları gösteri yaptı⁸⁵. Ankara'da ise İşçi Partisi, CHP, Türk-İş, Atatürkçü

80 Hürriyet, 13 Mayıs 2006

81 Zaman, 10 Mayıs 2006

82 PanArmenian.net, 11 Mayıs 2006

83 Anadolu Ajansı, / Mayıs 2006

84 Le Monde, 10 Mayıs 2006

85 Armenews, 12 Mayıs 2006

Düşüncü Derneği Fransız Büyükelçiliği önünde gösteri düzenlediler⁸⁶.

Bazı kişiler bu kanun çıktığı takdirde Fransa'ya gidip kendilerini hapsedireceklerini söylediler. Hürriyet Gazetesi Köşe Yazarı Mehmet Y. Yılmaz bu yasa çıktığı hafta Paris'e gidip elinde bir "Ermeni soykırımı yoktur" yazılı bir pankartla bir polis merkezi önünde gösteri yapacağını mahkum edildikten sonra İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurarak tazminat isteyeceğini söyledi⁸⁷. CHP Ankara Milletvekili, İsmet İnönü'nün torunu Gülsün Bilgehan ise bu yasa çıktığı takdirde önce kendisinin hapsedilmesi gerektiğini bildirdi⁸⁸. Kendisi hapsedirmek isteyen sadece Türkler değildi. RFI ve RTL'nin Türkiye Muhabiri Jerome Bastion da bir televizyon programında "eğer bu yasa geçerse Fransa'ya gidip ilk ihlâl eden ben olacağım; buyursun yargılasınlar, hapse atsınlar" demek suretiyle tepkisini dile getirdi⁸⁹. Bu kanun kabul edildikten sonra çok sayıda kişinin Fransa'da kanunu kasten ihlâl etmesi sonucunda tutuklanması Fransız Hükümeti için içinden çıkılmaz bir sorun oluşturacaktı.

Bu konuda Türk basınında Türkiye-Fransa arasındaki sıkı ekonomik bağlar da sık sık dile getirildi. İki ülke arasındaki yıllık ticaret hacminin 10 milyar Avro kadar olduğu, bunun 6,3 milyarının Fransa'nın Türkiye'ye ihracatı, 3,7 milyarlık bölümünün ise Türkiye'nin Fransa'ya ihracatı olduğu, özellikle otomotiv sanayide çok yakın ilişkiler bulunduğu belirtildi⁹⁰. Bu arada tasarı kanunlaştığı takdirde Fransız mallarının boykot edilmesi çağrıları da yapıldı⁹¹.

Fransa'ya dönelim. Başkan Chirac bu konudaki tutumunu Meclis görüşmelerinden bir gün önce dolaylı bir yolla açıkladı. Reuters Haber Ajansı başkana yakın çevrelere dayanarak Başkan'ın "Türkiye'nin Avrupa değerlerini benimsemesi çerçevesinde bir hafıza çalışması yapmasının önemine bir çok kez değindiğini, Ermeni sorununun, sorumluluk zihniyeti içinde sakın bir düşüncüyü gerektiren hassas bir sorun olduğunu söyledi⁹². Fransa Cumhurbaşkanı böylelikle Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılma süreci içinde Ermeni "soykırımını" tanıması gerektiğini ima ederken, soykırım iddialarını tanımayanların cezalandırılmasını öngören yasa

86 Hürriyet, 16 Mayıs 2006

87 Hürriyet, 12 Mayıs 2006

88 Aynı kaynak

89 Vatan 17 Mayıs, Mine Kırıkkant: İhlâl ve ilga

90 Hürriyet, 13 Mayıs 2006

91 Sabah, 9 Mayıs 2006, Türkiye, 13 Mayıs 2006

92 La Libération ve Armenews, 18 Mayıs 2006

tasarisına hiç değinmemesi ve üstelik Ermeni sorununun sorumluluk zihniyeti ve sükûnet içinde ele alınmasından bahsetmesi, yasa tasarısına karşı olduğu şekilde yorumlandı.

Sosyalistlerin kanun teklifi Meclisin Kanunlar Komisyonunda 11 Mayıs 2006 tarihinde görüşüldü. Konunun esası hakkında fikirler beyan edilmekle beraber kanun maddesi ele alınamadı. Böylelikle kanun tasarısı Komisyon tarafından fiilen reddedilmiş oldu⁹³. Ancak bu ret tasarının Meclis Genel Kurulunda görüşülmesini engellemedi. Meclisin bu konudaki genel eğilimini gösterdi.

“Ermeni “soykırımını” inkâr edenlerin cezalandırılmasına dair Sosyalist Partisinin kanun teklifi 18 Mayıs 2006 tarihinde Fransız Millet Meclisi’nde görüşülmeye başlandı. Sosyalist Partisi bu teklifi “niche parlementaire” denen bir usulden yararlanarak müzakereye açtı. Bu usul her partiye istediği kanun teklifini, yasa komisyonu hariç, diğer komisyonlara götürmeden Meclis Genel Kuruluna getirmek hakkını veriyor, böylelikle bazı kanunların çok çabuk çıkması sağlanıyordu. Ancak sınırlı bir şekilde başvurabildiğinden bu usulün en ivedi ve önemli konular için kullanılması gerekiyordu. Bu arada Ermeni “soykırımını” tanıyan 2001 yılı kanununun da bu usule başvurularak görüşülmüş ve kabul edilmiş olduğunu da belirtelim.

Sosyalist Partisi bu kez “niche parlementaire”i üç kanun tasarısı için kullandı. İlk iki tasarı üzerindeki müzakereler bittiğinde saat 12.15’i bulmuş ve Ermeni “soykırımını” kanun tasarısı için yaklaşık 45 dakika kalmıştı. Bu süre içinde rapor-tör, Dışişleri Bakanı ve altı milletvekili konuştu. Saat 13.05 olduğunda Başkan Debré bu kanun teklifinin Grup Başkanları toplantısı tarafından saptanacak bir tarihe ertelendiğini bildirerek oturuma son verdi. Böylelikle kanun tasarısı oylamaya da konamadı. Bu tasarının tekrar gündeme alınmasının ancak sonbaharda, olasılıkla Kasım ayında, mümkün olabileceği anlaşılmaktadır.

Bu vesileyle tasarının oya konmamasının Meclis tribünlerindeki Ermeniler tarafından şiddetle protesto edildiğini, bu kişilerin uzun süre binadan çıkmamak için direndiklerini de belirtelim⁹⁴. Ayrıca kanun tasarısının görüşülmesi sırasında da Meclis binası önünde Ermenilerin gösteri yaptıklarını⁹⁵ COJEP mensubu

93 Armenews, 11 Mayıs 2006

94 Sabah, 19 Mayıs 2006

95 Zaman, 19 Mayıs 2006

bazı Türklere ise daha uzak bir yerde gösteri izni verildiğini⁹⁶ de vurgulayalım. Oturum bittikten sonra da bina dışındaki Ermenilerin ellerinde bir Ermenistan bayrağı olduğu halde Meclis binasına girmeye çalıştıklarını ancak güvenlik güçleri tarafından engellendiklerini de bildirelim⁹⁷.

Sözkonusu kanun tasarısı üzerindeki müzakerelerde söz alan altı milletvekilinden beşi ve ayrıca raportör tasarının lehinde konuştular. Bir kişi (Marc Laffineur) kanunların tarih yazmaması gerektiği noktasından hareketle tasarının aleyhinde konuştu; ancak Ermeni soykırımının bir buçuk milyon kurban verdiğini kimse- nin inkâr edemeyeceğini söylemeyi de ihmâl etmedi.

Bu tasarı hakkındaki görüşmelerin tamamını vermemiz mümkün değildir. Burada en önemli gördüğümüz raportörün ve dışişleri bakanın konuşmalarını özetleyeceğiz, ayrıca bu konuşmalardaki bazı noktalar hakkında açıklayıcı bilgiler vereceğiz⁹⁸.

Raportör Christophe Masse, Lyon'da 24 Nisan 2006 tarihinde açılışı yapılan Ermeni anıtının neden olduğu "inkârcı" gösterilerden sonra bu kanun tasarısını ele aldıklarını belirterek sözlerine başladı. Lyon'da ne olmuştu? Bu şehirde tarihi Antonin-Poncet meydanında Ermeni soykırımını konu alan bir anıt dikilmek istenmiş, ancak civarda oturanlar anıtın meydana uymadığını belirterek inşasının önlenmesi için dava açmışlar, fakat anıtı Lyon Belediyesi izin verdiğinden, davayı kaybetmişlerdi. 17 Nisan akşamı bu anıt üzerine bazı yazılar yazılmıştı. Bunlar arasında "Ne mutlu Türküm Diyene" deymi de bulunuyordu. Yukarıda değindiğimiz gibi, Daha önce 18 Mart'ta yine Lyon'da Türkler tarafından düzenlenen bir gösteride Ermeni "soykırımı" aleyhinde pankartlar taşınmış, sloganlar atılmıştı. Fransa'daki Ermeniler bu iki olaya, inkârcılığın kanıtı olduğunu ileri sürerek, büyük tepki gösterdiler. Aslında ilk defa Türklerin örgütlenmiş bir şekilde kendilerine karşı çıkmış olmalarından endişe ettikleri ve bir kanuni yol bulunarak bu tür faaliyetlerin yasaklamaya çalıştıkları anlaşılıyordu.

Bu konuda belirtilmesi gereken bir diğer husus Fransa'da hemen her gün birçok yerde gösteri düzenlendiği ve duvar yazılarına da sıkça rastlandığıdır. Bunlar sakıncalı görülmezken bir Ermeni anıtına yazı yazılması ve bir gösteride soykırım

96 Radikal, 19 Mayıs 2006

97 Hürriyet, 19 Mayıs 2006

98 Bu müzakerelerle ilgili bilgiler 18 Mayıs 2006 tarihinde Les Nouvelles d'Arménie en Ligne web sitesinde (www.armenews.com) yayınlanan Fransız Millet Meclisinin resmi tutanaklarından alınmıştır.

iddiaları aleyhine sloganlar atılması veya pankartlar taşınmasının beş yıla kadar hapis ve 45.000 Euro para cezası ile cezalandırılmak istenmesi normal olmayıp Türklere karşı bir ayrımcılık yapılmak istendiğini göstermektedir.

Fransız Millet Meclisi'ne dönelim. Raportör Masse 2001 yılı kanununun, Ermeni soruna ilişkin tarih ve bellek tartışmalarına son noktayı koyduğunu söylemiştir. Bununla 2001 kanunu Ermeni "soykırımını" tanıdığı cihetle artık bu konuda yapılacak bir şey kalmadığını belirtmek istemiştir. Oysa Fransız tarihçileri tarih hakkında değer hükmü içeren tüm kanunların ve bu arada 2001 tarihli kanunun da ilgasını istemişlerdir.

Bilindiği üzere bu tasarının en zayıf yönü ifade özgürlüğünü çiğnemesidir. İfade özgürlüğü ise ancak bir kanunsal dayanak olduğunda sınırlanabilir. Raportör Masse Ermeni "soykırımı" konusunda uluslararası bir mahkeme kararının olmamasının ifade özgürlüğünün kısıtlanmasını engellemeyeceğini, zaten bir asır önce ne uluslararası adalet ne de soykırım kavramlarının olmadığını söylemiştir. Günümüzde ise Ermenistan'ın, Türkiye'nin de mutabakatı gerektiği için, Uluslararası Adalet Divanı'na başvurmadığını iddia etmiştir. Son olarak İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ifade özgürlüğüne bazı kısıtlamalar getirdiğini de, kendi tasarılarındaki kısıtlamayı haklı göstermek üzere, ileri sürmüştür.

Bu konuda ilk olarak belirtilmesi gereken husus Osmanlı İmparatorluğunun Ermeni katliamı iddialarını incelemek üzere tarafsız devlet temsilcilerinden bir komisyon kurulmasını 1919 yılında istediğidir. Bu komisyon gerçekleşse ve bazı kişileri Ermeni katliamı ile suçlasaydı, herhalde o kişileri yargılamak üzere bir mahkeme kurulurdu. İngilizler tarafsız devlet temsilcilerinden oluşan bir soruşturma komisyonu kurulmasını engellemişlerdir. Ayrıca kendileri Osmanlı yetkililerini yargılamak istemişler, ancak İngiliz başsavcısı bu konuda yeterli kanıt bulamamıştır. Kısaca bir asır kadar önce uluslararası bir mahkeme olmadığını söylemek bir mazeret değildir. İstenseydi bu mahkeme kolaylıkla kurulabilirdi.

Günümüzde Ermenistan'ın, Türkiye muvafakat etmeyeceği için, Uluslararası Adalet Divanına başvurmadığı iddiasına gelince Raportör Masse'in yeterli bilgi sahibi olmadığı anlaşılmaktadır. 1948 tarihli BM Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinin 9. maddesi şöyledir: "*Sözleşmeye taraf Devletler arasında, bu Sözleşmenin yorumlanması, uygulanması veya yerine getirilmesi ve ayrıca soykırım filllerinden veya Üçüncü maddede belirtilen fillerin her hangi birinden bir Devletin sorumluluğu ile ilgili olarak çıkan uyuşmazlıklar, uyuşmazlığın taraflarından birinin talebi üzerine Uluslararası Adalet Divanı önüne götür-*

rülür.” Buna göre Ermenistan, Türkiye’nin rızasına gerek olmadan, Türkiye’nin “soykırım fillerinden veya Üçüncü maddede belirtilen fillerin her hangi birinden” sorumlu olduğunu belirterek Uluslararası Adalet Divanına gidebilir. Rapor-törün bahsetmediği husus 1915 tehirci Soykırım Sözleşmesinin imzalanmasından önce olduğu için, Sözleşme’nin bu olaylara uygulanmayacağıdır. Dolayısıyla Ermenistan’ın talebi yerine getirilmeyecektir. Ancak Türkiye Sözleşme’nin 1915 olayları için uygulanmasını kabul ettiği takdirde Divan bu davaya bakmayı kabul edebilir, fakat buna mecbur değildir. Hukuki durum budur. Gerçekte ise Ermenistan Uluslararası Adalet Divanı’na gideceği veya gidebileceğine dair hiçbir bir açıklamada bulunmamıştır. Genel olarak Ermenistan’ın hukuk yolundan özenle kaçındığı kanısı mevcuttur.

Dışişleri Bakanı Philippe Douste-Blazy’nin konuşmasına gelince, Bakan Sosyalist milletvekilleri tarafından sık sık itirazlarla kesilen bu konuşmasına 1915 katliamının anılarının etkisi altında bulunan Ermeni kökenli vatandaşlarına karşı büyük sempatisi olduğunu belirtmekle başladı ve Fransa’nın Ermeni anılarını devam ettirmek ve onlarla dayanışmasını belirtmek için 2001 yılında kanun çıkarttığını söyleyerek alkış topladı.

Dışişleri Bakanının üzerinde durduğu birinci konu parlamentonun tarih hakkında karar veren kanunlar çıkarmaması oldu. Bakan kısa süre öce Mecliste bu konuda mutabakat meydana geldiğini (kanunlardan birindeki sömürgelerde Fransa’nın olumlu rolüne değinen ifadeler iptal edilmiş olması) vurguladı.

Douste-Blazy sonra Türk ve Ermeni tarihçilerin, ortak bir bellek oluşturabileceklerini ve bu belleğin taraflar arasında normal ilişkiler sürdürülebilmesinin en iyi garantisi olduğunu belirtti. (Fransız Bakanın ortak bellek deyiminden Ermeni ve Türk tarihçilerin olayları aynı şekilde yorumlamalarını kastettiği anlaşıl-maktadır) Bakan ayrıca bu çalışmanın Ermenistan’da ve Türkiye’de başladığını, bundan memnun olmak ve destek vermek gerektiğini, oysa kanun tasarısının bu tür gayretlere sekte vurabileceğini söyledi. Fransız Bakan bu kanun tasarısının kabulünün, sadece Türkler ve Ermeniler arasında bir barışma için değil, Fransa’nın çıkarları bakımından olumsuz sonuçlar doğurabileceğini belirtti. Douste-Blazy her ülkenin tarihinde karanlık sayfalar olduğunu, bunun için geçmişle hesaplaşmak ve bir bellek çalışması yapmak gerektiğini, bunun güç bir iş olduğunu, Türkiye’nin geçmişin acılı dönemlerini kabul etmek durumunda bulunduğunu, ancak günümüz Türkiye’sinin Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerindeki olaylardan sorumlu olmadığını ifade etti.

Douste-Blazy Türkiye’de arşivlerin incelenmesinin kolaylaştırıldığını, Eylül ayında çeşitli görüşlere sahip tarihçi ve aydınları bir araya getiren ve 1915-1916’nın korkunç olaylarının objektif bir incelemeye tabi tutulmasının temellerini atmaya çalışan bir konferans yapıldığını, Ankara hükümeti tarafından desteklenen bu konferansın, Türk halkının tarihin bu trajik dönemini benimsemesi bakımından bir dönüm noktası olduğuna inanıldığını, diğer yandan Türkiye’de Ermenistan’la diyalog kurmak için yeni bir dinamik belirdiğini, anlaşmazlıkların çözümlenmesi için iki ülke arasındaki temasların özendirilmesinde yarar olduğunu, Türk makamlarının geçen yıl Ermenistan’a tarih konusunda ortak bir çalışma yapılmasını teklif ettikleri ve Fransa’nın bu tür gayretleri desteklediğini söyledi.

Douste-Blazy Fransa’nın Ermenistan’ın sadık dostu olduğunu, Türkiye’nin de dostu olduğunu, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması sırasında Fransa’dan ilham alındığını (?), Fransa’nın Türkiye ile uzun zamandan beri güçlü, yakın ve devamlı ilişkileri olduğunu, uluslararası ilişkilerde Türkiye ile birçok konuda aynı görüşleri paylaştığını, Türkiye ile yıllar boyunca geliştirilmiş olan ekonomik, kültürel ve bilimsel ilişkilerin ve ayrıca Fransa’ya 300.000 kadar Türkü ülkesine kabul etmiş olduğu için, insani düzeyde de mevcut ilişkilerin iki ülke arasında devamlı bir ortaklık kurmuş bulunduğunu, Türkiye’nin modernizasyon ve diyalog çabalarının desteklenmesi, Türkiye’nin içine kapanmamasının ve otoriter milliyetçiğin gelişmesinin teşvik edilmemesinin gerektiği söylemiş ve Türkiye’deki Ermeni toplumunun bunu gayet iyi anladığını belirtmiştir.

Fransız Bakan tasarı kanunlaştığı takdirde bunun Türk halkının çoğunluğu tarafından dostane olmayan bir jest gibi algılanacağını ve Fransa’nın sadece Türkiye’de değil bu bölgenin tamamında etkisinin zayıflayacağı belirtilmiştir. Bakan, ayrıca, 2005 yılında %7 bir büyüme sağlamış olan Türkiye’nin Fransa için birinci derecede önemli bir ortak olduğunu, Türkiye’de bir çok Fransız şirketinin iş yaptığını, diğer yandan kültürel, bilimsel ve sanatsal yakınlığın da söz konusu olduğunu, Türk üniversitelerinde, özellikle Galatasaray Üniversitesi’nde, Fransız sever bir gelenek bulunduğunu söylemiş ve sorumluluk ruhuna temasla milletvekillerinden kanun teklifini reddetmelerini istemiştir.

Özetlenecek olursa Fransa Dışişleri Bakanı Meclislerin tarihi konularda kanun kabul etmemelerini hatırlatarak, Türkiye’de başlamış olduğunu iddia ettiği tarihi sorgulama sürecine zarar verilmemesini ileri sürerek, kabul edildiği takdirde bu kanunun Türkiye’de dostane olmayan bir hareket olarak algılanacağını belirterek ayrıca Fransa’nın ekonomik çıkarlarının zarar göreceğini bildirerek tasarının kabul edilmemesini istemiştir. Zaman yokluğu nedeniyle oylama yapılmadığından

Bakanın ifadelerinin milletvekillerini ne derecede etkilediğini bilmek mümkün değildir.

Bu arada Douste-Balzy'nin konuşmasında bazı yanlışlıklar olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Geçen Eylül ayında İstanbul'da Bilgi Üniversitesi'nde yapılan konferansa çeşitli görüşlere sahip tarihçi ve aydınlar değil, tek görüşe, Ermeni görüşlerine, sahip bazı Türk bilim adamları katılmıştır. Türk hükümeti ifade özgürlüğünün sağlanması amacıyla konferansın yapılmasını desteklemiş ancak içeriğini tasvip etmemiştir. Bu konferansın Türk halkının tarihinin trajik bir dönemini benimsemesi, diğer bir deyimle soykırım iddialarını kabul etmesi için bir dönüm noktası olduğu doğru değildir. Aksine bu konferans 1915 olaylarının soykırım olmadığına inanan bilim adamlarının daha kararlı bir şekilde çalışmalarına neden olmuştur. Nitekim İstanbul Konferansı'na tepki olarak en az beş konferans düzenlenmiş olması bunun kanıtını oluşturmaktadır⁹⁹.

Diğer yandan Türkiye'nin Ermenistan'a tarihi konularda bir ortak komisyon kurulmasını önerdiği doğru olmakla beraber Fransız Bakan bu teklifin Ermenistan tarafından kabul edilmediğini belirtmeyi ihmal etmiştir.

Kanımızca Douste-Blazy'nin konuşmasının takdire değer tek yönü tasarı kanunlaştığı taktirde bunun Türkiye tarafından dostane olmayan bir hareket olarak algılanacağını açıkça söylemesi ve bunun da Fransız çıkarlarına zarar vereceğini imâ etmesidir ki gerçek de budur. Bu tasarının bir süre ertelenmesi Türk-Fransız ilişkilerinde büyük bir krizin çıkmasını, şimdilik olsun, engellemiştir.

Sonbaharda tasarı tekrar gündeme geldiğinde ne olacaktır? Bu, büyük ölçüde, Fransız Hükümeti'nin Millet Meclisi'nde o zaman sahip olacağı güçle ilgilidir. Fransız Hükümeti'nin şimdiki zayıf durumu devam ederse tasarının kabulü muhtak gibidir. Ancak tasarının kanun haline gelmesi Senato tarafından da tasdik edilmesine bağlıdır. Bunun ise kolay olmayacağı anlaşılmaktadır. Senato bir virgülünü değiştirirse tasarının Millet Meclisince yeniden ele alınması gerekecektir. O taktirde, 1998–2001 arasında olduğu gibi, tasarının Senato ve Millet Meclisi arasında gidip gelmesi ve beklenmedik bir anda kanunlaşması mümkündür. O zaman Türkiye'nin ikili ilişkiler alanında bazı kısıtlayıcı önlemler alacağı anlaşılmaktadır. Ancak Fransa'nın kabul ettiği bir kanunu kısa zamanda değiştirmesi söz konusu olmayacaktır. Büyük olasılıkla Fransa Türkiye'nin kısıtlayıcı önlemlerine Avrupa Birliği çerçevesinde cevap vermeyi deneyerek Türkiye'nin Birliğe katılı-

99 Dergimizin bu sayısındaki "Konferanslar" bölümüne bakılması

minı yavaşlatacak veya durduracaktır. Böylelikle iki ülke ilişkilerinde olumsuz bir tırmanma yaşanacaktır.

Fransız kanun tasarısı Ermeni soykırım iddialarına karşı fikir beyanını cezalandırmayı amaçladığından esas itibariyle ifade özgürlüğünü ihlal eden bir nitelik taşımaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ana ilkelerinden biri ifade özgürlüğüdür. Sözleşmenin 10. maddesi herkesin görüşlerini açıklama ve anlatım özgürlüğüne sahip olduğunu, bu hakkın kanaat özgürlüğü ile haber veya fikir alma ve verme özgürlüğünü içerdiğini belirtmektedir. "Ermeni soykırımı olmamıştır" demek bir kanaat özgürlüğüdür.

Aynı madde ifade özgürlüğüne sınırlama getirilecek halleri de saptamaktadır. Bunlar, özetle, ulusal güvenlik, toprak bütünlüğünün ve kamu güvenliğinin korunması, kamu düzenin sağlanması, suç işlenmesinin önlenmesi, düzeninin korunması ve bazı kişisel haklar ve diğer bazı hususlardır. Bu sınırlamalardan hiç biri Ermeni soykırım iddialarını kapsamamaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 33. maddesi Sözleşmeye taraf bir ülkenin, Sözleşme hükümlerini ihlal eden diğer bir taraf ülke hakkında İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurabileceğini belirtmektedir.

Buna göre tasarı kanunlaşırda Türkiye İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurabilecektir. Ayrıca bu kanun nedeniyle hapis ve/veya para cezası almış kişiler de Sözleşmenin 34. maddesi gereğince Fransa aleyhine dava açabileceklerdir.

Siyasi yönden önemli olan husus Türkiye'nin böyle bir dava açtığı takdirde ikili ilişkiler alanında önlemler alması, diğer yandan konu uluslararası adalete intikal ettiğine göre Fransa'nın da Türkiye ile normal ilişkiler sürdürmesi gerektiği hususudur.

Türkiye'nin gerekli hazırlığı yaptığı takdirde bu davayı kazanma şansının yüksek olduğunu belirtelim. Fransa'da ifade özgürlüğüne çok önem verildiğinden böyle bir davada bazı Fransız avukatlar ve tanıkların görev almak istemeleri de olasıdır.

Diğer yandan bu davanın kazanılması soykırım iddialarını da geriletmesi ve bazı ülke parlamentolarında bu konuda kararlar alınmasından vazgeçilmesi sonucunu vermesi de olasıdır.

4- Belçika

Belçika'da Yahudi Soykırımı'nı inkâr eden, küçük düşüren veya haklı çıkar-maya çalışanları sekiz günden bir yıla kadar hapis ve beş bin Avroya kadar para cezasına çarptıran 1995 tarihli bir kanun vardır. Sözde Ermeni soykırımının bu kanun kapsamına alınması için Belçika'daki Ermeni çevreleri ve onları destekle-yenler geçmişte büyük çaba göstermişler ancak başarı sağlayamamışlardır¹⁰⁰.

Fransa'da aynı konuda bir kanun teklifi hazırlanması bu konunun Belçika'da da gündeme gelmesine neden olmuş ve hükümet ortağı Valon Liberal Partisin-den senatör olan ve öteden beri Ermeni çıkarlarını gözeten François Roelands du Vivier ile Bayan Christine Defraigne Belçika Senatosu'na bu konuda bir kanun teklifi sunmuşlardır.¹⁰¹

Tasarı 1995 yılı kanununun kapsamına üç "soykırımı" almaktadır. Tasarı bun-ları şu şekilde tanımlamaktadır: "Osmanlı Genç Türk rejimi tarafından Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılmış olan soykırım, Alman Nasyonal Sosyalist rejimi tarafından İkinci Dünya Savaşı sırasında yapılmış soykırım ve Hutu rejimi tara-fından 1994'de Rwanda'da yapılmış olan soykırım. Diğer "soykırım veya insanlığa karşı suçların bu kanun kapsamına alınabilmesi için bu suçların uluslararası bir mahkeme tarafından tanınması koşulu getirilmiştir. Ayrıca soykırım inkârın ay-rımcılık, kine teşvik ile bir kişinin veya kişilerin milliyeti, ırkı, etnik aidiyeti veya dini nedeniyle yerilmesi amacıyla yapılması esası konmuştur. Tasarıda görülen ceza kanundakinin aynıdır: Sekiz günden bir yıla kadar hapis ve 26 ila 5.000 Avro Para cezası¹⁰².

Daha önce bu konuda sunulan tasarıların Ermeni soykırımı iddialarını kapsa-masında güçlük yaşanmıştı. Zira, soykırımın kabul edilmesi için bir uluslararası mahkeme kararı bulunması gerekli görülüyordu ve Ermeni iddialarını doğrula-yan bir mahkeme kararı da bulunmuyordu. Bu yeni tasarı Ermeni "soykırımını" anlatan bir tanımlama (Osmanlı Genç Türk rejimi tarafından Birinci Dünya Sa-vaşı sırasında yapılmış olan soykırım) yapmak suretiyle bu güçlüğü gidermiştir.

Tasarıda dikkati çeken bir diğer nokta "soykırımların" kimler tarafından ya-pıldığıının bildirilmesi ancak kime karşı yapıldığının belirtilmemesidir. Geçekten

100 Ermeni Araştırmaları, Sayı 16-17, s. 64,65

101 Hürriyet, 11 Haziran 2006

102 Armenews, 15 Mayıs 2006

de tasarıda Ermeni, Yahudi veya Tutsi kelimeleri yoktur. Bunun amacı ilerde bu “soykırımların” başkalarına karşı da yapıldığının iddia edilmesini sağlamak olsa gerektir. Mesela böylece Osmanlıların sadece Ermenilere değil, Süryanilere, Keldanilere ve Pontus'lulara da soykırım yaptığı söylenebilecektir. Almanlar için ise Yahudilerin dışında Çingenelerin de soykırımı uğratıldığı da iddia edilebilecektir.

Geçmişe bakılırsa bu tasarının kabul edilme şansının fazla olmadığı söylenebilir. Ancak Fransız Parlamentosundaki benzer tasarı kanunlaşarsa Belçika Senatosu'ndaki tasarının da şansı artacaktır.

5- Hollanda

150 üyesi olan Hollanda Parlamentosu'nda 3 sandalyesi bulunan Hıristiyan Birliği (ChrıstıstenUnie) Partisi 1 Haziran 2006 tarihinde, bir soykırımı veya insanlığa karşı suçu, hakaret etmek veya nefrete teşvik etmek amacıyla, kasten inkâr eden kişilerin azami bir yıla kadar hapis cezasına çarptırılmasını öngören bir kanun tasarısı sunmuştur. Tasarı sahibi Bayan Tineke Huizinga yaptığı konuşmada tasarının kapsamına giren olaylar arasında Ermeni “soykırımını” da saymıştır¹⁰³.

Hollanda Parlamentosunda Türk Kökenli milletvekili Fadime Örgü, tasarının komisyonlarda takılacağını, geçmesi halinde ise Parlamento'da kabulünün zor olduğunu, Hollandalı Türkler olarak tasarının kanunlaşmasına asla müsaade etmeyeceklerini söylemiştir¹⁰⁴. Bu arada Hollanda'daki Türkleri tasarıya büyük tepki gösterdikleri ve Parlamento üyelerini mektup ve e-mail yağmuruna tuttukları haberleri basında yer almıştır¹⁰⁵.

Hollanda Parlamentosu 21 Aralık 2004 tarihinde, Avrupa Birliği'ne üyeliği için “Türkiye ile yapılacak görüşmelerde, Ermeni soykırımı konusunun devamlı olarak ve açıklıkla ele alınmasını” isteyen bir karar kabul etmiş ve böylelikle Ermeni soykırımı iddialarını tanımıştır¹⁰⁶. Şimdi sözkonusu olan soykırımı inkâr edenlerin cezalandırılmasıdır. Bu konuda Fransa'da Millet Meclisi'ne sunulan tasarının Hıristiyan Birliği'ne ilham vermiş olduğu anlaşılmaktadır.

103 Anp (Dutch Press Agency), 1 Haziran 2006

104 Zaman, 4 Haziran 2006

105 Anp (Dutch Pres Agency) 1 Haziran 2006

106 Ermeni Araştırmaları, Sayı 16-7, s. 39,40

Bu tasarının kabul olasılığına gelince, normal koşullarda ifade özgürlüğünü kısıtlayan bu tasarıya Hollanda'da itibar edilmemesi gerekir. Ancak Ermenilerin kendilerini acındırma yeteneğini hesaba katmakta yarar vardır. Diğer yandan Fransa'daki tasarı kanunlaştığı takdirde bu tasarının da önü açılmış olacaktır.

6- Bulgaristan

Bulgaristan'ın ATAKA Partisi Başkanı Volen Siderov, 12 milletvekiliyle birlikte, Ermeni "soykırımını" tanıyan ve 24 Nisan'ı soykırım kurbanlarını anma günü olarak kabul eden bir karar tasarısı sunmuştur. Tasarının gerekçesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Bulgarlara da soykırım uyguladığı için Ermeni "soykırımının" Bulgaristan için büyük anlam ifade ettiği bildirilmiş ve Bulgaristan'ın bu soykırımı tanımakta geç kaldığı belirtilmiştir¹⁰⁷.

ATAKA Partisi 1930'lı yıllarda Orta Avrupa'da geçerli ırkçı ideolojileri günümüz Bulgaristan'ına taşımış ve Bulgar seçmenlerinden bir kısmının güvenini kazanarak Meclise de girmiş aşırı sağ görüşlü bir partidir. Tahmin edileceği üzere ATAKA, başta Türkler olmak üzere, ülkede Bulgar soyundan gelmeyen tüm toplumlara cephe almıştır. Bu partinin, ırkçı nefret alanında aynı görüşleri paylaştığı için militan Ermenilerle ve bu arada Taşnaklarla işbirliği yapması normaldir.

Hükümet Koalisyonunda yer alan ve çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Hak ve Özgürlükler Hareketi bu tasarıya karşı cephe almıştır. Bu partiden milletvekili Remzi Osman Anadolu Ajansı muhabirine yaptığı bir açıklamada tasarının gündeme alınmasını dahi kabul edemeyeceklerini, genel kurula gelmeden komisyonda reddedilmesine çalışacaklarını söylemişse de¹⁰⁸ tasarı gündeme alınmış; ancak yapılan oylamada 55'e karşı 81 ve 33 çekimser oyla reddedilmiştir¹⁰⁹.

Bulgar halkının önemli bir bölümünde köklü bir Türk karşıtlığı vardır. Bulgarların çabalarıyla değil Rusya'nın bazı stratejik hesaplarıyla Bulgaristan'a 1878'de fiilen bağımsızlık verilmesinden sonra Bulgarların bir ulus haline getirilmesi gerekmiş bunun için de iki öge kullanılmıştır. Birincisi tarihte çok büyük bir Bulgar devleti olduğu ve modern Bulgaristan'ın bu devletin sınırlarına erişmesi gerektiğidir. İkincisi ise Osmanlı idaresi döneminde Bulgarların geri bırakıldığı, çok eziyet çektikleri ve nüfuslarının azaldığıdır. Bulgaristan, Büyük Bulgaristan hayallerini gerçekleştirmek üzere Balkan Savaşlarına, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarına

---

107 Milliyet 24 Şubat 2006

108 Aynı kaynak

109 Zaman, 10 Mayıs 2006

katılmış ve hepsinde de mağlup olmuştur. Böylelikle Büyük Bulgaristan hayali sona ermiş, ancak Osmanlı karşıtlığı, Bulgaristan'daki Türk azınlığı karşıtlığına dönüşerek yaşamıştır.

Türk azınlığına uygulanan ayırıcılık ve baskılar Cumhuriyet Türkiye'si ile Bulgaristan arasındaki başlıca sorun olmuştur. Diğer yandan baskılar nedeniyle Türkler Türkiye'ye göç etmek durumunda kalmışlar ve bu göçler 1950-1951 ve 1968-1978 yıllarında büyük rakamlara ulaşmıştır. Başkan Jivkov, kendi durumunu güçlendirmek amacıyla ve Türkiye'nin müdahale edemeyeceğine inandığı bir sırada, 1984 yılı sonunda Türklere kuvvet kullanılarak asimilasyon politikası izlenmeye başlamış ve bu çerçevede Türklerin isimleri Bulgar isimleriyle değiştirilmiş, Türkçe konuşmak, Türk müziği dinlemek, geleneksel Türk kıyafetleri giymek yasaklanmış, bölgesel televizyon ve radyolardaki az sayıda Türkçe yayın kaldırılmış ve kısmen Türkçe olarak çıkan bir gazete ve dergi de kapatılmıştır. Başkan Jivkov'un düşündüğünün aksine Turgut Özal Hükümetleri bu politikaya kesinlikle karşı çıkmıştır. Türkiye Bulgaristan'ın bu tutumunu ilgili tüm uluslararası kuruluşlarda dile getirmiş ayrıca ikili ilişkileri asgari düzeye indirmiştir. Türkiye'nin bu tutumu Jivkov idaresini zora sokmuş, diğer yandan Türklerin asimilasyon girişimlerine direnmeleri Bulgaristan'ın sınır kapılarını açarak Türklerin Türkiye'ye göç etmelerine izin vermeleri sonucunu doğurmuştur. Aynı dönemde Jivkov idaresinin Sovyetler Birliğiyle iyi ilişkiler sürdürememesi ve ülkedeki insan haklar ve çevreci akımların protestolarını önleyememesi Jivkov'un 1989 yılı Kasım ayında devrilmesine yol açmıştır.

Jivkov'dan sonra gelen Komünist Hükümet Türklere karşı uygulanan zorla asimilasyon önlemlerini kaldırmıştır. Türkler ise kısa sürede toparlanarak, Bulgar asıllı olanlara da açık bir parti kurmuşlar. Hak ve Özgürlükler (HÖH) adını alan bu parti % 10 civarındaki oylarını akıllıca kullanarak, şimdi olduğu gibi, zaman zaman hükümette yer almıştır.

Bulgaristan'da büyük ölçüde demokrasi yerleşmiş olmasına rağmen Komünist Partisi ile ordu ve polisin eski mensuplarında ve sağ düşüncedeki bazı aydınlarda, ırkçılık temeline dayalı Türk azınlığı karşıtlığı hâlâ vardır. Komünist Partisi'nin mirasçısı olan Sosyalist Parti de bu karşıtlığı ılımlı bir şekilde de olsa bir süre götürmüştü, Avrupa Birliği'ne taraftar olunca ve özellikle hükümet kurabilmek için HÖH'e ihtiyaç duyunca tutum değiştirmiştir. Şimdi bu karşıtlığın Bulgaristan'daki başlıca temsilcisi ATAKA'dır. Ancak Hükümetin devam etmesi için HÖH'ün koalisyonunda olması gerektiğinden HÖH'e karşı olan hareketlerin başarı şansı yok gibidir. Bu nedenle HÖH'e karşı doğrudan değil dolaylı bir hü-

cumun düşünüldüğü ve bu amaçla Ermeni “soykırımını” tanıyan bir karar tasarısının ortaya atıldığı anlaşılmaktadır. Aralarında Almanya, Fransa ve İtalya gibi büyük ülkelerinde bulunduğu on AB üyesi ülkesinin parlamentosunda Ermeni “soykırımını” kabul eden kararlar almış olması ATAKA’nın sözkonusu tasarımı sunmasını kolaylaştırmış, hedef olarak Bulgaristan Türkleri’nin değil Türkiye’nin gösterilmesinin tasarının kabulüne yardım edeceği düşünülmüştür. Nitekim bu tasarının 55 oy alması, 22 milletvekili olan ATAKA’dan başka parti mensupları tarafından de desteklendiğini göstermektedir.

Bu tasarının bir süre sonra yeniden ortaya atılması mümkündür. Zira mevcut 55 oyun artması olasılığı vardır. Nitekim çekimsiz oy kullanmış 33 milletvekilinden bazıları ileride tasarıya oy verebilir. Oylamaya katılmamış 71 milletvekili arasından da ikinci bir oylamada tasarımı uygun görenler çıkabilir. Bulgaristan beklendiği şekilde 2007 yılı içinde AB üyesi olursa kendisini Türkiye’ye karşı daha serbest hissedebilir. O nedenle, şimdi olduğu gibi, ileride de bu tür tasarılarla karşı HÖH’ün tutumu belirleyici olacaktır. HÖH kesin olarak karşı çıkmaya devam ettiği takdirde, bugünkü Bulgar Hükümeti iktidarda kaldığı sürece, bu tür tasarıların kabul edilme şansı olmayacaktır. Buna karşın HÖH’ün herhangi bir nedenle tereddütlü davranması veya ileride hükümete katılmaması gibi hallerde tasarının kabul edilme olasılığı artacaktır.

7- Amerika Birleşik Devletleri

ABD Başkanı George W. Bush 24 Nisan 2006 tarihinde “Ermeni Anma Günü “ münasebetiyle geleneksel mesajını yayınlamıştır.

Başkan’ın bu yıl da Ermeni tehciri için “soykırım” deyimini kullanmaması Amerika’daki Ermenilerin eleştirilerine hedef olmuştur. Daha ziyade varlıklı Ermenileri temsil eden ve hükümetle iyi geçinmeyi yeğleyen Amerika Ermeni Asamblesi (Armenian Assembly of America, AAA) yayınladığı bir bildiriye başkan ılımlı bir dille eleştirmiş ve 2000 yılı seçim kampanyası sırasında “soykırımını” tanımak hususunda verdiği sözü tutmadığını vurgulamıştır¹¹⁰. Taşnak Partisi’nin bir örgütü olan Amerika Ermeni Milli Komitesi (Armenian National Committee of America, ANCA) ise 200’den fazla Kongre üyesi tarafından talep edilmiş olmasına rağmen, Başkan’ın soykırım sözcüğünü kullanmadığını belirtmiş ve George W. Bush’un Başkan adayı olduğu dönemde soykırım sözcüğünü kullanacağını belirtmesine rağmen bunu yapmadığı ve ayrıca Bush yönetiminin

110 Armenian Assembly of America, Press Release, 24 Nisan 2006

Kongreye gönderilen soykırım tasarılarına karşı çıktığı bildirilmiştir¹¹¹.

ABD Kongresi'nden 31 senatör ve 178 Temsilciler Meclisi üyesi, Ermenilerin talebi üzerine Başkan Bush'a bir mektup göndererek yıllık mesajında soykırım sözcüğünü kullanmasını istemişlerdi. Bunlar arasında geçen başkanlık seçimlerinde Başkan Bush'un rakibi John Kerry ile Bush'un önceli (selefi) Bill Clinton'un Senatör Eşi Hillary Clinton da bulunmaktadır¹¹². Başkan'ın Florida Valisi olan kardeşi John Ellis Bush bir bildiri yayınlayarak Ermenilerin soykırım kurbanı olduğunu belirtmiştir¹¹³.

Başkan'ın bu yılki mesajı 2005 yılı mesajına çok benzemektedir¹¹⁴. Soykırım deyiimiyle adeta eşanlamlı olan "annihilation" (tamamen yok etmek) sözcüğü geçen yıl gibi bu yıl da kullanılmamıştır. ABD Başkanı bu yıl kitle halinde öldürme (mass killings), dehşetli trajedi (horrible tragedy), tarihin korkunç bir bölümü (a terrible chapter of history) tüm insanlık için trajedi (tragedy for all humanity) ve zorunlu göç (forced exile) deyimlerini kullanmıştır. Sonuncusu hariç bu deyimlerin Ermeni tehcirine uygun olduğunu söylemek zordur.

Başkan Bush geçen yıllarda olduğu gibi bu yıl da 1,5 milyon kadar Ermeni'nin kitle halinde öldürüldüğü veya zorunlu göçe tabi tutulduğunu ileri sürmüştür. Eski mesajlarında da mevcut olan bu rakam tehcir sırasında 1,5 milyon kişinin öldüğünü iddia eden Ermeni propagandasına uygundur. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin nüfusu azami 1,5 milyon kadar olduğundan bu kadar kişinin ölmesi mümkün değildir. Ancak ABD Başkanın mesajının bilimsel değil siyasi bir nitelik taşıdığını hesaba katmak gerekmektedir. 1,5 milyon rakamı Ermenileri tatmin ettiğine Türk bilim adamlarından da bir itiraz gelmediğine göre bu rakamın kullanılmasında bir sakınca görülmemiştir.

Mesajın ilginç bir kısmı "o zamanın tarihsel olaylarını Ermenistan'da ve Türkiye'de dürüstlük ve duyarlılıkla incelemeye çalışan kişileri övüyoruz" ifadeleridir. Bu sözlerle kastedilen, Ermeni tehcirinin soykırım olmadığına inanan ve bunu bilimsel olarak kanıtlamaya çalışan yüzlerce Türk bilim adamı ve yazarı değil, geçen Eylül ayında Bilgi Üniversitesinde bir araya gelen Ermeni görüşlerini seslendiren otuz kadar, çoğu vakıf üniversitesi mensubu kişilerdir.

Mesajda dikkati çeken bir diğer husus, geçen yıl olduğu gibi, Geçici Adalet

111 Armenian National Committee of America, Press Realese, 24 Nisan 2006

112 Ntv, 23 Nisan 2006

113 ARMENPAC- The Armenian-American Political Action Committee, 7 Nisan 2006

114 Ermeni Araştırmaları, Sayı16-17,

Uluslararası Merkezi'nin (International Center for Transitional Justice, ICTJ) yaptığı tahlilin, bu konuda son sözü söylemese bile, tehcir olayının derinlemesine anlaşılmasında önemli katkıda bulunduğu hakkındaki ifadelerdir. Bu sözleri anlayabilmek için biraz geri gitmemiz gerekmektedir. ICTJ Amerika'da bile pek tanınmayan özel bir hukuk kuruluşudur. Feshedilmiş olan Türk- Ermeni Uzlaşma Komisyonu bu kuruluşa BM Soykırım Sözleşmesi'nin 1915 olaylarına uygulanıp uygulanmayacağını sormuştu. ICTJ hazırladığı raporda Sözleşme'nin geriye dönük uygulanamayacağını, bu nedenle de Türkiye'den tazminat ve toprak talep edilemeyeceğini bildirmişti. Ancak ICTJ, kendisine sorulmamış olmakla beraber, BM Sözleşmesi geriye dönük uygulansaydı 1915 olaylarını soykırım sayacağı kehanetinde bulunmuştu. Kısaca ICTJ'nin, Türkiye'nin "soykırımı" tanınmasını buna karşılık da Ermenistan'ın Türkiye'den tazminat ve toprak talep etmemesi gibi bir formül geliştirmekte olduğu anlaşılıyordu.

Amerikan Başkanı'nın iki yıl üst üste bu önemsiz kuruluşa atıfta bulunması bu formülün Amerikan Dışişlerince benimsendiğini göstermektedir. Türkiye'den toprak ve tazminat alacak gücü olmayan Ermenistan hükümeti, koalisyon ortağı Taşnakları susturabildiği takdirde, böyle bir çözüme taraftar olabilir. Buna karşın, Türk kamuoyunda soykırım ithamlarına karşı büyük duyarlılık bulunduğu ve gelmiş geçmiş tüm Türk Hükümetleri soykırım iddiasını kesinlikle reddetmiş olduğu dikkate alınırsa, üstelik tarihi verilere de uymayan bu formülün Türkiye bakımından geçerli olması mümkün değildir.

Mesajın belki en önemli bölümü "Bu trajik olayların aynı şekilde anlaşılması ve Ermenistan ile Türkiye arasında normal ilişkilerin sağlanması yönünde, ortak komisyonlar kurulması dahil, her türlü diyalogu teşvik ediyoruz" ifadeleridir. Başbakan Erdoğan geçen yıl 14 Mayıs'ta Başkan Koçaryan'a gönderdiği bir mektupta "tarihin tartışmalı bir bölümüne ışık tutmak üzere" tarihçi ve diğer uzmanlardan bir grup oluşturulmasını teklif etmişti. Başkan Koçaryan ise sadece tarihi konuları değil, iki ülke arasında askıda kalan tüm sorunları görüşmek üzere hükümetler arası bir komisyon toplanması cevabını vermişti¹¹⁵. Ermenistan Başkanının sınırların açılması gibi sorunlara öncelik verip tarihi araştırmaları geri plana itmeye çalıştığı anlaşıldığından bu girişimden bir sonuç alınamamıştı. Başkan Bush geçen yılki mesajında bu konuya değinerek "Başbakan Erdoğan'ın bir Türk-Ermeni Ortak Komisyonu kurulması hakkındaki yeni önerisinden" bahsetmişti. Bu yılki mesajda da bu konuya değinilerek ortak komisyonlar yolu dâhil ABD'nin iki ülke arasındaki diyalogu desteklediği belirtilmiştir. Ancak bu kez söz

115 Ermeni Araştırmaları, Sayı 16-17, s.27-34

konusu önerinin Türkiye Başbakanı'na ait olduğundan söz edilmemesini Hamas liderlerinden Meşal'in geçen Şubat ayında Ankara'ya yaptığı ziyaretin ABD'de yarattığı olumsuz havaya bağlamak mümkündür.

Kısaca bu yılki mesaj geçen yıldan pek farklı değildir. Soykırım iddiaları ve Türkiye-Ermenistan ilişkileri hakkında, her yıl başka deyimler veya konular bulmak da kolay değildir. Türkiye için esas, Amerikan Hükümeti'nin soykırım iddiaları konusunda kimseyi gücendirmeyecek bir tutum almaya gayret etmesidir.

8- Çekoslovakya

4 Nisan 2006 tarihinde Çek Cumhuriyeti Parlamentosu'nda Prag'daki Ermeni Kulübü ile Çek Senatosu üyesi Yeşiller Partisinden Jaromir Stetina tarafından Ermeni "soykırımı" konusunda bir konferans düzenlenmiştir.

Konferansa Ermeni soykırımı iddiasının hararetli savunucularından Vahank Dadrian, Bayan Tesa Hofman, Bayan Hilda Çobanyan ile ayrıca "Almanya'da yaşayan Türk Tarihçisi" olarak takdim edilen Bayan Yelda Özcan "Türk görüşünü anlatmak" üzere katılmıştır¹¹⁶. Ermenistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Arman Kirakosyan'da konferansta hazır bulunmuştur¹¹⁷. Slovakya'nın eski Başbakanı Jan Carnogursky'de konferansa katılmış ve Slovakya Parlamentosu'nun Ermeni "soykırımı"nın tanınması konusundaki deneyimlerinden bahsetmiştir.

Konferansta bilinen Ermeni iddiaları ileri sürülmüştür. Bu arada Ermenistan Bakan Yardımcısı Kirakosyan'ın " Ermenistan Türkiye ile önkoşulsuz olarak müzakere etmeye ve işbirliğinde bulunmaya hazırdır; ancak hiçbir zaman soykırımın uluslararası tanınmasına yönelik politikadan vazgeçmeyecektir" sözleri, iki ülke ilişkileri düzelse de Ermenistan'ın soykırım iddialarını ileri sürmeye devam edeceğini göstermesi bakımından ilginçtir.

Konferansı düzenleyen Senatör Jaromir Stetina ise Slovakya Parlamentosu'nu izleyerek Ermeni "soykırımının" tanınmasını öngören bir belge hazırlayacaklarını

116 Araştırmalarımıza göre Yelda Özcan tarihçi değil, gazetecidir. Almanya'da oturmakta ve daha ziyade Kürt sorunu konusunda yazmaktadır. Son zamanlarda Ermenilerle beraber bazı toplantılara katıldığı ve onların görüşlerini savunduğu gözlenen adığecenin Ermeni sorununa dair düşünceleri hakkında bilgi, Dergimizin geçen sayısında yer alan (s. 130-133) Prof. Dr Kemal Çiçek'in 15 Kasım 2005 tarihli Stokholm Konferansına dair yazısında mevcuttur.

117 Noyan Tapan, 6 Nisan 2006

ve bunu Çek Parlamentosu'na sunacaklarını söylemiştir¹¹⁸.

Bu konferans Çek Cumhuriyeti eski Cumhurbaşkanı Vaclav Havel'in himayesinde yapılmış ancak adı geçen konferansa katılmamıştır¹¹⁹. Havel konferanstan kısa bir süre sonra Avrupa Konseyi Eğitim Bakanlarının bir toplantısında yaptığı konuşmada Ermeni "soykırımını" Yahudi Holokostu ile aynı düzeyde mütalaa etmesiyle dikkatleri çekmiştir¹²⁰. Buna karşın Çek Cumhuriyeti'nin bu günkü Cumhurbaşkanı Vaclav Klaus daha önce, Mart ayının son haftasında kendisiyle yapılan bir röportajda geçmiş olayların tekrar uluslararası gündeme getirilmesinin yersiz olduğunu, Türkiye'nin Ermeni "soykırımını" tanımamasının kimseye yararı olacağını düşünmediğini, Türkiye'nin tarihi bir olaydan dolayı sorumlu tutulmasının hiç bir anlam taşımadığını söylemiştir¹²¹.

Cumhurbaşkanları arasındaki bu fikir ayrılığı Çek siyaset adamları arasında da bulunduğundan, Jaromir Statina Çek Parlamentosu'na Ermeni "soykırımının" tanınmasını öngören bir tasarı sunduğunda, ne gibi bir karar alınacağını şimdiden bilmek mümkün değildir.

9- Polonya

Polonya Millet Meclisi'nin 19 Nisan 2005 tarihinde Ermeni soykırımını tanıyan bir kararı oy birliğiyle aldığını daha önce anlatmıştık¹²².

Türkiye'de bazı tarihi mitoslar nedeniyle Polonya'ya karşı ciddi bir sempati olduğundan Polonya Millet Meclisi'nin bu kararı duyguların karşılıklı olmadığını göstermiş ve bu nedenle de Türk kamuoyunda ciddi bir düş kırıklığı yaratmıştır.

Polonya Dışişleri Bakanı Stefan Meller'in Nisan ayında Ankara'ya yaptığı ziyaret sırasında bu konuda gündeme gelmiştir. Dışişleri Bakanı Gül Polonyalı Bakan ile yaptığı basın toplantısında Türkiye'nin endişelerini dile getirerek, konunun siyaset adamlarınca değil tarihçiler tarafından ele alınması gerektiğini belirtmiş, Türkiye'nin bu hususta Ermenistan'a öneride bulunduğunu¹²³ ancak olumlu ce-

---

118 Armenews, 7 Nisan 2006

119 Noyan Tapan, 5 Nisan 2006

120 RFE/RL, 25 Nisan 2006 ve Jewish Telegraphic AGENCY, 26 Nisan 2006

121 www.soykırımgercegi.com, 13 Nisan 2006

122 Ermeni Araştırmaları Sayı 16-17, s. 40-43

123 Dünya online, 14 Nisan 2006

vap alamadığını söylemiştir¹²⁴.

Polonya Dışişleri Bakanı, Meclis Başkan Yardımcısı Sadık Yakut'u ziyareti sırasında Polonya Parlamentosu'nun kararının ülkelerindeki Ermenilerin talebi üzerine alındığını, ancak kararın bağlayıcı olmadığını, Polonya Hükümeti'nin görüşünü yansıtmadığını ve Türkiye'ye karşı olmadığını söylemiştir. Meller ayrıca bu konuda Türk, Ermeni ve Polonyalı tarihçileri bir araya getirmek üzere bir iyi niyet misyonu üstlenmeye hazır olduğunu Dışişleri Bakanı Gül'e teklif ettiğini belirtmiş¹²⁵ ve bir gazeteciyle yaptığı söyleşide ise bu öneriyi Haziran ayında ziyaret edeceği Erivan'a götüreceğini ifade etmiştir.

Stefan Meller Mayıs ayı ortalarında Dışişleri Bakanlığı görevinden ayrılmış ve yerine Bayan Anna Fortyga atanmıştır. Yeni Bakanın bu konudaki tutumu hakkında henüz bir bilgi alınmamıştır.

III.ABD'DE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜ İHLÂL GİRİŞİMLERİ

İncelediğimiz dönem içinde Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeni sorunuyla ilgili olarak iki kez ifade özgürlüğünü ihlâl etme girişimi olmuştur. Bunların birincisi PBS şirketinin Ermeni "soykırımı" için hazırladığı bir belgeselin gösterilmesinden sonra bu konuda karşıt fikirlerin de ifade edilmesine olanak sağlayan bir panelin yapılmaması için Ermenilerin ve yandaşlarının giriştiği büyük kampanyadır. İkincisi ise Ermeni sorunu hakkında konferans vermek üzere ABD'ye giden iki Türk emekli büyükelçinin konferanslarına engel olmak girişimleridir.

1.PBS Televizyonu'nun "Ermeni Soykırımı" Belgeseli ve bu konudaki panel

PBS (Public Broadcasting Service= Kamu Yayın Hizmeti), adından da anlaşılacağı üzere ABD'de kamu yararına çalışan, bir deyimle kâr amacı gütmeyen, fakat resmi de olmayan bir televizyon kuruluşudur. Bu kuruluş 348 adet mahalli televizyon kanalı ile anlaşmalıdır. Bu haliyle PBS'in yayınları ABD'de çok büyük bir kitle tarafından seyredilmektedir.

124 Başbakan Erdoğan'ın Başkan Koçaryan'a yaptığı öneri kastedilmektedir Bkz. Ermeni Araştırmaları, Sayı 16-17, s. 27-28

125 Anadolu Ajanst 13 Nisan 2006

Belgesel film alanında tanınmış ve hatta Emmy ödülünü almış¹²⁶ olan Andrew Goldberg adında bir yapımcı ve rejisör tarafından geçen yıl “Ermeni Soykırımı” adını taşıyan bir belgesel film hazırlanmıştır. Bir saat kadar süren bu belgeselin soykırım iddiaları konusundaki Ermeni propagandasının tüm unsurlarını içerdiği anlaşılmaktadır. Mesela belgeselde Vahank Dadrian, Samantha Powers, Peter Balakian, Ron Suny, Israel Charny ve Elisabeth Frierson gibi soykırım iddialarını benimseyen ve bunların kabul edilmesi için aktif gayret gösteren kişilere mülakat yapılmıştır. Türk asıllı olmakla beraber Ermenilerin görüşlerini tamamen benimseyen ve savunan Taner Akçam, Halil Berktaş, Müge Göcek ve Fikret Adanır ile de mülakat yapılmıştır¹²⁷. Herhalde dengeli davranıldığı kanısını vermek için de Gündüz Aktan ve Yusuf Halaçoğlu’nun daha önce yayınlanmış olduğu anlaşılabilir konuşmalarından da alıntılar yapılmıştır.

Diğer yandan bizzat yapımcısı Andrew Goldberg’in söylediğine göre belgeselin 650.000 dolar tutan masraflarının yüzde doksanı Ermeni kaynakları, kalan yüzde onu da ABD’deki Yahudi kuruluşları tarafından karşılanmıştır¹²⁸. Bu arada Andrew Goldberg’in Ermenilere ilk defa hizmet etmediğini, 2001 yılında da “Ermeniler: Hayatta Kalmanın Öyküsü” başlığını (Armenians: A History of Survival) taşıyan bir belgesel daha yaptığını da belirtelim¹²⁹.

PBS bu belgeseli almakta tereddüt göstermemiştir. Sözcüsü Lea Sloan’ın ifadesine göre PBS, Ermeni soykırımı olduğunu teslim ve kabul (acknowledges and accepts) eden bir kuruluştur¹³⁰. Ancak PBS, herhalde bu belgeselin tek yanlı niteliğini dengelemek amacıyla, gösterilmesinden sonra Türk ve Ermeni görüşlerinin tartışılacağı yarım saat süren bir panel yapılmasını istemiştir.

Bu belgesel için danışmanlık yaptığı anlaşılabilir Ermeni asıllı yazar Peter Balakyan 28 Kasım 2005 tarihinde PBS’e bir mektup göndererek panelin yapılmasına itiraz etmiştir¹³¹. Balakyan’a göre bu tür paneller dengeli olmayan programlar için yapılabilir. Oysa “Ermeni Soykırımı” belgesini tarafların görüşlerini dengeli bir biçimde yansıtmıştır. Balakyan’ın değindiği ikinci nokta Ermeni “soykırımı”nın tartışılmalı bir konu olmadığı ve dünyada bu konuda bir konsensüs mevcut oldu-

126 Canada NewsWire, 10 Nisan 2006

127 Taner Akçam, “Yine Bir Andıç Örneği” AGOS, 17 Mart 2006

128 Mirror On line, 12 Nisan 2006

129 <http://www.imdb.com/name/nm1279480/>

130 New York Times, 25 Şubat 2006

131 California Courier Online, 9 Şubat 2006

ğudur. Balakyan üçüncü olarak soykırımı inkâr edenlerin görüşlerine eşit ağırlık vermenin etik olarak yanlış olduğunu öne sürmüştür. Balakyan son olarak, demagojiye başvurarak, burasının Amerika olduğunu yabancı bir ülkenin protestolarından korkmamak Türk hükümetinin tehditleri karşısında gerilememek gerektiğini ifade etmiştir. Balakyan'ın bu panelin soykırım iddialarını zayıflatmasından korktuğu ve saçma denebilecek bazı argümanlarla panelin yapılmasını önlemeye çalıştığı görülmektedir.

PBS, aşağıda ayrıca değineceğimiz Ermeni baskılarına rağmen, bu panelin yapılmasında ısrar etmiştir. PBS'te Ermeni soykırımına inanıldığına göre bu ısrarın önemli bir nedeni olması gerekmektedir. Bu çerçevede akla gelen, Goldberg'in belgesindeki büyük dengesizlik veya Ermeni yanlılığı karşısında, ABD'deki Türk kuruluşlarının bir hakaret veya aşağılama davası açma olasılığıdır. PBS, bu panel aracılığıyla belgeselde ileri sürülen fikirleri dengelemek ve böylelikle de kendi tarafsızlığını kanıtlamak istemiştir.

PBS'nin karar değiştirmesi karşısında Balakyan, daha önce reddettiği bu panele katılmak istemiş ve bunun da ötesinde Ermeni görüşlerini savunmak üzere ikinci bir kişi bulmak hakkını da PBS'den alarak bu iş için Taner Akçam'ı saptamıştır. Burada önemli husus, Ermeni görüşlerini savunacak o kadar Ermeni yazar ve gazeteci varken bu işin Taner Akçam'a verilmesidir. Bunun nedeni ise bir Türkün böyle alışılmamış bir işi üstlenmesinin kamu oyununda Ermeni iddiaları doğrultusunda olumlu bir etki yapacağı düşüncesidir. Böylelikle paneli seyredenlere artık Türklerin bile Ermenileri savunduğu mesajı verilmek istenmiştir.

Söz konu panel 6 Şubat 2006 tarihinde yapılmış ve 17 Nisan'da "Ermeni Soykırımı" belgeselinden sonra gösterilmek üzere banda alınmıştır. Panele Taner Akçam ve Peter Balakyan'dan başka, aksi görüşü ifade etmek üzere, Prof. Dr. Justin McCarthy ile Doç. Dr. Ömer Turan katılmıştır.

Panele Balakyan'ın saldırganlığı damgasını vurmuştur. Adıgeçen McCarthy'nin kişiliğini ve Türkiye'yi de ağır ifadelerle yermiştir. Türkiye'de soykırımı tanıdığı için hapse giren insanlar olduğunu (bu doğru değildir), zaten düşüncelerinden dolayı çok insanın cezalandırıldığını, çocuklara işkence konusunda Türkiye'nin bir numara olduğunu, Türkiye'de Ermeni soykırımı'nın bir tabu olduğunu ancak Türkiye'nin tarihiyle yüzleşmesi gerektiğini, Türkiye'nin propaganda yaparak gerçeği saklamaya çalıştığını, Taner Akçam, Halil Bertay ve Müge Göçek gibi (Ermeni görüşlerini benimseyen) kişilerin "muhteşem" insanlar olduğunu söylemiştir.

Taner Akçam ise, özetle, Türkiye’de bazı mitosların sona erdiğini, son mitos olan Ermeni soykırımını olmadığı iddialarının da yakında sona ereceğini, zira Ermeni soykırımının kanıtlandığını iddia etmiş sonra da, savaş içinde bazı Müslümanların (Ermeniler tarafından öldürülen Müslümanlar) öldürülmüş olmasının soykırım konusuyla bir ilgisi bulunmadığını, ayrıca Ermenilerin Müslümanları katlettiği iddiasının bir efsane olduğunu, 1917–1918 yılları arasında Ermenilerin öç aldığını, olayların soykırım olup olmadığı konusunun önemli olmadığını, sorunun Türkiye’nin tarihiyle yüzleşip yüzleşmemesi olduğunu söylemiştir.

Ömer Turan ve Justin McCarthy ise bu gibi genel sözler ve suçlamalar yerine belgeselin eksiklerinden ve belgeseldeki maddi yanlışlıklarından bahsetmişlerdir. McCarthy Türkiye’de soykırım olduğunu iddia edenleri cezalandıran bir kanun olmadığını, ancak Fransa ve İsviçre’de olabileceğini belirtmiş, belgeselin (abartılı bir şekilde) Ermeni kayıplarından bahsettiğini buna karşın Müslümanların kayıplarından hiç söz etmediğini, diğer yandan bu olaylara soykırım denirse o zaman Amerikan iç savaşı sırasında Kuzeyliler’in Güneyliler’e soykırım uyguladığından bahsedilebileceğini, Türk Hükümeti’nin bu konunun aydınlanması için tarihçilerden bir komisyon kurulması önerisinin Ermenistan tarafından, ortada siyasi bir konu olduğu belirtilerek, reddedildiğini ifade etmiştir.

ABD’deki Ermeni çevreleri panelin yayınlanmaması için bir kampanya başlatmışlardır. Bu çerçevede Amerikan Kongresinin Ermeni çıkarlarını koruyan üyelerinden en önde gelen dördü¹³² devreye sokulmuştur. Bu kişiler Kongre üyelerine bir mektup göndererek PBS’in paneli durdurmasını sağlamak üzere PBS Başkanı Wayne Godwin’e bir mektup göndermelerini istemişler ve gönderilecek mektubun örneğini de eklemişlerdir. Bu mektupta, özetle, Türk Hükümeti’nin tarihi bulandırmak ve değiştirmek için iyi finanse edilmiş gayretlerine rağmen Ermeni soykırımını konusunda akademik çevrelerde ciddi bir tartışma bulunmadığı bildirilmekte ve soykırım inkârcılarının (yani Justin McCarthy ve Ömer Turan) katılacağı bir panele müsaade edilmemesi istenmektedir¹³³.

Bu mektup, teklifi yapan dört kişi hariç, Temsilciler üyesi diğer yirmi altı kişi tarafından imzalanmıştır. İki senatör de (Boxer ve Ensign) aynı mealde mektuplar göndermişlerdir¹³⁴. Amerikan Temsilciler Meclisinin 550 üyesi olduğu ayrıca

132 Bu kişiler şunlardır: Adam B. Schiff, Frank Pallone, George Radanovich, Joe Knollenberg

133 Armenian National Committee of America, Pres Realese, 23 Şubat 2006

134 Asbarez, 6 Nisan 2006

100 senatör bulunduğunu ayrıca Amerikan Kongresi'ndeki Ermeni Menfaatlerini Kollama Grubunun (Congrational Armenian Caucus) 150'nin üzerinde üyesi bulunduğunu hatırlatalım.

Bu mektubun gönderilmesini öneren kişilerden biri olan Temsilciler Meclisi üyesi Frank Pallone 29 Mart tarihinde Mecliste gündem dışı bir konuşma yaparak PBS'in paneli yayınlamamasını ve Darfur, Rwanda ve Yahudi Holokostuna benzeterek, Ermeni soykırımını inkâr edenlere söz hakkı verilmemesini istemiştir¹³⁵.

Mektubun gönderilmesini öneren diğer bir kişi olan Temsilciler Meclisi üyesi Adam Schiff ise Kongre binasında bir toplantı düzenleyerek Goldberg'in belgeselini göstermiştir. Bu vesileyle kendisi ve diğer kongre üyeleri konuşmalar yapmışlar ve Goldberg de soruları cevaplamıştır¹³⁶.

Diğer yandan ABD'deki bazı Ermeni kuruluşları Ermenileri paneli yayına sokmaması için PBS'e mektup veya e-mail göndermeye çağırmıştır. Amerika'daki Türkler de PBS'e çok sayıda mektup veya e-mail göndermişlerdir.

PBS'in bu konudaki tutumu ise çabuk belli olmuştur. Bu kuruluşun programlardan sorumlu Başkan Yardımcısı Jacoba Atlas, bir Taşnak örgütü olan Amerika Ermeni Milli Komitesi (ANCA) Batı Bölgesi Başkanı Steven Dadaian'a gönderdiği bir cevap mektubunda¹³⁷ panelin yayınlanmaması için bunun, Yahudi soykırımını inkâr edenlerle bir panel yapmaya benzediğinin ileri sürüldüğünü; oysa böyle bir karşılaştırma yapmanın tam doğru olmadığını, Almanya'nın Yahudi soykırımının tüm sorumluluğunu kabul ettiğini, tazminat ödediğini, af dilediğini, kurtulan Yahudi'lerle ilgilendiğini, bu konuyu okullarında okuttuğunu, ancak bu durumun Ermeni soykırımı için sözkonusu olmadığını bildirmiştir. Bayan Jacoba Türkiye'nin tarihin bu bölümü hakkındaki tutumunun belgeselde olduğu kadar panelde de inceleneceğini söylemiş ve panel'in yayınlanacağını bildirmiştir. Bundan sonra da PBS idaresi Kongre üyelerinden, basından veya kişilerden gelen baskılara rağmen tutum değiştirmemiştir.

17 Nisan günü PBS ile anlaşmalı 348 televizyon programından %93 gibi büyük bir bölümü Andrew Goldberg'in "Ermeni Soykırımı" başlıklı belgeselini gece saat 10 civarında yayınlamıştır. İzleme oranı bu saat ortalamasının üstünde-

135 USA Armenian Life Magazine, 7 Nisan 2006

136 Asbarez, 6 Nisan 2006

137 Armenian National Committee of America, Pres Release, 29 Şubat 2006

dir. Buna karşın sözkonusu 348 istasyondan %60'ı panele, belgeselden sonra saat 23 sularında, yer vermişlerdir. İzleme oranı bu saat ortalamasının yarısı kadardır. New York, Los Angeles, Boston ve Washington gibi bazı büyük şehirlerdeki TV istasyonları paneli yayınlamamıştır. Buna karşın panel Chicago ve Houston gibi büyük şehirlerde gösterilmiştir¹³⁸.

Sözkonusu belgesel ve panelin yayınlanması konusundaki tartışmalara ABD hükümeti karışmamıştır. Esasen ABD'deki siyasi rejim buna izin vermemektedir. ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcü Yardımcısı Adam Ereli "Bu bir televizyon programıdır. Görmek isterseniz, görürsünüz" yorumunda bulunmuştur¹³⁹.

Türkiye ise görüşünü, Vaşington Büyükelçisi Nabi Şensoy'un 18 Nisan 2006 tarihinde yaptığı bir beyanla açıklamıştır. Sözkonusu belgesel ile genel olarak Ermeni sorunu hakkındaki Türk görüşlerini veciz bir şekilde açıklayan ve aslı İngilizce olan bu beyanın Türkçe çevirisini Dergimizin "Belgeler" bölümüne koyuyoruz.

Konuya analitik bir bakış açısıyla yaklaşıldığında şunlar saptanmaktadır: Önce "Ermeni Soykırımı" belgeselinin amacının, konuyu ele alış şekli, yapımcı ve rejisörünün geçmişi, Ermeniler tarafından finanse edilmiş olması, Ermeni soykırım iddialarının doruğa çıktığı Nisan ayı içinde yayınlanmış olması gibi nedenlerle, propaganda olduğu görülmektedir.

PBS, propaganda niteliğinde olmasına rağmen bu filmi reddedememiştir. Bu, PBS idaresinin Ermeni "soykırımına" inanması yanında Ermeni'lerden çekinmesiyle izah edilebilir. Ancak PBS, belgeselin propaganda niteliği nedeniyle de ve büyük bir olasılıkla yargı önünde kendini savunabilmek üzere, bir panel düzenleyerek bu programa denge getirmeye çalışmıştır.

Sözkonusu panel Ermeni'lerin çok tepkisini çekmiş ve yayınlanmaması için büyük bir kampanya başlatılmıştır. Burada dikkati çeken panele katılanların yarısının Ermeni görüşlerini desteklemesidir. Diğer bir deyimle panelin yasaklanmasını isteyenler, kendi görüşlerini hararetle savunan Balakyan ve Akçam'a da sansür uygulamaya kalkmışlardır.

Bu konunun takibinde Taşnakların bir kuruluşu olan ANCA ön plana çıkmış, diğer büyük Ermeni kuruluşu olan AAA (Armenian Assembly of America) gölgede kalmayı tercih etmiştir.

---

138 Documenting and Debating 'Genocide', Michel Gatler, PBS Ombududsman, PBS.org, 23 Nisan 2006

139 PanArmenian.Net, 27 Şubat 2006

Bu ABD'deki bir kısım Ermenilerden varlıklı olanlarının bu tartışmadan uzak kalmak isteğinin bir göstergesidir. Aynı eğilim Amerikan siyaset adamlarında da görülmektedir. PBS'e bir mektup gönderilmesi için başlatılan kampanyaya sadece iki senatör ve otuz Temsilciler Meclisi üyesi katılmıştır. Bu küçük bir rakamdır ve Ermeni girişiminin Kongre'nin büyük bir çoğunluk tarafından tasvip edilmediğini göstermektedir.

Bu olayın en önemli yönü ortada bir ifade özgürlüğünü ihlâl girişimi olmasıdır. Karşıt görüş sahibi kişilerin eşit sayıda temsil edildiği bir panel, görüşlerden biri "inkârcı" olduğu belirtilerek susturulmak istenmiştir. Durum böyle olmakla beraber, eleştirilerin hedefi olan PBS bile paneli iptal etmemek için ifade özgürlüğüne açıkça temas etmemiş ve başka argümanlar ileri sürmüştür. Bu taktiğe, her halde, ABD'deki gayet saldırgan Ermeni lobisinin tahrik etmemek için başvurulmuştur. Ancak bu tür kaçamak davranışlar özgürlüklerin korunması için yeterli değildir. Zira, evrensel bir değeri ihlâl ettiklerinin bilincinde olmayan Ermeniler, gelecekte de böyle aşırı davranışlarda bulunmakta bir sakınca görmeyeceklerdir.

2. Büyükelçilerin Amerika Konferansları

ABD'de Güney Kaliforniya Üniversitesinde verilecek bir konferansın engellenmesi ABD'de Ermenilerin ifade özgürlüğünün ihlâlinin diğer bir örneğini oluşturdu.

ASAM Başkanı E. Büyükelçi Gündüz Aktan ile birlikte 19 Mart-2 Nisan 2006 tarihlerinde New York, Vaşington, Los Angeles ve Şikago'da Ermeni sorunu konusunda konferanslar vermek üzere ABD'ye gittik. ABD'deki Türklerle yaptığımız bilgilendirme toplantıları yanında New York'ta Columbia Vaşington'da ise Georgetown Üniversiteleri'nden sonra, programa göre 28 Mart'ta Los Angeles'te Güney Kaliforniya Üniversitesi'nde de bir konferans verecektik. Konferans ilan edilmiş davetiyeler gönderilmişti. Bu şehre gitmeden önce konferansın iptal edildiği haberini aldık. Ancak Los Angeles'e giderek programımızdaki diğer etkinlikleri gerçekleştirdik. Bu çerçevede Türklerle bir bilgilendirme toplantısı yaptık. Ayrıca World Affairs Council'in bizim için düzenlediği ve bazı Ermenilerin de katıldığı bir yemekte konuştuk; özellikle Ermenilerin sorularını cevaplandırdık.

Tahmin edileceği üzere Güney Kaliforniya Üniversitesi'ndeki konferansı Ermeniler iptal ettirmişti. Taşnak Partisinin bir kuruluşu olan Amerika Ermeni Mil-

li Komitesi'nin (ANCA) Batı Bölgesi Başkanı Steven J. Dadaian, Üniversite'nin bu konferansı düzenleyen Kamu Diplomasisi Merkezine 22 Mart'ta bir mektup göndererek¹⁴⁰ Aktan ve Lütem'in çok bilinen iki inkârcı olduğunu, Ermeni soykırımının kurbanlarını suçlu gibi takdim edeceklerini, Türk Hükümeti'nin resmi tutumunu ortaya atarak Ermeni'lerin katledilemediklerini, eğer katliam olmuşsa bile Ermeniler'in bunu hak ettiklerini ve bir soykırım mevcut olmadığını söyleyeceklerini ifade etmiştir.

Mektupta ayrıca Ermeni soykırımının tartışmalı olmadığı, bu soykırımın Birleşmiş Milletler, Amerikan Hükümeti ve Osmanlı Mahkemeleri tarafından tanınmış olduğu ileri sürülerek iki yabancı Türk ajanına yanlış beyanlar yapma hakkının verilmesinin Üniversite'nin etik kuralların ihlali olacağı, Üniversite'nin soykırımın inkârına müsamaha etmemesi gerektiği, diğer yandan bu konferansın Üniversite'nin akademik çevresine zarar verdiği, zira soykırımı tarihi yönden tartışmalı gibi takdim ettiği belirtilmiştir.

Dadaian Güney Kaliforniya Üniversitesi'nde binden fazla Ermeni aslı öğrenci olduğunu, bunların ailelerinin Türkler tarafından yapılan ve şimdi de Türk Hükümeti tarafından resmen inkâr edilen soykırımı uygulanan kişilerin soyundan geldiğini, bu konferansın yalnız Üniversite öğrencilerin değil Ermeni soykırımına maruz kalmış kişilerin ve onların hayatta kalan yüz binlerce çocuğunun haklarına ve onuruna saygı göstermeyen, son derecede yakışsız bir hakaret olarak algılanacağını bildirmiştir.

Mektup, Üniversite konferansı gerçekleştirmekte ısrar ederse kendilerinin Üniversiteyi protesto etmek için ayrıca eyleme başvuracakları belirtilerek son bulmaktadır.

Bu mektup üzerinde durmamızın nedeni Taşnaklar'ın ne kadar saldırgan ve bağnaz olabildiklerini okuyucularımıza göstermek içindir.

Bu davranışın diğer bir örneğini Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül'ün Los Angeles'te World Affairs Council tarafından bir otelde düzenlenen konferansta yaptığı konuşmanın, otel dışında ANCA tarafından organize edilen ve yaklaşık 2000 kişinin katıldığı bir gösteriyle protesto edilmesi oluşturmaktadır¹⁴¹. Bu arada Sayın Bakan'ın konuşmasının Ermeni sorunu üzerinde değil güvenlik ve

---

140 Armenian National Committee of America, Western Region, Pres Realese, 23 Mart 2006

141 ANCA Pres Release, 24 Mart 2006

Türkiye'nin Avrasya'daki stratejik rolü ve ilişkileri konusunda olduğunu belirtelim. Diğer bir deyimle bir Türk siyaset adamının, ele aldığı konu ne olursa olsun, Kaliforniya'ya gelmesi protesto gösterileri için yeterli bir neden olmaktadır. Bu temelde ırkçı bir davranıştır.

Konumuza dönelim. ANCA'nın Üniversite'ye gönderdiği mektup yanlışlıklar ve haksız ithamlarla doludur. Sayın Aktan ve bendeniz hiçbir zaman hiçbir yerde tehcir sırasında ölen Ermenilerin suçlu olduğu, tehcirde Ermeni katliamı olmadığı, katledilenlerin bunu hak ettiği gibi ifadelerde bulunmadık. Esas tutumumuz, Ermeniler'in iddia ettiklerinden çok daha az bile olsa, tehcir sırasında, maalesef, bazı ölümlerin olduğu, ancak bu olayların, BM'nin 1948 tarihli Soykırım Suçun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ne göre soykırım olmadığıdır.

Son zamanlarda gerek diasporada gerek de Ermenistan'da Ermeni soykırımının, Yahudi soykırımı gibi, tartışmasız bir gerçek olduğu ifadelerine hayli sık rastlanmaya başlanmıştır. Yahudi Holokostu, başta bu fiili işleyen Almanya tarafından tanınmak, bilim adamlarının neredeyse hepsi tarafından kabul edilmiş olmak ve temerküz kampı gibi maddi kanıtları bulunmak nedenleriyle tartışma götürmez bir gerçektir. Ermeni soykırım iddiaları ise sadece Türkiye tarafından değil Azerbaycan tarafından da kesinlikle reddedilmektedir. Gerektiği takdirde İslam ülkelerinin büyük çoğunluğunun bu alanda Türkiye'ye destek vermesi mümkündür. Bilimsel alanda bazı dünyaca tanınmış bilim adamları, yer yer katliamların varlığına işaret etmekle beraber, soykırım olmadığı görüşündedir. Son olarak bir Ermeni soykırımı olduğunu gösteren toplu mezarlar, öldürme tesisleri gibi maddi kanıtlar da mevcut değildir.

Ermeni militanlar hemen her yerde Birleşmiş Milletlerin Ermeni soykırımını kabul ettiğini söylemektedirler. Bu doğru değildir. 1985 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları bir alt komisyonuna sunulan bir raporda, yapılmış olan soykırımlar arasında Ermeni "soykırımın" da bulunduğu dair bir ifade vardı. Türkiye'nin müdahalesi sonucunda bu rapor not edilmekte yetinilmiştir. Oysa raporun kabul edilerek esas organ olan İnsan Hakları Komisyonu'na gönderilmesi ve orada uygun görüldüğü takdirde, olasılıkla Ekonomik ve Sosyal aracılığıyla, Genel Kurula kadar gelmesi gerekirdi. Raporun alt komisyonca not edilmekle yetinilmesi aslında Ermeniler için başarısızlıktır. Ancak bir müddet sonra Ermeniler bu rapora atıfla BM'in Ermeni "soykırımını" kabul ettiğini ileri sürmeye başlamışlar, aksi kanıtlandığında bir süre susmuşlar, sonra yeniden aynı iddiayı ortaya atmışlardır.

Amerikan hükümetleri Ermeni “soykırımını” tanıyan bir karar almamışlardır. Başkan Bush’un yıllık mesajında soykırım sözcüğünü kullanmaktan itina ile kaçındığı bir sırada böyle bir iddiada bulunmak ancak fütursuzluk olarak nitelendirilebilir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, müttefiklerin talebi üzerine savaş suçlularını yargılamak üzere kurulan Osmanlı mahkemelerinin, o dönemde soykırım kavramı mevcut olmadığı için, Ermeni “soykırımını” kabul eden karar alması mümkün değildir. Divan-ı Harb-i Örfi adını taşıyan bu mahkemeler pek çok kişiyi yargılamışlar ve bu arada bazı kişileri de Ermenilere kötü muamele yaptığı gerekçesiyle mahkûm etmişlerdir. Ancak bu mahkemeler genelde hukuk kurallarına uymadıkları ve siyasi etkiler altında, özellikle İttihatçıları temizlemek amacıyla hareket ettikleri için kısa zamanda saygınlıklarını kaybetmişler ve sonunda da lağvedilmişlerdir.

Dadaian’ın konferansın iptal edilmesi için ileri sürdüğü hususlara gelince adı geçen bu konferansın yüz binlerce Ermeni asıllı diğer kişileri tarafından hakaret olarak algılanacağını bildirmesi anlamsızdır. Kimseyi suçlamayan ve bilimsel verileri esas alan konuşmaların hakaret sayılması mümkün değildir. Ancak Dadairan’ın amacın başka olduğu ve Kaliforniya’da yüz binlerce Ermeni yaşadığına değinmek suretiyle Üniversite idarecilerinin korkutulmak istendiği anlaşılmaktadır. Nitekim mektubun sonunda, konferansı gerçekleştirmekte ısrar ederse Üniversiteyi protesto etmek için ayrıca eyleme başvuracakları belirtilmesi bir tehdit niteliğindedir.

Sorunun esasına inildiğinde Türkiye’den gelen ve bir konuda görüşlerini belirtmek isteyen iki kişinin konuşması engellendiği görülmektedir. Bu ise ABD gibi ifade özgürlüğüne çok değer verilen bir ülkede bu özgürlüğünü ihlâlidir.

Üniversite’nin Kamu Diplomasisi Merkezi mektubu alır almaz konferansı iptal etmiştir. Bu kararda Üniversite’nin Taşnak kuruluşunun tehditlerini ciddiye almasının başlıca etken olduğu anlaşılmaktadır. Zira Kaliforniya’daki militan Ermeniler sadece saldırgan değildir. Geçmişte şiddete başvurarak cinayet işlemiş oldukları hatırlardadır. Los Angeles’teki Türk Başkonsolosu Mehmet Baydar ve Yardımcısı Bahadır Demir 27 Ocak 1973 tarihinde bu şehirde bir Ermeni tarafından katledilmiştir. Dokuz yıl sonra, 28 Ocak 1982 tarihinde, bu şehirdeki Türk Başkonsolosu Kemal Arıkan da Ermeniler tarafından vurulmuştur. Tanınmış tarihçi Stanford Shaw Ermeni soykırımı olmadığına dair görüşleri nedeniyle seksenli yılların başında, Los Angeles Kaliforniya Üniversitesi’nde Ermeniler’in

tacizine uğramış, evine bomba atılmış ve güvenliğini sağlamak için Türkiye'ye sığınmak mecburiyetinde kalmıştır. Halen bu eyaletteki, özellikle yeni göç etmiş Ermeniler arasında, suç oranının yüksek olduğu bilinmektedir.

Sonuç olarak bu eyaletteki Ermenilerin şiddeti veya güç kullanma tehdidini politik bir araç olarak kullandıkları görülmektedir. Nitekim bizim vermek istediğimiz konferans da bu yolla iptal ettirilmiştir.

Son durağımız olan Şikago'da da Ermeniler bu şehrin üniversitesinde vereceğimiz konferansın iptali için uğraşmışlar ancak bunu başaramamışlardır. Bu konferansa katılan yirmi kadar Ermeni, çoğu anlamsız, bazıları tahrik edici sorular yöneltmişler, Konferansı verenler kadar hazır bulunan Türkler'den de gerekli cevapları almışlardır.

AMERİKA'DA TÜRK ERMENİ ÇATIŞMASI VE HARRY THE TURK CİNAYETİ

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK

Türk Tarih Kurumu, Ermeni Masası
KTÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Öz: *Bu makalede, Harry the Turk lakabıyla çağrılan Halil adlı bir Türk kökenli Osmanlı vatandaşının Ermeniler tarafından öldürülmesi incelenmektedir. Harry the Turk 1890 başlarında İstanbul'dan Amerika'ya göç etmiş ve Massachusetts eyaletine bağlı Maine kasabasında işçi olarak işe başlamıştır. Başlangıçta dil bilmemesi nedeniyle kendisi gibi Türkiyeli olan Ermeniler ile dostluk kurmuş, hatta onlarla aynı yerde kalmıştır. Ancak 1895 yılından itibaren Anadolu'da başlayan Türk-Ermeni olayları, diaspora Ermenilerinin buradaki Türklere karşı düşmanca tavır almalarına sebep olmuştur. Nihayet 1896 yılının Şubat ayında bir Pazar günü Ermeni arkadaşlarıyla görüşmeye giden Harry the Turk'ten bir daha haber alınamamış, aynı yılın Mayıs ayında cesedi bulunmuştur. Yapılan soruşturmalar ve Ermenilerin ifadeleri, olayın bir cinayet olduğunu göstermekle beraber, Maine savcılığı olayı aydınlatamamıştır. Böylece Harry the Turk'ün ölümü bir faili meçhul cinayet olarak kalmıştır. O belki de Amerika'da Ermeniler tarafından Türk olduğu için öldürülen ilk kişidir. Ne yazık ki son olmamıştır.*

Anahtar Kelimeler: *Harry the Turk, Osmanlı İmparatorluğu, Ermeniler, Amerika'da Ermeniler/Türkler.*

Abstract: *In this paper, the murder of Halil, known among his acquaintances as 'Harry the Turk', is to be examined. Harry the Turk, an Ottoman citizen of Turkish origin, is reported to have emigrated from Istanbul in the beginning of the 1890's to the city of Maine located in the state of Massachusetts of the USA. There he found a job as a worker along with many other Armenians of Ottoman origin, with whom he developed friendly relations because of his lack of adeptness in the English language. In his early days he shared living quarters with the Armenians. Nevertheless, on the onset of the Armenian-Turkish conflicts of 1895 in the eastern provinces of the Ottoman Empire, his relations with the Armenians deteriorated since the Armenians began to approach him with enmity. When Harry the Turk had left his shared living quarters on one Sunday afternoon in February to meet his Armenian friends at Wilmot Street, no news was heard of him again. In May 16, 1896, his dead body was discovered at the Back Bay not far from the residency shared with the Armenians. Investigation into the incident by the Deputy Marshall, as well as the testimonies of some witnesses, firmly established that the death of Harry the Turk was indeed a per-*

fect murder, as a result of which no concrete evidence was brought in by the police to bring the perpetrators of the crime to justice. It is possible that Harry the Turk is the first person to be killed in America by Armenians due to his identity as a Turk. Yet he was not the last and the struggle and rivalry between the Diaspora Armenians and Turks in America continues uninterrupted.

Keywords: *Incident of Harry the Turk, Armenians, Turks, Ottoman Empire.*

GİRİŞ

Bu makalede, Amerika'daki Türkler ve Ermeniler arasında Osmanlı topraklarındaki anlaşmazlıklara paralel olarak gelişen ilk çatışmalar, Ermenilerin ilk siyasi faaliyetleri ve Ermeni terörünün belki de ilk faili meçhul cinayetine kurban giden "Harry the Turk" olayı ele alınacaktır. Yaptığımız araştırmalara göre, Harry the Turk lakabıyla tanınan Halil adlı Osmanlı vatandaşı, Massachusetts eyaletine bağlı Maine kasabasında 1896 yılı Şubat ayında korkunç bir cinayete kurban gitmiştir. Bu cinayetin Ermeniler tarafından işlendiği polis soruşturmasına göre kesin olmakla birlikte, suçlu veya suçlular yakalanamamıştır. Başka bir deyişle Harry the Turk lakablı Halil'in öldürülmesi, faili meçhul bir cinayet olarak Amerikan adli kayıtlarına geçmiştir. Bu durum, Amerika'da Ermeni siyasi faaliyetlerini yakından izleyen Osmanlı Büyükelçisi Mavroyeni Bey'in¹ tepkisini çekmiştir. Çünkü Mavroyeni Bey, Amerika'nın muhtelif şehirlerindeki Ermeni siyasi faaliyetleri hakkında sürekli bilgi toplamış ve temasta olduğu dışişleri yetkililerini bu tür bir olayın olabileceği konusunda uyarıyordu. Osmanlı elçisinin bütün uyarılarına rağmen cinayetin işlenmesi, Amerika'daki Ermeni siyasi faaliyetlerinin ve ulaştığı boyutun anlaşılması açısından çok büyük önem taşımaktadır. Hatta Harry the Turk cinayetinin Amerika'daki Türk-Ermeni mücadelesinde sembolik bir yeri olduğu ileri sürülebilir. İşte bu nedenle bu cinayetin Amerika'da Türk-Ermeni ilişkilerine dair yapılan araştırmalarda hemen hiç konu edinilmemiş olması şaşırtıcıdır.² Bu makale, bu eksiliği giderme amacını taşımaktadır.

Harry the Turk cinayeti, Amerika'da Türk-Ermeni ilişkilerinin gelişimini anlamak bakımından da çok büyük önem arz etmektedir. Yukarıda da belirtildiği

1 Alexandre Mavroyeni Bey 1887-1896 yılları arasında Amerika'da elçilik yapmıştır. Biyografisi için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*; Sinan Kunceralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali*, ISIS, İstanbul, 1999, s.90. Mavroyeni'nin Ermeni olayları ile ilgili yazışmalarını kısmen değerlendiren bir yazı için bkz. Bilal N. Şimşir, "Washington'da Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyeni Bey ve Ermeni Galesisi (1887-1896)", *Ermeni Araştırmaları* 4 (Aralık-Ocak-Şubat,2002), s. 32-54.

2 Bkz. Bilal Şimşir, *Mavroyeni Bey*, s. 32-54; Çağrı Erhan, *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s.222-225. Çağrı Erhan bu eserinde Halil bin Mehmed (Harry the Turk)'ün cinayetinden kısa bir not şeklinde bahsetmekle beraber, olay hakkında verdiği bilgiler yanlıştır.

gibi, cinayetin işlendiği Maine kasabası, Amerika'ya göç eden Ermeni ve Türklerin yoğun olarak yerleştikleri yerlerin başında gelmektedir. Aynı dili konuşan, yaşam biçimleri ve kültürleri birbirine benzeyen Türkler ve Ermenilerin tıpkı Anadolu'da olduğu gibi aynı yerleşim alanlarını tercih etmelerini elbette yadsınacak bir şey değildir. Şaşırtıcı olan, Anadolu'dan binlerce kilometre uzakta, geçim sıkıntılarını gidermek amacıyla Amerika'ya göç eden Türk ve Ermenilerin çatışma ortamına nasıl geldiklerini ortaya koymaktır. Bu yüzden bu makalede Harry the Turk cinayetinin ayrıntılarına geçmeden önce, olayın yaşandığı çevrenin oluşumu üzerinde kısaca durulacaktır.

1. Amerika'da Türk ve Ermeni Komşuluk İlişkilerinin Başlaması

Macera veya ticaret amacıyla Amerika'ya çok eski yıllarda göç eden birkaç Türk ve Ermeni bir tarafa bırakılırsa, Osmanlı vatandaşlarının Amerika'ya göçlerinin 19. yüzyıl sonlarında kayda değer bir sayıya ulaştığı söylenebilir. Her ne kadar 1899 yılına kadar Amerikan göçmen kayıtlarında etnik köken yazılmamış olsa da gelenlerin büyük bir kısmının Ermeni olduğundan kuşku yoktur. Bununla birlikte ilk göçler esnasında gümrük yetkililerinin bile etnik bakımdan "Türk" olarak kaydetmekle yetindiği Osmanlı vatandaşları aynı kentlerde birbirine komşu olmuşlardır. Özellikle Türkler ve Ermeniler yeni yurtlarında da birlikte yaşamayı tercih etmişlerdir. Nitekim Amerikan istatistiklerine ve göçmen dairesi belgelerine dayalı olarak yaptığımız araştırmalar, Türk ve Ermeni topluluklarının aynı coğrafyalarda yoğunlaştıklarını kesin olarak ortaya koymaktadır. Doğal olarak Ermeniler ve Türkler Amerika'nın kuzey bölgelerinde iklim olarak doğu Anadolu'ya benzeyen yerlere yerleşmişlerdir. Hatta göç eden bazı Türklerin başlangıçta ya Ermeniler tarafından yardım görerek ya da onların kimliği³ ile bu ülkeye göç ettikleri pek çok kaynakta vurgulanmaktadır.⁴

Ayrıca göç eden Ermenilerin büyük bir kısmının Türkçe'den başka doğru akıcı bir dile sahip olmadıkları da bir gerçektir.⁵ Dolayısıyla gerek Türkler gerekse

3 Şimşir, *Mavroyeni Bey*, s. 35. Mavroyeni'nin Said Paşa'ya gönderdiği bir yazıya göre, Ermeni kimliği ile 1892 yılından itibaren bazı Türkler ABD'ye göç etmiştir. Şimşir'in bu belgeye dayanarak ifade ettiğine göre Türk sayısı şu şekildedir : "Worcester'de yaklaşık 30, Providence'da da 30, Michigan'da 20, Saint Louis'de 10 kişi. Ayrıca Massachusetts eyaletinde 40 kişi. Toplam yaklaşık 130 kişi".

4 Kemal Karpat, "The Turks in America", *Les Annales de l'Autre Islam*, 3, Paris: Inalco-Erism, 1995. Burada makalenin yeni basımı kullanılmıştır: Kemal H. Karpat *Studies on Turkish Politics and Society*, Brill, 2004, s. 612-638.

5 Amerikan göçmen istatistiklerine göre Ermenilerin büyük bir çoğunluğu okur yazar (Can neither read nor write) değildi. Okur-yazamaz (can read bu cannot write) kategorisindekiler ise muhtemelen sadece dua kitaplarından ezber yapmış olsalar gerektir. Çünkü Türklerde de Kuran okumayı bilenler genelde yazamazlar. Ermeniler için de bu tür tasnifin yapılması ilginçtir. 1905-1920 arasında „okur-yazamaz“ olan göçmen sayısı sadece 32 kişi olması dikkat çekicidir. Bkz. *Annual Report of the Commissioner General of Immigration*, US Department of Labour, Vols: 1900-1930.

Ermeniler benzeri kabiliyet ve becerilere sahip olduklarından dolayı hemen hemen aynı iş alanla çalışıyorlardı. İki etnik unsurun aynı bölgelerde buluşmasının arkasındaki bir başka neden de, eğitim seviyeleri ilk gelenlere göre daha düşük olan Ermenilerin ve Türklerin ucuz işgücüne şiddetle gereksinim duyulan Massachusetts, New York, New Jersey, ve Pennsylvania eyaletleri gibi sanayi ve endüstri bölgelerine yönelmesi olabilir.⁶ İlk gidenlerin iş bulmakta zorlanmaması, daha fazla akrabanın davet edilmesiyle sonuçlanmış ve 1890'ların ortalarından itibaren ekonomik sebepler ağırlıklı olmak üzere Türkiye'den Amerika'ya göçleri hızlandırmıştır.⁷ Nitekim resmi kayıtlara göre 1895 ile 1900 yılları arasında 9952 Osmanlı vatandaşı (çoğu Ermeni ve Harputlu) ülkeye giriş yapmıştır. Bu tarihten sonra ise gerek misyoner faaliyetleri gerekse de Doğu Anadolu'da Türk-Ermeni ilişkilerinin gerginleşmesi nedeniyle göçler yoğunluk kazandı.⁸ 1900-1914 yılları arasında Amerika'ya göç eden Ermeni sayısı 40.608'e ulaştı.⁹ Bunların büyük bir çoğunluğu New England bölgesi ile New York, Michigan, Rhode Island, New Jersey, Illinois, Pennsylvania ve California civarına yerleşiyorlardı.¹⁰ Bu bölgeler, yukarıda da belirtildiği gibi, 1900-1915 yılları arasında resmi yollardan Amerika'ya giriş yapan 20.189 Türk göçmenin de yerleşim alanıydı. Nitekim Ermeni diasporasını anlatan eserlerde New York, Michigan ve Rhode Island'daki Ermeni mahallerinde veya çok yakınında çok sayıda Türk göçmenin yaşadığı tasvir edilmektedir.¹¹

Bu durum, Ermenilerin Amerika'ya göçünü ele alan son çalışmalarda, göçlerin temel sebepleri arasında iki toplumun Türkiye'de dayanılmaz hale gelen komşuluk ilişkilerinin gösterilmesinin doğru olmadığını göstermektedir.¹² Ne yazık ki, geçim sıkıntısının aynı kareye çektiği Türk ve Ermeniler, geleceklelerini kurmak

6 Amerika'ya gelen ilk önemli grubun eğitim ve ticaret amacıyla geldiğinden ve din adamları ve tüccarlardan oluştuğundan hareketle bu tespitte bulunmaktayız. Bkz. Robert Mirak, *Torn Between Two Lands: Armenians in America 1890 to World War I*, Cambridge, Massachusetts, 1983, s. 36-40.

7 Ahmet Akgündüz, "Osmanlı İmparatorluğu ve Dış Göçler, 1783-1922," *Toplum ve Bilim* 80 (Bahar 1999), s. 144-170.

8 Kemal Karpat, "The Ottoman Emigration to America, 1860-1914," *International Journal of Middle East Studies* 17/2 (1985), s. 175-209; yeni basım, Kemal H. Karpat, *Studies on Ottoman Social and Political History*, Brill, Leiden, Boston, Köln, 2002, s. 90-132.

9 *Annual Report of the Commissioner General of Immigration to the Sec of Labor, Government Printing Office, beginning 1895-1932*. Krş. Karpat, *Turks in America*, s. 614.

10 James H. Tashjian, *The Armenians of the United States and Canada*, Hairenik Press, Boston, Mass., 1947. Ayrıca, Şenol Kantarcı, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, Aktüel yay, İstanbul, 2004, s. 97.

11 Amerika'da Ermeni varlığı konusundaki en ciddi ve bilimsel çalışma şudur: M. Vartan Malcom, *The Armenians in America*, The Pilgrim Press, Boston Chicago, 1919

12 Robert Mirak çalışmasında 1890-99 arasındaki göçleri Türkiye'den zorunlu kaçış olarak tasnif eder. Bkz. Mirak, *Torn Between Two Lands*, s. 44.

amacıyla göç ettikleri Amerika'ya ana yurtlarındaki problemlerini de taşımışlardır.¹³ Ermeni ve Türklerin Anadolu'dan Amerika'ya taşıdıkları iyi komşuluk ilişkileri 1890'lı yılların başlarından itibaren tıpkı anayurtta olduğu gibi bozulmaya başladı. Türk ve Ermeni göçmenler, Türkiye'deki olayların etkisiyle birbirleriyle çatışmaya başladılar. Bu çatışma ortamının oluşumunda, Ermenilerin öncü olduğuna kuşku yoktur, çünkü Anadolu'da başlayan Ermeni bağımsızlık hareketi Amerika'ya göç eden Ermeniler arasında çok da fazla yankı bulmaktaydı.¹⁴

1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında imzalan Yeşilköy ve özellikle Berlin Antlaşmalarının (1878) bağımsızlık yönünde cesaretlendirdiği Osmanlı Ermenileri, siyasi örgütlenmelerini Amerika'ya da taşıdılar. Mıgirdiç Portakalyan ve Joseph Sarajian gibi Osmanlı topraklarında yaptıkları anarşik eylemler yüzünden aranan kişilerin Amerika'ya gelmesiyle örgütlenme hız kazandı. Kısa süre içerisinde, Tiflis ve Cenevre'de kurulan Hınçak ve Taşnak gibi Ermeni ihtilalci örgütlerinin şubeleri New York, Boston ve Worcester'da da açıldı. Bu süreçte Protestan misyonerlerin rolünü belirtmeden geçmek mümkün değildir. Çünkü 1820'li yıllardan itibaren siyasi ve etnik bir kimlik kazandırmak için Ermeniler arasında çalışma yapan Protestan misyonerler de, genel merkezlerinin tam bir onayı olmamakla birlikte, Ermeni siyasi davasına gönüllü olarak katılmışlardır. Ermeni siyasi ve dini önderlerini yetiştirmek amacıyla Amerika'daki merkezlerine taşıdıkları Ermeni gençler, buradaki ihtilalci derneklerin doğal üyesi oldular. Eski Protestan misyonerlerin Amerika'da yaydıkları Ermeni sempatisi sayesinde de, bu ihtilalci dernek ve partiler çok büyük maddi olanaklara da kavuştukları açıktır.¹⁵ Toplanan yardım paraları daha fazla Ermeni gencini eğitim amacıyla Amerika'ya getirmek için kullanılmıştır.

Amerika'ya gelen bu gençler, 1893 yılı başlarından itibaren akrabalarının Türkiye'de katliama maruz kaldığı şeklindeki propagandaların da etkisiyle Osmanlı hedeflerine karşı terör eylemlerine girişmeye başladılar. Hatta vatandaşlık yoluyla elde ettikleri himaye ve Amerikan kilise teşkilatlarının maddi ve manevi

13 Kantarcı, *Ermeni Lobisi*, s. 97-99.

14 Bu konuda ana hatlarıyla şu eserlerde bilgi verilmiştir. Bkz. Şenol Kantarcı, "Ermeni Lobisi: ABD'de Ermeni Diasporasının oluşması ve Lobi Faaliyetleri", *Ermeni Araştırmaları* 1 (Mart-Nisan-Mayıs, 2001), s.139-169 ve aynı yazar, "ABD ve Kanada'da Ermeni Diasporası: Kuruluşlar ve Faaliyetleri", *Ermeni Araştırmaları* 3 (Eylül-Ekim-Kasım, 2001), s.67-118. Bu makalemizde göç istatistikleri konusunda doğrudan Amerikan Göçmen Komisyonu istatistiklerine atf yapılmıştır. Diğer kaynaklar ikinci derece kaynaklara dayandığı için burada karşılaştırma gereği duyulmamıştır.

15 Kemal Çiçek, "Türk Amerikan İlişkilerinde Ermeni Diasporasının Rolü", *IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu, Tarihten Günümüze Dış Tehditler, Bildiriler*, 16-17 Ekim 2003, Elazığ, 2004, s. 253-258.

yardımları sayesinde Osmanlı topraklarındaki eylemleri destekler içerikte ciddi gösteriler gerçekleştirdiler. Özellikle Hınçaklar Amerika'nın Ermenilere bakışını ve siyasetini çok önemli ölçüde değiştirdiler. Bu yüzden Ermeni terör örgütlerinin Amerika'daki Türklere karşı giriştikleri ilk tedhiş ve terör hareketleri, iki toplumun birlikte yaşadığı çevrelerde meydana geldi.¹⁶ Nitekim bu makalenin konusu olan Harry the Turk olayı da Türk ve Ermenilerin karışık olarak yaşadığı bir mahallede yaşandı. Ayrıca Ermenilerin Türklere karşı eylemleri Harry the Turk'ün öldürülmesi ile sınırlı değildi. Bu olay üzerine gazetelere yansıyan haberler ve elçiliğin yazışmaları, Türkiye'de Ermeniler ile Türkler arasındaki anlaşmazlık ve çatışmaların Amerika'ya aynen yansımaya başladığını göstermektedir. Osmanlı devletinin Washington elçiliğinin evrakı incelendiğinde, Harry the Turk'ün öldürülmesinin öncesinde ve sonrasında Mavroyeni Bey'in sık sık Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na Ermenilerin şiddet hareketleri ve Türklere karşı tacizlerini şikayet ettiğini görmekteyiz. Bununla birlikte söz konusu cinayet, elçiliğin uyarılarının önemsenmediğini ortaya koymaktadır. Çünkü New York ve Boston'da 1893 yılında yapılan silahlı gösteri yürüyüşleri Ermeni siyasi hareketinin ne kadar tehlikeli bir boyuta ulaştığını göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim Harry the Turk olayını müteakip başka yerlerde de Türklerin öldürülmesi Türklere yönelik tehditlerin sürekli hale geldiğinin bir göstergesidir.¹⁷ Bu bakımdan Ermenilerin ABD'deki faaliyet ve örgütlenmelerini kısaca gözden geçirmek, cinayetin perde arkasının değerlendirilmesine imkan verecektir.

2. Amerika'da Ermenilerin Örgütlenmesi ve Eylemleri

Washington'da Türkiye Büyükelçisi olan Mavroyeni Bey¹⁸ görev yaptığı dönemde Amerika'da Ermenilerin yürüttüğü örgütsel ve yayın faaliyetlerini çok yakından izliyor ve ABD Dışişleri Bakanlığı'nı ülkesine karşı yapılan düşmanca eylemlere karşı önlem almaya davet ediyordu. Örneğin 1893 yılı başlarında Ermenilerin hazırlığını yaptığı bir gösteri ile ilgili olarak yazdığı bir raporda New York'ta Ermenice yayınlanan bir gazetede¹⁹ çoğu Amerika vatandaşı olan göç-

16 Osmanlı Amerika ilişkilerinde henüz ele alınmamış bu konu, bu makalede sadece Harry the Turk cinayetinin arkasında yatan sebeplerin anlaşılmasını sağlamak amacıyla kısaca ele alındığından, daha derin araştırmalara ihtiyaç olduğu belirtilmelidir.

17 Yazışmalardan anlaşıldığına göre cinayetlerin çoğunun faileri bulunamamıştır. Bazı örnekler için bkz. Erhan, *Türk-Amerikan*, s. 224-225.

18 Burada Türkiye, bizzat elçi tarafından "Turkey" şeklinde yazıldığı için Osmanlı Devleti yerine kullanmanın yanlış olmadığını düşünüyoruz.

19 Bu gazetelerin başında New York'ta Kaprilian tarafından 15 günde bir yayınlanan *Haik* gazetesi gelmektedir. Sonraki yıllarda Ermeniler İngilizce gazetelerde çıkarmaya başlamışlardır. Bkz. Kantarcı, *Ermeni Lobisi*, s. 124-127.

menlere, Türkiye'de yaşayan Ermenileri kurtarmak için ayaklanmaya teşvik eden makaleler yayımlandığını haber veriyordu.²⁰ Mavroyeni Bey'in yaptırdığı soruşturmaya göre özellikle Hınçak örgütünün yayın organı *Haik* Osmanlı Ermenilerini isyana teşvik eden ve Amerika'daki Ermenileri Türklere karşı kışkırtan yazılar yayınlamakla meşhurdur. Bu gazetenin bir haberinde şöyle deniyordu:

“Askerî bilinci kelimeler ve makalelerle ayakta tutmak imkansızdır. Biz örgütlenmeliyiz. Yabancı ülkelerde yaşayan genç Ermeniler arasında askerî bilinci ayakta tutmanın da en iyi yolu, onlara askerî eğitim vermektir ki bu cephede savaşa hazırlanmanın yegane aracıdır....Gerekirse milletin yarısının kurtulması için diğer yarısını kaybedebilmeliyiz.”²¹

Yine aynı gazetenin 288. sayfasında Ermenilerin bağımsızlığını elde etmek için izleyecekleri yöntemler ve siyasi yol haritası anlatılıyordu:

“Tecrübeler göstermiştir ki bir milletin siyasi olara kurulması, diplomasi yoluyla gerçekleşemez. Bu siyasi hedefi gerçekleştirmek için daha olumlu ve enerjik araçlar gerekir. Bu araçlar ateş ve kılıçtır ki bunlar asker ve para gerektirir. Bunları sağlaması gereken de millettir. Bu millet, Rusya veya ABD'yi faaliyet merkezleri olarak belirlemelidir. Tıpkı doğuda Ermeni-Rus birlikleri olduğu gibi, batıda da aynı şekilde güçlü bir Ermeni-Amerikan birliği her zaman hazır ve organize olarak bulunmalıdır.”²²

Aynı gazetenin 15 Ekim 1893 tarihinde yayınlanan 19. sayısında ise şu satırlar okunmaktadır.

“Doğrudur; bir Millet tıpkı bir elektrik lambasının ışığını açmak gibi bir anda yaratılmaz. Ancak Doğu Sorunu tekrar gündeme gelirse en az iki yıl çıkarlarımız için kullanılabilir. Önce itaatsizlik yapılacak ki bunu baskı izlesin, sonra da savaş ve nihayet Büyük Güçlerin Kongresi. Eğer Ermeniler hazırlanırsın ve bu iki yıl geçmeden bir başlangıç yapabilirlerse, iyi bir zamanlama ile isyan etmiş olurlar. Ben Hınçakların derhal çeteler kurmak şeklindeki yöntemini onaylıyorum. Doğu Sorunu tekrar ortaya atıldığında bu çeteler birleşebilirler. Gerilla olarak teşkilatlanmak ve dağlarda operasyonlar gerçekleştirmek onlar için daha iyidir. Bu tarz

20 NARA, T-815/Roll 7: Mavroyeni'den Mr. Gresham'a. 26 Ekim 1893.

21 *Haik*, 1 Ekim 1893, No: 18, s. 280 vd..

22 *Haik*, 1 Ekim 1893, No: 18, s. 288 vd.

kent ve kırsal alandaki nüfusu da koruyabilir.”²³

O yıllarda Amerika’da kurulan Ermeni dernekleri her geçen gün artıyor taraftar ve sempatizan kazanma konusunda kayda değer çalışmalar yapıyorlardı. Boston’da Ermeniler tarafından kurulan *The United Friends of Armenia* (Ermenistan’ın Dostları Birliği) adlı dernek propaganda konusunda çok önemli faaliyetler yapıyordu. Bu dernek de diğerleri gibi kiliselerden kolaylıkla taraftar ve sempatizan buluyor ve açıkça Ermenileri Osmanlı Devletine karşı isyana davet eden açıklamalar yapıyordu. *Boston Daily Advertiser* gazetesinde 22 Mart 1894 günü yayınlanan bir habere göre Dr. Blackwell adlı bir misyoner yaptığı konuşmada Ermenistan’ın bağımsızlığını kazanması için sözlü mücadelenin yeterli olamayacağını, kurtuluşun silahlı eylem yoluyla elde edilmesi gerektiğini söylüyordu.²⁴ Her ne kadar toplantıdaki pek çok kişinin silahlı mücadeleye taraftar olmadığı haberde belirtilse de, faaliyetlerin geldiği noktaya işaret etmesi bakımından haber ilgi çekicidir.

Aynı yıllarda kiliselerde Ermeniler din sömürüsü yaparak Hıristiyanları Türkiye’nin doğusunda baskı altında yaşayan Ermenilere yardıma çağırıyor, bu yolla örgütleri için maddi ve manevi destek elde etmeye çalışıyorlardı. Bu din dayanışması sayesinde Amerikan Ermeni derneklerinin sayısı ve Türkiye aleyhindeki faaliyetleri gün geçtikçe artıyordu. Bu derneklerden birisi de Washington’da kurulan *Phil-Armenic Association* (Ermeni Dostları Derneği) idi. Bu dernek hakkında dikkat çekici unsurlardan birisi kurucuların tamamının kilise liderleri olmasıydı. Mavroyeni Bey’in *Daily Star* gazetesinden aktardığı bilgilere göre derneğin kurucuları Rev. S.M. Newman, Rev. J.S.Hamlin, Rev. J. C. Easton, Rev. J.S. Childs, Rev. A.J. Graham, Justice Strong, Dr. Sheldon Jackson idi. Derneğin amacı “*Ermenistan’da can, mal ve insan onurunun sağlanmasını temin için çalışmak*” olarak açıklanmakla birlikte, bu tür derneklerin Ermenileri eylemlerinde ve Türkiye aleyhindeki faaliyetlere sempatizan kazanmada cesaretlendirici rol oynadığı muhakkaktı.²⁵ Öte yandan muhtelif tarihlerde Amerika’da kiliselerin Ermenileri destekleyen bildirimler yayınladıkları görülmektedir.²⁶ Bunlar tek tek tespit edilerek Mavroyeni tarafından Dışişleri bakanlıklarına bildirilmiş ve gö-

23 *Haik*, 15 Ekim 1893, No: 19, s. 303.

24 *Boston Daily Advertiser*, 22 Mart 1894. Bu toplantıyla ilgili elçiliğin Dışişlerine yaptığı şikayet için bkz. NARA T-815 Roll 7: Mavroyeni’den Dışişleri Bakanı’na. 25 Mart 1894.

25 NARA T-815 Roll 7. General No: 7531. Özel No: 5. Mavroyeni’den Dışişleri Bakanı’na. 1 Şubat 1895. Nitekim bu derneğe üye Ermenilerin niyetlerinin Türkiye’de düzeni yıkmak olduğunu aynı gazete haber yapmış, Mavroyeni bunu bakanlığa 14 Şubat 1895 tarihinde bildirmiştir.

26 Bu konudaki bildirimlere karşı Mavroyeni Bey tarafından yapılan girişimlerin kısa bir değerlendirmesi için bkz. Şimşir, *Mavroyeni Bey*, s. 49-54.

rüş sorulmuştur.²⁷ Ermeni sempatzanı dernek ve kuruluşlar kilise yetkililerini de yanlarına alarak yapmış oldukları faaliyetler sonucu sadece bildiri yayınlamakla yetinmemişler aynı zamanda Ermenilere yardım için para toplama kampanyalarına da başlamışlardır.²⁸

Burada dikkat çekilmesi gereken noktalardan birisi şudur ki, sözünü ettiğimiz bu faaliyetlerin yapıldığı tarihlerde henüz Osmanlı topraklarında Ermenilere karşı ciddi hiçbir olay olmamıştır. Buna rağmen örneğin Amerikan Ermenileri Pennsylvania'da *St. Savior Episcopal Church*'ün 3 Ekim 1893 tarihindeki toplantısında Türkiye'yi kınayan bir bildiri yayınlamışlardı. Bu bildiride Osmanlı hükümeti, Hıristiyan tebaasını kasten ve sistematik bir şekilde Müslüman fanatiklerin insafına bırakarak eşi görülmemiş zulümlere uğramasına seyirci kalmakla suçlanıyordu. Osmanlı İmparatorluğunun “*bilerek ve sistemli olarak Hıristiyan vatandaşlarını Müslüman fanatiklerin görülmemiş ve duyulmamış zulümlerine terk ettiği ve bu şekilde yabancıların müdahalesi olmadan ülkeyi yönetme kapasitesine sahip olmadığını gösterdiğini*” ileri sürülüyordu. Mavroyeni bu satırları esfle karşıladığını belirttiği yazısında ABD Dışişleri Bakanlığına hiçbir anlaşmanın Ermenilere otonomi ve bağımsızlık hakkı vermediğini hatırlatıyor ve bildiride buna yönelik satırları ve devrimci Ermenilerin eylemlerine müsaade edilmesini kınadığını belirtiyordu.²⁹

Öte yandan *Massachusetts Home Missionary Society* (Massachusetts Ev Misyoner Derneği) sorumlusu Cyrus Hamlin, Hınçak'ın kurucularından ve Worcester'da yaşayan Nishan Garabedian (Rupen Hanazad adıyla da bilinir)³⁰ ile yaptığı bir görüşmeden sonra, Protestan Misyoner ve Ermenilere yazılı bir çağrı da bulunarak Hınçak üyelerinin Amerikan Ermenileri arasında taraftar ve sempatzan kazanma faaliyetlerinde bulduklarını ve isyana hazırlanarak Ermenilerin ve misyonerlerin hayatlarını tehlikeye attığını belirtiyordu.³¹ *Boston Daily Advertiser* gazetesinin editörü de yazdığı bir yazıda, Ermeni Hınçak Partisinin Dr. Cyrus Hamlin'i ve misyonerleri Ermeni davasına kayıtsız kalmakla suçladığı bildirisine yanıt vermekte ve Ermenileri silahlı mücadelenin tehlikeleri konusunda uyar-

27 NARA T-815 Roll 7: Mavroyeni'den Dışişleri Bakanı'na. 15 Ekim 1895.

28 NARA, T-815/Roll 7: Mavroyeni'den Dışişleri Bakanı, R. Olney'e 30 Kasım 1895; *The New York Times*, s. 14.

29 NARA, T-815/Roll 7: Mavroyeni'den Mr. Gresham'a 12 Kasım 1893.

30 Bu kişi Cenevre'de Hınçak partisinin ilk kurucularından olup eski Ermeni Patriği Migirdiç Kırmıyan tarafından Amerika'ya gönderilmiştir.

31 *The Congregationalist*, 23 Aralık 1894. Benzeri görüşlerini aynı derginin 28 Aralık 1893 tarihli nüshasına yazdığı “A Dangerous Movement Among the Armenians” adlı makalesinde de savunmuştur. Metin hakkında Şimşir, *Mavroyeni Bey*, s. 50.

maktaydı.³² Ancak onun “*Amerikan misyonierleri Ermenilerin en hakiki dostlarıdır*” şeklindeki sözleri, Mavroyeni Bey’in dikkatini çekmiş ve Dışişleri Bakanlığı’na şikayet etmiştir.³³

Hınçak Komitesi’nin Amerika’daki üyeleri 1894 yılı başlarında Amerika’da faaliyetlerini daha da artırmışlar, açıkça isyan provaları yapmaktan geri kalmamışlardır. Osmanlı elçisinin diplomatik yazışmalarda “*devrimci/revolutionists*” olarak tanımladığı 30 kadar Amerikan vatandaşı Ermeni 1894 yılının Ocak ayında New York’ta bir askeri tatbikat düzenlemeye bile cüret etmişlerdir. Bu tatbikata engel olması için Mavroyeni Bey Dışişleri Bakanlığı’na bir yazı ile başvurmuş fakat sonuç alamamıştır³⁴.

Hınçakların Amerika’daki Ermenileri kışkırtan faaliyetleri bununla sınırlı değildir. *The New York Herald* gazetesindeki bir habere göre New York Ermenilerinden Dr. N. M. Boyajian bu şehirde 1892 tarihinde *The Armenian Young Men’s Christian Association* (Genç Ermeni Hıristiyan Erkekleri Derneği) adlı bir dernek kurmuştu. Derneğin sekreteri de Mr. M. M. Chamalian idi. Üyeler genellikle 18-30 yaş arasında 200 civarında Ermeni gençti. New York da o dönem 500 kadar Ermeni yaşadığı düşünülürse, derneğin *The Armenian Revolutionary Society*’den (ARS/ Devrimci Ermeni Derneği) sonra ikinci önemli Ermeni diaspora derneği olduğu söylenebilir. Bu dernek ayda en az bir kez toplanıyordu. Amacı Ermeniler arasında dayanışmayı artırmak ve devrimci Ermenilere yardımcı olmaktı. Ayrıca başta Dr. Boyajian olmak üzere derneğin bir çok üyesi aynı zamanda ARS’nin de üyesiydi.

Yine Amerika’da Nishan Garabedian tarafından temsil edilen *Huntchagist Revolutionary Party*’nin (Devrimci Hınçak Partisi) Ermeni gençlere kendi imkanlarıyla silahlı eğitim veriyor ve daha sonra bunları eylemlerde ve suikastlerde bulunmak üzere Türkiye’ye gönderiyordu. Bu şekilde Türkiye’ye gönderilenlerden birisi de Atan Aivazian adlı bir Ermeni idi. Bu kişi Simon Kahia’nın öldüren çete içerisinde bulunduğu iddiasıyla tutuklanmış ve suçu sabit görülerek 10 yıl hapse mahkum olmuştu. Bu tür kişiler Amerika-Türkiye ilişkilerini de gerginleştiriyorlardı, çünkü Türkiye’ye dönmeden birkaç gün önce Amerikan vatandaşlığına geçip elçiliğin himayesini kazanıyorlar, yakalandıklarında Amerikan vatandaşı

---

32 *Boston Daily Advertiser*, 13 Nisan 1894.

33 Şimşir, Documents Diplomatiques Ottomans II s. 96-97. No :37 : Mavroyeni Bey’den Gresham’a imzalı nota, 18.8.1894, No. 7072/23.

34 NARA, T-815/Roll 7: Mavroyeni Bey’den Gresham’a, 16 Ocak 1894.

olduklarını iddia ediyorlardı.³⁵ Halbuki Türkiye'de iken kendilerini gizlemek için normal tebaa statülerini korumaya gayret ediyor, hatta *bedel-i askeriye* ve *temettü* vergilerini diğerleri gibi ödemeyi sürdürüyorlardı.³⁶ Öte yandan, bunun istisnai bir olay olmadığını *Haik* Gazetesi'nin 1 Mayıs 1894 tarihli nüshasında Chitzi-an³⁷ adlı Ermeni sözcünün Türkiye'deki bazı Ermeni ileri gelenlerinin cinayetlerini açıkça üstlenmesinden anlıyoruz. Mavroyeni Bey'in de naklettiğine göre Arapkir'den avukat Yazidjian'ı Hınçak militanları öldürmüştü. Aynı kişi diğer cinayetlerin sorumlusunun kendileri değil Armeno-Russian Revolutionists (Ermeni-Rus Devrimcileri) örgütü olduğunu da belirtmekteydi.³⁸

Yine Hınçakların Boston'daki sekreteri B. Chitjian gazetelere verdiği mülakatlarda “bir ay içinde 1000'den fazla Ermeni genç katledilen eşleri, çocukları ve soydaşlarının intikamını almak ve isyan başlatmak için silahlı olarak Türkiye'ye gidecekler” diyordu.³⁹ *Boston Advertiser* gazetesinde “intikam” başlığı altında verilen haber Boston'da Hınçakların ne kadar güçlü olduklarını ve Türklere karşı düşmanca hislerle soydaşlarını doldurduklarını açıklıkla ortaya koymaktadır. Söz konusu habere göre, Amerika'daki 10.000 Ermeniden 3000 kadarı Massachusetts eyaletinde yaşıyordu. Bunların hepsi silah taşıyabilecek durumdaydı ve büyük bir kısmı düşünce olarak Hınçak partisine yakındı. Chitjian'ın verdiği söz konusu mülakatta, açıkça eylemlerinin detaylarını veriyor, silahların Türkiye'ye rüşvet verilerek sokulduğunu iddia ediyordu. Bu haberler göstermektedir ki, Ermenilerin çoğunlukta yaşadığı yerlerde kiliselerden başlayarak yoğun bir anti-Türk propagandası vardı ve bu durum özellikle Hınçak yanlısı taraftar toplamak için çok uygun bir ortam yaratmıştı.⁴⁰

Yine Ermenice *Haik* gazetesi Türkiye'deki bazı Ermeni olaylarını henüz olmadan haber vermekteydi. Mesela İstanbul ayaklanmalarını *Haik* bir ay evvel duyurmuştu.⁴¹ Yine Mavroyeni'nin Amerika Dışişlerine yazdığı bir memoranduma

35 Yaşanan tabiiyet sorunları için bkz. Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan*, s. 226 vd.

36 NARA, T-815/Roll 7: Mavroyeni Bey'den Gresham'a 15 Ağustos 1894

37 Şimşir, *Mavroyeni Bey*, s. 40'da bu kişiler hakkında elçinin iyi istihbarata sahip olduğunu beyan ediyor.

38 NARA, T-815/Roll 7: Mavroyeni Bey'den Gresham'a, 18 Haziran 1894.

39 *The Boston Advertiser*, 6 Aralık 1895. Nishan Garabedian'in ilk röportajlarından birisinin de 21 Mart 1894 tarihinde Worcester Daily Star gazetesinde “Acı Çeken Ermenistan” başlığı ile çıktığı bilinmektedir.

40 Bu haber hakkında elçiliğin uyarısı için: NARA, T-815/Roll 7: Mavroyeni Bey'den Mr. R. Olney'e. 9 Aralık 1895.

41 *Haik*, 1 Eylül 1895. Elçinin protestosu için bkz. NARA T-815 Roll 7: Mavroyeni Bey'den Dışişleri Bakanlığına 12 Ekim 1895.

göre,⁴² bir grup Hınçak (Huntchaguist) partisi üyesi 28 Temmuz 1890 tarihindeki Sasun isyanının 4. yıldönümü bahanesiyle 25 Temmuz'da New York'ta bir gösteri yürüyüşü düzenlemişlerdi. Mavroyeni'nin bütün protestolarına rağmen kendilerine yürüyüş izni verilmişti. Yürüyüş beklendiği gibi tam bir anarşik eyleme dönüşmüş, silahlı göstericiler Türkiye aleyhine sloganlar atarak yürümüşlerdi.⁴³

Hıncakların Amerika'da soydaşlarını Türkiye'ye göndermek suretiyle gerçekleştirmeye çalıştıkları önemli eylemlerinden birisi de Sultan II. Abdülhamit'e suikast düzenlenmek içindi. Bu konuda *New York Herald*'da çıkan bir haberin ana başlığı "Sultani öldürmek için" şeklindeydi. Alt başlıkta ise şunlar yazıyordu: "Amerika'da Ermeni sakinleri Türk Sultana iyi bir darbe vurmaya hazırlanıyorlar". Ara başlıkta eylemin amacı "Ermenistan'ın Özgürleştirilmesi" şeklinde belirtiliyordu. Haberin altındaki küçük alt başlıkta ise "New York'tan gönderilen Devrimci lejyonerler Türkiye'de acımasızca katledildi" deniliyordu. Daha sonra da "Hınçak Dernekleri İş üzerinde. Amerikanın Büyük kentlerindeki örgütler Güç Kullanımına inanıyorlar" başlığı altında Ermeni örgütlerinin eylemleri övülüyordu. Dahası bu başlıkların altındaki haberin detaylarında şunlar anlatılıyordu: New York'taki farklı devrimci Ermeni gruplar, Sultana suikast için New York'tan gönderilen bir grup suikastçının Beyrut'a ayak bastıkları anda yakalanarak, Adana'ya götürüldükleri ve bir kaçının orada idam edilmesi haberiyle sarsıldılar.⁴⁴ Yine aynı haberde New York'ta yaşayan 1000 civarındaki Ermeni'nin 400 kadarının Hınçak üyesi olduğu belirtiliyordu. Bu da Amerikan Ermenileri arasında şiddete dayalı ve silahlı mücadele yoluyla Ermenistan kurmayı tasavvur edenlerin çoğaldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Nitekim kısa sürede Amerika'daki Türk toplumuna karşı da Ermeniler tavır almaya, hatta kendilerine katılmayan Ermenilere baskı ve şiddet olmaya başlamışlardı.⁴⁵ Osmanlı İmparatorluğu'na ve Amerika'da yaşayan Türklere karşı eylem ve gösterilerin artması üzerine elçiliğimiz Amerika Dışişleri Bakanlığı'ndan önlemlerin artırılmasını isteyecekti. Bu talep üzerine Amerikan Hazine Bakanlığı'nın yürüttüğü gizli bir soruşturma Ermeni örgüt ve tehditlerinin boyutunu bütün çıplaklığı ile ortaya koymaktadır. Osmanlı Büyükelçisi Mavroyeni Bey'e de gön-

42 NARA, T-815/Roll 7. General No : 7192 ; Special No : 31. Mavroyeni Bey'den Gresham'a 29 Temmuz 1894.

43 NARA, T-815/Roll 7: Mavroyeni Bey'den Gresham'a. 16 Ocak 1894.

44 Washington elçimiz Mavroyeni bu idamlar konusunda bir bilgisi olmadığını bildiren bir notu Dışişleri Bakanlığı'na göndermiştir. Bkz. NARA, T-815/Roll 7: General No: 7365; Özel No: 43: Mavroyeni Bey'den Gresham'a. 17 Kasım 1894.

45 Şimşir, *Mavroyeni Bey*, s. 37'de Osmanlı hesabına casusluk yapan Bogigian'ın ve diğer tarafsız Ermenilerin hedefi olduklarını nakleder.

derilen soruşturma raporunda belirtildiğine göre Amerika'da üç Ermeni devrimci örgüt faaliyet göstermekteydi. Bunlar *Hentchakist*, *New Hentchakist*, ve *Dashnak-trakan* veya *Droshakian*. Her örgüt Pazar günleri açık veya gizli toplantılar düzenlemekteydi. Çünkü katılımcılar çalışan insanlardı ve ancak o gün serbest olabilmekteydi. Her bir yerel Hentchakist şubesi veya fraksiyonu üç ayda bir; her bir yerel New Hentchakist şubesi yılda bir; ve her yerel Dashnaktakan şubesi altı ayda bir kendi yetkilisini seçiyordu. Bu yetkililerin görevi düzenli olarak yerel kayıtları ve harcamaların defterini tutmak ve New York'taki merkez karargahıyla iletişim kurarak detaylı bir rapor vermektir. Bu kişilerin görevlerinin en önemli kısmını "propaganda" olarak adlandırdıkları konuşmalar hazırlamak oluşturmaktaydı. Propaganda çalışmasında milliyetçilik, kahramanlık ve cesaretlendirici kelimelerle dolu ateşli nutuklar atılmakta ve dinleyicilerin duygularına, deyim yerindeyse ta kalplerinin derinliklerine hitap edilmekteydi. Bu toplantıların ve nutukların asıl amacı para toplamaktı. Son zamanlarda sık sık New York'tan kişiler başka yerlere yardım toplamak amacıyla gönderilmekteydi. Bunlardan birisi de Bedros H. Varjabedian idi. Bu kişi New York'tan Chicago, Waukegan, St. Louis, ve Detroit şehirlerine gönderilmişti. Onun hazine soruşturmacısına verdiği bilgilere göre, Waukegan'da tek başına iki toplantıda \$782 toplamıştı. Üç ay önceki toplantıda burada sadece \$290 toplanmış olması desteğin arttığına işaret ediyordu. Nitekim St. Louis'de \$172 ve Chicago'da \$250 ve \$75 iki ayrı toplantıda kolaylıkla toplanmıştı.

Gerçekten de Amerikan Hazine Bakanlığı'nın yaptığı soruşturma Mavroyeni Bey'in istihbaratını doğruluyordu. Onun "*Hairenik*" ve "*Tzain Hairenitz*" gazetelerindeki haberlere dayanarak verdiği bilgilere göre, ABD ve Kanada'da Ermeni davasına çok cömertçe bağışlar yapılmaktaydı. Yine hazine ajanının topladığı ve Mavroyeni Bey'e teslim edilen rapora göre bağış yapan herkes hayali bir isim belirtiyor, böylelikle bağış listesi gazetelerde yayınlandığında kimin katkı yaptığı anlaşılıyordu. Toplanan paralar New York'taki merkeze gönderiliyordu.

Bu bağışlar on yıllarca azalmadan sürdü. Örneğin 3 Şubat tarihli "*Hairenik*" gazetesinde Rhode Island, Providence'de 28 Ocak 1906 tarihinde yapılan bir toplantıda \$1,700 toplandığı haber verilmektedir. Kanada Hamilton'da ise 31 Aralık 1905 günü bir toplantıda \$400 toplanmış, \$10 ve \$20 banknotlar insanlar tarafından büyük bir heyecan ve gururla komiteye teslim edilmiştir.⁴⁶ New York City, Troy, New York ve Concord, New Hampshire'da 24-25 Aralık günlerinde sırasıyla \$450, \$225 ve \$80,32 toplanmıştır. Lynn, Massachusetts'de 14 Aralık günü \$800 toplanmıştır.

⁴⁶ *Hairenik*, 13 Ocak 1906.

Yine B. H. Varjabedian tarafından gizli servise verilen bilgiye göre silah ve patlayıcılar büyük şehirler üzerinden değil Karadeniz kıyısında Samsun ve Trabzon yakınlarındaki küçük kasabalar üzerinden derin vadiler kullanılarak Ermenistan'a, buradaki ajan ve dernekler aracılığıyla ulaştırılıyordu. Taşınan malın gerçek içeriğini gizlemek ve gümrük vergisinden kaçmak için bu yola tevessül edildiğine kayıklar ikna edildikten sonra yasak maddeler ülkeye sokulabiliyordu. Ermeniler Türk gümrüklerine rüşvet vermek suretiyle her şeyin ülkeye sokulabildiğini ileri sürüyordu. Zaten patlayıcıları ülkede yapacak malzeme bulunduğunu sadece bir tür asit dışında dışarıdan bir şey sokmaya ihtiyaç olmadığını söylüyorlardı. Hazine ajanı yaptığı görüşmeler sayesinde önde gelen Ermeni örgüt mensuplarının isimlerini belirlemeyi başarmıştı.⁴⁷

3. Türk-Ermeni Çatışmaları ve Harry the Turk Cinayeti

Hınçak Partisi'nin Amerika'daki faaliyetleri bir süre sonra aynı bölgelerde yaşayan Türkler ve Ermeniler arasında da gerginliklere yol açmakta gecikmedi. 27 Mart 1896 tarihinde 6 Türk'ün imzasıyla elçiliğe gönderilen bir dilekçe de gerginliklerin geldiği nokta açıkça tasvir edilmektedir.⁴⁸ Bu dilekçeye göre, Providence'de ikamet eden ve ticaret amacıyla Amerika'da bulunan 15 Türk, Ermeniler tarafından hakarete uğramakta, tehdit edilmekte, gece gündüz gerek evde gerekse sokakta taciz edilerek huzur verilmemekteydi. Dahası kendilerinden Ermeni örgütleri adına haraç istenmekteydi. Haraç vermek istemeyenleri Ermeniler yalancı şahitler bularak kasaba şerifine "kendilerine saldırdıkları, bıçak çektikleri vs." şeklinde iftira atarak şikayet etmekteydi. Bu yüzden haksız yere hapse atılan Türkler vardı. Şikayet sahiplerine göre güvenlik güçleri durumu tam olarak değerlendirememekte ve Türklerin mağduriyetini önleyememekteydi. Hapse girenlerin her biri ancak 150 dolar kefalet ödeyerek kurtulabilmekteydi. Dil bilmedikleri için Türkler haklarını arayamamakta, her geçen gün durum onlar için yaşanmaz bir hal almaktaydı.

Nitekim çok geçmeden Türklere yapılan baskı ve tehditler cinayete kadar varmıştı. Mavroyeni Bey, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir yazıda, Kaliforniya'da 15 Haziran 1891 yılında öldürülen Galib Abdullah adlı bir Türk'ten bahsetmektedir. Mavroyeni Bey'in yazdığı yazıya göre Kaliforniya eyaletinin Susanville, Lassen County bölgesinde öldürülen bu Türk'ün katillerinin aradan geçen dört yıla rağmen hala yakalanamaması başka cinayetleri de berabe-

47 NARA M99: Roll 97; Robert Bacon'dan Minister Chekib Bey'e, 9 Mart 1906.

48 NARA, T-815/Roll 7: 27 Mart 1896.

rinde getirmiştir.⁴⁹ Bu cinayetin siyasi mi yoksa adi bir cinayet mi olup olmadığı konusunda bir bilgiye rastlanılmadığından burada üzerinde durulmayacaktır. Ancak yine Mavroyeni Bey sayesinde öğrendiğimiz asıl adı Halil olan ve arkadaşları arasında Harry the Turk olarak çağrılan Osmanlı vatandaşın Türkün öldürülmesi kesin olarak siyasi bir cinayettir. Bu nedenle bu makalemizde Harry the Turk cinayeti ve sonrasında gelişen olaylar ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

24 Haziran 1896 tarihinde Mavroyeni Bey tarafından Dışişleri Bakanlığına yazılan bir mektup ile Amerika Dışişleri Bakanlığının dikkatine sunulan bu cinayet şu şekilde basında yer bulmuştur.⁵⁰ Gazete'nin haberine göre 16 Şubat 1896 gününden beri kayıp olan ve arkadaşları arasında Harry the Turk lakabıyla çağrılan Halil'in cesedi Back Cave adlı bir yerde dere içinde bulunmuştur. Haber yerel gazetede şu başlıklarla verildi:

- “Forest City Cemetery'de bulunan erkek cesedi teşhis edildi.”
- “Patrick Connell cesedi kesin olarak Harry'nin olarak teşhis etti.”
- “Otopside herhangi bir şiddet bulgusuna rastlanmadı.”
- “Ölüm sebebinin bilinmesi çok küçük bir olasılık”.

Haberin metni şu şekilde idi:

“Back Cave'de bulunan adamın cesedi dün öğleden sonra defnedildi. Düşünüldüğü gibi cesedin geçen Şubat ayında ortadan kaybolan ve arkadaşları arasında Harry the Turk lakabıyla tanınan kişiye ait olduğu belirlendi. Söz konusu Türkün son üç yıldır yanında çalıştığı patronu Mr. Daniel T. Kelly, ARGUS muhabirine Harry'nin tek cümle İngilizce konuşmadığını söyledi. Harry çalıştığı dükkan hakkında asla kötü konuşmaz ve diğer bir işçi arkadaşı küfürlü konuştuğunda “iyi bir kişi değil der”, yüz çevirir ve bu tiplere nefretle bakardı. Ondan övgüyle bahsedene işverenine göre o iyi bir adamdı, dürüst ve çalışkandı. Hiçbir içki kullanmıyordu. Ortadan kaybolmasından az önce Harry 80 Dolarını kaybetmişti. Bir süre sonra Harry parasının çalındığına kanaat getirdi ve şehirde Ermenilerle arkadaşlık yaptığı için şüphelerini Ermenilere yöneltti. Mr. Kelly kendisine 80 doları bulma konusunda elinden geldiğince yardımcı olacağına söz vererek Ermenilerin yaşadığı mahalleye gittiğinde, orada İngilizce anlayacak adam bulmakta epey sıkıntı çekti. Nihayet bir Ermeni bozuk İngilizcisiyle küstahça “Harry yalan söylüyor, o para falan kaybetmedi. O bir Türk. O kötü biri. O bizim insanlarımızı öldürdü”

49 NARA, T-815/Roll 7. Mavroyeni'den Dışişleri Bakanlığı'na. 21 Aralık 1895.

50 NARA, T-815/Roll 7. Mavroyeni'den Dışişleri Bakanlığı'na. 24 Temmuz 1896.

dedi. Tatmin edici bir yanıt elde edemeyen Kelly soruşturmadan vazgeçti.

Dökümhanede çalıştığı sırada Harry sağ elinin orta parmağının ucunu kesmişti. Dün öğleden sonra Pazartesi günü cesedi bulunan adamın cenazesi Forest City mezarlığından alınarak defnedildi.

Ceset defnedilmeden önce, hem Mr. Patrick Connell'in adamı teşhis edebilmesine olanak sağlamak hem de polise herhangi bir şiddete maruz kalıp kalmadığına dair kanıt bulma şansını vermek bakımından inceleme yapıldı. Mezarda Bay Connell, şerif yardımcısı Hartnett, Bekçi Rich, Dr. John F. Thompson ve gazetecilerin bulunduğu ortamda ceset üzerinde yarım saat süren incelemede şiddete maruz kaldığına dair herhangi bir iz bulunamadı.

(...)

Bay Connell görür görmez şüpheye yer bırakmayacak şekilde cesedin oda arkasına ait olduğunu teşhis etti. Mr Connell cesedi görür görmez "aynı adam aynı adam" diye bağırdı. Ona paltosu gösterildiğinde dikkatle inceledikten sonra "eminim, onun paltosu" dedi. Elbiseleri çıkarıldığında da o kırmızı astarından paltunun olduğunu kesin olarak belirledi.

Bir Argus muhabirine konuşan Bay Connell onun ayakkabısının sol topuğunun basılı olduğunu ve sağ topuğunun düzgün olduğunu söyledi. Ayrıca bağcıklı ayakkabısının topuğunu kaplayan tipik bir pençe (?) olduğunu söyledi. Muhabir ve Bay Connell ayakkabı ve topuklarını incelediğinde tam da söylenen işaretlerin ayakkabıda var olduğunu gördüler.

Bundan sonra artık cesedin Harry the Turk olduğuna herkes kesin olarak ikna oldu. Dr. Thompson'un ceset üzerindeki incelemesi hiçbir darb izinin olmadığını ortaya koydu. Kafatası çatlamamıştı, dolayısıyla adamın başına sert bir cisimle vurulmamıştı. Vücutta yara da yoktu. Elbiseleri de dikkatle incelenmiş ve yırtık bulunmamıştı. Açık olan göğsünde bıçaklandığına dair bir yara veya bere yoktu.

Dr. Thompson "cesedin suda birkaç ay beklemesinden dolayı ciğeri ve diğer iç organları tamamen deforme olduğundan incelemenin yararsız olduğunu, suda kısa bir süre kalmış olsaydı, dereye atıldığında ölü mü canlı mı olduğunun tespit edilebileceğini söyledi ama bu durumda ölüm nedenini bilmek imkansızdı.

Ölüm yüzlerce sebepten kaynaklanmış olabilir, fakat cesedin dış görünüşü sebep ileri sürmeye imkan vermemekteydi. Eğer ölüm suya cebren itilme şeklinde

olmuşsa bu iki veya üç şekilde gelişmiş olabilir: başına bir darbe yemiş, bilincini kaybetmiş ve daha sonra suya atılmış olabilir.

Harry'nin ölümüyle ilgili olarak bir başka teori de olayla en çok ilgilenenler tarafından tartışılmaktadır. Harry kaybolduğu Pazar günü öğleden sonra kaldığı evden ayrılırken oda arkadaşı Bay Connell'e Wilmot Caddesi'ndeki Ermenilere uğrayacağını ve ona eşlik edip etmek istemediğini sormuştu. Cornell odasında dinlenmek istediği için gitmemiş, bunun üzerine Halil yalnız gitmişti. O ayrıca Bayan O'Day'a da nereye gideceğini söylemişti.

Teoriye göre, Harry Ermenilerin yaşadığı ve kendisinin de 80 Dolarını çaldırınca kadar kaldığı yatakhaneye gittiğinde mutlu bir hafta sonu geçirmek istiyordu. O zamanlar gazeteler Ermenilerin yaşadığı problemler hakkında sık sık haberler yayınlıyorlardı, muhtemelen Harry Ermenilerle konu hakkında hararetleli bir tartışma yaşamış veya oradakilerden birisini parasını çalmakla suçladığı için kavga çıkmış olabilir.

Belki de birisi art niyeti olmaksızın onun gırtladığına sarılmış, istemeden biraz fazla sıkılmış ve zavallı adamı boğmuştu. Katil yaptığını anlayınca, suçunu örtbas etmek için iyi bir plan yapmaya karar verdi. Elbisesinin cebindeki parayı alarak onun cesedini evden sadece 100 feet uzaktaki Back Bay tarafına atmak çok da zor olmayacaktı. Bu sadece bir teori olmakla birlikte, bütün deliller hikayeye uymaktadır.

Cesedin incelenmesi sırasında ağzının ön kısmında birkaç dişin eksik olduğu ve damağında boşluklar bulunduğu görüldü. Harry'yi iyi bilenler kaybolduğunda onun hiçbir ön dişinin eksik olmadığını söylediler.

Harry'nin İstanbul yakınlarında bir yerde eşi ve üç çocuğu olduğu sanılıyor. O yeterince para kazandığında ailesini yanına almayı arzuluyordu.”

Görüldüğü her ne kadar ceset üzerinde doktor tarafından yapılan incelemede herhangi bir darp izine rastlanılmadığı belirtilmişse de Argus Gazetesi muhabiri cinayeti kanıtlayacak pek çok delil ve cinayeti haklı kılacak sebep ortaya koymuştur. Harry tanıyanlar ve öldüğü günün sabahına dair anlattıkları Harry'nin bir cinayete kurban gittiğini göstermektedir. Argus muhabiri de aynı kanaatte olduğunu açıkça belirtmektedir. Buna rağmen cesedin cinayetin işlenmesinin üzerinden yaklaşık üç ay sonra bulunması, delilleri ortadan kaldırmış ve iyi bir otopsi olanağı kalmamıştır.

Harry the Turk olarak bilinen Halil'in öldürülmesiyle ilgili haber Washington Büyükelçisi Mavroyeni Bey'e ulaştığında, elçi 26 May 1896 tarihli bir yazı ile Amerikan Dışişleri Bakanlığı'ndan konu hakkında bilgi ve suçluların yakalanmasını istemiştir. Dışişleri Bakanlığı yanıtında 16 Şubat'tan beri kayıp olan Harry the Turk'ün cesedinin Back Bay'da 6 Mayıs 1896 günü bulunduğunu bildirmiştir. Ayrıca ek bir bilgi olarak merhumun 167. Kennebec Caddesi'nde faaliyet gösteren Daniel Kelly and Sons'da (Daniel J. Kelly ve Oğulları) şirketinde çalıştığı belirtilmiştir. Ancak ilginç bir şekilde Amerikan Dışişleri Bakanlığı Harry'nin ölüm sebebinin bilinmediğini kaydetmiştir. Buna rağmen ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 28 Mayıs tarihinde Maine Valisi'nin dikkatini olaya çektiğini ve titiz bir soruşturma emri verdiğini kaydetmiştir. Ancak Dışişleri Bakanlığı'nın kanalıyla elçiliğe gelen Maine valisinin 17 Temmuz tarihli yazısında gelişmeler özetlendikten sonra suçluların bulunabileceği konusunda kuşkulu olunduğu belirtilmekteydi.

Bu gelişme üzerine Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı 24 Temmuz 1896 tarihli bir yazısında, Mavroyeni Bey "Maine Eyaleti otoritelerinin Osmanlı vatandaşının ölüm sebebini bulmakta başarısız olduklarını bildiren notunuzu almak benim için büyük bir üzüntü kaynağı ve biraz da sürpriz oldu" dedikten sonra Harry the Turk veya pasaporttaki adıyla Halil Mehemed'in⁵¹ katillerinin bulunması için ısrarcı olacağını şu satırlarla ifade etmiştir: "Halil'in ölümüne giden olaylar kesinlikle onun öldürüldüğünü göstermektedir. Her şeye rağmen ümit ediyorum ki sonuçta Maine Eyalet yetkilileri bu cinayeti işleyenleri mutlaka ortaya çıkartacaktır, ki göndermiş olduğum gazete kupürüne göre bunlar Ermenilerdir" demiştir.⁵²

Mavroyeni Bey'in gösterdiği bütün delillere rağmen katillerin bulunması konusunda Maine Valiliği bir ilerleme kaydedememiş, 12 Ekim 1896 tarihli yazılarında katilin bulunamadığı fakat Portland yetkililerinin katili yakalamak için samimi bir çaba içinde oldukları belirtilmiştir. Dışişleri Bakanlığı'nın yazısında ayrıca son haberleşmeden sonra olayla ilgili olarak kendilerine herhangi başka bir yazı gelmediğine vurgu yapılarak şöyle denilmektedir:

"Halil Mehemed'in esrarengiz ölümüne dair –cinayet bile olsa- soruşturmanın aydınlatıcı bir bilgi doğurmadığı konusunda Valinin önceki görüşünü desteklemektedir. Bu gerçekler ışığında sizde takdir edeceksiniz ki bu hükümet anayasanın verdiği yetkiler dahilinde suçluları yakalamak, adalet önüne çıkarmak ve cezalandırmak hususunda hiçbir yetkisini esirgememiştir. Eğer bu gayret ve

51 İlk kez 20 Nisan 1899 tarihli bir elçilik yazısında maktulün adı Mehemed bin Hadji Halil olarak geçmektedir. Bkz. NARA T-815/Roll 7. Ali Ferrouh'tan John Hay'a.

52 NARA, T-815/Roll 7. Mavroyeni'den Mr. W.W.Rockhill'a. 24 Temmuz 1896.

çalışmalar herhangi bir sonuç ortaya koymamışsa, bu dost bir ülkenin taleplerine ilgisiz kalındığı veya olayların ciddiyetinin yeterince takdir edilmediği için değil, fakat olayı çevreleyen sır perdesi ve bu suçun faillerinin adalet önüne çıkarılmasına imkan verecek somut delillerin bulunamamasındandır.”⁵³

Dışişleri Bakanlığı'nın bu son yazısı, Harry the Turk'ün ölümünün artık yetkililerce de bir cinayet olarak görüldüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Zaten bu yeni bilgiler ışığında Osmanlı Büyükelçisi Mustafa Bey Dışişleri Bakanlığı'nın ilgisine teşekkür etmiş ve ilgili valiliğin soruşturmayı devam ettirmesini talep etmiştir.⁵⁴ Nitekim Harry the Turk Cinayeti'nin soruşturulması kapanmamıştır. Ne var ki yapılan soruşturmalardan sonuç alınamamıştır. Üstelik yıllar geçtikçe olay hakkında çelişkiler daha da artmış, yeni soruşturmacılar olayı tam olarak anlamadıkları için cinayeti, hatta cesedin kesin olarak Harry the Turk adlı Osmanlı vatandaşına ait olduğu konusundaki ilk otopsi raporlarını bile sorgulamaya başlamış görünmektedir. Mesela soruşturmanın akıbeti hakkında elçiliğe gelen 6 Mart 1897 tarihli bir yanıt her nedense önceki yazıda olayı cinayet olarak gören Maine valiliğinin tavır değiştirdiğini göstermektedir. Ancak tavır değiştirmek için elde yeni bir bulgu da yoktur. Elçiliğin olayı ısrarla takip etmesi karşısında yetkililer dosyayı kapatma eğilimlerini açıkça belirtmektedirler. Söz konusu belgede şunlar kaydedilmiştir:

“Dışişleri Bakanlığımız Maine Valisi'nden gelen son raporda olayın aydınlatılmadığını bildirmekten üzüntü duyar. Ancak bu durum, Vali'nin mektubundan alınan alıntının da ortaya koyduğu gibi, Eyalet yetkililerinin olayın etrafındaki sır perdesini aralamak konusunda samimi bir çaba içinde olduklarını göstermektedir. Ortada, bulunan cesedin Harry the Turk ait olup olmadığı konusunda bazı sorular vardı ve her zaman olmuştu. Bulunan kişinin öldürüldüğüne dair kesin bir bulgu da hiçbir zaman ortaya konulamamıştı. Ben Vali'ye soruşturmanın devam etmesinin önemi konusunda polisi bilgilendirmesi gerektiğini söyledim ve sizi temin ederim ki yetkili kişiler yapılması gerekenler konusunda hiçbir konuyu ihmal etmeyecekler ve eğer bir suç işlenmişse, suçlunun adalet huzuruna çıkarılması için gerekli her şeyi yapacaklardır.”⁵⁵

Verilen bu sözlere rağmen olay bir türlü aydınlatılamamıştır. Buna rağmen bu cinayetin takibini Mavroyeni Bey'den sonraki Osmanlı elçileri de usanmadan sürdürmüşlerdi. Nitekim cinayetin üçüncü yılında ve üçüncü Osmanlı elçisi değiştikten sonra John Hay imzasıyla yeni elçi Ali Ferruh Bey'e gelen 27 Mart

53 NARA, M99; Roll 97; Belge No:7

54 NARA M99; Roll 97, Belge No:8

55 NARA M99; Roll 97, Belge No: 11.

1899 tarihli bir yazıda Harry the Turk olayının aydınlatılmadığını belirtiliyordu elçilikten şu talepte bulunuluyordu:

“Eğer siz söz konusu kişinin öldürülmesi konusunda her hangi bir delil veya ipucu verebilirseniz, Dışişleri Bakanlığı derhal Maine Valisi’ne iletilecek ve suçluların yakalanması ve cezalandırılması görüşünü bildirecektir.”⁵⁶

Bunun üzerine Osmanlı Büyükelçiliği 1899 tarihindeki bir mektubunda Maine polislerinin hala cinayeti aydınlatamadığını esefle Dışişleri Bakanlığı’na bildirmekte ve olayla ilgili olarak kendilerine gelen istihbaratı paylaşmaktadır. Bu istihbarata göre, Polis olayı titiz bir şekilde araştırmamış hatta savsaklamıştır. Elçilik kendi soruşturmaları sonucunda Harry the Turk cinayetini işleyen kişilerin isimlerini “Keshich Oghlou Eschhan, Moussih Oghlou Agop, Tcholak Caspar, Tizik Oghlou Zafar” olarak belirlemiştir. Olayın üzerinden üç yıldan fazla süre geçtikten sonra elçiliğin ilk kez katillerin ismiyle ortaya çıkması çok önemlidir. Yetkililerin soruşturmayı savsaklamasına rağmen Mavroyeni Bey’i izleyen elçiler ısrarla olayı takip etmişlerdir. Osmanlı elçisinin bu son derece ciddi yazısına herhangi bir yanıt gelmemesi de çok ilginçtir. Çünkü 14 Haziran 1900 tarihinde Osmanlı Elçisi’nin Dışişleri’ne yazdığı bir yazıda, katillerinin isimlerinin bildirilmesine rağmen niçin hala yanıt verilmediği sorulmuştur. Elçinin bu ısrarlı talepleri sonuçsuz kalmamış ve ABD Dışişleri Bakanlığı 25 Nisan 1899 tarihinde elçiliğin ihbarı üzerine sanıklarla ilgili Maine otoritelerinden soruşturma istendiğini bildirmiştir.⁵⁷ Maalesef bu tarihten sonra da herhangi bir cevap alınamamış, olay arşivlerin tozlu raflarında belki de Amerika’da Ermeni terörünün ilk faili meçhul cinayeti olarak kalmıştır.

Öte yandan Mavroyeni Bey görevi esnasında Harry the Turk olayı ile ilgili olarak Dışişleri Bakanlığı’na yazdığı bir yazıda, Halil’in öldürülmesinin ilk olduğuna da dikkat çekmiştir:

“Söz konusu olay son zamanlarda ABD’de öldürülen ve sanıkların bulunamadığı ikinci cinayettir. Siz de farkındasınız ki Haziran 1891 tarihinde Kaliforniya’da öldürülen Galip Abdullah’ın sorumluları halen yakalanmamıştır.”

Bununla birlikte Harry the Turk olayının çözülememesi ve Maine yetkililerin soruşturmayı titiz bir şekilde yürütmemeleri Ermenileri cesaretlendirmiş olmalı-

---

56 NARA M99; Roll 97, Belge No: 30

57 NARA M99; Roll 97, Belge No: 32.

dır. Çünkü Harry the Turk olayından sonra Ermenilerin Türklere karşı düşmanca tavrı sürmüştür. Nitekim 19 Kasım 1897 tarihli bir başka elçilik notunda Dışişleri Bakanlığı'ndan Harputlu Mahmud adlı Osmanlı vatandaşının Worcester'da intikam peşinde bir Ermeni'nin suçlaması yüzünden neden iki aydır hapiste tutulduğu soruluyordu. Bu yazıda aynen şöyle denilmekteydi:

“Küçük Asya'da Harput doğumlu olan ve Worcester'da ikamet eden Mahmud adlı Osmanlı vatandaşı iki ay önce Lawrence (Massachusetts) eyaletinde Paul Kirkonan adlı bir Ermeni'nin intikam hırsıyla attığı iftira üzerine tutuklanmış ve serbest bırakılmamıştır” deniliyordu.

Mavroyeni Bey'e göre bu olay da tamamen politik bir karalama olduğu için ABD Dışişleri Bakanlığı Lawrence Bölge Savcılığının dikkati çekmeliydi. Ayrıca Elçilik kaynaklarının verdiği bilgiye göre Worcester'da ikamet eden Türklerin ifadeleri, Türklere karşı siyasi baskıların arttığını gösteriyordu. Bu kayıtlardan anlaşıldığına göre 1895 sonrasında Türkiye'de yaşanan Ermeni olayları Amerika'da Ermeni ve Türkler'in yoğun olarak yaşadıkları yerlerde toplumlar arası çatışmalara yoğunluk kazandırmıştır. Başka bir ifadeyle Anadolu'daki çatışmalar Amerika'ya da taşınmıştır.⁵⁸ Bu tespiti doğrulayan başka örnekler de ne yazık ki vardır. Elçilik ile Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın yazışmaları, benzeri durumların Türk ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları diğer bölgelerde sıklıkla tekrarlandığını ortaya koymaktadır. Mesela 10 Kasım 1900 tarihinde Dışişleri'ne gönderilen bir yazıda Nhitins (Massachusetts) yakınlarında bir fabrikada çalışan başka bir Halil Mehemed adlı bir Osmanlı vatandaşına aynı fabrikada çalışan Ermenilerin saldırdığı ve dövdüğü, bu fabrikadaki işçilerin sık sık Türk işçilere tacizde buldukları belirtilerek tedbir alınmasının temine yönelik harekete geçilmesi talep edilmektedir.⁵⁹

Bu arada önemle belirtilmelidir ki Washington elçiliğimiz Türklerin hukukunu korumakta titiz davranmayı daima sürdürüyordu. Buna rağmen suçluların takibi ve yakalanması konusunda Amerikan yetkililerin ilerleme kaydettiği söylenemez. Olaylarla ilgili olarak elçi Mustafa Bey'in 1897 başlarında Amerikan Dışişlerinden aldığı cevabî yazısında, son beş yılda öldürülen Galib Abdullah (Ghaleb Abdullah), Joseph Nadir ve Halil Mehammed (Harry the Turk) olaylarının esrarını koruduğu belirtiliyor ve “Elçilik ve konsoloslarımızın çabalarına rağmen

58 NARA, T-815/Roll 7. 19 Kasım 1897. Bu yazıya cevap alınmadığın tekrar sorulmasına dair elçiliğin Nov 10, 1900 tarihli yazı.

59 NARA, T-815/Roll 7. 10 Kasım 1900.

men söz konusu olayların faillerinin yakalanmadığı ve adalet önüne çıkarılmadığı belirtiliyordu. Bu ısrarlı takip karşısında Amerikan Dışişleri Bakanlığı olayların aydınlatılmasının şiddetle arzu edildiğini ifade ediyor ve gelişmeleri takip ettiğini usanmadan tekrarlıyordu.

Sonuç

Harry the Turk adlı Türk'ün öldürülmesi ve sonrasında Amerika'da Türk ve Ermeniler arasındaki çatışmaları alan bu makale, açıkça Anadolu'da yaşanan Türk-Ermeni çatışmasının diaspora Ermenileri tarafından Amerika'ya da taşındığını ortaya koymaktadır. Amerikan basını ve Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde yapılan çalışmalar, Türk kökenli Osmanlı vatandaşlarının kurban durumunda olduğunu ve olayların başlatıcısı olmadığını göstermektedir. Ermeniler, misyonerlerin ve onların desteklediği kiliselerin desteklerini arkalarına alarak Amerika'da da tıpkı Anadolu'da olduğu gibi örgütlenmişler ve Osmanlı devleti aleyhine siyasi faaliyetlerde bulunmuşlardır. 1893 gibi erken tarihte New York'ta yaptıkları bir silahlı gösteri yürüyüşünde bağımsızlık andı içmeleri kayda değer bir gelişmedir. Ayrıca Ermeni siyasi partilerin şantaj ve tehditle de olsa Amerika'ya göç eden Ermeniler ve özellikle gençler arasında taraftar bulmaları da ilginçtir. Bu yoğun taraftar kitlesi ne yazık ki Türk düşmanlığını cinayet işleyecek kadar ileri götürmüştür. Başlangıçta, tıpkı Anadolu'da olduğu gibi ortak yaşam alanlarını gönüllü olarak ve yardımlaşarak seçen Türk ve Ermenilerin çatışmaya itilmeleri oldukça anlamlıdır. Ayrıca Maine'da yaşanan Harry the Turk cinayetinin soruşturmasındaki savsaklama da aynı ölçüde anlamlıdır, çünkü olayın cinayet olduğu açık olmasına ve suçlular elçiliğin ısrarlı takibiyle isim isim belirlenmesine rağmen mahkemeye çıkarılmamışlardır. Bu durum Ermenilerin diğer Türkleri de tehdit etmelerine ortam hazırlamıştır. Bu çalışma Amerika'da halen süren Türk-Ermeni mücadelesinin ilk dönmelerini ele alması bakımından ilginçtir ve yeni çalışmalara ışık tutması ümit edilmektedir. Yerel basın üzerinde çalışmalar arttıkça sadece Harry the Turk olayının değil diğer bazı Türk-Ermeni anlaşmazlıklarının ortaya çıkacağı kuvvetle muhtemeldir.

II. MEŞRUTİYET'İN DOĞU ANADOLU'DAKİ YANSIMALARI VE ERMENİ-KÜRT İLİŞKİLERİNE TESİRİ

Yrd. Doç. Dr. Fatih ÜNAL

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ordu Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü Öğretim Üyesi
fatihunalan@yahoo.com

Öz: *Meşrutiyet'in yeniden ilanı hürriyet, adalet ve eşitliği temsil ettiği için Osmanlı unsurları arasında oldukça kısa süren bir mutluluk havası yaratmıştır. Osmanlı Devleti'nin asırlarca biriken sorunlarının böyle kısa sürede ve bu sihirli sözcüklerle bir anda hallinin mümkün olmadığı hemen anlaşıldı. Meşrutiyet Doğu illerinde, Ermenilerin devlet yönetimine ortak edilmesi, Ermeni ıslahatının gündeme geldiği 1912-13'lerde ise bağımsız Ermenistan'ın kuruluşu olarak algılandı. Meşrutiyet, kendilerini devletin asli unsuru olarak gören ve İttihat ve Terakki'yi gayri meşru ilan eden Kürt gruplarıyla, Meşrutiyet'in zaferine ortak olan Ermeniler arasındaki uçurumu derinleştirdi. Rus ajan Konsolosların mevcut hoşnutsuzluğu körüklemesi, Birinci dünya savaşı arefesinde bölgede tansiyonu doruk noktaya ulaştırdı.*

Anahtar Kelimeler: *Meşrutiyet, Ermeniler, Kürtler, İttihat ve Terakki, Bedirhanlı Said, Mir Muhiy, Molla Selim, Bitlis İsyanı*

Abstract: *The re-proclamation of the Ottoman Parliamentary system, due to it representing independence, justice and equality, caused a short lived state of bliss in Ottoman circles. It was clearly understood that centuries of mounting problems within the Ottoman government could not be swept under the carpet with these magical words in such a short time. The proclamation of the Ottoman parliamentary system was construed in the Eastern provinces as appropriating power to the Armenians in government while it was heralded as the advent of an independent Armenia during the period of 1912-13, when reforms regarding the Armenians had come to the fore. The proclamation of the Ottoman parliamentary system forged a gap between the Armenians (who took part in the victory), and Kurdish groups (who saw themselves as the essence of the government and regarded the Union of Progress Party as illegitimate). Russian ambassadors who were also operating as agents took advantage of the ill sentiment between these groups escalating the inherent problems of the region thus causing tensions to reach a crescendo.*

Key Words: *The proclamation of the Ottoman parliamentary system, Union of Progress Party, Bedirhanlı Said, Mir Muhiy, Molla Selim, and the rebellion of Bitlis.*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin dağılmasını önlemek ve Osmanlı toplumunu oluşturan unsurlara temsil hakkı tanıyarak bağımsızlık arzularının önüne geçmek için tek çare olarak ilan edilen Meşrutiyet, Müslim ve gayrimüslim unsurları devlete bağlamaya yetmedi. Rumlar, Bulgarlar, Arnavutlar, Ermeniler ve diğer unsurların bağımsızlık arzuları daha parlamentonun açıldığı sıralarda etnik programlarını hükümetin gündemine taşımalarıyla kendini gösterdi. Ermenilerin Meşrutiyet öncesinde ve sonrasındaki tutumlarında, Batılı devletlerin meseleye yaklaşımında ciddi farklılıklar görülmedi. Bağımsız Ermenistan arzusu Meşrutiyet ve hürriyetin nimetleriyle olgunlaşarak Osmanlı devleti için büyük bir sorun haline geldi. Ermeni ıslahatının yeniden gündeme gelmesi Batılı devletlere diplomatik malzeme sunarken, Müslüman halkı büyük bir kaygıya soktu. Eski husumetleri yeniden canlandırdı. Kurduğu Hamidiye alayları ile Doğu illerinde Ermeni komitelerinin faaliyetlerine engel olan ve Ruslara karşı güvenlik unsuru oluşturan, kendisine "*Kürtlerin babası*" dedirten Sultan Abdülhamid'in halli, Doğu illerinde endişeli bir bekleyişe sebep oldu. İlk başlarda denetim yoluyla, daha sonra ise devletin kaderine doğrudan el koyarak hakim olan İttihat ve Terakki'nin Müslüman ahali nezdindeki meşruiyet sorunu, Ermenilerle ilgili konularda takip ettiği alttan alma siyaseti ile bütünleşince ciddi rahatsızlıklara yol açtı.

1. Meşrutiyet ve Beklentiler

Parlamentoya dayalı ve anayasalı Meşrutiyet sistemine dönüş için Jön Türklerin yurt içinde ve dışında yürüttüğü yoğun çabalar içerisinde 4 Şubat 1902 tarihinde gerçekleşen I. Jön Türk Kongresi önemli bir dönemeçtir. Bütün Osmanlı unsurlarının temsil edildiği bu kongre aynı zamanda Meşrutiyet'in ilanı sonrasında da devam edecek olan siyasal kutuplaşmaların ilk ciddi işareti olmuştur. Bu kutuplaşmaların iki duayeni Prens Sabahattin ve Ahmet Rıza'dır. Prens Sabahattin'in, meşruti idareye dönüp ihtilali gerçekleştirmek için her türlü dış müdahaleyi kabul eden, devletin değişik bölgelerini kendine has mahalli idarelere ayıran idari, adli ve mali yönlerden özerklik sağlayan *Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkezîyet* prensipleri, önce muhtariyet ve ardından bağımsızlık kazanma hevesinde olan gayrimüslim ve Türk olmayan Müslüman unsurların temsilcilerine cazip geldi. En güçlü Ermeni ihtilal örgütü olan Taşnak örgütünün temsilcileri, bu kongrede İttihatçılara yanaşarak onlarla işbirliği yapmak istedi. Diğer kanadın temsilcisi Ahmet Rıza ise, ihtilali gerçekleştirmede şiddete ve yabancı müdahalesine karşı çıkıyordu. Ahmet Rıza'ya göre adem-i merkezîyet, "*memleketi ecnebilere*

satmaktan başka bir şey değildi". Ahmet Rıza, çeşitli etnik özelliklerin oluşturduğu Osmanlı toplum yapısının Türk unsurunun hakim olduğu çağdaş ve merkezîyetçi bir devlet içerisinde sürdürülmesine inanıyordu¹.

Yukarıda işaret ettiğimiz fikri ayrılığın, hareketin gücünü azalttığına görülmesi üzerine 1906 yılı başlarında Jön Türk hareketini yeniden toparlamak için çalışmalar yapıldı ve bir program hazırlanması görevi de Prens Sabahattin'e verildi. Sabahattin'in programa yine *adem-i merkezîyet* ilkesini sokması Jön Türk hareketinin bölünüşünü kesinleştirdi. Bunun üzerine Prens Sabahattin 1906'da *Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti*'ni kurdu. Cemiyetin yayınlanan tüzüğü, Osmanlı toplumunu oluşturan her unsurun sayısal oranına göre, oluşturulacak Vilayet genel meclislerinin, Vilayetlerin maliyesi, kanun ve kurallara ait konularda tam ve geniş yetkiye sahip olmasını öngörüyordu. Ayrıca mebusların Vilayet meclis üyeleri arasından seçileceği esası kabul ediliyordu².

Hem Osmanlı Devleti'nin idari olarak geleceğini belirlemede, hem de bu idari yapı içerisinde Osmanlı unsurlarının konumuna ilişkin Jön Türk çevrelerinde tartışmalar yoğunluk kazanırken, meşruti ihtilali hızlandırıcı gelişmeler cereyan etmekteydi. 1906 Eylül'ünde Selanik'te Mithat Şükrü'nün evinde, çoğunluğu 3. Ordu subayları olan 10 kişinin katıldığı bir toplantıda *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* kuruldu. Bu komite mensuplarının Mason olmaları dikkat çekmektedir. Cemiyet 27 Eylül 1907'de Ahmet Rıza'nın Terakki ve İttihat Cemiyeti ile birleşti³. 27 Aralık 1907'de Ahmet Rıza, Prens Sabahattin ve Malumyan'ın ortak başkanlığında yapılan 2. Jön Türk Kongresi'nden sonra hazırlanan bildirmede, Osmanlı devletini oluşturan milletlerin birlik olmayı başardıkları ve amaca ulaşınca değin ihtilal yolunda ısrar edecekleri açıklandı. Kongre, Türkçe, Arapça, Kürtçe, Arnavutça, Ermenice, Bulgarca, Rumca risaleler bastırılmasını, özellikle köylüler, memurlar, asker, subay, ulema ve yüksek sınıflara dağıtılmasını kararlaştırdı⁴. Jön Türkler arasında Abdülhamit düşmanlığı o kadar kör bir taassuba dönüşmüştü ki, gayrimüslim unsurlarla, özellikle Ermenilerle yaptıkları işbirliğinin ne gibi sonuçlar doğuracağını göremediler. Bu gelişmelerin sonucunda 3 Temmuz 1908'de Resneli Niyazi Bey, kuvvetleriyle harekete geçip isyanı fiili olarak başlattı. 23 Temmuz'da Manastır'da Meşrutiyet ilan edilince Abdülhamid 23/24 Temmuz gecesi bu oldu bittiyi kabul etmek zorunda kaldı.

1 Tarık zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, I, 1984, s.21; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1987, s.57.

2 Akşin, *a.g.e.*, s.47-48.

3 Tunaya, *a.g.e.*, s.21-22; Akşin, *a.g.e.*, s.60-63.

4 Akşin, *a.g.e.*, s.65 - 68.

Meşrutiyet'in ilanıyla kısa süre de olsa ülkede büyük bir sevinç ve barış havası yaşandığı malumdur. Yeni rejimin Osmanlı unsurları arasında barışın teminatı olacağına gönülden inanılıyordu. Müslim gayrimüslim tüm unsurlar sokak ortasında birbirine sarılarak öpüşüyor, gösterişli merasimler düzenliyor, bu merasimlerde Meşrutiyet için dualar ve korunacağına dair yeminler ediliyordu. Ermenilerin önde gelenlerinden bir grup, Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre önce Jön Türklerle işbirliği yaptığı, ihtilalin gerçekleşmesinde çok para ve emek harcadıkları gerekçesiyle politik etkilerinin artacağını düşünüyordu. Abdülhamit döneminde yabancı ülkelere giden Ermeniler, Meşrutiyet'in ilanından sonra tam bir Ermeni milliyetçisi olarak ülkeye zafer edası ile dönmeye başladılar. İstanbul'a dönen Ermeni ileri gelenleri gösterişli merasimlerle karşılandı. Abdülhamit döneminde ihtilalci faaliyetleri dolayısıyla öldürülen komiteciler için yas tutuldu, nutuklar atıldı. Yeni rejimin Osmanlı unsurları arasında barışın teminatı olacağına inanç tazelendi⁵.

Makedonya çeteleri şehre inerek düzene sadık kalacaklarını ilan etti. İhtilalci Ermeni örgütleri silahlı çatışmalara son verdiğini duyurdu. Ermeni Hınçak komitesi başkanı Kafkasya Ermenilerinden Sabah Gülyan, Beyoğlu Surp Yervartyun Kilisesi'nde yaptığı açıklamada "Biz Hınçaklar artık ihtilal çalışmalarına son vererek bütün varlığımızla vatanın yükselmesine çalışacağız" diyordu. Bir diğer Ermeni ihtilal örgütü olan Taşnaksütyun Cemiyeti başkanlarından Aknoni Ermeni politikalarını "Taşnaksaganların en önde gelen görevlerinden biri de Osmanlı Meşrutiyet rejimini korumak, Osmanlı kavimlerinin birbiriyle kaynaşmalarını sağlamak, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirliği yapmak" şeklinde dile getirdi⁶. Aslında Ermeniler Meşrutiyet'i bağımsızlığa giden yolda sadece bir atlama taşı olarak görüyordu. Sağlanan hürriyet ortamı bu emellerine kavuşmaları için müsait şartlar ihtiva ediyordu. Zira, Bağımsız Ermenistan'a kavuşmak için Meşrutiyet'in getirdiği imkanlar, yasal sınırları zorlayarak ve arkasına sığınarak onları her türlü faaliyetlerinde serbest bırakıyordu⁷. İttihat Terakki'yi arkasına alan Ermeniler bu serbestlikten istifadeyle Doğu illerinde esas hedefleri için uygun zemin oluşturmaya çalışıyordu. Bu amaçla Kürtlerin, daha ziyade Hamidiye alaylarının Meşrutiyet düşmanı olduğu ve rejim için bir tehdit oldukları dile getiriliyordu. Taşnak partisinin 5. genel toplantısında alınan kararların birinci maddesinde, "Feodal beylerin artıkları, eski rejimden faydalanmış olan imtiyazlı sınıflar, Meşrutiyet rejimini kendi varlıkları

5 Talat Paşanın Anıları, Haz. Mehmet Kasım, İstanbul 1986, s.59.

6 Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller, Haz. İsmet Parmaksız, Ankara 1981, s.33-34.

7 Garo Sasuni, Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri, Terc. Bedros Zartaryan-Memo Yetkin, İstanbul 1992, s.143.

için bir tehdit saydıklarından bir karşı hareket yapma fırsatını beklemektedirler” deniliyordu. Bu karşı harekate müsaade etmeyeceklerini genel kurulun 4. maddesinde, “*örgütümüzün yetenekli organları Meşrutiyet rejimini olabilecek herhangi bir darbeye karşı korumak için gerekli olduğu zaman her yolla savaşmak zorunluluğunda”* olduğunu dile getirdiler⁸.

Ermenilerin Meşrutiyet konusunda samimi olmadıkları ve yeni rejimi ola- bildiğince bağımsızlık hedefleri uğruna kullanmak istedikleri, 13 milletvekili ile girdikleri parlamentonun açıldığı İstanbul Beyoğlu tiyatro sahnelerinden “*Hür Ermenistan*” mesajlarının verilmeye başlanmasıyla anlaşıldı. 31 Mart olayları sırasında ortaya çıkan Adana isyanı ile hedeflerinin sürekliliği tescillendi. Ermenilere ve Avrupalılara adalet örneği verdiğini zanneden ve ittihad-ı ânâsır prensibinde samimiyet gösterisinde bulunan İttihat ve Terakki, kurduğu divan-ı harb-i örfde biri müftü 47 Türk’ü, buna karşın sadece 1 Ermeni’yi astırarak ispatladı⁹. Bu isyan Ermenilerin 1908 öncesi ve sonrası tutumlarında aslında hiçbir değişikliğin olmadığını gözler önüne serdi. Taşnak komitesinin 1910 Kopenhag Kongresi’ne sunduğu bildiriye, “*faaliyetimizin tamamen siyasi ve ihtilalci bir vasfı vardır. Komitemiz 1908’e kadar gizli olarak geceleri icrây-ı faaliyette bulunmuş, silah imali ve talimler daima geceleri yapılmış, gündüzleri komite mensubu ortalıkta gözükmemeye çalışmıştır. Bugün ise faaliyemiz açıkça ve gündüz gözüyle Osmanlı devletinin hassas bölgelerinde dahi devam etmektedir. Ermenilerce meskun diğer yörelerde ise çok iyi teşkilatlandırılmış ihtilalci büyük çetelerimiz vardır”*¹⁰ ifadeleri bu gerçeği apaçık ortaya koymaktadır. Silahı bıraktığını ilan eden, bununla birlikte Ermeni halkı üzerinde tam bir nüfuz tesis etmeye çalışan Taşnak, Hınçak, Veragaz ve diğer komiteler hürriyet ortamından istifadeyle daha rahat örgütlenmeye ve memleketin her yerinde şubeler açmaya başladı. Yayınladıkları gazete, kitap ve mecmualarla Osmanlı-Türk düşmanlığı işlendi ve Ermeni milliyetçiliği canlandırılmak istendi. Ermeni vatandaşlar arasında askeri ve lojistik eğitimleri, örgütlenmeleri ve isyan planları hakkında eğitici çalışmalar yapıldı. Okullarda görev yapan ihtilalci öğretmenler Ermeni çocuklarına okuttukları kitaplarda Türk düşmanlığı işle-

8 Sasuni, *a.g.e.*, s.145-146.

9 Yılmaz Öztuna, “Ermeni Sorununun Oluştığı Siyasal Ortam”, *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, Ankara 2002, s.58. Batılılara hoş görünmek ve Ermenileri meşru siyasal ortama çekerek ihtilalci faaliyetlerinin önüne geçtiğini zanneden ve bu uğurda Müslüman Türk halkını idam eden İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinden Talat ve Cemal Paşalar gün gelecek Ermeni kurşunlarıyla yabancı memleketlerde hayatlarını kaybedeceklerdir.

10 Dikran Kevorkyan, “Ermeni Meselesinde Tehcire Amil Olan Sebepler”, *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumunu İle İlişkileri Sempozyumu*, Ankara 1985, s.299; *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1983, s.152.

di¹¹. Doğu Anadolu'da sakin Ermeni halkı için de bir kabusla dönüşen Ermeni terör örgütleri artık kanla beslenmek üzere harekete geçmeye hazırды. Bitlis Rus Konsolosu'nun 19 Kasım 1910 tarihli raporunda, Taşnak komitesinin emirlerine uymayan Ermenilerin öldürülecekleri ve bu cinayetleri Türklerin üzerine atacakları yazılıydı¹².

2. Meşrutî İdarenin Doğu Anadolu Politikaları

II. Meşrutîyet'in ilan edilmesinden sonra İttihat ve Terakki hükümeti Anadolu'nun çeşitli yerlerinde olduğu gibi, özellikle Müslim-gayrimüslim unsurların bir arada, iç içe yaşadığı Doğu illerinde Meşrutîyet'in gereği olarak hürriyet, eşitlik ve kardeşlik prensiplerini hayata geçirmenin yollarını aramaya koyuldu. Uzun süreden beri birbirine düşman nazarıyla bakan bu farklı toplulukları bir arada ve kardeşçe yaşatmak, henüz politik ve devlet mekanizmasıyla yeni tanışmış olan Jön Türkler için pek de kolay olmayacaktı. Doğu Anadolu'nun kendine has dini tutuculuğu, Meşrutîyet'in vaat ettiği gayrimüslim unsurlarla eşitliği asla kabul etmeyecekti. Gayrimüslim unsurların da kendilerine göre gayri medeni buldukları Müslümanlarla eşit olmak gibi bir çabaları zaten mevcut değildi. Kürtlerle Ermenilerin birlikte yaşadığı Doğu illerinde Meşrutîyet Müslüman unsurlar tarafından kaygı ile izlenirken, Ermeniler ve diğer gayrimüslimler tarafından sevinçle karşılanmıştır. Ermeniler uzun süredir mücadelesini verdikleri bağımsız Ermenistana ulaşmak için yeni bir fırsat olarak gördükleri Meşrutîyet'i hemen benimseyip sahip çıktılar. Yeniden ilan edilen kanûn-i esâsinin verdiği imkanlar sayesinde ilk fırsatta hükümete isyan ederek, Avrupa tarafından yapılacak bir müdahale sonucu kendilerine özerk bir yönetim ve sonunda bağımsızlık elde etmek amcındaydılar¹³. İlk başlarda Meşrutîyetçi gözükmek faaliyetlerini daha çok gizli yürütmeye ve hükümete hissettirmemeye özen göstermişlerdi. Ermeniler, bu uygun ortamdan istifade ederek, bölgedeki nüfuzlu Kürtler aleyhine iftira kampanyasına başladılar.

a. Toplumsal Sorunların Çözümü

Meşrutîyet'in ilan edilmesiyle Osmanlı yetkilileri Doğu Anadolu'da toplumsal bir takım düzenlemelere başlamıştı. Meşrutîyet idaresinin Doğu Anadolu'daki islahat hedeflerinden biri, nüfuzlu ailelerin ve zorba ağaların halk üzerindeki nü-

---

11 *Ermeni Komiteleri*, s.35-42.

12 *Belgelerle Ermeni Sorunu*, s.152.

13 *Talat Paşa'nın Anıları*, s.24.

fuzunu tesirsiz bırakarak halkın meşruti idareyi tek otorite olarak tanımasını temin etmekte. Doğu Anadolu'daki imtiyazlı kişi ve gruplarla mücadele ve bunların ortadan kaldırılması Meşrutiyet rejiminin vazifeleri arasında görülüyordu. Ağalar, şeyhler, beyler, aşiret reisleri Ermeni, Nasturi gibi doğunun Hristiyan unsurları arasında da mevcuttu. Kürt ağa ve beylerin halkla ilişkileri, Ermeni reisleri ve ayanları için de söz konusu idi. Bunun için meşruti hükümet sadece İslam ahalinin değil gayrimüslimler arasındaki bu feodal ilişkileri de dikkate almak durumundaydı. Bölgede en fazla mağdur olan kesim 'maraba' diye bilinen halk yığınları idi. Herhangi bir aşiret bağı bulunmayan Müslüman ahali, ağaların ve aşiretlerin baskı ve sömürüsü altındaydı. Sadece Müslüman halk yığınları değil, ihtilal örgütlerine bağlı olmayan, gayrimüslim ve özellikle Ermeni ahali de aynı şekilde kendi reislerinin baskısı altında idi. Ancak Ermeni halkı Kürtlere göre daha şanslı idi. Çünkü Ermenilerin yeri geldiği zaman şikayetlerini dile getirebileceği kurumları mevcuttu. Murahhasahane ve patrikhane onların sorunlarıyla yakından ilgileniyordu. Şikayetlerini bu kurumlar vasıtasıyla gerek hükümete gerekse hamileri olan yabancı devletlere duyurabiliyorlardı. Ermeniler üzerinde yabancı devletlerin doğrudan hamiliği ve bu sayede müdahalelerinin önünü kesebilmek için meşruti hükümet Kürt ahalden ziyade Ermenilerin sorunlarına öncelik tanımak zorunda kalıyordu¹⁴.

Hükümet Müslüman ahalinin sosyal meselelerine de duyarsız kalmamaya özen gösteriyordu. Bölgedeki mahalli yetkililerle işbirliği halinde asırların birikimi olan geleneksel yapıda köklü ıslahatlar yapmak düşüncesindeydi. Fakat eşitlik, adalet ve hürriyetin, köklü geleneklere sahip Doğu halkı için hayata geçirilmesi hem dönemin şartları için çok erken, hem de uzun soluklu bir toplumsal program ihtiyacı duyuyordu. Çağımızda dahi bu yapının kısmen muhafaza ediliyor olması İttihatçıların belki farkında olmayarak ne kadar ağır ve zor bir yükün altına girmiş olduklarını gösterir. Aşiret reisleri, ağalar, dini nüfuz sahibi kişiler tabiidir ki kendi konumlarının sarsılmasına sıcak bakmayacaktı. Feodal kesimlerin halk üzerinde nüfuzunu kaybetmesi anlamına gelecek olan bu alandaki ıslahat düşüncesi elbette hoş karşılanmayacaktı. Meşrutiyet sonrasında kendi konumlarını kaybetmek istemeyen mahalli yetkililer bir anda Meşrutiyet taraftarı oldular. Hükümete gönderdikleri raporlarda Meşrutiyet'in halk arasında hemen semeresini vermeye başladığı, artık ahalinin aşiret reisi ve ağaların nüfuzunu tanımamağa başladığı yolunda hükümeti memnun edici bilgilere yer veriyorlardı¹⁵.

¹⁴ *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri* (BOA), *Dahiliye* (DH), *Siyasi* (SYS), 23-1, Lef 135-146. Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 15 Mart 1911 Tarihli Tahrirat.

¹⁵ *BOA, DH, SYS*, 23/1, Lef 112/2-4. Erzurum Vilayeti'nin 1 Mart 1911 Tarihli Mütalaa.

Meşrutî idarenin Doğu illerindeki feodal yapıyı ortadan kaldırma girişimlerinin ilki, güney doğunun en büyük aşiretlerinden biri olan Milli aşireti ve bu aşiretin uzun yıllar reisliğini yapan İbrahim Paşa'ya vurduğu darbedir. Hamidiye alaylarına dahil edilmiş olan bu aşiret, devletin verdiği imkan ve yetkileri sorumsuzca kullanarak Diyarbakır ve yöresinde uzun süre dehşet ve endişe yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Aslında İbrahim Paşa'nın ortadan kaldırılması için daha Meşrutîyet'in ilanından evvel devlet tarafından büyük çaba sarf edilmişse de meselelerin gerçek manada halli, Meşrutîyet rejiminin bir zaferi olmuştur. İttihat Terakki hükümeti bu toplumsal yapıyı bir anda kıramasa da yeni nüfuz odaklarının oluşmasına fırsat vermemiştir. Meşrutîyet'in sağladığı hürriyet ortamı eski güç odakları tarafından istismar edilmek istenmiştir. Bunun en açık örneği Meşrutî hükümetin Bedirhanlılara karşı yürüttüğü mücadele olmuştur. Nitekim Bedirhanlı ailesi fertlerinin Meşrutîyet'in ilanından sonra Cizre merkez olmak üzere Doğu illerinde yeniden nüfuz kurarak eski Bedirhan Bey'in derebeyliğini yeniden inkişaf ettirmek için yaptıkları girişim¹⁶, meşrutî hükümetin en fazla uğraştığı meselelerin başında gelmiştir. Milli aşireti reisi İbrahim Paşa'dan boşalan nüfuzun Bedirhanlılar tarafından doldurulmaya çalışıldığı yönünde mahalli idarelerden gelen uyarılar¹⁷ hükümet tarafından ciddiye alınarak Bedirhanlıların bölgedeki faaliyetleri ciddiyetle takip edilmiştir. Diğer taraftan devlet otoritesi haricinde yeni nüfuz odaklarının ortaya çıkmasına, özellikle ulema ve şeyhler halkın belli kesimleri de karşı çıkmaya başlamıştı ki, kanaatimize göre bu, toplumsal bilincin Meşrutîyetle birlikte yükselmesinden değil, menfaatlerini tehlikede gören zümrelerin tedirginliğinden kaynaklanıyordu. Siirt yöresi ulema ve şeyhleri hükümete çektikleri telgraflarda Bedirhanlıların, pederleri Bedirhan Bey'in isyanından beri hiçbir zaman ahali tarafından sevilmedikleri ve Kürdistan meselesi çıkarmak amacıyla olduklarını dile getirmişlerdir¹⁸.

Meşrutî hükümetin bölgenin sosyal meselelerine ciddi manada çözüm üretememesi, ilerleyen yıllarda sorunların artarak devam etmesine yol açmıştır. Halkın Meşrutîyet beklentilerine cevap verilememiştir. Toprak meselesi halledilememiş, eğitime gereken özen gösterilememiş, Ermeni örgütlerinin bölgedeki faaliyetleri engellenememiştir. Bütün bunlar İttihat Terakki Hükümeti'ne güvensizliği daha da artırmıştı. Bu güvensizliğe gündün güne artan Rus tehlikesi de eklenince halk mahalli nüfuz odaklarına yönelmeye başlamıştır. Bu şartlarda Bedirhanlılar halka yeni bir ümit kaynağı olmuştur. Cizre ve civarından başka Sincar Yezidileri, Şır-

16 BOA, DH.SYS., 24/2-1, Lef 11-12. Diyarbakır Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 1 Mart 1911 Tarihli Tahrirat; BOA, DH.SYS., 24/2-2, Lef 48. Kürdistan Muhabirinden "Gayet Ehemmiyetli Bir Mektup" Başlığıyla Siirt'ten Gönderilen Mehmet İmzalı 28 Mayıs 1911 Tarihli Bend.

17 BOA, DH.SYS., 24/2-2, Lef 54. Mamuret-el.aziz Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 1 Ağustos 1911 Tarihli Tahrirat.

18 BOA, DH.SYS., 24/2-4, Lef 47-49. Bitlis Vali Vekili Ulvi'nin 9 Şubat 1912 Tarihli Telgrafnamesi.

nak ve Garzan civarındaki Kürt ağalarının da güvenlerini kazanmışlardı¹⁹.

İttihat Terakki için belki de en önemli mesele Doğu illerinde yaşayan Müslim-gayrimüslim unsurlar arasında bir uzlaşma ortamı oluşturmaktı. Meşrutî hükümet ilk yıllardan itibaren buna özen göstermeye çalıştı. Meşrutiyet'in ilk iki yıl içinde Doğu Anadolu'da başarılı olduğu hakkında görüşler yaygındır. Genel olarak herkesin kanun önünde eşit olarak hukukunun muhafaza edildiği, Müslüm-gayrimüslim unsurlar arasındaki muamelelerde tarafsızlık kaidesine uyulduğu ve bu iki esasın bölgede huzur ve asayiş sağladığı düşünölmekteydi. Bu sebeple aynı yaklaşımın devam etmesinin daha iyi neticeler vereceği görüşü hakimdi. Bunu daha da etkili kılabilmek için Meşrutiyet'in feyizlerinin halka maddi delilleriyle gösterilmesi, bölgedeki devlet memurlarının ahali ve aşiretlerle diyaloglarını kuvvetlendirmesi, kırgın olanların gerektiğinde hediye ve bahşişlerle kalplerinin devlete ısındırılması mahalli yetkililerce lüzumlu görülüyordu²⁰. Balkan harplerinde alınan mağlubiyetler, Rusya'nın Boğazlar ve Doğu Anadolu'daki hedefleri ve bunun içerisinde Ermenilerin oynayacağı roller çerçevesinde Ermeni islahatının yeniden gündeme gelmesiyle II.Abdülhamit dönemindeki sorunlar yeniden dile getirilmeğe başlandı. Kürt aşiretlerin Ermenilere baskısı, gasp ve cinayet, kız kaçırma, tecavüz, adaletin istismarı, zorla din değiştirme ve aslı esası yeterince sorulanmayan daha bir çok sorun gündeme taşındı. Ermeni örgütlerinin hükümete karşı düşmanca tavırlar sergilemeye başladığı bu yıllarda dahi meşrutî hükümet Ermenilerle Kürtler arasındaki ilişkileri düzenlemeye ve farklı toplumlar arasında uzlaşma sağlamaya çalışmıştı. Ermenilerle Kürtler arasında meydana gelen olayları önlemeye çalışan hamiyetli vatanperver Kürt ileri gelenleri başkalarına da örnek olması maksadıyla ödüllendirilmişti²¹.

b. Arazi İhtilaflarının Halledilmesi

Meşrutiyet sonrasında İttihat ve Terakki hükümetini en fazla uğraştıran meselelerden birisi Ermeniler ve Kürtler arasındaki arazi ihtilaflarıdır. Bilindiği gibi Ermeniler Sason isyanı sonrasında Osmanlı vatandaşlığından çıktıklarına dair senet imzalayıp, arazi, mal ve mülklerini satarak bir daha dönmek üzere başta Rusya olmak üzere yabancı ülkelere göç etmişlerdi. Meşrutiyet'in ilanından sonra bu muhacirlerin yeniden ülkeye dönerek vatandaşlığa kabulleri, arazi ve emlakleri

19 BOA, DH.SYS., 100/4, Lef 61. Diyarbakır Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 19 Ocak 1913 Tarihli Şifretelgrafname.

20 BOA, DH.SYS., 23-1, Lef 135-146. Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 15 Mart 1911 Tarihli Mütalaa.

21 BOA. Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 314602. Dahiliye Nezareti'nden Sadarete Gönderilen 10 Temmuz 1913 Tarihli Tahrirat.

üzerinde hak iddia etmeleri meşruti idarenin Ermeni meselesinde ilk sınavlarından biri oldu. Arazi meseleleri eski ve yeni sahipleri arasında uzun yıllar sürecek olan huzursuzlukların çıkmasına sebebiyet verdi²².

Ermeni patriği, muhacirlerin Rusya'ya gidişlerini ve vatandaşlıktan çıktıklarına dair imzaladıkları senetlerin mecburiyet karşısında gerçekleştiğini ileri sürerek, hem vatandaşlığa kabul edilmelerini hem de eski arazi ve emlaklerini yeniden elde edebilmeleri için yoğun çaba içerisine girdi. Aslında Ermeniler hak iddia ettikleri bu arazilerin bir kısmını daha önceleri de tapu kaydı olmadan kullanmışlardı. Tapulu arazilerini ise ülkeyi terk ederken hakiki değerine bakmaksızın satmış bulunuyorlardı. Kürt aşiretlerini, arazilerinin çoğunu düşük fiyatla veya zorla ele geçirmekle suçluyorlardı. Bunun haricinde yeni araziler ele geçirme peşinde idiler. Hükümet, tarıma elverişsiz bozkırların imar ve ihyası için yapacağı toprak dağıtım kampanyasında, topraklarına sınır olan yerlerin kendilerine verilmesini talep ediyorlardı. Halen tapusuz ise bu yerlerde doğrudan hak iddia ediyorlardı²³.

Osmanlı Hükümeti Ermenilerin boş bıraktıkları toprakları İskan-ı Muhacirin Komisyonu ve mahalli idareler aracılığıyla senet mukabilinde Müslüman muhacirlere vermişti. İhtilafın bu denli büyümesi karşısında hükümet hem ahaliyi hem de Ermenileri memnun etmek için, aşiretlerin ellerine geçen yerler dışında, Müslüman ahali tarafından kullanılan arazilerin toplam tutarını nakit olarak ödemeyi kabul etti. Ermenilerin arazi ve emlak davaları ise mahalli tapu kayıtları incelenmek suretiyle neticelendirilmesi yoluna gidildi. Mahalli tapu kayıtlarında ise söz konusu arazilerin Ermenilere ait olduğuna dair hiçbir kayıt bulunmuyordu. Hükümet Ermenilerin meselelerini hukuki yoldan aramaları tavsiyesinde bulundu. Ermenilerin davalı oldukları kişilerin çoğu mahalli idarelerde meclis idare azası idi. Bunların mahalli memurlar ve halk üzerinde nüfuzlarının devam ediyor olması Ermenilerin itirazlarına yol açtı. Mahalli mahkemelere güven duymadıklarını ortaya koydular.

Hükümet Ermenilerin arazi davalarıyla ilgili konuyu Dahiliye Nezareti'ne havale etti. Nezaret arazi ihtilaflarının yoğun olduğu Vilayetlerden mesele hakkında geniş raporlar isteyerek işe başladı. Gelen raporlara göre, arazi meselesinin halledilmesi için öncelikle içlerinde, Vilayetlerin bidayet ve istinaf mahkemeleri azasından veya vali tarafından seçilen iki aşiret reisi, Tapu Sicil Muhafızlığı vergi dairelerinden ehliyetli birer memur veya muallim, bir zabıt katibi ile Tapu

22 BOA, DH.SYS., 23-1/Lef 130-134. Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 22 Kasım 1910 Tarihli Rapor.

23 Cezmi Eraslan, "I.Sasun İsyanı Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Karşılaştığı Problemler", *Kafkas Araştırmaları II*, İstanbul 1996, s.88-90.

Sicil Muhafızlığı dairesinden bir katipten oluşacak Seyyar Hey'et-i Hâkime-i Sulhiye'lerin kurulması gerektiği tebliğ edildi. Bu heyete mahkeme reisi veya Vilayet tarafından istinaf mahkemesi azası arasından seçilecek birinin başkanlık etmesi öngörüldü²⁴.

Bir süre daha müzakereler ve tartışmalar devam ettikten sonra, Dahiliye Nezareti tarafından hazırlanan layiha ile mesele çözüme kavuşturulmuştur. Buna göre, Abdülhamit zamanında giden Ermenilerin arazilerine yerleştirilen muhacirlerin kullandığı topraklar, iddiacıların tapu veya kayıt gösterebilmeleri halinde, aradan geçen zaman dikkate alınmaksızın asıl sahiplerine iade diliyor, muhacirlere ise başka yerler gösteriliyordu. Eğer muhacir kendi emeğiyle araziye bir şeyler katabilmişse bunun bedeli ilk sahibinden alınmak şartıyla hükümet tarafından muhacire ödeniyordu. Ayrıca bölgede herhangi bir vatandaş, arazisinin Sason isyanından sonra gasp edildiğini iddia ve ispat ederse mevcut kullanım belgeleri ve tapular geçersiz sayılıyordu²⁵.

Hükümet'in arazi meselelerine yaklaşımı Doğu illerine mensup mebusların şiddetli itirazlarına yol açtı. Bu mesele yüzünden İttihat ve Terakki Hükümeti aleyhine kuvvetli bir tepki oluştu. Ancak bu tepkileri dikkate almayan hükümet aldığı kararları büyük bir ciddiyetle uygulama yoluna gitti. Diğer taraftan Ermeniler alınan bu kararları yeterli bulmamışlardı. Bu sebeple bir taraftan Avrupa devletlerinin dikkatini hükümetin aldığı kararlara çekerken diğer taraftan işlemleri uzatarak, kriz çıkararak kararın uygulanmasına engel olmaya çalıştılar²⁶. Arazi davaları Ermenilerin asıl meselesinin yalnızca ekonomik olmadığını ortaya koymuştur. Diğer bir hedefleri de Kürtlerle devlet arasında uçurum yaratmak ve mahalli idarelerle merkezi hükümetin arasını açmaktı. Ancak bu sayede bir dış müdahaleye zemin oluşturulabilirdi.

Arazi meselesinde devletin aldığı bu kararlar ahali ve aşiretler arasında infial uyandırmıştır. Yaklaşık 17-18 yıldır ekip biçtikleri toprakların bir anda ellerinden çıkması ekonomik olarak bir darbe olduğu gibi aynı zamanda onur kırıcı olmuştur. Mağdur duruma düşenlerin çoğunda İttihat ve Terakki'ye karşı şiddetli bir kin ve öfke duyguları günden güne kabardı. Bunlardan bir kısmı Osmanlı topraklarını terk edip, Rus nüfuzu altındaki İran topraklarına sığınarak Rusya'dan

24 BOA, DH.SYS, 23-1/Lef 120-129. Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 8 Kasım 1910 Tarihli Rapor. Raporda arazi meselelerinin çözümü için 22 maddelik bir tasarı sunulmuştur.

25 Eraslan, *a.g.m.*, s.92.

26 *Talat Paşa'nın Anıları*, s.65-66.

medet ummaya başladı.

Hükümet'in bu tutumu Ermenileri o kadar şımarttı ki, ilerleyen dönemlerde, iltizam sahibi Kürtlere köylerinin aşar vergisini vermemeye başladılar. Hatta çeşitli yerlerde vergi tahsil etmek için gelen tahsildarlara saldırarak bir çok olayın çıkmasına sebep olmuşlardır. Bu gibi lokal tepkiler Ermenilerle Kürtler arasındaki mevcut gerginliği artırmaktan başka bir şeye yaramadı²⁷. Devlet tarafından arazi meselesinin ne şekilde halledileceği karara bağlanmışsa da uygulama o kadar kolay olmadı. Mesele ilerleyen yıllarda İttihat Terakki'nin başını ağrıtmaya devam ettiği gibi, Ermenilerin Avrupa devletleri nezdinde şikayetlerinin devamına da mani olamadı.

c. Hamidiye Alaylarının Islahı

Abdülhamit döneminde gerek sınır boylarının güvenliği gerekse aşiretlerin devlet kontrolüne alınması ve Doğu illerinde Ermeni örgütlerinin zararlı çalışmalarının önüne geçilmesi amacıyla kurulmuş olan Hamidiye alayları Jön Türkler tarafından sürekli eleştiri malzemesi olmuştu. İhtilalci Ermenilerin emellerine ulaşamamasında inkar edilemeyecek hizmetler ifa etmiş olan bu alaylar, Meşrutiyet öncesinde ve sonrasında Ermeniler tarafından da sürekli olarak hem hükümete hem de yabancı devletlere şikayet vesilesi olmuştur. Abdülhamit'e gönülden bağlı olan bu aşiretler Meşrutiyet'in ilanıya hem İttihat Terakki Hükümeti hem de Ermeni ihtilalciler tarafından bir tehdit unsuru olarak görüldüler. Bu yüzden Meşrutiyet hükümeti bu alayların tedricen ortadan kaldırılması ve yeni rejimin bölgede yapmak istediği ıslahatlara engel teşkil edemeyecek bir hale getirilmesini prensip olarak uygun gördü.

Bu amaçla harekete geçen Hükümet 1910 yılına kadar Hamidiye alaylarının yeni teşkilatlanmasını tamamladı. Kurulan komisyonlar alayların kayıt defterlerini inceleyerek askerlik yaşı gelenlerin kayıtları yapılmış, atları muayene edilmiş, aşiret ileri gelenlerine yeni rütbelere verilmiş ve ismi Aşiret Alaylarına dönüştürülmüştür. Yeni sancaklar ve fermanlar verilerek meşruti hükümete sadık kalmaları sağlanmaya çalışılmıştır²⁸. Fakat bu düzenlemeler alaylar üzerindeki kötü intibaları ortadan kaldırmaya yetmedi. Tamamı 64 alaydan oluşan bu kuvvetlerin 23-24 alaya indirilmesi için çalışmalara başlandı. Ancak konu oldukça hassas idi.

27 BOA, BEO., 309426. Sadareten Adliye, Mezahip ve Hariciye Nezaretlerine Gönderilen 21 Aralık 1912 Tarihli Tahrirat.

28 Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara 1987, s.62-62.

Zira tensikat işlemleri sonucu dışarıda kalan yada yeni düzenlemelerden memnun kalmayan aşiretler bölgede bir tehdit unsuru oluşturabilirdi. Yabancı ajanlar tarafından eski husumetler su yüzüne çıkarılarak Ermenilere saldırımları temin edilebilirdi. Zaten en küçük bir kıpırdanma Ermenilerin yaygara koparmalarına sebep oluyordu. Nitekim aşiret alayları subaylarından bazıları Tensik komisyonunun “*görev zamanlarının haricinde askeri elbise giyilmemesi*” yönündeki kararının tadilini istirahat için Bulanık ve Muş'un bazı köylerinde toplantı yapmışlardı²⁹. Bu toplantıyı haber alan ve istismar etmek isteyen Ermeniler murahhasaneyi harekete geçirmişlerdir. Murahhasa Erzurum İttihat ve Terakki merkezine gelecek Kürt reislerinin Bulanık ve Muş'un çeşitli köylerinde toplanarak Ermeniler aleyhine bazı kararlar aldıklarını, bu toplantılarda aşiret reislerinden Kürt Musa³⁰ ve kardeşi Kasım Beylerin de bulunduğunu iddia ederek hükümeti ikaz etmişti³¹. Oysa yapılan tahkikatler neticesinde Kürtlerin Ermeniler aleyhine toplantı yapmadıkları ve ayrıca Kürt Musa ve Kasım Beylerin de bu toplantılara iştirak etmedikleri anlaşılmıştı³². Aşiret alayları ile ilgili hükümetin yapmaya çalıştığı ıslahatların Ermeniler tarafından sabote edilmemesi için hükümet tedbir almayı ihmal etmedi. Tensikata başlanmadan önce her alayın başına askeriyeden faal ve muktedir kumandanlar tayin edilmesi yanı sıra, bu alayların bulunduğu mıntıkalara piyade kıtaları konuşlandırılması kararlaştırıldı³³. Tensikat işleminin uzaması aşiretler arasında huzursuzlukların ortaya çıkmasına yol açtı. İttihat Terakki muhaliflerinin alayların ortadan kaldırılacağına dair aşiretler arasında yaptıkları propagandalar hemen tesirini gösterdi ve alaylar arasında itaatsizlik ve disiplinsizlik belirtileri görüldü³⁴. Yeni düzenlemelerle alayların bir kısmı kadro dışında bırakıldı. Hükümet, tensikat işleminde aşiret reislerinin en güçlü olanlarını kendi-

29 BOA, DH.SYS., 71/1, Lef 2. Bitlis Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 2 Nisan 1911 Tarihli Şifre.

30 Bogos Nadyan adında bir rahibin Ermenileri isyana teşvik etmek amacıyla Muş ve civarındaki faaliyetlerini engelleyen Kürt Musa Bey, 1889-1890 yıllarında Bitlis bölgesi Ermenileri tarafından çeşitli iftiralara uğramış, yurt dışındaki Ermeni taraftarı çeşitli basın ve kuruluşlar tarafından Ermeni düşmanı olarak tanıtılmıştı. Hükümet Musa Bey'i Medine'ye sürgün ederek, yabancı devletler tarafından yeterince istismar edilmiş olan bu meseleyi ortadan kaldırdı. Meşrutiyet'in ilanından sonra Bitlis'e dönen Musa Bey yine Ermenilerin hedefi olmaktan kurtulamadı. Musa Bey olayıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Fatih Ünal, “Ermeni Olaylarından Bir Safha; Kürt Musa Bey Olayı”, *Kafkas Araştırmaları II*, İstanbul 1996, s.51-64.

31 BOA, DH.SYS., 71/1, Lef 9. Erzurum Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 27 Mart 1911 Tarihli Tahrirat.

32 BOA, DH.SYS., 71/1, Lef 5. Erzurum Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 9 Nisan 1911 Tarihli Tahrirat.

33 BOA, DH.SYS., 24/2-4, Lef 114/1-2. Erzurum Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 19 Mart 1911 Tarihli Tahrirat.

34 BOA, DH.SYS., 23/1, Lef 45. Harbiye Nezareti Süvari Dairesi Tarafından Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 21 Kasım 1911 Tarihli Tahrirat.

sine bağlamaya özen göstermiş, Rusya'ya meyilli olan aşiretlere öncelik tanıyarak Osmanlı devletine bağlı kalmalarına çalışmıştır. Zilanlı ve Celali aşiretlerinin bir kısmı Rus ve İran hakimiyetindeki sahalarda yaşadığı için tensikata dahil edilmişlerdir³⁵.

Kadro dışında kalan aşiret alayları sahip oldukları bütün imtiyazlardan mahrum kaldılar. Çeşitli toplantılar yaparak hükümeti protesto ettiler. Bu tavrın özellikle Rus hududuna yakın olan aşiretlerden gelmiş olması hükümet yetkililerini ciddi manada endişelendirdi³⁶. Karakilise, Van, Bitlis, Erciş, Beyazıt bölgelerindeki aşiretler arasında yoğunlaşan bu tepkileri ortadan kaldırmak amacıyla hükümet mahalli ulemeden hatırı sayılır kişileri bu aşiretlere nasihat etmeleri için devreye sokmuştur.

İttihat Terakki vaatlerinin arkasında durarak Meşrutiyet sonrasında Hamidiye Alaylarına yeni bir düzen verdiyse de, ne alayları, ne de aşiret alaylarını kendilerine karşı bir tehdit unsuru olarak gören ve kaldırılmaları için uzun zamandır çaba sarf eden Ermenileri memnun edebildi. Alayların ıslahı meselesi Meşrutiyet'in sonraki yıllarına kadar uzadı. Ermeni terör örgütlerinin açıktan açığa İttihat Terakki'ye cephe aldığı, Doğu illerinde Rus tehdidinin günden güne çoğaldığı yıllarda, tehlikenin boyutlarını gören İttihat Terakki'nin alayların tamamen ortadan kaldırılmasına sıcak bakmadığı ve meseleyi halletmede sürüncemede bıraktığını söylemek mümkündür. Aşiret alaylarının Birinci dünya savaşında ülkenin savunmasında oynadığı rol dikkate alındığında bu tutumun ne kadar isabetli olduğu aşikardır.

3. Meşrutiyet Aleyhinde Bölgede Yapılan Propagandalar

Meşrutiyet'in ilanı ile revaç bulan hürriyet, adalet ve müsavat sloganlarını kendi emellerine istismar etmeye çalışan Ermeniler, Osmanlıda imtiyazlı bir sınıf havasına bürünmüşlerdi. Meşruti yönetim prensiplerinden olan eşitliğin bir an önce uygulanmasını, Doğu illerindeki devlet dairelerinde Ermenilerden memur istihdam edilmesini, gasp ve cinayet suçlularının adalete teslim edilmelerini ve adilce yargılanmalarını, aşiret reisi ve ağalarının Ermeni köylülerin izzeti nefsinin kırılacak tavırlardan uzak tutulmasını, Hamidiye alayları mensuplarının köy ve

35 BOA, DH.SYS., 24/2-3, Lef 33-35. Erzurum Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 6 Aralık 1911 Tarihli Şifre.

36 BOA, DH.SYS., 24/2-3, Lef 37-38. Erzurum Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 16 Aralık 1911 Tarihli Şifre.

kasabalarda silahla dolaşmasının yasaklanmasını, ihtida olaylarının önüne geçilmesini istemeye başladılar. Ermeni taraftarı olmayan mahalli memurlar hakkında şikayetlerde bulunan Ermeniler bu gibi kişilerin başka bölgelere tayin edilmeleri konusunda hükümete baskı yaptıkları gibi, yörenin nüfuzlu şahısları ve devlete sadık aşiretleri hakkında suçlamalarda bulunmak suretiyle sürgün edilmelerini istiyorlardı. Geçmiş dönemlerin intikamını almak için Doğu Anadolu'da gerek Hükümetin gerekse aşiretlerin en küçük faaliyetini kendilerine karşı tertip edilen bir komplo olarak lanse ediyorlardı. İttihat ve Terakki hükümeti de Ermeni şikayetlerinden o kadar yılmıştı ki, Doğu illerinde meydana gelen her hangi bir tatsızlığı “*Kürtler aleyhine şikayet vesilesi icat etmek isteyen Ermeni müfşitlerin bir oyunu*” olduğuna yoruyordu.

Meşrutiyet'in ilanından sonra Doğu illerinde Kürtlere göre psikolojik üstünlüğü ele geçiren Ermeniler Kürt ayan ve eşrafına karşı propaganda savaşına başladılar. Kürtleri Meşrutiyet düşmanı, devlet nazarında suçlu olarak göstererek hükümet vasıtasıyla ahaliyi terbiye etmeye ve bu sayede bağımsızlık yolu önündeki engelleri ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. İttihat Terakki'ye karşı 1910'lardan itibaren ciddi bir muhalefetin oluştuğu ve silahlı eşkiya çetelerinin ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu gruplardan bir kısmı zaman zaman dini istismar ederek yaptıkları propaganda faaliyetleriyle taraftar toplamaya çalışmışlardır. Meşruti Hükümetin dinsiz ve masonlardan oluştuğunu, dinin hamisiz kaldığını ileri süren bu gruplar Kürtleri silahlı direnişe çağırmışlardır.

Abdülhamit döneminde Ermeni komitelerinin faaliyetlerine engel olmaya çalışan kişi ve gruplardan hem intikam almak hem de bölgeden uzaklaştırılmalarını sağlamak amacıyla komplo planlar yapan Ermenilerin listesindeki isimlerden biri Giradi aşireti reisi Şakir Ağa idi. Yeğeni Mir Muhiy, Meşrutiyet sonrasında hükümetle Ermeniler arasındaki işbirliğini protesto ederek çete kurmuş ve Ermenilere karşı kin ve intikam duygularıyla isyan bayrağını çekmişti. İlk olarak Nürdüz taraflarında 7 Ermeni'yi öldürmüş, takibine gönderilen Jandarma müfrezesiyle çatışmaya girerek iki jandarma ve bir zabiti şehit etmişti. Rus ve İran memurlarının desteğiyle Hamidiye ve Nürdüz taraflarında bir kervanı soymuş, bir Nasturi ve bir Ermeni'yi katletmişti³⁷. Bu olaydan sonra Şitak Ermenileri hükümete müracaat ederek Mir Muhiy ve adamlarının cezalandırılmasını, Şitak'ta oturan amcası Giradi Aşireti reisi Şakir Ağa'nın eşkiyaya yardım ve yataklık ettiğini ileri

37 BOA, DH.SYS., 7/2-1, Lef 91. Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 24 Haziran 1910 Tarihli Şifre.

sürerek bölgeden uzaklaştırılmasını istediler³⁸. Bunun meşruti idarenin bir gereği olduğunu ileri süren Ermeniler, aksi takdirde kazada bulunan bütün Ermenilerin hicret edeceği tehdidinde bulundular³⁹. Şakir Ağa Abdülhamit döneminde Ermeni komitelerinin faaliyetlerine karşı bölgede devlete sadakatle hizmet etmiş, Meşrutiyet sonrasında kurulan yeni rejimle uyum içerisinde bu sadakati devam ettirmiş saygın, nüfuzlu bir aşiret reisi idi. Hatta Nurdüz ve Şitak yörelerinde eşkıya tenkilinde askeri müfrezelere kılavuzluk ve yardım etmeye devam ediyordu. Bu yüzden Ermenilerin bu talepleri bir süre askıda tutuldu. Ancak bir müddet sonra Şitak Ermeni ahalisinden 30 kişi Ahtamar Katogigosu başkanlığında Van'a gelerek Mir Muhiy tarafından Ermenilere zulüm yapıldığını, bu durumun Şitak'ta huzursuzluk meydana getirdiğini ve Mir Muhiy'in Şakir Ağa tarafından teşvik edildiğini ileri sürerek cezalandırılmalarını yeniden gündeme getirdi. Bu baskılar üzerine hükümet Şakir Ağa hakkında adli tahkikat başlatmak zorunda kaldı⁴⁰. Ermenilerin bu şikayetlerinden haber alan Mir Muhiy İran hudutlarında oluşturduğu 37 kişilik bir çeteyle yeniden Şitak ve Nurdüz bölgesine saldırılara başladı. Bölgede jandarma kuvvetinin yetersiz olması dolayısıyla, Mir Muhiy'le ezeli husumeti dikkate alınarak özellikle Şeydan aşiretinden oluşturulan süvari alayından bir bölük silah altına alınmıştır⁴¹. Askeri hazırlıkların yanı sıra, yöredeki aşiretlerin taşkınlıklarını önlemek için Şeyh Mehmet Sıddık Efendi aşiretlere nasihatlerde bulunması için görevlendirilmiş, neticede aşiretler arasında olumlu sonuçlar alınmıştır⁴². Askeri müfrezeye harekete geçirilmiş ise de Zir deresinde çetenin kurduğu pusuya düşmüş, silah ve mühimmatı eşkıya tarafından ele geçirilmiştir. Askeri müfrezeye içerisindeki Müslüman subaylar eşkıya tarafından serbest bırakılırken, Ermeni olduğu tespit edilen iki nefere işkence yapıldıktan sonra salıverilmiştir ki⁴³, bu durum eşkiyanın esas meselesinin Ermeniler olduğunu teyit etmesi bakımından önemlidir. Mir Muhiy'in bir süre sonra kendi aşiretinden Kurt Bey tarafından öldürülmesiyle⁴⁴ mesele kapanmıştır.

38 BOA, DH.SYS., 7/2-1, Lef 103. Şitak Ahalisi Tarafından Sadarete Çekilen 12 Kasım 1910 Tarihli Telgraf.

39 BOA, DH.SYS., 7/2-1, Lef 105. Şitak Ahalisinden Sadarete, Suretleri Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan Riyasetlerine Yazılan 3 Ocak 1911 Tarihli Telgraf Sureti.

40 BOA, DH.SYS., 7/2-1, Lef 136. Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 22 Haziran 1911 Tarihli Telgraf.

41 BOA, DH.SYS., 7/2-1, Lef 29. Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 8 Temmuz 1911 Tarihli Şifre.

42 BOA, DH.SYS., 7/2-1, Lef 24. Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 8 Temmuz 1911 Tarihli Şifre.

43 BOA, DH.SYS., 7/2-1, Lef 19-21. Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 26 Ağustos 1911 tarihli Şifre.

44 Süleyman Sabri Paşa, *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler*, Haz. Gamze Gayeoğlu, Ankara 1982, s.45.

İttihat ve Terakki hükümetinin Ermenilere yaklaşımı ve bu yaklaşımın Doğu illerindeki algılanışı bir kısım ahalinin hükümete cephe almasına sebep olmuştur. Arazi meseleleri Doğu Anadolu'da toplumsal ilişkilerin kırılmasında önemli rol oynamıştır.

Hükümetin arazi davalarındaki tutumundan mağdur olan kesimler 1910 yılından itibaren harekete geçerek İttihat Terakki ve Meşrutiyet hükümeti aleyhinde faaliyetlere başladı. Bunlardan biri meşhur Bedirhanlı sülalesine mensup Eyüphan'ın oğlu Said'dir. Ele geçirilen bir mektubundan anlaşıldığına göre İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Ermenilerle işbirliğini protesto ediyor, Meşrutiyet'in vaat ettiği hürriyetin sadece Ermenilere verildiğini belirtiyordu. Hristiyanların Osmanlı mülküne iştirakinin şeriata aykırı olduğunu, Müslümanlar için bunun kabul edilemez olduğunu dile getiren Said, hakkını aramak için silaha sarılmaktan başka seçenek olmadığı inancındadır. Halkı ve aşiretleri isyan ettirmek için kullanılan en etkili yöntem dini hislerin istismar edilmesidir. Dağıtılan bildiriler, dini hisleri oldukça kuvvetli olan Doğu halkı ve aşiretleri arasında hükümete olan güvensizliği derinleştirmiştir. Said gerektiğinde İran topraklarına rahatça geçebilmek Rus ve İran yetkilileri tarafından destek alabilmek için Van Vilayeti civarında aşiretler ve süvari alayları arasında Meşrutiyet hükümeti aleyhinde yoğun kampanya yürütmüştür. Ele geçirilen adamlarından birinin üzerinde bulunan mektubunda, "...irâde-i telgrâfi sūdūr etti ki, bâdema hutbede çehâryâr-ı güzîn efendilerimizin isimleri yerine kabramân-ı hürriyet Enver ve Niyazi kesânların ismi okunsun. Halk kabul etmedi. Şimdilik sükût..."⁴⁵. Haydaranlı, Takori, Şemsiki, Hasenanlı aşiretlerinin reisleri arasında olumlu yankı bulan bu çağrılarının bir Kürt isyanını çıkarma ihtimali hükümeti endişelendirdi. Tehlikelerin yoğunlaştığı Mahmudi kazası civarında askeri tedbirler alındı. Nizamiye taburunun seferber hale getirilmesi, zabıt eksikliklerinin giderilmesi ve daha önce askeriye içerisinde Kürt kökenlilerin Said'e yakınlık duymaları dolayısıyla, özellikle efradının Kürtlerden oluşmamasına dikkat edildi. Sivil kıyafetli ve civarda tanınmayan polislerin gönderilmesi, Said'e yardım ve yataklık eden aşiretler hakkında kanuni tahkikat yapılması, destek vermeyen aşiretlerin ise taltif edilmesi prensip olarak kararlaştırıldı⁴⁶. Bir müddet sonra hükümet affını gündeme getirdi ise de, hakim ve memurların çoğunu Ermeni taraftarı olarak gören Said teslim olmaya yanaşmadı⁴⁷. Bir süre

45 BOA, DH.SYS., 24/2-4, Lef 114/1-2. Erzurum Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 19 Mart 1911 Tarihli Tahrirat.

46 BOA, DH.SYS., 7/2-1, Lef 80-84. Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 20 Mart 1911 Tarihli Şifre.

47 BOA, DH.SYS., 7/2-3, Lef 104-105. Said'in Mektubunun Sureti.

sonra Ermenilerin tarlalarına, mal ve mülküne zarar vermeye başladığını haber alan Said'in Ermenilere karşı tepkisi arttı. Hükümet kanalıyla Ermenilere yaptırım uygulayamayacağını fark edince bu defa Ermeni murahhasahanesine yöneldi. Van Ermeni murahhasahane meclisine yaptığı şikayette, Ermenilerin bu tutumu devam ettirdikleri takdirde her tarlası için bir Ermeni'yi öldüreceği tehdidinde bulundu⁴⁸. Böyle durumları bir koz olarak kullanmayı prensip edinen murahhasahane durumu patrikhaneye bildirerek Ermenilerin Kürtlerin saldırılarına maruz kaldığını, kiliselerinin yakıldığını, metropolitin katledildiğini ileri sürdü. Bu konuda hükümete baskı yapılmasını istedi⁴⁹. Said'in Ermenilere karşı bu tavrı Petersburg Telgraf Ajansı tarafından yayınlanarak, Ermenilere yönelik Kürt baskıları dile getirildi⁵⁰. Dahiliye Nezareti'nin yerinde yaptırdığı araştırmada metropolitin katledilmesi, kiliselerin yakılması iddialarının asılsız olduğu ortaya çıktı⁵¹. Hükümetin askeri tedbirleri sonunda İran topraklarına kaçan Said, bu sıralarda Rusların desteğinde Kürdistan kurma hayalinde olan Bedirhanlı Abdürrezzak'ın himayesine girerek Rus Konsolosları ve ajanları tarafından Osmanlı Ermenilerine karşı kullanılmıştır⁵².

Bedirhanlı Abdürrezzak Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre önce eski şehrininlerinden Rıdvan Paşa'nın öldürülmesi olayına karışmış ve Trablusgarp'a sürgün edilmişti. Meşrutiyet'in ilanından sonra affedilmiş ise de bir süre sonra İttihat Terakki'ye muhalefete başlamıştır. Bu arada Rus Elçisi'nin yardımıyla Rusya'ya kaçmış, Rusların direktifleriyle Güney Azerbaycan'ın Kürtlerle meskun bölgelerinde faaliyetlere başlamıştı. "*Bilmiş olunuz ki, harekât-ı zâlimânesi müşahede edilen bir devlet-i islâmiyenin terkiyle, İslam olmasa bile diğer bir devletin penahına iltica caiz ve şeran vaciptir*"⁵³ diyen ve Osmanlı Devletini idare edenleri farmasonluk ve kafirlikle suçlayan Abdürrezzak, Kürt ağaları ve aşiret reislerini, "*kafir ve İslama ihanet etmiş olan vükela ile mal ve canlarıyla mücadele*" davet ediyordu. İttihat Terakki'ye karşı çıkan kişi ve grupları dini söylemlerle kendi tarafına çekiyordu.

48 BOA, DH.SYS., 7/2-1, Lef 142. Eyüphanbeyzade Said Tarafından Van Murahhasahane Meclisi'ne Gönderilen 13 Eylül 1911 Tarihli Mektup Sureti.

49 BOA, DH.SYS., 7/2-1, Lef 141. Ermeni Patrikhanesi'nden Adliye ve Mezahip Nezareti'ne Gönderilen 16 Eylül 1911 Tarihli Tahrirat.

50 BOA, DH.SYS., 7/2-2, Lef 92.

51 BOA, DH.SYS., 7/2-2, Lef 92.

52 BOA, DH.SYS., 24/2-3, Lef 68. Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 17 Şubat 1912 Tarihli Şifre.

53 BOA, DH.SYS., 24/2-4, Lef 113. Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 22 Nisan 1912 Tarihli Arz.

Rus Konsoloslarıyla birlikte organize ettiği bu grupları Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmıştır. Hoy Rus Konsolosu Çerkov, himayesine aldığı Kürt asilerine verdiği talimatlarda "*Osmanlı toprağında Ermeni, Müslüman, Nasturi, memur, zabıt kim olursa olsun öldürün, yakın, yıkın. Ancak o zaman bir Kürdistan teşekkül edebilir*"⁵⁴ diyerek çetelerin silahlanmasını ve köylere baskın yapmalarını teşvik etmiştir. Neticede Said, kendi adamlarından biri tarafından öldürüldüğü 1914 yazına kadar Ruslar tarafından hudut üzerinde Osmanlıya karşı kullanılmıştır.

4. Hükümetin Aldığı Önlemler

Meşrutiyet aleyhinde bölgede yapılan propagandalara karşı hükümetin aldığı önlemler içerisinde nasihat heyetleri önem arz etmektedir. Dini duyguları istismar edilmeye çalışılan halka ve aşiretlere karşı bu defa hükümet yine onların dini duygularını tatmin edici çalışmalarla cevap vermiştir. Propagandaların yoğunlaştığı bölgelere ve itaatsizliği görülen aşiretlere, nüfuzlu kişilere nasihat edilmesi için heyetler tertip edilmiştir. Heyete seçilen kişilerin çoğu Doğu Anadolu'da uzun süre ahalinin eğitiminde ve içtimai hayatın düzenlenmesinde önemli yeri olan tarikat mensubu kişilerdi. Doğu Anadolu'da ve özellikle Kürtler arasında yaygın olması dolayısıyla genellikle Nakşibendi din adamları vazifelendiriliyordu. Bunlar halk arasında sevilen ve kendisine son derece saygı duyulan kişilerdi. Nasihat heyetlerinin Kürt ahali ve aşiretlere yapacakları telkinler daha çok dönemin şartları dikkate alınarak şu hususlara yönelik olmuştur:

- Kürtleri ibadete teşvik etmek.
- Başkasının hukukunu çiğnememek ve yalandan sakınmak.
- Nikah ve talâk hususunda dikkat etmek.
- Ulû-l Emr'e (Hükümete) tam itaat etmek.
- Aşiretler ve bölgedeki müslim-gayrimüslim ahali arasındaki düşmanlıkları ortadan kaldırmak.
- Dışarıdan gelecek tahrik ve teşviklere kapılmamak.
- Gayrimüslim komşuların ve vatandaşların hukukuna riayet etmenin farz olduğu ve onların hukukuna kendi haklarından daha fazla dikkat etmenin İslam'ın gereği olduğu yolunda bilgilendirmek.
- Meşrutiyet'in ilahi emirlere dayandığı ve meşru olduğu, yine devletin ve milletin ilerlemesinin teminatı olduğu yolunda halkı aydınlatmak⁵⁵.

54 BOA, BEO., 322594. Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 6 Temmuz 1914 Tarihli Şifre.

55 BOA, DH.SYS., 24/2-4, Lef 61. Kürtlere nasihat etmesi için görevlendirilen Şeyh Hacı Mehmet Efendi'ye takdim edilen program.

Dini vecibelerin yanı sıra, Müslim-gayrimüslim unsurlar arasında uzlaşma ve karşılıklı hukuka riayet edilmesi yönündeki tavsiyeler dikkat çekmektedir. Aleyhinde bir çok olumsuz dedikoduların yayıldığı Meşrutiyete sahip çıkılması, Meşrutiyet'in feyizlerinin layıkıyla anlatılması istenmiştir. Meşrutiyet'in İslam'a ters olmadığı hatta İslam'ın bir gereği olduğu yolundaki tavsiyelerle halkın dini endişelerinin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Aşiretlere gönderilen vaizlere, hükümete bağlılıklarını kuvvetlendirecek vaazlar vermeleri ve özellikle Ermenilerle iyi münasebet kurmaları, üzerinde ısrarla durulan hususlar arasındadır⁵⁶.

Hükümet, Ermeni ıslahatının Meşrutiyet yıllarında yeniden uluslararası nitelik kazandığı, Osmanlı'dan ayrılma eğilimlerinin güçlendiği, komitelerin faaliyetlerinin yoğunlaştığı yıllarda, Ermenilerin masum görünen şikayetlerini devlet ciddiyetiyle ele alarak çözüm yolları bulmaya çalışmıştır. Doğu illerinde inzibat tedbirlerini artırılması, önemli noktalarda karakolların kurularak yaygınlaştırılması, halledilememiş olan arazi meselelerinin çözümü için heyetlerin bölgeye sevk edilmesi, Doğu illerine tayin edilecek memurların mahalli yapıya vakıf kimselerden seçilmesi ve aynı vasıfları taşıyan gayrimüslim vatandaşların tayinine özen gösterilmesi, Ermeni şikayetlerine vesile olan aşiret alaylarının tanzim ve ıslahına ait işlemlerin yerine getirilmesini karara bağlamıştır. Ayrıca Ermenilerin şikayetlerine sebep olan hususlardan kız kaçırmanın önlenmesi için kanuni cezanın artırılmasını kararlaştırmıştı. İhtida olaylarının önüne geçilmesi, en azından bu hususun Ermenilerin şikayetlerine maruz bırakılmaması için ihtida yaşı 15'ten 20'ye yükseltilmiş, Müslümanlığı seçen Ermenilerin ihtida işlemlerinin yapılabilmesi için yanlarında nüfus tezkiresi ve ikametgah ilmuhaberi bulundurmaları zorunluluğu getirilmiştir⁵⁷.

5. Meşrutiyete Tepkiler-Ermeni Islahatı-İsyanlar

Meşruti idarenin Trablusgarp ve Balkan harplerinde büyük toprak kayıplarına uğraması Osmanlı unsurları arasında bağımsızlık emellerinde olan kesimleri cesaretlendirdi. Bu zamana kadar Osmanlılığa bağlı görünen unsurlar arasında gizli bir şekilde yürütülen ayrılıkçı faaliyetler su yüzüne çıkmaya başladı. İttihat ve Terakki'ye karşı gerçek niyetlerini açığa vurmaya başladılar. Taşnaklar gazetelerinde ilk defa, Osmanlı ordusunda silah altına alınmış olan Ermeni askerlerini

56 BOA.DH.SYS., 23-12, Lef 2. Erzurum Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 10 Haziran 1913 Tarihli Şifre. Kürdler nezdinde hürmet ve itibar sahibi olan Nakşibendiye/Halidi tarikatı şeyhlerinden Muş'lu Şeyh Hacı Yusuf Efendi Hınıs ve Pasinler bölgesine gönderilmiştir.

57 Ahmet Halaçoğlu, "Türk-Ermeni İlişkilerinin Genel Değerlendirmesi ve Ermeni Şikayetleri Hakkında Bir Belge", *Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı I*, S 37, Ocak-Şubat 2001, s.449-454.

fırar etme yönünde tahriklere başladılar. Köstence'de toplanan Hınçak kongresi, hazırladığı tutanakta, İttihat ve Terakki idaresinin eski Osmanlı idarelerinden pek farklı olmadığı ve partinin Türk bürokrasisini korumakta olduğundan bahsediyordu⁵⁸. Balkan harplerini fırsat bilen Ermeni örgütleri aralarındaki çekişmeleri bir tarafa bırakarak birleştiler ve ortaya Doğu illeri ıslahat problemini çıkararak Avrupa merkezlerine heyetler gönderdiler⁵⁹. Balkan harbinde Osmanlı ordularının beklenmedik şekilde mağlubiyeti üzerine 3 Aralık 1912'de mütareke imzalanmış, barış antlaşmasına hazırlık olarak 17 Aralık'ta Londra'da Büyükelçiler konferansı toplanmıştır. Ermenistan'ın bağımsızlığı için çalışan Bogos Nubar Paşa Ermenilerin 7 Ekim 1912'de Tiflis'te yaptıkları konferansta alınan karar gereğince 17 Aralık 1912'de Londra'da toplanan Büyükelçiler Konferansı'na katılarak Ermeni Islahatı meselesini uluslararası boyuta taşımıştır⁶⁰.

Ermeniler arasında Osmanlı Devleti'nden ayrılma ve bağımsızlığa kavuşma düşüncesi her zamankinden daha fazla idi. Ermeniler bir taraftan Batı ülkelerinin dikkatini bu yöne çekerken bir taraftan da Rusya'nın yakında geleceği ve Van, Bitlis, Erzurum'u işgal edeceğine inanıyordu. Bunu hızlandırmak için müdahaleye zemin oluşturacak olaylar tertipleme peşinde idi. Bu yüzden Kürt ahaliyi üzerlerine çekebilmek için olanca imkanlarıyla çalışıyordu. Dindar ve mutaassıp olan kesimler hep şüphe ile baktıkları İttihat ve Terakki hükümetinden emin olmadıkları için Ermenilerin taşkınlıkları ve Rusya'nın tehditleri karşısında bölgenin ileri gelenleri etrafında kenetlenmeye başladı. Bitlis Rus Konsolosu İstanbul Rus Büyükelçisi'ne gönderdiği 24 Aralık 1912 tarihli raporunda "*Müslümanlar arasında huzursuzluğun giderek artmakta olduğundan, Ermenilerin ise Rusya'nın bölgeyi işgal ettikten sonra Müslümanların çekileceğini ve onlardan kalan mal ve mülkün paylaşımını planlamakla meşgul*" olduklarından bahsediyordu⁶¹. Ermenilerin bu faaliyetlerinde Taşnak örgütünün büyük rolü oldu. Bu örgüt Ermenilerle Müslümanlar arasında çatışmalar çıkarmaya ve Ermeniler için Meşrutiyete tepkilerin yoğunlaştığı yerlerden biri olan Bitlis ve civarında meydana gelebilecek bir olayı bahane ederek Rusya'nın müdahalesini ve memleketin Rus kuvvetleri tarafından işgalini sağlamaya gayret ediyordu. Hınçak ve Sahmanas Taragan Ermeni örgütleri de Bitlis'te isyan hazırlığını yoğunlaştırdı. Silahlı fedai çeteleri oluşturarak Kürtlere karşı küçük çaplı saldırılar düzenlemeye başladılar. Örgütler Ermeni

58 *Ermeni Komiteleri*, s.51.

59 *Ermeni Komiteleri*, s.56.

60 Ercüment Kuran, "Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara 2001, s.116.

61 *Ermeni Komiteleri*, s.59.

ahaliyi uyruk değiştirmeye zorluyordu. Komitelerin tertibiyle Ermeni köylüleri tarafından Kürt zulmüne maruz kaldıkları gerekçesiyle yüzlerce mühür ve imza ile tabiiyet değiştirmek için Bitlis Rus Konsolosluğu'na müracaatlar oldu⁶².

Bu sırada Ermeni ıslahatı meselesinin uluslararası diplomasinin en önemli gündem maddelerinden birini oluşturduğu 1913 yılında, bir taraftan Batılı ülkeler diğer taraftan Rusya ıslahat projeleri sunmaya başladı. Rusya ve İngiltere'den sonra Almanya'nın da kendi çıkarları doğrultusunda müdahalesiyle ıslahat tartışmaları uzadı. Neticede ilgili devletler tarafından görüşülen ıslahat tekliflerinin kamuoyuna yansması Doğu illerinde Hükümete karşı tansiyonu giderek artırdı.

Rusya'nın teklifi, İngiltere ve Fransa'nın olumlu yaklaşımıyla Doğu Anadolu ıslahatını görüşmek üzere 30 Haziran 1913'de Elçiler konferansı toplandı. ıslahat tasarısı Rus Büyükelçiliği baş tercümanı Mandelstam tarafından "1895 tarihli *Ermenistan ıslahatı ve 1880 tarihli Avrupa Türkiyesi Vilayetleri kanun tasarıları esas alınarak*" hazırlanmıştı. Osmanlı Hükümeti de kendi ıslahat tasarısını komisyona bildirdi. 3 Temmuz 1913'te yeniden toplanan Doğu Anadolu ıslahat Komisyonu, Rus tasarısının esas alınmasını kararlaştırdı. Alman temsilcinin müdahalesiyle anlaşma sağlanamadı. 23 Eylül 1913'de Alman ve Rus temsilcilerin aralarında anlaşmasıyla ıslahat konusunda ortak bir tasarı üzerinde mutabık kalındı. Buna göre, Doğu Anadolu Vilayetleri iki kesime ayrılacak; her birinin başına büyük devletlerin tavsiyesiyle Osmanlı Hükümeti tarafından beş yıl için genel müfettiş tayin olunacak; onların atayacağı yüksek memurlar ve hakimler padişahın tasdikine sunulacak; her kesimde eşit sayıda seçimle gelmiş Müslüman ve Hristiyan üyelerden kurulu meclis bulunacak ve büyük devletlere ıslahatın yürütülmesinde denetim hakkı tanınacaktı⁶³. Alman ve Rus Büyükelçileri bu esaslar çerçevesinde Osmanlı Hükümetiyle görüşmeye başladılar. Osmanlı Hükümeti tasarıya itiraz ederek İngiltere ve Fransa'nın desteğini aradıysa da Rus-Alman tasarısını benimseyen bu iki devletten tatmin edici cevap alamadı. Neticede Osmanlı Hükümeti küçük ayrıntılarla bu tasarıyı 8 Şubat 1914'de onaylayacaktır. Ayrıca Kürt Hamidiye alaylarının lağvedilmesi, mahalli dillerin kullanılması ve idare meclisine nisbî aza seçilmesi de kabul edilen ıslahatlar dahilinde idi⁶⁴.

Bu gelişmeler Müslüman halk nezdinde İslam vatanı üzerinde Bağımsız Ermenistan'ın temellerinin atılması anlamına geliyordu. İttihat ve Terakki'ye kar-

62 *Ermeni Komiteleri*, s.60-61.

63 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c.II, kısım III, Ankara 1983, s.145-146.

64 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1990, s.208-209.

şısı oluşan kin ve nefret doruk noktada idi. İslahat kapsamına alınan illerde Müslüman Kürt halkı için dayanılmaz olan bu gelişmeler, Kürt-Ermeni çatışmalarını başlatmak üzere fırsat kollayan Rus Konsolosluğu'nu harekete geçirdi. Konsolos, Osmanlı Hükümeti'nin Ermenilere taviz verdiğini, Müslümanları ihmal ettiğini telkinle yardım vaat ederek Kürtleri isyana teşvik etti⁶⁵. Aslında Rusların amacı Ermenilere bağımsızlık kazandırmak olmayıp, bölgeyi hakimiyeti altına alarak İskenderun körfezi üzerinden Akdeniz'e ulaşmaktı. Ermenilerle meskun yerler doğrudan doğruya Rusya'ya ilhak edilemezse bile, Rus nüfuzu altında kurulacak muhtar bir Ermenistan, Rusların bu yoldaki emellerini kolaylaştıracaktı. Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi'nin ifadesine göre Ermeni taleplerinin yükselmesine sebep olan devlet Rusya idi. "*Rusya için Ermeni hareketi, öyle bir vasıta ki, Rusya bununla Asya Türkiyesini daimi bir heyecan halinde ve zamanı gelince alakalı bir komşu devlet sıfatıyla müdahale hakkını iddia etmesini mümkün kılacak bir durumda tutmaktadır*"⁶⁶. Rusya'nın 1910 yılından itibaren bölgedeki siyaseti hakikaten de bu çerçevededir. Bir taraftan Ermenilere bağımsızlık yolunda yeşil ışık yakarken diğer taraftan aynı topraklar üzerinde Kürt asilere Kürdistan vaadinde bulunması, Rus Konsoloslarının bu iki halkı birbirine tahrik etmesi ve heyecanı en üst seviyede tutması bunun en açık delilidir. Aslında Rusları gerçek manada ne Ermeniler ne de Kürtler ilgilendiriyordu. Rusya'nın tüm çabasını, daha 1895-1896'da hariciye Nazırı Prens Lobanov-Rostovski'nin tayin ettiği, Rusya'nın sınırında "*Ermenisiz bir Ermenistan*" arzu ve önerisi özetliyordu⁶⁷.

6. Bitlis İsyanı/Molla Selim İsyanı

Meşrutiyet sonrası gelişmelere ve özellikle Ermeni ıslahatının ulaştığı boyutlara karşı en ciddi tepki dinin ve tarikatlerin en etkin olduğu yörelerden biri olan Bitlis ve civarından geldi. Yukarıda bahsettiğimiz Müslüman halk arasında giderek artan endişe ve kin Bitlis'in merkez ve Hizan kazasında dini nüfuzu bulunan Molla Selim'i harekete geçirdi.

Aşiret reisleri, ağalar ve dini nüfuza sahip kişilerle temas kuran Molla Selim, Ermeni ıslahatı konusunun Uluslararası diplomaside en yoğun olduğu 1913 yılında İstanbul'a gelerek hükümet merkezinde gelişmeleri yakından takip etmiştir. Hakkari ve civarında nüfuzlu bir şeyh olan Ubeydullah'ın oğlu ve aynı zamanda İttihat Terakki muhalifi Kürtlerin ileri gelenlerinden biri olan Seyyid Abdülkadir

65 Halil Mentşe'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s.176.

66 Y.H.Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, II/III, Ankara 1983, s.98.

67 Kuran, *a.g.m.*, s.116.

ile İstanbul'da uzun boylu görüşmelerde bulunduktan sonra yeniden Bitlis'e dönmüştür⁶⁸. Bu sıralarda Van'da bulunan Said Nursi'ye de müracaat ederek yardım talebinde bulunmuş ise de olumlu cevap alamamıştır. Said Nursi bu talebi daha sonraları Şualar adlı eserinde şöyle anlatıyor: “ *Eski harbi umumiden biraz evvel ben Van'da iken bazı dindar ve muttakî zâtlar yanıma geldiler ve dediler ki, bazı kumandanlarda dinsizlik oluyor, gel bize iştirak et, biz bu reislere isyan edeceğiz. Ben de dedim ki, o fenalıklar ve dinsizlikler, o gibi kumandanlara mahsustur, ordu onun ile mesul olmaz. Bu Osmanlı ordusunda belki yüz bin evliya var. Ben bu orduya kılıç çekmem ve size iştirak etmem*”⁶⁹. Şeyh Selim bilhassa Bitlis'in merkez ve Hizan kazasında taraftar bulmuştur. İsyanın diğer önderlerinden Seyyid Ali⁷⁰ ile kardeşi Şeyh Şehabettin ve diğer şeyhler tarafından Van Vilayeti aşiretlerine de haber salınmışsa da katılım tam sağlanamamıştır⁷¹.

İsyana Ermenilerin de katıldığı bazı araştırmacılar tarafından iddia edilmiştir. Molla Selim'in 1913 yılında Ermeni hareketinin ileri gelenleriyle sıkı ilişkiler kurduğuna, hatta bir mektupla Ermeni patriğine müracaat ederek “*isyanın sadece Jön Türklere karşı olduğuna*” dair bilgi verdiği ve Ermenilerden de isyana destek olmalarını istediği hakkında iddialar mevcuttur. Yine aynı iddia sahipleri, Ermenilerin isyanda Kürtlere destek olduklarını ileri sürmektedirler⁷². İsyana hazırlıkları esnasında Ermenilerle Kürtlerin işbirliğini yalnızca Seyyid Ali'nin kabul ettiği, hatta Taşnaklarla görüşme isteğinde bulunduğu, Molla Selim'i Muş yakınındaki Surp Garabet manastırına gönderdiği ileri sürülmektedir. Buna göre Molla Selim, Daron Taşnak Merkez Komitesi azası olan rahip Vartan Vartabet ile görüşmüş ve Kürt-Ermeni işbirliği gerçekleşmiştir⁷³.

Kürtler arasında hükümete karşı gelişen bu hazırlıklar yetkililer tarafından yakından takip edilmekteydi. Mahalli idareciler Molla Selim nezdine ilmiyeden ve eşraftan oluşan 8 kişilik bir nasihat heyeti gönderilmiş, kendisine paye verilerek

68 BOA, *DH.Kalem-i Mahsus* (KMS), 16/30, Lef 3. Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 18 Mart 1914 Tarihli Tahrirat.

69 Said Nursi, Şualar, s.324'den naklen Necmeddin Şahiner, *Bilinmeyen Tanaflarıyla Bediuzzaman Said-i Nursi*, İstanbul 1979, s.152.

70 Seyyid Ali'nin, Demokrat Parti milletvekillerinden Selahaddin İnan'ın babası ve Kamuran İnan'ın da dedesi olduğu bilinmektedir. Bkz, Naci Kutlay, *İtibat Terakki ve Kürtler*, Ankara 1992, s.169-170.

71 BOA, *DH.KMS.*, 16/30, Lef 3. Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 18 Mart 1914 Tarihli Tahrirat.

72 Celile Celil, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler*, Terc. Mehmet Demir, Ankara 1992, s.201-214.

73 Garo Sasuni, *Kürt Ulusal*, s.156-157. İsyanda Kürtlerle Ermenilerin birlikte hareket ettikleri hakkında bkz, Vedat Şadillili, *Türkiyede Kürtçülük Hareketleri ve İsyanları I*, Ankara 1980, s.35.

ikna edilmeye çalışılmıştır⁷⁴. Diğer taraftan askeri tedbir alınması ihmal edilmiştir⁷⁵. Alınan tedbirlere rağmen 1914 baharında Molla Selim başta olmak üzere, Seyyid Ali ve Şeyh Şehabettin önderliğinde patlak veren isyan askeri kuvvetlerin hazırlıklı olmaları ve erken hareket etmesi sayesinde kısa sürede bastırılmıştır. Asiler ilk başlarda Bitlis Vilayeti'nin bir kısmını işgal etmeyi başardılarsa da askeri kuvvetlerin şehre girmesiyle kısa sürede isyan bastırılmıştır.

Ermenilerin Bitlis isyanında askeri kuvvetlerin yanında asilere karşı çatışmaya girdikleri bilinmektedir. Azadamart gazetesi, "*Kürtlerin Bitlis'e ilk hücumu esnasında Ermenilerden birkaç askerin, biz fedai oluyoruz ve öne geçeceğiz diyerek ilerledikleri ve kendilerini bir Türk çavuş takip etmesi üzerine bu halin askerin kuvve-i mânevîyesini tezyid ettiği ve bu fedai müfrezesini muhâcimlerin iki cenahı karşısında sonuna kadar kahramanca mukavelede buldukları ve müsâdematta Ermeni askerinden dört neferin maktül düştüğünü*" yazmıştır⁷⁶.

Bazı araştırmacılar, isyan esnasında gönüllü Ermeni grubu oluşturulduğu ve bunların isyanı fırsat bilerek daha önce Ermenilere eziyet etmiş olan kişilerden intikam aldıklarını⁷⁷, yine isyanı bastırmakla görevli İhsan Paşa'nın, Muş Ermeni liderine, Kürtlere yapılacak baskına katılması için silahlı bir müfreme hazırlaması yönünde müracaatının söz konusu olduğu iddia edilmektedir⁷⁸.

İsyanın bastırılmasından sonra şehrin dışına gruplar halinde kaçan asiler askeri takibata alınırken bir kısmı da ele geçirilerek Bitlis'te oluşturulan Divân-ı Harp tarafından idam edilmişlerdir. Halk tarafından sevilen ve kendisine son derece hürmet edilen Seyyid Ali'nin idamı halk arasında galeyana sebep olmuş, idamının ardından uzun süre matem tutulmuştur⁷⁹. Suçları sabit görülenlerden bir kısmı Medine'ye sürgün edilmiş, münasip miktar yevmiye tahsis edilerek ko-

74 BOA, DH.KMS., 16/30, Lef 4.Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 19 Mart 1914 Tarihli Tahri-
rat.

75 BOA, DH. Şifre (ŞFR), 39/7. Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne Gönderilen 14 Mart 1914 Tarihli Tahri-
rat.

76 BOA,DH,ŞFR., 20/104. Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne Gönderilen 28 Nisan 1914 Tarihli Şifre.

77 Garo Sasuni, *Kürt Ulusal*, s.158.

78 Celile Celil, *XIX. Yüzyıl*, s.208.

79 BOA, DH, ŞFR., 42/194. Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne Gönderilen 5 Temmuz 1914 Tarihli Şifre.
Seyyid Ali ve Şeyh Şehabettin adına yakılan ağıtlar 1943 yılında Beyrut'da çıkan Roja Nu gazetesinde yayınlan-
mıştır. Bkz, Naci Kutlay, *a.g.e.*, s.164.

runmalarına ihtimam gösterilmesi Medine Muhafızlığı'na bildirilmiştir⁸⁰. İsyanın bastırılmasından sonra hükümet, görevini kötüye kullanan bazı devlet memurlarını görevden almış, Kürtlerin de çeşitli hediye ve paralarla hükümete karşı kalplerinin ısındırılmasına çalışmıştır⁸¹. Hadisenin bastırılmasında devlete sadakatte kusur etmeyerek askeri kuvvetlere destek vermiş olan yörenin eşrafi çeşitli nişan ve hediyelerle taltif edilmişlerdir⁸².

İsyanın ele başı Molla Selim Rus Konsolosluğu'na sığınmıştır. Hükümet Molla Selim'i Rus Konsolosluğu'ndan alabilmek için yoğun çaba sarf etmiştir. Molla Selim'in Ermeni vukuatına iştirak etmekten veya, adam öldürme, gasp gibi suçlardan dolayı ceza alıp almadığının araştırılması için adli makamlarda incelemeler yapılmasını istemiştir⁸³. Molla Selim'in Konsolosluktan firar ettiğine dair şayialar dolaşmıştır. Fakat bütün çabalara rağmen Molla Selim Rus Konsolosluğundan alınamamıştır⁸⁴.

Molla Selim'in Rus Konsolosluğuna sığınması Rusların isyanın ortaya çıkmasında parmağı olduğunu göstermektedir. Nitekim Rusların özellikle 1912 yılından itibaren Doğu Anadolu'da Kürt ve Ermenileri kışkırtarak karışıklıklar ve isyanlar çıkarmaya çalıştığı bilinmekteydi. Bu isyanla birlikte netleşmiş olan Rusların bu tutumu tüm dünyada yankı buldu. Bu dönemde Avrupa kamuoyunda hakim olan, Kürtlerin Ermenilere zulüm yaptığı ve Osmanlı devletinin Ermeni ıslahatı hususunda gevşek davrandığı anlayışı ortadan kalkmaya başlamıştır. İsyanın hemen sonra Stockholm'de çıkan ve Osmanlı aleyhtarlığı ile tanınan Svenska Dağbilet gazetesi bölgeye tayin edilen İsveçli umumi müfettişin bölge

80 *BOA, DH.ŞFR.*, 42/102. Dahiliye Nezareti'nden Medine Muhafızlığı'na Gönderilen 22 Haziran 1914 Tarihli Şifre. Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada isyan dolayısıyla firarda bulunan asiler ele geçirilerek savaşa gönderildiği gibi, Medine, Sivas, Ankara, Bitlis ve diğer yerlerde mahkum ve menfi bulunanlar İslam camiası üzerinde iyi bir tesir yapacağı cihetle affedilmişlerdir. Bkz., *BOA, BEO.*, 324157. Dahiliye Nezareti'nden Sadarete Gönderilen 10 Kasım 1914 Tarihli Tahrirat; *BOA, DH.ŞFR.*, 47/190.

81 *BOA, DH.KMS.*, 19/27, Lef2. Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 1 Nisan 1914 Tarihli Tahrirat.

82 *BOA, DH.KMS.*, 21/55, Lef 3/1. Hasan Fehmi Tarafından Bitlis Vilayeti'ne Çekilen 16 Mayıs 1914 Tarihli Telgraf.

83 *BOA, DH.ŞFR.*, 40/18. Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne Gönderilen 16 Nisan 1914 Tarihli Tahrirat.

84 *BOA, DH.ŞFR.*, 40/78. Dahiliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne Gönderilen 23 Nisan 1914 Tarihli Tahrirat. Birinci Dünya harbinin başladığı sırada Molla Selim'in Rus Konsolosluğundan alınarak idam edildiği, idamı sırasında yanında bulunan ve daha sonra Erzurum mebusu olacak olan Durak Bey'e şu sözleri söylediği nakledilmektedir: "...Ey Türkler! Beni idam edeceksiniz ediniz. Fakat memleketinizdeki idareden utanmıyor musunuz? Bu kadar yerleri verdiniz, ne kadar yerleri şuna buna hibe ettiniz. O vakit ki idareyi hepimiz bilirsiniz. Bunda bizim kusurumuz vardır diye söylemiyorsunuz. Ne zararı var. Bitlis'i de bize verseniz ne çıkar". Hasan Yıldız, *Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, Koral Yayınları, İstanbul 1991, s.139-140.

gerçeğini hükümetine de yansıtmış olacak ki, “*Osmanlı devletinin kanunsuz yaşamağa alışmış Kürt eşkiyasını ıslah etme gayretinde olduğunu ve buna Rusya'nın engel olmaya çalıştığını*” yazmıştır⁸⁵.

Bitlis'teki Kürt İsyanı'nın Türk ve dünya kamuoyuna yansımış olması o dönem için Ermenilerin önemli ölçüde işine yaramıştır. İsyân'ın bastırılmasından kısa bir süre sonra Ermeniler tekrar harekete geçerek Kürt zulmüne maruz kaldıkları yolunda şikayetlerine devam etmiştir⁸⁶. Ancak isyan daha uzun yıllar siyasi platformlara taşınma özelliğini korumuştur. Nitekim Musul meselesinin Lozan'da görüşüldüğü sırada konu Türk temsilcilerin önüne çıkarılmıştır. Lord Curzon, Kürtlerin Türk yönetiminden memnun olmadıklarının bir göstergesi olarak Bitlis isyanını göstermiştir⁸⁷.

SONUÇ

Ermeni meselesiyle ilgili yapılan çalışmalarda, meselenin ortaya çıkışı, yabancı devletlerin konuyu istismarları, Ermeni komitelerin faaliyetleri, çıkardıkları isyanlar hiç konu edilmezken, günümüze kadar uluslararası camia tehcir hadisesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Ermeni meselesine bir bütün olarak bakıldığında İttihat ve Terakki'nin Meşrutiyet'in ilanından önce ve sonrasındaki ilk yıllarında Ermeniler'e ve Ermeni meselesine yaklaşımıyla, savaşın başladığı ve tehcire amil olan sebeplerin kendini gösterdiği yıllardaki tutumu doğal olarak farklıdır. Ermenilerin Osmanlı devletine ihanetlerinin doruk noktaya ulaştığı tehcire varan aşamadaki tavırlarının daha iyi anlaşılabilmesi için Meşrutiyet yılları, genelde gayrimüslimlerin özelde Ermenilerin Meşrutiyet'ten beklentileri, sonuçları, bağımsızlık yolunda hazırlıkları ve İttihat Terakki'nin Balkan savaşlarına kadar ve bu savaşlardan sonraki siyasal manevraları, yine Doğu Anadolu'nun mukadderatının tayin edildiği 1912-14 yılları arası iyi tetkik edilmelidir. Meşrutiyetle birlikte kuruluş reçetesi olarak görülen ittihad-ı ânâsır düşüncesinin bir ütopya olduğu kısa sürede anlaşılacakla birlikte, belki de başka seçenek olmaması dolayısıyla İttihat ve Terakki tarafından ısrarla takip edildiği bilinmektedir. Bu sebeptendir ki hükümet bağımsızlık heveslerinde olan gayrimüslim unsurlara eşitliğin de ötesinde öncelik tanımıştır. Doğu Anadolu'nun Müslüman ahalisi için Meşrutiyet, Ermenilerin devlet yönetimine ortak olması, ilerleyen yıllarda yani Ermeni ıslahatının ulusla-

85 BOA, DH.KMS., 3/35, Lef 19. Stockholm Sefaret-i Seniyyesinden Hariciye Nezaretine Gönderilen 7 Nisan 1914 Tarihli Suret.

86 BOA, DH.ŞFR., 40/121. Dahiliye Nezaretinden Bitlis Vilayeti'ne Gönderilen 30 Nisan 1914 Tarihli Şifre.

87 Hasan Yıldız, *a.g.e.*, s.138-139.

rarası boyut kazandığı dönemde ise bağımsız Ermenistan'ın hazırlıklarının yapılması olarak anlaşılmıştır. Ermenilerin bağımsızlığı ve Doğu illerini Ermeni yurdu haline getirme yolundaki engellerin bir bir ortadan kaldırılması teşebbüsleri, Müslüman halkın tepkilerine yol açmıştır. Boğazları ve Doğu illerini Osmanlı'ya yönelik dış politikasının hedefi haline getiren Rusya'nın bu hedefleri gerçekleştirmede Ermenileri ve bir kısım Kürt gayri memnunları piyon olarak kullanma girişimleri, büyük savaş öncesinde Doğu Anadolu'da gerilimi yükseltmiştir. Kürtlerin çıkardığı Bitlis isyanı ve Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı başında Anadolu'nun bir çok yöresinde çıkardığı isyanlar bu tansiyonun sonuçlarıdır.

ERMENİ OLAYLARI VE KIBRIS (1888-1912)*

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRÜREK

Lefke Avrupa Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
mdyurek@lefke.edu.tr

Öz: *Bu çalışmanın amacı 1888-1912 yılları arasındaki dönemde meydana gelen Ermeni olayları sırasında Kıbrıs adası Ermenilerinin oynadığı rolü açıklığa kavuşturmaktır. Bu dönemde İngiliz idaresinde bulunan Kıbrıs adası, gerek idari, gerek siyasi ve gerekse coğrafi ve stratejik konumu nedeniyle Ermeni İhtilâl komitelerine mensup Ermenilerce önemli bir geçit noktası olarak kullanılmış ve ihtilâl komitelesinin Kıbrıs'ta da şubeleri açılmıştır. Durumun önemini kavrayan Osmanlı Hükümeti, hem Kıbrıs'a gönderdiği hafiyelerle hem de Kıbrıs Kadılığı ile yaptığı yazışmalarla bu konuda ayrıntılı bilgiler elde etmeye çalışmıştır. Olaylar sırasında bazı Kıbrıslı Türkler de bu konuda elde ettikleri bilgileri Bâb-ı âli'ye bildirmişlerdir. Osmanlı Hükümeti ayrıca Kıbrıs adasının karşısında bulunan Osmanlı sahil şeridini kontrol altında tutmak ve Ermenilerin gizlice ülkeden çıkışını veya ülkeye girişini önlemek için Konya, Adana, Halep ve Beyrut vilayetlerine gereken tedbirlerin alınması için sıkı emirler vermiş, sabiller karadan ve denizden kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır.*

Anahtar Kelimeler: *Kıbrıs, Ermeni İhtilâl Komiteleri, Kıbrıs Kadılığı*

Abstract: *This work focuses on the role of the Armenians of Cyprus during the period of the Armenian uprisings that encompassed the period from 1888 – 1912. During the period scrutinized by this study the island of Cyprus was under British rule, and thus its administrative, political and geo-strategic position facilitated that it be used as an important point of passage by members of the Armenian Revolution Committees and as a prospective area in which to post new offices of the Committee. The Ottoman authorities proceeded to gather intelligence about the events through independent spies and correspondence with the legal representative to the island. During these events some Turkish Cypriots also reported information to the Ottoman authority. The Ottoman government also took steps to control the Ottoman shoreline facing the island of Cyprus in order to staunch the flow of Armenians out of and into the Ottoman Empire; explicit orders were dispatched to the Konya, Adana, Aleppo,*

* Bizim çalışmamız esas itibarı ile 1912 yılında sona ermektedir. Bundan sonrası için tamamlayıcı olması bakımından şu esere müracaat edilmelidir. Halil Aytakin, **Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztce) Ermeni Lejyonu Kampı**, TTK, Ankara 2000.

and Beirut provinces facilitating the precautionary action of patrolling the shoreline from the land and the sea.

Key Words: *Cyprus, Armenian Revolution Committees, Ottoman Government*

GİRİŞ

Ermeni sorunu Osmanlı İmparatorluğu'na milliyetçilik akımının, büyük devletlerin çıkarlarını korumak hevesinin ve Şark meselesinin hediyesidir denebilir. Olayların başlangıcı daha önceye dayansa da 1878 yılı bu konuda önemli bir yere sahiptir. Çünkü 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonunda imzalanan Ayastefanos ve ardından imzalanan Berlin Antlaşması Ermeniler lehine bazı maddeler içeriyordu. Bu tarihten sonra Ermeniler büyük devletlerin yardım ve desteği sayesinde bağımsız bir Ermenistan için faaliyete geçmişlerdir. Enver Ziya Karal'a göre, "Ermeni davası Ermenilerin değil, Osmanlı İmparatorluğu'nda menfaatleri çarpışan iki büyük devletin, İngiltere ve Rusya'nın davası olarak evvela politik bir hüviyet ile meydana getirilmiştir."¹ II. Abdülhamit döneminin Zaptiye Nazırlarından Nazım Paşa'ya göre, sorgulanan bir Ermeni komite üyesi "Maksadınız nedir?" sorusuna şu cevabı vermiştir: "Bâb-ı âliye ve Müslüman mahallelerine hücum edip ihtilâl çıkarmak, medeni Avrupa'nın müdahalesini celbetmek ve bu suretle Hükümetinizin zulüm ve esaretinden kurtulmak."²

Kıbrıs'ta yayımlanan **Kıbrıs** gazetesine göre, Times gazetesinde yayımlanan bir makalede Ermenilerin istekleri şu şekilde sıralanmıştı:

"Evvela [ilk olarak] düvel-i muazzamanın [büyük Avrupa devletlerinin] intihabı [seçmesi] ile Anadolu-yu şarkîye [doğu Anadoluya] Avrupalı olmak üzere bir valinin tayini,

Saniyyen [ikinci olarak] tayin edilecek mutasarrıflar ve kaymakamların yerliden olmalarıyla beraber vali tarafından intihab [seçim] ve tayini ve taraf-ı Hükümetten [Hükümet tarafından] tayini,

Salisen [üçüncü olarak] Avrupalı zabıtlar kumandası tahtında bulunmak üzere yerliden bir jandarma beyeti teşkili,

Rabian [dördüncü olarak] varidatın [gelirin] dörtte üçü havâyc-i dahiliyyeye [bölge ihtiyaçlarına] sarf edilmesi."³

1 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, 8. Cilt, TTK, Ankara 1983, s.131.

2 Hüseyin Nazım Paşa, **Hatıralarım**, Selis Kitapları, İstanbul 2003, s.19.

3 "Ermenilerin Arzusu", **Kıbrıs**, 23 Eylül-5 Teşrin-i evvel 1896, s.3.

Bu istekleri “hayal” olarak değerlendiren gazeteye göre, komitenin “*gece rüyalarında, gündüz oturdukları kalktıkları yerlerde düşündükleri*” ıslahat budur.⁴

1878 yılı Ermeni olaylarının başlangıcı için bir mihenk taşı olurken, aynı yıl Kıbrıs adası için de ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü Rus tehlikesine karşı İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yapılan bir antlaşmaya göre Kıbrıs adası hukuken Osmanlı toprağı olmaya devam ediyor ama yönetim İngilizlere devrediliyordu. Bu tarihten itibaren adada siyasî, hukukî, malî vs. değişiklikler birbirini izlemiştir. Dolayısıyla Ermeni olayları başladığı zaman Kıbrıs adası Ermeni davasını destekleyen İngiltere yönetiminde bulunuyordu. Enver Ziya Karal’a göre, Ermeni Hınçak Cemiyeti’nin bir şubesi de Kıbrıs’ta kurulmuştu.⁵ Nazım Paşa’ya göre, Ermeni ihtilâlcilerinin önde gelenlerinden “*Baron Agasi de Kıbrıs’ta konferanslar akdediyor [veriyor] evvelce yaptığı gibi gene ‘Suriye sevabiline [sahillerine] nasıl çıkabilsem?’ diye düşünüyordu.*”⁶ Böylece Kıbrıs adası, doğu Akdeniz’de bulunan ve Osmanlı sahillerine bakan bu ada, Ermeni ihtilâlciler için önemli uğrak noktalarından birisi olmuştur. Kıbrıs’ın hem coğrafi konumu hem de siyasî vaziyeti bu konuda Ermenilere destek olacak bir durumdaydı.

KIBRIS ERMENİ KOMİTESİNİN KURULUŞU

Osmanlı İmparatorluğu’nda olaylar çıkarıp Avrupa devletlerinin müdahalesi ile bağımsız bir Ermenistan yolunda yürümek amacıyla kurulan Ermeni ihtilâl cemiyetlerinin bir kolu 1888 yılından önce Kıbrıs’ta kurulmuş bulunuyordu.⁷ 14 Şubat 1888 tarihli bir belgeye göre “*Avrupa’nın bazı mahalleriyle Mısır ve Kıbrıs’ta*” kurulan Ermeni komite şubeleri tarafından yapılan “*neşriyat-ı muzırre [zararlı yayınlar]*” hem Avrupa’da hem de Ermeniler arasında kötü tesirler yapmakta idi.⁸ Kıbrıs’ta açılan şube 1886 yılında Cenevre’de kurulan Hınçak Partisi’nin⁹ şubesi olmalıdır. 1907 ve 1908 yıllarına ait bazı belgelerde ise bu şubenin Hınçak Partisi’ne ait olduğu açıkça belirtilmektedir.¹⁰

Kıbrıs’ta bir Ermeni komitesi şubesi kurulduktan sonra Kıbrıs Ermenilerinin

4 A.g.e., s.3.

5 Enver Ziya Karal, a.g.e., s.136.

6 Hüseyin Nazım Paşa, a.g.e., s.206.

7 Bu konuda şu ana kadar kesin bir tarih tesbit edemedik.

8 Tasnifin Kodu: Y.PRK.MYD, Dosya No: 8, Gömlek Sıra No:24, Tarih: 1306. Ca.24.

9 Kâmuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, TTK, Ankara 1985, s.130.

10 Tasnifin Kodu: Y.PRK. BŞK., Dosya No:78, Gömlek Sıra No:21, Tarih:1326.M.3.

uğrak yerlerinden birisi durumuna gelmiştir. Halep, Diyarbakır, Bitlis, Hakkâri ve Van illeri dahilinde yaşayan ve isyana teşvik ve tahrik edilen Ermeniler İskenderun ve Mersin'e geliyorlardı. Buralardan da vapurlara binerek yabancı ülkelere gidiyorlardı. Hükümetçe olayın haber alınması üzerine, iskelelerde sıkı bir kontrol başlamışsa da bu gidiş engellememiştir. Çünkü Ermeniler bu kez de boş ve korumasız kıyılardan yelkenli vapurlarla Kıbrıs'a, oradan da Londra ve Amerika'ya gidiyorlardı.¹¹

4 Haziran 1896 tarihinde İçişleri Bakanı, Sadrazamlığa yazdığı bir yazıda "*Kıbrıs'ın Tuzla iskelesinde bir Ermeni komitesi teşekkül ederek [kurularak] Troşak namı altında bulunan bu komite*"nin Adana ve Halep'teki Ermenilerle gizlice haberleştiğinin ortaya çıktığını, gizli evrakın "*vapur kahvecileri*" ile gönderildiğini ifade ediyordu.¹² Kıbrıs'a gönderilen ve orada araştırma ve incelemelerde bulunan bir hafiyeye de Ermeni komite liderleri arasındaki haberleşmede "*Fransız ve İngiliz vapurlarının kahvecileri*"nin etkin rol oynadığını rapor etmektedir.¹³

Kıbrıs'taki Ermeni komitesinin şubesi birçok faaliyeti yanında merkeze maddî yardım da sağlıyordu. 12 Mayıs 1897 tarihinde Larnaka'dan yazılan bir mektupta şimdi "*üçyüz franklık üç adet banka kimesesi [kâğıt parası]*" göndermekte oldukları, daha önce de "*yüz doksan altı İngiliz ve bir Osmanlı lirası*" göndermiş oldukları ifade ediliyordu.¹⁴

KIBRIS ADASININ YARATTIĞI TEHLİKE

Ermeniler boş veya korumasız olan sahil kesimlerini kullanarak sadece ülkeden çıkmıyorlardı. Bu bölgeler aynı zamanda ithalatı ve ihracatı yasak her türlü maddenin ülkeye giriş ve çıkışı için de kullanılıyordu. Dönemin Genel Kurmay Başkanlığı bunun önüne geçilebilmesi için gümrük, Duyun-u Umumiye ve Reji idarelerinin ortak hareket etmesini ve karakolhaneler kurulmasını Adana valisinden istemişti. Bu aynı zamanda bu amaç için karakolhanelerde görev yapacak yeni asker yazılması anlamına geliyordu. Adana valisi 8 Ocak 1894 tarihinde Hükümete yazdığı bir yazıda bu iş için istenen 40 kişilik bir kuvvet ile ikinci sınıf polis komiserliği için toplam 104,757 kuruş tahsisat verilmesini istiyordu.¹⁵

11 Tasnifin Kodu: Y.PRK.ASK, Dosya No:83, Gömlek Sıra No: 32, Tarih:1309, Z.8.

12 Tasnifin Kodu: AMKT.MHM, Dosya No:537, Gömlek Sıra No:14, Tarih:1313.Z.27.

13 Tasnifin Kodu: Y.PRK. BŞK, Dosya No: 68, Gömlek Sıra No:76, Tarih:1320.

14 Tasnifin Kodu: Y.PRK.TKM., Dosya No: 38, Gömlek Sıra No:72, Tarih: 1314. Z.21.

15 Tasnifin Kodu: Y.PRK.UM, Dosya No:29, Gömlek Sıra No: 9, Tarih 131.B.1.

Adana Valisi Nasuhi Bey, 23 Şubat 1894 tarihinde bu sahillerden izinsiz ve kontrolsüz mal ve insan giriş-çıkışının kontrol altına alınması için nerelerde karakolhaneler kurulmasının düşünüldüğünü gösteren bir haritayı Hükümete göndermiştir. Bu karakolhaneler sayesinde hem Ermenilerin izinsiz ve kontrolsüz yurt dışına çıkışı önlenecek hem de Amerika'dan yardım alarak gelenlerin ülkeye girişi engellenecekti. Ancak anlaşıldığına göre aradan 6 ay kadar zaman geçmiş ama karakolhaneler konusunda herhangi bir olumlu gelişme olmamıştır. Bu nedenle Adana valisi Nasuhi Bey, 13 Ağustos 1894 tarihli telgrafında Kıbrıs'ın "*bir kaçak yatağı*" haline geldiğinden bahsediyordu. Valiye göre, bu nedenle uzunluk olarak 100 saatlik bir mesafeden fazla olan bir bölge tehdit altında bulunuyordu. Bu yüzden vali karakolhanelerin kurulması konusundaki talebini yeniliyordu.¹⁶

Benzer bir durum da Beyrut vilayeti için söz konusuydu. Beyrut valisi, 24 Mart 1897 tarihli bir yazısında kendi sorumluluğunda olan bölgelerde karakolhaneler inşa edilmesi ve bu konuda halktan yardım istenmesi hususunda bir buçuk yıl önce bir istekte bulunduğunu ama talebine hâlâ olumlu bir cevap alamadığından yakınıyordu.¹⁷

Bu anlamda Kıbrıs'ın yarattığı tehlike Osmanlı Devleti için sadece Anadolu'nun güney sahillerinden ibaret değildi. Suriye sahilleri ile İskenderun (Arsus ve Payas sahilleri) için de Kıbrıs bir tehdit idi. Çünkü zaman zaman "*Kıbrıstan esliha-i harbiyye [savaş silahları] ile müsellah [silahlandırılmış] Ermeni eşkıyası çıkarılması veya çıkarılmak üzere bulunmuş olduğu*" ve Süveydiye nahiyesi ile Arsus ve Payas sahillerine de kayıklarla barut ithal edileceği haberleri ortalıkta dolaşıyordu. İskenderun gümrük muavini Mehmet Ali Bey ise 1894 yılında İstanbul'a gönderdiği bir telgrafta bu konuda gerekli tedbirlerin alındığını bildiriyordu.¹⁸

Zaman ilerledikçe Osmanlı sahillerinin sadece karadan kontrol edilerek ülkeye istenmeyen giriş veya çıkışların engellenmesinin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Kesin başarı için iskeleler, kıyılar ve denizler de kontrol altında tutulmalıydı. Hele hele Ermeniler için Kıbrıs'ın adeta bir üs olarak kullanıldığının anlaşılması üzerine ülkenin tüm Akdeniz kıyılarının (Antalya-Mersin-Suriye-Beyrut) tehdit altında olduğu düşünülüyordu.

Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e [Başbakanlık'a] yazılan ve 29 Aralık 1897 tarihli bir yazıda bu konuda şöyle denilmektedir:

16 Tasnifin Kodu: Y.MTV, Dosya No:12, Gömlek Sıra No:77, Tarih:1312.S.10.

17 Tasnifin Kodu: Y.PRK.MYD, Dosya No:16, Gömlek Sıra No: 36, Tarih:1312.Za.21.

18 Tasnifin Kodu: Y.PRK.ML, Dosya No:15, Gömlek Sıra No: 82, Tarih 1312. Z.8.

“Beyrut’tan Mersin’e kadar olan ve tam Kıbrıs ceziresinin [adasının] karşısında bulunan sevahilin [sabillerin] berren [karadan] ve bahren [denizden] takayyüdat ve tarassudat-ı mütemadiye tahtinde [sürekli olarak dikkatli gözetim altında] bulundurulması ve teferruatı [ayrıntıları] hakkında şeref-tevariüd eden[arka arkaya gelen] tezkere-i samiye-i cenab-ı sadaret-penahileri [başbakanlıktan yazıları] üzerine sebk eden [meydana gelen] tebligata [resmî yazılara] Adana ve Beyrut vilayetlerinden alınan cevaplarda bahren [denizden] tarassudat-ı mütemadiye [devamlı gözetleme] icra olunmadıkça maksad temin edilemeyeceği dermiyan olunmasından [ortaya konulmuş olmasından] naşi [dolayı] keyfiyet [durum] Bahriye Nezaret-i celilesine işar olunmuştu [Denizcilik Bakanlığı’na bildirilmişti]. Cevaben alınan tezkerede [yazıda] gerek oralarda ve gerek mevaki-i sairede [başka yerlerde] bulunan sefine-i hümayunun [devlete ait gemilerin] kömürleri olmadığından hareket edemedikleri beyan ve sene ibtidasında [başında] kömür esmâni [parası] olarak hazine-i celileden [devlet hazinesinden] talep olunan beş bin liradan şimdiye kadar alınabilen yetmiş beş bin kuruşun üst tarafı olan mebaliğın [miktarın] bir an evvel ifası [verilmesi] esbabının [için gerekenin] istihsali [sağlanması] dermiyan olduğundan [açıkça ortaya konulmuş olduğundan] icabının icrası [gerekenin yapılması] maliye nezaret-i celilesine [Maliye Bakanlığı’na] yazılmış ve bu kere Adana vilayeti vekalet-i behiyesinden [vali vekilliğinden] alınan telgrafnamede dahi İskenderun Yumurtalıkta bulunan sefine-i şahane [devlete ait gemi] için Beyrut vilayetinden verilen mebaliğ [para] ile mübâyaa olunan [satın alınan] kömürün sevahili [sabilleri] teftişe kâfi olmadığı Bahr-i Sefid [Akdeniz] filosu kumandanlığının beyanatı cümlesinden ve işbu sefainin [söz konusu gemilerin] sevahili [sabilleri] dolaşmaları esbabının istihsali lazımeden idüğü [için gerekenin yapılmasının şart olduğu] tekrar ve ityan [söylenmiş]”¹⁹ olunmakta idi.

Öyle anlaşılıyor ki devletin denizlerini kontrol edecek ne yeteri kadar gemisi ne de bu gemiler için gereken mali kaynağı vardı. Uzunluğu binlerce kilometreyi bulan sahilleri teftiş etmek için bir iki gemi bile bulunamıyordu. Hele gemilerin kömür parasının dahi bulunamamış olması çok acıdır.²⁰ Kömür parası olarak sene

19 Tasnifin Kodu: A.MKT. MHM., Dosya No: 541, Gömlek Sıra No:30, Tarih: 1315.Ca.23.

20 1909 yılında Adana’da meydana gelen Ermeni olayları sırasında Devletin denizden Adana’ya asker göndermek için ne sıkıntılar çektiğini Osmanlı Devleti’nin son vak’anüvisi Abdurrahman Şeref Efendi şöyle anlatmaktadır. “İkinci ordudan tertip olunan üç nizamiye taburu Tekfundağı, Gelibolu, Dedeağaç iskelelerine indirilmiş idi. Adana’ya nasıl sevk edelim? İdare-i mahsusanın işe yarar vapurları seferde imiş. Tersanenin hiç nakliye vapuru yok. İstedikleri kadar nevl verilmek üzere ecnebi kumpanyaların kâffesine müracaat olundu. Hiçbirinde fazla vapur bulunmadı. Hükümet İstanbul’da vapur aramakta olsun, Adana’da kıtıl günden güne şekl-i bunin alıyor idi. Vilâyetten gelen suzişli feryatlar yüreğimizden kan akıtıyor idi. Meclis-i Vükelâda yanına gittim. Hasbihale başladık. İkimiz de birer ah çektik. Bana “Birader işimiz Allahlıktır.” dedi. Kendisini teşci’ ettim, Bab-ı âliye aceleten yazacağı kağıtların kendisine

başında hazineden 5 bin lira (50 bin kuruş) talep edilmiş ama neredeyse sene sonu geldiğinde bu paranın sadece 750 lirası (7 bin beş yüz kuruş) alınabilmişti.²¹

Gemi ve kömür sıkıntısının sonraki zamanlarda da devam ettiği anlaşılıyor. Çünkü 28 Mart 1898²² tarihli bir belgede “*Cezayir-i Yunaniyeye [Yunan adalarına] karib [yakın] olan cezayir-i sağıre [küçük adaların] ahâlisinin emvali [mülkleri] Yunan korsanlarından muhafaza ve esliha ve eşya-yı mütenevvia [silah ve çeşitli eşya] kaçakçılığı men’ ve izale olunmak [engellenmek ve ortadan kaldırılmak] üzere ceza-yir-i mezkureye [söz konusu adalara] seri’ül seyr [çok acele] bir karakol sefinesinin [gemisinin] i’zâmı [gitmesi] hakkında sebk eden [yapılan] muhabere [haberleşme] neticesinde mahall-i mezkura [söz konusu yerlere] izam olunacak [gönderilecek] süratli vapurlar var ise de kömür olmaması hasebiyle [nedeniyle] vücutlarından [varlıklarından] istifade [yararlanma] mahdud [sınırlı] kalmakta... (dır).*”²³ denilmektedir.

3 Ekim 1900 tarihinde Halep ve Adana Fevkalade Kumandan Vekili Ferik Ali Muhsin Bey, Kıbrıs’ta toplandığı haber alınan “*Ermeni fesedesinin [fesatçıların] tecavüzlerine meydan verilmemesi hakkındaki*” padişah emri üzerine alınmış olan tedbirler konusunda şunları yazmaktadır:

“*Halep ve Adana sevahili [sahillei] kuleler, süvari ve piyade jandarma efradıyla [askerleriyle] taht-ı tarassutta [gözetim altında] ve Mersin’de bir bölük Nizamiye ve Çokmerzmen(?), İskenderun, Antakya, Süveydiye mevaki’inde [mevkilerinde] sekiz yüz mevcutlu bir tabur ikamesiyle [yerleştirilmesiyle] inzibata alınarak ... erbâb-ı fesedenin [fesatçıların] duhul [sızma] ve ika’-ı fesad ederek [olaylar çıkararak] muhall-i asayiş [asayiş bozucu] bir hâl ve harekâta meydan verilmemesi hususuna fevkalade*

bir muavenet olmak üzere tabirini deruhte eyledim. Teşekkür etti. Bâ’de birkaç kağıdını tesvit etmişimdir. O akşam idare-i mahsusanın bir büyük vapuru İstanbul limanına avdet etti. Bir memur Bab-ı âliye haber getirdi. Beş yüz lira nevl istedi. Hemen akşamdan kömür alması ve ertesi sabah Harbiye Nezareti veznesinden beş yüz lirayı kabz ile vapurun salif-üz-zikir iskelelere uğrayarak Mersin’e gitmek üzere hareket etmesi memura tenbih olundu. Memur sakız çiğnemeğe başladı. Meğer peşin para verilmedikçe idare-i mahsusaya hiçbir tacir kömür vermezmiş. Saat biri geçmiş idi. Buna bir çare düşünürken tesadüfen Ereğli meselesini takip için bir kömür tacirinin Sadrazamla mülâkat etmek üzere Bab-ı âli’de bulunduğunu haber aldık. Ethem Paşa’ nın kefaletiyle o gece vapura kömür vermeğe tacir-i mümaileyhi razı ettik.” Abdurrahman Şeref Efendi, Ethem Paşa, **Tarih Musahabeleri II**, (Derleyen ve yayına hazırlayan: Mehmet Demir-yürek. Eserin basım çalışmaları devam etmektedir.)

21 A.g.d

22 Belgede tarih olarak 6 Zilkade 1315 / 16 Mart 1314 yazmaktadır. Bu tarihin de Miladi karşılığı 28 Mart 1898’dir.

23 A.g.d. Daha önce sözü geçen beş bin liranın kalanının da hâlâ alınmadığı aynı belgede ifade edilmektedir.

itina kılınmakta ve yalnız Adana sevabilinin [sahillerinin] Mersin ve Silifke arasında tarassut [gözetleme] kuleleri bulunmadığı ve piyade kıtaatının [birliklerinin] barındırılmasına elverişli mahal [yer] olmadığı ve çadırlarda ikameleri [kalmaları] de sıhhatlerini ihlâl edeceği [bozacağı] ve havali-i mezkûrede [söz konusu yerlerde] Ermeni vesair ahâli-i hristiyanıye [hristiyan halk] bulunmadığından Ermeni fesesinin [fesatçularının] çıkıp bidayetden [önce] ihtifa [saklanma] ve oralardan tez-yid-i kuvvet etmeleri [kuvvet toplayarak kuvvetlerini atrrirmaları] ihtimalden ba'id [uzak] olduğu .. oralarda devriye suretiyle geşt ü güzâr ettirilen [dolaştırılan] süvari müfrezelerinin takviyesi için Adana'dan iktizası [gerektiği] kadar kuvvet sevk edilmiş .. Süveydiyèdeki altmış nefer piyade müfrezesinin yüze iblağ edilmiş [çıkarılmış], birkaç mahdan [aydan] beri mevaki-i saireden [başka yerlerden] bera-yı ticaret [ticaret için] bir takım Ermenilerin Antakya'ya gidip temekkün etmekte [yerleşmekte] oldukları ihbar edildiği cihetle havali-i mezkûre [söz konusu yerler] Ermenilerinin efkâr [fikirleri] ve temayülâtları [eğilimleri] tahkik edilmek [araştırılmak] üzere birkaç hafiyenin tayin ve istihdamı ve muktedir [uyanık] polislerin bulundurulması ile İskenderun sevabilinin [sahillerinin] mürettebatı [personeli] kâfi olup yeniden iki karakolhaneye bu kere lüzum gösterilerek makam-ı ser-askerîden [başkomutanlıktan] müsadesi...²⁴ alınmıştır.

Kıyıların kontrol altında tutulması için karada alınan tedbirlerin yetmeyeceği aşikârdır. Nitekim bu tarihten önce bu konuda bazı girişimler olmuştu. Birçok imkansızlıklar nedeniyle bu konuda pek başarı sağlanamasa da, bu tedbir de gözden uzak tutulmamış ve gerekli tedirler alınmaya çalışılmıştır.

Konya Valiliği özellikle Akdeniz sahillerinin mutlaka denizden de korunması gerektiği konusunda ısrar ediyordu. 1 Ekim 1905 tarihli bir yazısında valilik, sahilin uzunluğunu göz önüne alarak "Ya bahriye nezaret-i celilesince [Denizcilik Bakanlığına] bir vapurun veyahut Rodos ve Midilli'de bulunan Reji vapurlarından birinin" bölgeye gönderilmesinin Teke Mutasarrıfı'nın talep edildiğini bildirmekte idi. Nihayet Reji idaresi bir vapurunu bir ay müddetle Antalya sahillerine göndermiştir. Fakat valilik bu bir ayın birkaç aya çıkarılmasını istiyordu. Sonunda Tütün Reji Komiserliği yeni bir emre kadar her ay bir reji vapurunun bölgeye gitmesi ve "bera-yı tarassudat [gözetleme için]" oralarda dolaşmasına izin vermiştir.²⁵

24 Tasnifin Kodu: Y. PRK. ASK., Dosya No:164, Gömlek Sıra No:33.

25 Tasnifin Kodu: A.MKT. MHM., Dosya No: 615, Gömlek No:5, Tarih: 1323.B.30.

KIBRIS'A GÖNDERİLEN HAFİYELER/SİVİL POLİSLER VE GÖNDERDİKLERİ RAPORLAR

O yıllarda Kıbrıs'ta sayıları az da olsa yerli Ermeniler de vardı.²⁶ Ancak bizi ilgilendiren Kıbrıslı yerli Ermeniler değil, komite üyesi Ermenilerdir. Kıbrıs'ta bulunan komite üyesi Ermenilerin sayısı konusunda da çelişkili haber geliyordu. Örneğin 2 Temmuz 1896 tarihinde İçişleri Bakanı bu sayının 2000'e ulaştığını belirtiyordu.²⁷ Kıbrıs'ın Ermenilerce bir üs olarak kullanıldığının anlaşılması, burada Ermeni komitesinin şubesinin bulunduğu öğrenilmesi ve adadaki Ermenilerin sayısı ile ilgili olarak çelişkili rakamların telaffuz edilmesi adaya tahkikat için hafiyelerin gönderilmesini gündeme getirmiştir. Bizim tesbitlerimize göre bu amaçla farklı zamanlarda olmak üzere Kıbrıs'a 4 defa hafiyeler gönderilmiştir. Fakat bu hafiyelerin kimler olduğu ya da hangi isimleri taşıdığı tam olarak belli değildir. Yalnız hafiyelerden birinin raporundan anlaşıldığına göre, hafiyeler Ermeni kimliği ve kıyafetinde olarak araştırma yapmışlardır. Bu durum onların haber almalarını da kolaylaştırmış olmalıdır.

Bu konuda ulaşabildiğimiz ilk belge 20 Mayıs 1312 (1 Haziran 1896) tarihini taşımaktadır. Sadrazamlık'tan [Başbakanlık'tan] Dahiliye Nezareti'ne [İçişleri Bakanlığı'na] yazılan bu yazıya göre "*Kıbrıs'a mahall-i muhtelifeden [çeşitli yerlerden] gelip gitmekte olan Ermenilerin miktarını ve hâl ve hareketlerini öğrenmek için cezireye [adaya] münasip ve gayet hafî [gizli] mübbirler*" göndermek gerektiği bildiriliyordu. Bu hafiyeler özellikle liman kentleri olan Tuzla (Larnaka), Mağosa, Leymosun (Limasol) ve Girne'ye gideceklerdi. Dört kişi olacağı anlaşılan bu hafiyeler 4-5 ay görev yapacaklar ve her ay için kendilerine 5'er lira verilecekti. Dolayısı ile bu iş için aylık 20 liralık bir tahsisat gerekiyordu. Sadrazamlık [Başbakanlık] bu paranın yıllık yüz yirmi üç bin kuruşluk merkez bütcesinden karşılanmasını istiyordu.²⁸

Bu dört hafiyenin gönderilip gönderilmediğini bilmiyoruz. Ancak 4 Haziran 1312 (16 Haziran 1896) tarihinde bu kez Maraş'ta bulunan Adana ve Halep Fevkalade Mumandanı Müşir Ethem Paşa tarafından İstanbul'a (Genel Kurmay Başkanlığı) gönderilen telgrafta, Kıbrıs'ta tahkikatta bulunmak amacıyla 37. Nizamîye Alay Komutanı Kaymakam Esat Bey'in görevlendirildiği ifade ediliyor ve

26 Ermeni Gregoryen kilisesine mensup olanların Kıbrıs'taki miktarı 1881'de 174 kişi, 1891'de 269 kişi ve 1901'de de 491 kişi idi. Bkz. Sir, J.T.Hutchinson, M.A, Handbook of Cyprus 1903, London 1903, s.26.

27 Tasnifin Kodu: AMKT.MHM, Dosya No:537, Gömlek sıra No:14, tarih:1313.Z.27.

28 Tasnifin Kodu: A.MKT.MHM, Dosya No: 537, Gömlek Sıra No:11, Tarih:1313.Z.19.

bu konuda izin isteniyordu. Ethem Paşa'ya göre, Esat Bey yabancı dil de biliyordu ve kıyafet değiştirerek hafife olarak adaya gidecekti.²⁹

Seraker [Başkomutan] Rıza Paşa ise Ethem Paşa'ya verdiği cevapta “*sivil bir memurun*” bu iş için gönderilmesinin daha uygun olacağını bildirerek Esat Bey'in gönderilmemesini istemiştir.³⁰ Sonunda 6 Haziran 1896 tarihinde Sadrazamlık, hem Genel Kurmay Başkanlığı'na hem de İçişleri Bakanlığı'na yazdığı yazıda Esat Bey'in Kıbrıs'a gönderilmemesi ve Kıbrıs'tan alınan haberlerle yetinilmesini bildirmiştir.³¹

Bu ilk girişimlerin başarısız olduğu da düşünülebilir. Ancak ileriki zamanlarda Kıbrıs'a hafife gönderme gereksinimi ortadan kalkmamıştır. Nitekim Beyrut Valisi Nasuhi Bey 24 Mart 1897 tarihli telgrafında tekrar bu konuya değiniyor ve “*Kıbrıs'ta seyyah [gezgin] sıfatlarıyla hafiyeler bulundurmamak elzem olduğuna mebnî [zorunlu olduğu için] bunlar için de muvakkaten [geçici] olsun şehri [aylık] dört beş bin kuruş tahsis ettirilmesi...*” için padişah'tan onay alınmasını istiyordu.³²

Beyrut Valisinin, bir hafta sonra, 31 Mart 1897 tarihinde İstanbul'a gönderdiği telgraftan nihayet Kıbrıs'a birkaç hafife gönderilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Nasuhi Bey'in telgrafına göre, ismi konusunda bilgi verilmemekle birlikte, Kıbrıs'a gönderilen hafiyelerden birisi ilk raporunu vermiştir. Valiye göre “*Kıbrıs'a gönderilen hafiyelerin birinden şimdi alınan tahrirattan [yazılı rapordan] Tuzla [Larnaka] iskelesinde Ermeni görünmemekte ise de oraya yarım saat mesafede kain [bulunan] mahallede yüz elli kadar şapkalı ve pantolonlu Ermeni müçtemi [toplanmış] bulunduğu ve bunların Mersin ve İskenderun ve İskenderiye'den gelen vapurlarla münferiden [teker teker] gelmekte oldukları istinbat kılındığı [anlaşıldığı] ve bundan sekiz on gün mukaddem [önce] şu Ermenilerin orada revolver ta'limi ettikleri görülerek bazı muteberan [itibarlı kişiler] taraflarından Hükümet-i mahalliyeye [yerel Hükümete] haber verildiği halde nazar-ı itibara [dikkate] alınmadığına nazaran [göre] Hükümetin bu içtimaat [toplanmalara] ve halâta [durumlara] rızası munzam [var] olduğuna ahâli-i mahalliyeye [yerli halka göre] şüphe kalmadığı ve Lefkoşa'da ise böyle öteden beriden müçtemi [toplanmış] bir hayli Ermeni vücudunu [varlığını] işittirse de adedlerine ve hallerine dair daha malumat-ı kâfiye [yeterli bilgi] almadığı ve mamafih [bununla birlikte] alınan malumatı peyder pey [zaman zaman] bildireceği müsteban [açık]... ”³³ idi.*

29 Tasnifin Kodu: A.MKT.MHM, Dosya No:537, Gömlek Sıra No:11, Tarih: 1313.Z.19.

30 A.g.d

31 A.g.d

32 Tasnifin Kodu: Y.PRK.MYD, Dosya No:16, Gömlek Sıra No:36, Tarih:1312.Za.21.

33 Tasnifin Kodu: Y.PRK.MYD, Dosya No:16, Gömlek Sıra No:36, Tarih:1312.Za.21.

Mart 1901 tarihinde de Kıbrıs'ta bir hafiyenin bulunduğu anlaşılıyor. Çünkü Halep Valisi Enis Bey, 25 Mart 1901 tarihinde Yıldız Sarayı Baş kitabet dairesine gönderdiği telgrafta, Kıbrıs'ta bulunan bir hafiyeden alınan raporda, Antepli Peştemalcıyan ve Değirmenciyan ile Mersinli Tulumcuyan Sinan'ın kaçak olarak Kıbrıs'a bulduklarının bildirildiğini belirtmektedir. Valiye göre, hafiyeye ayrıca bu üç kişinin İskenderiye'den aldıkları yasak evrakları eşya sandıklarının alt tarafında özel olarak hazırlanmış bir bölmeyle yerleştirilerek Antep ve Mersin'e gönderdiklerini belirtmekte ve tedbir alınmasını istemektedir.³⁴

Kıbrıs'a gönderilen hafiyelerden alınan raporların üçüncüsü 1902 tarihli olup "*Kıbrıs'a gönderilen memur-ı mahsusun [özel memurun] tabkikatı [araştırması] suretidir[kopyasıdır]*" başlığını taşımaktadır ve biraz önceki rapordan daha ayrıntılıdır. Rapordan anlaşılacağına göre, görevli hafiyeye Kıbrıs'ın Limasol, Larnaka, Lefkoşa ve Mağosa kazaları ile bazı köyleri gezerek bizzat bilgi toplamıştır. Ve son olarak Beyrut'a gitmiş, raporunu burada yazmıştır.

Hafiyenin gerçek adını bilmiyoruz ama Duyunu-u Umumiye mühendisi Besai(?) Markaryan kimliğini taşıdığını kendisi ifade etmektedir. Hafiyenin raporunda belirttiğine göre, Diran Cun(?)³⁵ adlı Ermeni nüfus ve yol tezkeresini elinden almıştır. Çünkü adı geçen kişi her zaman başka Ermenilerin nüfus ve yol tezkeresini ellerinden alarak kullanan bir kişidir.³⁶

Rapora göre, Limasol'da 200 kadar Ermeni bulunmaktadır. Bunların 60'ı yerli 140'ı ise Türkiye'den gitmedir. Bu 140 Ermeni "*Gürültücü*" anlamına gelen "*Hınçak*" ile "*mecburi*" manasına gelen Tupal(Tokal?) cemiyetlerine mensup idiler. Bu iki cemiyetin Limasol'daki lideri kuyumcu Hüpyan(?) olup gelen parayı Ermenilere dağıtmakta ve Londra ile haberleşmektedir.

Larnaka'da ise Anadolu'dan gelme 160 Ermeni vardı. Bu Ermenilerin çoğu Urfalı'dır. Burada bulunanların bir kısmı bu iki cemiyete, bir kısmı da "*sancak*" anlamına gelen "*Hayy Troşak*" cemiyetine mensupturlar. Liderleri Antepli Agop Bergeryan'dır. Bergeryan, Londra ile haberleşmekte ve daima şifre kullanmaktadır. İstanbul ve İskenderun'a da mektuplar yazmaktadır.

34 Tasnifin Kodu: YPRK. UM., Dosya No: 53, Gömlek Sıra No: 71, Tarih: 1318.Z.4.

35 Aynı kişi raporun bir yerinde "Diran Cur/Cor" olarak ifade edilirken, aynı kişi bir başka yerde "Diran Cun/Con" şeklinde yazılmıştır.

36 Belgenin kendisinde belgenin tarihiyle ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Ancak tasnif edilirken sadece 1320 tarihi yazılmıştır. Bu tarihin miladi karşılığı ise muhtemelen 1902'dir.

Lefkoşa'da bulunan Ermeni sayısı ise 700 olup 300'ü yerli, 400'ü ise Anadolu'dan (çoğunlukla Urfa, Diyarbakır, Antep ve İskenderun) gitmedir. Tanınmış Ermenilerden İskenderunlu Avukatı, Halepli terzi Küçük Ohannes ve Antepli Semuel Lefkoşa'da bulunmaktadır. Antepli Semuel "*fışenk ve dinamit imaliyle [yamakla] meşguldür.*" Burada Diran Cur adındaki bir başka Ermeni ise, Kıbrıs'a gidip gelen vapurlarla haber gönderip haber almakta ve gelen paraları da bu dağıtmaktadır. Lefkoşa yakınlarında bulunan Ermeni Manastırı'nda da Türkiye'den gitme 120 kişi vardır ve burada silah talimi yapmaktadırlar.

Mağosa kazasına gelince, burada birkaç yerli dışında 160 kadar Türkiye'den gitme Ermeni bulunmaktadır. Hem Mağosa'daki hem de Kıbrıs'taki bütün Ermenilerin lideri Sivaslı bir Ermeni olup Mağosa'da bulunmakta ve "*Can*" veya "*Diran*" adını taşımaktadır. Londra'da eğitim görmüştür. Times Gazetesi'nde iki ay önce yayınlanan, Kıbrıs'ta yirmi bin Ermeni olduğunu savunan ve Mişel imzasını taşıyan yazıyı yazan bu şahıstır. Bu şahıs tanınmış Ermeni komite üyelerinden Baron Agasi tarafından da tanınmakta ve onunla mektuplaşmaktadır.

Mişel adlı Ermeni'yi Larnaka'da bizzat gördüğünü bildiren hafiyeye göre, bu bilgileri ondan almıştır. Mişel'in görevi Kıbrıs'a gelecek olan Baron Agasi'nin güvenliğini sağlamaktır. Diğer bazı köylerde bulunan Ermenileri de sayan hafiyeye göre, Kıbrıs'a bulunan toplam Ermeni sayısı 1500'dür ve ona göre, "*Bunlar cümlesi [hepsi] de ipsiz sapsiz hayta adamlar olup içlerinde belli başlı Ermeni yoktur.*"³⁷

Raporun son kısımları "*Malumat-ı Saire [Diğer Bilgiler]*" ve "*İlave-i Malumat [Ek Bilgiler]*" başlıklarını taşımaktadır. Bu başlık altında verilen bilgilere göre, Ermenilerin birçoğu Yunan pasaportu taşımakta, Yunan Arı ve Köpek vapurları ile oraya buraya gelmekte ve bir Yunan şirketiyle ortaklık yapmaktadırlar. Kudüs'e gideceğiz diyerek Beyrut'tan gemilere binen Ermenilerin çoğu Kudüs yerine Kıbrıs'a gitmekte ve Kilikyada hadise çıkarmayı ummaktadırlar.

Raporun "*İlave-i Malumat [Ek Bilgiler]*" başlığını taşıyan son kısmı ise iki konuya daha ışık tutmaktadır. Bunlardan birincisi, Ermenilerin Türkiye'den kaçışlarına Fransız ve İngiliz vapur kahvecilerinin yardım edişidir. Buna göre "*Dersaadet'ten [İstanbul'dan] veya diğer iskelelerden firar edenleri Fransız veya İngiliz vapurlarının kahvecileri akşam üzeri yanında bir gemici elbisesi olduğu halde sahile çıkar .Karanlık basınca kaçacak adama gemici elbisesini giydirip kayıkla vapura avdet eder.*"

37 Tasnifin Kodu: Y.PRK. BŞK, Dosya No: 68, Gömlek Sıra No:76, Tarih:1320.

İkinci konu ise, Urfa'da veya sair yerlerde “*katl olundu*” denilen Ermenilerin birçoğunun, gerçekte Kıbrıs'ta oldukları, Lefkoşa ve Larnaka'da Kıbrıs Hükümetine birer lira vererek silah tezkeresi aldıkları ve silah talimi yaptıkları gerçeğidir.³⁸

Kıbrıs'a gönderilen dördüncü hafiye 21 Kasım 1899 tarihinden 4 Ağustos 1905 tarihine kadar Kıbrıs'ta görev yapmıştır. Bu hafiyenin rapor defteri elimizde bulunmaktadır ve en ayrıntılı olanı rapor da -şimdilik- budur. Defterde kayıtlı ilk rapor 21 Kasım 1899 tarihli. Buna göre Kıbrıs'ın Larnaka kazasında bulunan Ermeniler “*bir cemiyet-i fesadiye [fesat cemiyeti] olup içlerinde yine Ermeni milletinden ve fakat Amerika misyonerlerinden birisi de mevcut olarak vazife-i mel'aneleri [kötülük görevleri] Anadolu-yu şabane kıt'a-i vasiyasında [Anadolu'da] mütemekkin [yaşamakta olan] Ermenileri her-bar[daima] Devlet-i Aliyye-i Osmaniyemiz [yüce Osmanlı Devletimiz] aleyhine teşvik etmek ve Londra cemiyet-i fesadiyesine [kötülük cemiyetine] mensup Mağosa'da mukim [ikamet eden] dava vekillerinden Sivaslıyan tarafından verilen talimat mucibince [gereğince] hareket etmek vazifesiyle mükellef [görevli] olarak imrar-ı vakit etmekte [vakit geçirmekte]*”³⁹ idiler. Rapora göre bu Ermenilerin haberleşmeleri de “*konsülato ve acenteler marifetiyle*” ile oluyordu.

Raporun 24 Ocak 1900 tarihli kaydında Ermenilerin İskenderun yoluyla Fransız ve İngiliz vapurları ile Kıbrıs'a geldiği, bunların gizli bir cemiyet kurduğu ve çeşitli müzakerelerde bulunduktan kısa bir sonra yeniden geldikleri yere döndükleri için İskenderun ve Halep civarındaki limanlarda Kıbrıs'tan gelen Ermenilerin eşya ve üzerlerinin dikkatle aranması gerektiği belirtiliyordu.

Raporun 12 Eylül 1900 tarihli bölümünde ise Ermenilerin Türkiye dışına nasıl çıktıkları ayrıntıları ile şöyle anlatılıyordu: “*Mersin'den her onbeş yirmi günde bir Kıbrıs ceziresine [adasına] vürud etmekte [gelmekte] olan yirmibeş otuz nefer Ermeninin külliyyet [ekreriyyet] miktarı zaten o cihete [tarafa] meyyal [meyilli] ve matuf [çevrilmiş] olan nazar-ı dikkat-i kemteranemi [dikkatimi] tahrik ve celb ederek bu babda [konuda] tahkikat-ı lazıme [gerekli araştırmayı] icrasına ibtidar ettim [yapmaya başladım]. Merkumlardan [söz konusu kişilerden] birkaçı ile bil-mülaka [görüşerek] yerlerinden sebep-i müfarekâtları [ayrılma sebepleri] istihsar olundukta [sorulduğu zaman] kendileri Amerikâya gitmek hevesi üzerinde olup Hükümet-i seniyye-i canibi samiyeden [Osmanlı Hükümeti tarafından] müsaade olunmamakta olduğu cihetle [için] bil-mecburiye [mecburen] irtikab-ı firar [firar suçunu işleyerek] ile buraya gel-*

38 A.g.d.

39 Tasnifin Kodu: Y.PRK.AZN, Dosya No:24, Gömlek Sıra No:35, Tarih:1323.C.2. 8 yapraklı (16 sayfa) olan defterin 7 sayfası yazılıdır.

mekte ve buradan Amerika'ya gitmekte olduklarını ifade ve ne suretle firar ettikleri mes'elesinin tetkikine girişilerek Tarsus Rusya Konsolosu Mösyö Kristofor'un orada işle-mekte olan üç dört fabrikasında müstahdem ameleyi Harput'tan celb ve istihdam ede-rek şu vesile ile istifade-i zatîyesini [kendisine menfaat] temin etmek üzere Ermenileri Amerika'ya gitmek için teşvikat-ı lâzîme [gerekli teşvikler] ve iğfâlât-ı mukteziye [zo-runlu kandırmalar] icrasıyla [yaparak] beher [herbir] nüfus için Amerika iskelesine i'sal etmek [ulaştırmak] mukavelesiyle [anlaşmasıyla] yedi-sekiz lira ücret abz [alma] ve istifa edip [gelir elde edip] iğfal ve teşvik ettiği Ermenileri birer kit'a pusula itasıyla [vererek] ve kendi kiracılarına terfikiyle [kiracılarının yanına koyarak] Mersin'e gön-dermekte ve Mersin'de dahil-i aza-yı komiteden [komiyete mensup] yine Rusya devleti konsolosu vekili Andonaki'nin kavvası [kapıcısı] Andon ve Amerika doktoru Mösyö Metin'in adamı Çerkez Hasan ve Almanya konsolosu vekili Korseman'ın kavvasına [kapıcısına] ve Mersin Polis komiseri Mustafa ve Polis Arap Ali Efendilere bil-müraca-ca [müracaat ederek] onların himayesi vasıtasıyla sahilde vaki [bulunan] mümaileyh Mösyö Metin'in hanesine [evine] bil-ihtişa tedarik ve tehiyye edilen sandallar [gizlice sağlanak ve evin malı sayılan sandallar] vasıtasıyla geceleri gemilere nakil ve isal edilmekte [ulaştırılmakta] ve Adana tarikiyle [yoluyla] firar eden Ermeniler dahi Adana vilayet-i celilesi [vilayeti] Polis memurlarından Agop Efendi'ye bil-müracaa [müracaat ederek] onun vasıtasıyla gelinerek mârul arz [yukarıda bildirilen] komite azasına müracaatla bervech-i mâruz [bildirildiği gibi] firarları hususu teshil ve icra edilmekte [kolaylıkla icra edilmekte] ve bu babda [konuda] Mersin karakol sandalı süvarilerinin medhal ve malumatları munzam [bilgileri altında] olarak kaçırılmak-ta ve rakib oldukları [bindikleri] gemi Mersin'den ruhsatsız [izinsiz] olarak hareket eylediği cihetle Kıbrıs iskelelerine uğramağa adem-i cesaretle [cesaret edemeyerek] ken-dilerini adanın ıssız mahallerine çıkararak saltıvermekte olduğu ve kendilerinin böyle firaren gelerek ruhsatsız çıktıkları Hükümet-i mahalliye [yerel Hükümet] tarafından istihbar olunarak [haber alınarak] cümlesi [hepsi] derdest [tutuklanma] ile üç lira ceza-yı nakdi [para cezası] itasına [ödemeye] veyahut bir mah [ay] hapis ve tevkif-lerine [tutuklanmalarına] hüküm sadır olarak [karar verilerek] Mağosa kazasında kırk nefer Ermeni bu suretle mahpus bulunduğunu ve burada gayet bîkes [kimsesiz] ve çaresiz kalarak memleketlerinden bil-vasıta [aracılarla] mesarif-i rahiyeleri [yol masrafları] celb ve tedarik edilip vapur ile Amerika'ya gitmekte olduklarını dermiyan [açıklamış] ve hikâye etmiş ve mârul arz [sözü edilen] komitenin kendilerine şu su-retle bil-iğfal [kandırarak] Amerika'ya göndermek üzere böyle ücret abz ve istifasıyla [ücret alarak] Kıbrıs'a saltıvermek suretiyle irtikab ve tenzil ettikleri [yaptıkları] desise [kötülük] ve fenalığı nakl ve hikâye ve mânafeh [bununla birlikte] orada daha iki-yüz nefer Ermeni mevcut olup suret-i me'huza [anlatılan yol] ile firar etmek teşebbüs ve tedarikatında olduklarını rivayet etmiş ve tahkikat-ı acizanem [araştırmam] de suret-i ifadeyi [bu fadeyi] müeyyed bulunmuştur [doğrulamıştır].”

Raporun 5 yılı kapsayan sonraki bölümlerinde genel olarak Kıbrıs'a Ermeni getiren gemilerin nerelerden geldiği, kaptanlarının kimler olduğu ve Kıbrıs'a kaç Ermeni getirip kaçını götürdüğü (örneğin Mayıs 1905 tarihli bölüm), daha önce Amerika'ya gitmiş Ermenilerin geri döndüğü ve Kıbrıs üzerinden Osmanlı ülkesine girdiği (5 Kasım 1904 ve 11 20 Mart 1903 tarihli bölümler), Harçık adlı bir Ermeni'nin Kıbrıs'a Beyrut'tan gelerek Ermeni Tarihi adlı bir kitabı dağıttıktan sonra geri gittiği (5 Kasım 1904 tarihli bölüm) gibi olaylar anlatılmaktadır.⁴⁰

Bu dört hafiyeden sonra, Osmanlı Hükümeti 1 Ekim 1905 tarihli yazısı ile “*cezire-i mezkûrede [Kıbrıs adasında] iddihar olunan [toplanan] esliha ve ecza-yı muzırrenin [silah ve yasak malzemelerin] İskenderun, Mersin ve Beyrut sevahilinden [sahillerinden] memalik-i şahaneye [Osmanlı ülkesine] ithal edileceği anlaşıl-mış olmağla bu babda [konuda] icra-yı tahkikat eylemek [araştırma yapmak] üzere*” Kıbrıs'a bir kişinin gönderilmesini Konya valiliğine bildirmiştir. Bu yazıya göre, yapılacak tahkikat masrafı olarak 20 lira tahsis edilmiş olup ve bu iş için Antalya'da acentelik yapmış olan Besim Efendi uygun görülmüştür.⁴¹

3 Ekim 1905 tarihinde Konya valiliği, Bâb-ı Âli'ye gönderdiği telgrafta, Besim Efendi'nin bu iş için uygunluğunu teyit ederek durumun Teke Mutasarrıflığı'na bildirildiğini ancak Besim Efendi'nin 20 lirayı “*bihakın [hakkıyla] tecessusat [gözetlemeler] ve istiknabat [araştırmalar]*” için yetersiz bulduğunu bildiriyordu. Konya valisine göre, Besim Efendi hakkıyla yapılacak bir araştırma için 20 lira yerine 40 lira istemiştir. Valilik durumu Hükümete bildirmiş ve verilecek paranın 30 liraya çıkarılması konusunda Hükümetin onayını almıştır. Ancak anlaşıldığına göre Besim Efendi 40 lirada ısrar etmiştir. Durumun nezaketini ve gecikmenin daha fazla zarara yol açabileceğini belirten vali 40 lira için makina başında acele onay istemekte idi.

4 Ekim 1905 tarihinde Bab-ı Âli'nin Besim Efendi'ye 40 lira verilmesine onay vermesi üzerine, aynı gün Besim Efendi Eleni vapuruyla Kıbrıs'a gönderilmiştir. Bir gün sonra, 5 Eylül 1905 tarihinde, Sadrazamlık'tan [Başbakanlık'tan] Dâhiliye Nezareti'ne [İçişleri Bakanlığı'na] “*gizli*” kaydıyla gönderilen yazıda Besim Efendi'nin Kıbrıs'a gönderilmiş olduğu açıkça belirtilmektedir. Besim Efendi'nin araştırmasının bir buçuk ay kadar sürdüğü anlaşılıyor. Çünkü Konya Valiliği Hükümete gönderdiği ve 19 Kasım 1905 tarihini taşıyan yazısında, Kıbrıs'a gönderilen zatın döndüğünü ve raporunun ekte gönderildiğini yazmaktadır. Dönen zatın ismi verilmemekle birlikte bu şahsın Besim Efendi olduğu düşünülebilir.

⁴⁰ Raporun tamamı için bkz. EK 1.

⁴¹ Tasnifin Kodu: A.MKT. MHM., Dosya No: 615, Gömlek No:5, Tarih: 1323.B.30.

KIBRIS KADILIĞI'NIN ARAŞTIRMA VE RAPORLARI

Osmanlı Hükümeti adaya hafiyeler göndermekle yetinmemiş, Kıbrıs Kadılığı ile de yazışarak Kıbrıs'a bulunan Ermeniler konusunda bilgi elde etmeye çalışmıştır. 30 Eylül 1905 tarihinde Sadrazamlık'tan [Başbakanlık'tan] Dahiliye Nezareti'ne [İçişleri Bakanlığı'na] yazılan bir yazıda, ele geçirilen ve sorgulanan Ermeni "*eşhas-ı muzırre [zararlı şahıslar]*"sinin verdiği bilgilerden Ermeni komitelerinin en fazla faaliyette bulunduğu yerlerden birinin Kıbrıs olduğunun ortaya çıktığı, Kıbrıs'a bulunan Ermenilerin veya silahlar ile "*ecza-yı muzırre [zararlı maddelerinin]*"nin İskenderun, Suriye ve Mersin sahillerinden Anadolu'ya çıkarılacağı öğrenildiği ifade edilerek durumun Kıbrıs Kadılığı'ndan sorulması isteniyordu.⁴²

Bu talimat üzerine İçişleri Bakanlığı'nın hemen faaliyete geçtiği ve Kıbrıs Kadılığı'na gerekli yazıyı yazdığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu tarihten 15 gün sonra Kıbrıs Kadılığı'nın 15 Ekim 1905 tarihli ilk cevabı İçişleri Bakanlığı'na ulaşmıştır. Kıbrıs Kadılığı'nın cevabî yazısından anlaşıldığına göre, Osmanlı Hükümeti ile Kıbrıs Kadılığı'nın bu konudaki yazışmaları daha önce başlamıştır. Çünkü Kadılık bu yazısında, eski başkadı Ataullah Efendi'nin kendisine gelen emir üzerine araştırma çalışmalarını başlattığı ve 1900 yılından beri Asaf ve Osman Nuri Beyler adındaki iki kişinin bu işle görevlendirilmiş olduğu belirtiliyordu.

Bu nedenle başkadı, ilgili yazısında kendisine 2 Ekim 1905 tarihinde ulaşan İçişleri Bakanlığı emrini hemen uygulamaya koyduğunu yazmaktadır. Çünkü Kadı'ya göre, "*Bu gibi vezâifin [görevlerin] ifası [yapılması] mukteza-yı şiar-ı sadakatten [sadakatin gerekli alâmetlerinden] bulunduğu cihetle [için] böyle harekât-ı fesadiye [kötülük hareketleri] suret-i hakikide [gerçekten] istihbar kılındığından [haber alındığından] zaten arz ve iş'ar edileceği tabi [yazıyla snulup bildirileceği doğal]*" idi. Bu yüzden Kıbrıs kadısı bu emrin gelmesinden önce bizzat kendisi Mağosa kazasına giderek orada bir gün kalmış, inceleme ve araştırmalarda bulunmuştur. Kadı izlenimlerini şöyle anlatmaktadır:

"Orada icra ettiğim [yaptığım] tahkikat neticesinde komiteye mensup eşhas-ı muzırrenin [zararlı şahısların] İskenderun, Mersin ve cezireye [adaya] karib [yakın] olan sair Memalik-i Şahane [Osmanlı ülkesinin diğer] sevahilinden [sahillerinden] yelken kayıklarıyla kaza-yı mekura [söz konusu kazaya] tabi Karpaz nahiyesine ve bazen Posta vapurlarıyla Tuzla iskelesine çıkmakta ve bunlardan bazıları kuraya da-

42 Tasnifin Kodu: A. MKT. MHM., Dosya No: 615, Gömlek Sıra No:3, Tarih: 1323. Ş. 1.

ğılmakta ve bazıları posta vapurlarıyla ecnebi memleketlerine ve bazıları Lefkoşa'ya üç saat mesafede bulunan Ermeni Manastırı'na iltihak etmekte [gitmekte] oldukları istihbar kılınmıştı [haber alınmıştı].⁴³

Kadı, Lefkoşa'ya döndükten sonra İçişleri Bakanlığı'nın yazısı ile karşılaşmıştır. Bunun üzerine yukarıda adı geçen Asaf Bey'i çağıran Kadı, bu konuda bilgi isteyince Asaf Bey Kadı'nın izlenimlerini destekleyici bilgiler vermiştir. Elde ettiği bilgileri değerlendiren Kıbrıs Kadısı, Asaf Bey'i Lefkoşa yakınlarındaki Ermeni Manastırı'nı inceden inceye "tetkik ve teftiş" etmekle görevlendirmiştir. Daha önce de bu konuda görevlendirilen diğer kişi olan Osman Nuri Bey ise zaten tebdil-i hava [hava değişimi] için Larnaka'da bulunmakta idi. Ona da bir yazı yazılarak bu konuda araştırma yapması istenmiştir.

Bu araştırma ve incelemelerin sonuçları Kıbrıs Kadılığı tarafından 27 Ekim 1905 tarihli bir yazı ile İçişleri Bakanlığı'na bildirilmiştir. Buna göre "Asaf Bey mezkûr [söz konusu] manastırı suret-i hafiyede [gizlice] tahkik ederek [inceleyerek] mezkur [söz konusu] manastıra hariçten [dışarıdan] gelip ahvâli [durumu] meçhul olan Ermenilerin eylevm [bugün] kabul edilmediği ve derununda [içinde] yabancı olarak iki üç ay evvel cezireye [adaya] gelmiş üç dört Ermeniden maada [başka] yabancı Ermeni olmadığını beyan eylemiş ve Lefke kazası cihetine azimet eylediği cihetle [yönüne doğru yola çıktığı için] o havalinin [bölgenin] ahvâli [durumunun] dahi tahkik olunması [araştırılması] mümaileyhe [adı geçen kişiye] tenbih edilmiştir. Eslaf-ı acizanemden [benden önceki kadı] Ataullah Efendi merhum zamanında bu gibi tahkikat [araştırmaların] icrasında [yapılmasında] hüsni-i hizmeti [güzel hizmeti] sebk eden [ortaya çıkan] ve ol [o] tarihte zat-ı sami-i nezaretpenahileriyle [İçişleri Bakanlığı ile] cereyan eden muhaberat-ı telgrafide [yapılan telgraf haberleşmelerinde] şifre kitabetini ifa eden [şifre katipliği görevini yapan] Mahkeme-i Şer'îye [Şer'îye Mahkemesi] Baş Kâtibi mekremetlü [şerefli] Ahmet Muhiddin Efendi daileri Tuzla iskelesi cihetinin [bölgesinin] tahkiki [araştırılması] meselesini bir suret-i muntazamiyeye [muntazam bir şekilde] rabt etmek [getirmek] ve tahkikat-ı lâzıme [gerekli incelemeyi] icra eylemek [yapmak] üzere beş gün evvel Tuzla kazasına izam olunmuştu [gönderilmişti]. Tuzla iskelesinde eylevm [bugün] yabancı olarak yirmi otuz kadar Ermeni olup bunlar ve bu gibi firari Ermeniler Tuzla iskelesinde sakin Saatçi Mardiyoris tarafından daima himaye ve himayet edildiği ve 9 Teşrin-i evvel sene 321 [22 Ekim 1905] tarihinde Tuzla iskelesine Beyrut tarikiyle [yoluyla] gelen bir İtalyan vapuruyla üç Ermeni geldiği ve her vapur ve yelken gemisinin derununda [içinde] gelip gidenleri suret-i muntazamada [muntazam şekilde] tahkik ve tetkik ederek [araştırarak] taraf-ı daiyaneme [bana] iş'âr eylemesi [bildirmesi] hususu dahi mümaileyh [adı geçen] Osman Nuri Efendi ile lede-l mü'laka [görüşülerek] kararlaştırıldığını bu kere avdetle [dönerek] beyan eylemiştir. Cezirenin [adanın] Karpaz cihetlerine [tarafına]

43 A.g.d.

Memalik-i Şahaneden [Osmanlı ülkelerinden] Ermeniler gelip ba'de [sonra] Amerika ve İskenderiye cihetlerine [taraflarına] azimet eylemekte [gitmekte] oldukları istihbar kılınmış [haber alınmış] ise de bunların miktar-ı sahibleriyle [gerçek miktarlarıyla] diğer iskelelere gelip gidenlerin ve nefis-i Lefkoşa'da [Lefkoşa şehrinde] bulunanlar dahi bundan çok müddet evvel firar edip Londra vesair memalik-i ecnebiyeyi [ve bu gibi yabancı memleketlere] geşt ü güzar [geçip gitme] ve Kıbrıs'a gelerek elyevm [bugün] dava vekaleti hizmetinde bulunan Sivaslıyan'ın talimatı tahtında [altında] hareket eylemekte oldukları istihbar kılındığından [haber alındığından] bunların ef-kâr ve niyat-ı mefsedetleri [kötü düşünce ve niyetleri] neden ibaret olduğu tahkik ettirilmekte [araştırılmakta] olduğundan netice-i tahkikat [araştırmaların sonucu] ba'de [daha sonra] arz olunacaktır. Kâtib-i mümaileyh [Adı geçen kâtip] mezunen [izinli olarak] Dersaadet'te [İstanbul'da] bulunduğu cihetle [için] bundan bir mah [ay] mukaddem [önce] Kıbrıs'a avdet ederken [dönerken] rakib olduğu [bindiği] vapur Sisam adasına uğradığından cezire-i mezkureye [adı geçen adaya] çıkararak Kıbrıslı bir Rum ile görüşmüş ve Kıbrıs'ta neşr olunup [yayımlanıp] Memalik-i şahaneye [Osmanlı ülkelerine] dubulü [girmesi] memnu' [yasak] olan "Foni Tis Kıpru" ve "Aragora" vesair Rum gazeteleriyle Memalik-i ecnebiyyede [yabancı ülkelerde] çıkan muzır [zararlı] bazı gazeteler matbaaları tarafından Sisam adasına gönderilerek oradan Memalik-i şahaneye [Osmanlı ülkelerine] ithal edilmekte olduğunu istihbar edildiğini [haber alındığını] beyan eylemiş olmağla bu cihetin [yönün] dahi bera-yı malumat [bilgi için] arz ve beyanına [bildirilmeye] mübaşeret kılındı [başlandı]."

İçişleri Bakanı, Kıbrıs Kadılığı'ndan alınan cevabî yazıları hem özetleyerek ve hem de yazıların birer suretini ekleyerek oluşturduğu ve 23 Aralık 1905 tarihini taşıyan yazısı ile durumu Sadarete [Başbakanlığa] bildirmiştir.

KIBRIS TÜRKLERİ VE KIBRIS'A GELEN ERMENİLER

Osmanlı Hükümeti'nin resmî yazıları olmadan da Kıbrıslı bazı Türklerin Ermeni sorunu konusunda elde ettikleri bilgileri Osmanlı Hükümeti'ne gönderdikleri anlaşılmaktadır. Bu kişilerden birisi Tuzla (Larnaka) Tuz İşletmesi müdürüdür. Bu şahıs 1906 yılında Beyrut Gümrük Müdürlüğü'ne bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafa göre, Temmuz-Ağustos 1906 tarihinde Kıbrıslı Hüseyin Beşir Kaptan Mağosa'da limana yakın boş bir yerden 12-13 Ermeni'yi alarak Mersin'e götürmüştür, ikinci bir seferin daha yapılması düşünülmektedir. Beyrut Gümrük Müdürü hemen durumu Mersin'e bildirmiş ve aynı zamanda İstanbul'a da bilgi vermiştir.⁴⁴

44 Tasnif Kodu: A.MKT. MHM., Dosya No:551, Gömlek No:2, Tarih: 1324.B.23.

Bu durumda olan diğer bir kişi de Tuzla Telgraf müdürü Şükrü Efendi'dir. Şükrü Efendi 4-5 Mart 1909 tarihli telgraflarıyla bu konuda elde ettiği haberleri Beyrut Posta ve Telgraf Baş Müdüriyeti'ne iletmiştir. Bu haber oradan da Posta ve Telgraf Nezareti'ne ulaştırılmıştır. Telgraf ve Posta Nazırının İçişleri ve Zaptiye Nezaretlerine yazdığı 1 Nisan 1908 tarihi yazısına göre, Tuzla Telgraf Müdürü Şükrü Efendi bu konuda iki telgraf göndermiştir. Bunlardan birincisine göre, Antalyalı asker kaçağı Ahmet Ömer bazı Ermenileri gizlice Anadolu sahillerine çıkarırken yakanlanmış ama memurlara 50 lira rüşvet vererek kurtulmuş ve Ermenileri Mersin yakınlarındaki Kızılkale denilen yere çıkarıp yeniden Kıbrıs'a dönmüştür. Ahmet Ömer Kıbrıs'ın Karpaz yarımadasında bulunan Şelons köyüne gelmiştir. Bu bilgi Şelonslu Z.N. Klonaridis tarafından verilmiştir.

İkinci telgrafta ise, bugünlerde Kıbrıs üzerinden gizlice Anadolu'ya giden Ermenilerin çoğunluğunun Harputlu olduğu, Newyork'ta bulunan Murat adlı şahsın bunları Anadolu'ya giderek Harput'ta isyan çıkarmaya teşvik ettiği, Harput'taki komite reisinin Andrenik adını taşıdığı -Bu bilgi Müslüman olmuş Kıbrıslı bir Ermeniden alınmıştır.- ve bu Ermenileri Anadolu'ya götüren kişilerin Ahmet Ömer ve Kıbrıslı Hacı Salih olduğu yazılmakta idi. Giritli Mehmet Reis adlı bir denizci ise bu iki kişiyi yakalama ve Osmanlı Hükümeti'ne teslim etme karşılığında 100 lira talep etmekteydi.⁴⁵

KIBRIS'TA ERMENİLERİN "ERMENİ FUKARA VE MUHTACİNİNE MUAVENET MAKSADIYLA" TERTİP ETTİĞİ TİYATRO OYUNU

1908 yılında İstanbul'a, Kıbrıs'ta Larnaka (Tuzla) Tuz işletmesi müdüründen Kıbrıs'taki Ermenilerle ilgili yeni bir bilgi ulaşımıştır. Buna göre Hınçak Ermeni Komitesi'nin Kıbrıs şubesi tarafından Lefkoşa'da "Ermeni Fukara ve Muhtacinine Muavenet Maksadıyla" bir tiyatro gösterisi yapılmıştır. Tuz İşletmesi Müdürü bu oyunun basılıp dağıtılan programını da ele geçirmiş ve bir zarf içerisinde Beyrut Gümrük Müdürlüğü'ne iletmiştir. Bu mektup ve program oradan da Gümrük Bakanlığı'na ulaşımıştır.

Türkçe olarak ve Sünühat Matbaasında basılan programa göre oyun, 29 Nisan 1908 Çarşamba günü alafanga saat dokuzda Papadopulos tiyatrosunda Ermeni hanımlarının oluşturduğu bir hayır topluluğu tarafından sahneye konulacaktı. Oyunun adı "Semuel" idi.

45 Tasnif Kodu: Y.MTV., Dosya No:307, Gömlek Sıra No: 193, Tarih 1326. S. 26.

Tarihî bir oyun olduğu anlaşılan bu oyunun özeti basılan programda şu şekilde ifade edilmiştir:

“378 sene-i milâdide [miladi senesinde] Acemistan'ın Padişahı Şabuh Ermenistan'ı zabt etmek maksadıyla Ermenistan Padişahı ikinci Arşak'ı kendi sarayına davetle hilekârâne derdest [ele geçirdi] ve bir kaleye haps etti. Diğer taraftan putperetsliği kabul ettikleri halde Ermeni hükümdarlarından Mürojan Arzeroni'ye Ermeni Padişahlığını ve Vahan Mamikonyan'a da jeneral rütbesini vaad etti. İşbu memuriyetler-i hâzıra [mevcut memuriyetler] için merkuman [adı geçen kişiler] mezbebi inkâr ve putperetliği kabul ettiler. Şabuh merkumana [adı geçen kişilere] Acem askeri terfi kiyle [vererek] Ermenistan üzerine gönderdi. Ve bil-hücum [hücum ederek] şehirleri ve köyleri tahrip etmekle beraber putperetliği kabul etmeyen Ermeni ahâlisini kırmağa başladılar. Merkumandan [adı geçen kişilerden] Vahan Mamikonyan kendi oğlu Semuel tarafından katl edilerek vaki olan i'tisaf [doğru yoldan sapma] ve taaddi [adaletsizlik] nihayet buldu ve kendi refikinin [arkadaşının] vefatından az bir müddet sonra Mürojan dahi katl edildi. İstanbul'un Yunan imparatoru büyük Teodosyüs Ermenilere yardım için Yunan askeri gönderdi. Bu suretle Şabuh Ermenistan'ı zabta [ele geçirmeğe] ve putperetsliği kabul ettirmeğe muvaffak olmadı.”⁴⁶

Bu oyunun oynanması Kıbrıs Türk basınında tartışmalara neden olmuştur. Kıbrıs'ta yayınlanan **Mirat-ı Zaman** gazetesinin haberine göre, **Sünühat** gazetesi ile bu oyunun bir ay reklamı yapılmış olup oyun “1600 senelik bir vaka-i siyasiye-i tarihiyeyi [siyâsi bir tarihî olayı] müşîr [anlatmakta] ...”dır ve ilan edilen tarihte “gayet muntazam ve mükemmel olarak sahneye” konulmuştur.⁴⁷

Gazeteye göre, oyunu izleyenler arasında **Sünühat** gazetesi imtiyaz sahibi Mehmet Arif, gazetenin yazarlarından avukat Sadrettin Bey ve Tüccarbaşı Hacı Derviş Paşa ile tüccardan ve halktan bazı Türkler ile vilayet baş tercümanı Ütücüyan Efendi, Bursa Ticaret Odası Başkanı Melikcan Efendi gibi Ermeniler de vardı. Bunlar dışında bazı İngilizler de oyunu izlemişlerdir.

Mirat-ı Zaman gazetesi imtiyaz sahibi Ahmet Tefkik Efendi bu oyuna davet edilmemiştir. Bunun nedeni, oyunun ilanını basıp dağıtan ve reklamını yapan **Sünühat** gazetesi ile **Mirat-ı Zaman** gazetesi arasındaki çatışma olabilir. Nitekim **Mirat-ı Zaman** gazetesinin bu konudaki haberi bile yeni bir çatışmanın nedeni olmuştur. Tartışmanın temelinde yer alan konu tiyatro oyununu kimlerin izlemeye gittiği idi.⁴⁸

46 Tasnif Kodu: Y.MTV., Dosya No:309, Gömlek Sıra No: 161, Tarih: 1326, R. 19. Bu oyunun basılı programı ekte sunulmuştur. Bkz. Ek 2.

47 *Mirat-ı Zaman*, 4 Mayıs 1908, s.2.

48 *Mirat-ı Zaman*, 11 Mayıs 1908, s.5-6.

OSMANLI HÜKÜMETİ'NİN KIBRIS'TA BULUNAN ERMENİLER KONUSUNDA ALDIĞI TEDBİRLERİN VE YAPILAN GİRİŞİMLERİN SONUÇLARI

Osmanlı ülkesinden kaçak olarak çıkmak ve yine ülkeye kaçak olarak girmek isteyen Ermeniler için Kıbrıs adasının önemli bir geçit noktası teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle gerek Kıbrıs Kadılığı'ndan, gerek Kıbrıs'a gönderilen hafiyelerden ve gerekse bazı Kıbrıslı Türklerin girişimi ile Beyrut'a ulaştırılan haberler üzerine Hükümetin bu giriş çıkışları engellemek için çeşitli tedbirlere başvurduğu görülmektedir. Belgelerden anlaşıldığına göre bu tedbirler semeresini vermiştir.

17 Eylül 1906 tarihinde Bâb-ı Âli [Osmanlı Hükümeti], Adana Vilayetine gönderdiği yazıda, Kıbrıs'tan hareket eden on iki Ermeni'nin Mersin'e çıkarılacağına haber alındığını bildirerek gerekli tedbirlerin alınmasını ve mümkün olursa söz konusu kişilerin yakalanmasını istemiştir. Hükümetin bu bilgisi ve emri üzerine harekete geçen İçel mutasarrıflığı gerekli tertibatı almış ve "*Meçhul bir bristiyanın yelken kayığıyla ... Taşucu iskelesinin üç yüz metre*" kadar uzağında kaçak olarak karaya çıkan iki Ermeni Taşucu Polis komiserliği tarafından ele geçirilmiştir. Yakalanlar sorgulanmışlardır. Belgeye göre "*Birisi Sivas vilayetine tabi Karahisar ahâlisinden diğeri Ankara vilayetinden Everek kazasından olup bundan dört sene evvel Yafa'ya ve oradan İskenderiye'ye gittiklerini ve muahharen [sonradan] bir Nemse vapuruyla Mersin'e çıkmışlar ise de*" ülkeye giremeyip geldikleri yere iade edildiklerini, bunun üzerine Kıbrıs'a gittiklerini, oradan da Maraş'a gitmek amacıyla yelkenli bir kayıkla Taşucuna çıktıklarını ve yakalandıklarını söylemişlerdir. Bununla birlikte bu kişiler "*eşhas-ı muzırre [kötü niyetli kişiler]*"den oldukları anlaşıldığından vilayet merkezine gönderilmişlerdir.

Aynı belgede Sahak veled Nazaren adlı bir başka Ermeni'nin de Karataş iskelesinin fener tarafında تنها bir yerde karaya çıkar çıkmaz yakalandığı ama sorgulamasının henüz yapılmadığı ifade edilmektedir.⁴⁹

Halep ve Adana Fevkalade kumandanlığı tarafından "*makam-ı ser-askeri [Başkomutanlık'a]*" ye gönderilen 2 Temmuz 1908 tarihli bir başka belgede de "*Kıbrıs'tan Dimitri Kaptan marifetiyle Gülnar sevahiline gelen on sekiz Ermeni'nin*" Taşucu'nda ele geçirildiği ifade edilmektedir.⁵⁰

Alınan tedbirler sonucu ele geçirilenler sadece firari Ermeniler değildir. Bun-

49 Tasnifin Kodu: A.MKT.MHM, Dosya No: 551, Gömlek No: 2, Tarih: 1324. B. 23.

50 Tasnifin Kodu: Y.MTV., Dosya No: 312, Gömlek sıra No:23, Tarih: 1326 C.5.

lar yanında birtakım silahlar da ele geçirilmiştir. Nitekim Beyrut Valisi Ethem Bey 12 Ekim 1912 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda ihbar üzerine Elektra adlı Nemse vapurunda arama yapıldığı ve “iki mavzer tüfengiyle dokuz bin sekiz yüz yetmiş beş fişenk” ele geçirildiğini belirtmektedir.

Ülkeye kaçak gelenler ile kaçak getirilenler yakalandığı zaman bazı dolapların döndüğü de anlaşılıyor. Örneğin 31 Mart 1908 tarihinde Posta ve Telgraf Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne [İçişleri Bakanlığı'na] ile Zaptiye Nezareti'ne [Polis Bakanlığı'na] yazılan bir yazıda “*Asker firarisi Antalyalı Ömer Mehmet'in otuz bir nefer Ermeniye sevahil-i şahaneye [Osmanlı sahillerine] götürmekte iken memurin-i Osmaniye [Osmanlı memurları] tarafından*” yakalandığı ancak adı geçen kişinin memurlara 50 lira vererek kurtulduğuna dair bir dedikodunun ortalıkta dolaşmakta olduğu ifade edilmektedir.⁵¹

SONUÇ

Ermeni olaylarının tırmanışa geçtiği ve birçok önemli olayın yaşandığı dönemde hukuken Osmanlı, idarî olarak İngiltere yönetiminde bulunan Kıbrıs adası, stratejik ve coğrafi konumu nedeniyle Ermeni olaylarında önemli bir rol oynamış görünmektedir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'e bakan kıyılarının tam karşısında bulunması nedeniyle, Türkiye'den gizlice kaçarak yurt dışına gitmek veya yurt dışından gelip gizlice Osmanlı topraklarına girmek düşüncesinde olan Ermeniler için Kıbrıs önemli bir geçiş noktası olmuştur. Ada aynı zamanda Osmanlı ülkesine taşınacak silah, mühimmat veya devletce ülkeye girişi yasak edilmiş her türlü eşyanın Osmanlı ülkesine girişini sağlamada da etkili bir üs olarak kullanılmıştır.

Kıbrıs adasının bu özelliklerini kavrayan Osmanlı yönetimi Kıbrıs'a yakın Osmanlı vilayetlerinin valilerine durumu bildirerek gerekli tedbirleri almalarını istemiş, kıyıları ve denizler hem karadan hem de denizden kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Osmanlı yönetimi adada olup bitenler hakkında daha doğru ve ayrıntılı bilgiler edinebilmek için adaya hafiyeler göndermiş, Kıbrıs Kadılığı ile yazışmalara girişmiştir. Bu arada Kıbrıslı Türkler de genel olarak Ermeniler konusunda elde ettikleri bilgileri Osmanlı Hükümeti'ne duyurmaya çalışmışlar, Osmanlı Devleti'nin bu konudaki politikasını desteklemişlerdir.

⁵¹ Tasnif Kodu: Y.MTV., Dosya No: 307, Gömlek Sıra No: 193, Tarih: 1326.S.26.

ALMAN FEDERAL MECLİSİ'NİN SÖZDE ERMENİ SOYKIRIMI'NI TANIMASININ NEDENLERİ VE SİYASAL PROTESTANLIĞIN ROLÜ ÜZERİNE

Burak GÜMÜŞ

Konstanz Üniversitesi Doktora Öğrencisi
burak.guemues.gmx.de

Öz: *Bu makalede Alman Parlamentosu'nun Ermeni soykırım iddialarını tanıyan bir karar almasının ardında yatan etmenler incelenmektedir. Bu çerçevede, Almanya'nın Yahudi Soykırımı suçunun getirdiği sorumluluğu paylaşma düşüncesi, Türk kökenli Alman vatandaşlarının durumu, Almanya'nın Türkiye'nin AB üyeliğini engelleme girişimleri ve birçok Avrupa ülkesinin parlamentosunun Ermeni soykırım iddialarını tanıyan kararlar alması Almanya'yı da böyle bir karar almaya yönlendirmiştir. Makalenin ikinci bölümünde ise Protestan Kilisesi'nin bu siyasi süreç içindeki rolü incelenmektedir. Makale Alman siyasi aktörleri ile dini kurumları arasındaki bağı da gün yüzüne çıkarmayı amaçlamaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Alman Parlamentosu, Ermeni Soykırımı iddiaları, Alman Protestan Kilisesi (Evangelische Kirche Deutschlands – EKD), Avrupa Kiliseleri Konferansı (Konferenz Europäischer Kirchen – KEK), Hıristiyan Demokratik Birlik Partileri (CDU/CSU)*

Abstract: *This article analyzes the factors that resulted in the recognition of the Armenian genocide allegations by the German Parliament. Accordingly, German attempts to divert attention from Holocaust to another genocide, the situation of Turkish-originated German citizens, the German attempt to block Turkish accession to the European Union, and the pressure that was engendered by the recognition of Armenian genocide allegations in the parliaments of some other European countries forced German Parliament to adopt such a resolution. The second part of the article, on the other hand, mainly deals with the impact of the Protestant Church on this governmental process. It tries to unfold the connection between German political actors and the religious establishments.*

Keywords: *German Parliament, Armenian Genocide allegations, German Protestant Church (Evangelische Kirche Deutschlands – EKD), Conference of European Churches (Konferenz Europäischer Kirchen – KEK), Christian Democratic Union Parties (CDU/CSU)*

GİRİŞ

Bilindiği gibi, Ermeni Sorunu ile ilgili nerdeyse tüm dünya kamuoyunda ve Türkiye’de birbirine zıt iki ayrı tez egemendir. Biri, etkin Ermeni lobilerinin faaliyetleri ile yayılmış ve gerek siyasi aktörlere, gerekse toplumlara dayatılmış olan 1915 yılında Osmanlılar tarafından Ermenilere karşı kasıtlı ve sistematik biçimde bir “soykırım” uygulandığı iddiasıdır, diğeri de, Ermeni ve Batılı kaynaklarca hiç bahsedilmeyen yüz binlerce Müslümanın Ermeniler tarafından katledildiği savaş ve mukatele durumunda, Osmanlı ordusunun manevra alanını garanti altına almak ve karşılıklı boğazlaşmayı önlemek için alınan “zorunlu göç” (tehcir) tedbiridir.¹

Büyük bir tarihi yanlışlığı içerisinde bulunan Hollanda, Polonya, Slovakya, Rusya, Arjantin, Uruguay, Fransa, Belçika, Güney Kıbrıs, ABD ve AB’nin ulusal, uluslar üstü veya bölgesel parlamentolarının asılsız Ermeni iddialarını kabul etmelerinden sonra, Türkiye Cumhuriyeti’nin Avrupa Topluluğu’na tam üyelik için başvurusunun yaklaşık kırkinci ve sözde Ermeni Soykırımı’nın 90. yıldönümünde, Federal Almanya Cumhuriyeti Federal Meclisi 16 Haziran 2005’te “1915 Ermeni Sürgün ve Katlinin Hatırlanması ve Anılması: Almanya, Türkler ve Ermenilerin Barışmasına Katkıda Bulunmalıdır” başlıklı kararı kabul etmiştir.²

Aslında beş yıl önce durum Türkiye açısından çok daha olumlu idi. 2000 yılının Nisan ayında Almanya Federal Parlamentosu’na sunulan “Soykırım’ı mahkûm etme zamanıdır!” isimli imza kampanyası, bir sene sonra meclisin dilekçe komisyonunca “Yaraların açılması yerine iyileştirilmesi gerekir”³ ibaresiyle Alman Dışişleri Bakanlığı’na yönlendirilmiştir ve bu yönlendirme önerisi onaylanmıştır. Dilekçe komisyonunun 10 Ekim 2001 tarihli basın açıklamasına göre, Alman Dışişleri bu konuyla 2001 senesinin Haziran ayında ilgilenmiş ve Türk tarafının, Ermeni ve Türklerin ortak geçmişlerinin gayriresmi bir biçimde sivil toplum ör-

1 Yusuf Halaçoğlu, *Sürgünden Soykırımı Ermeni İddiaları*, (İstanbul 2006); Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler, 1914-1918*, (Ankara: 2001); Justin McCarthy, *Death and Exile, The Ethnic Cleansing of Ottoman Turks, 1821-1922*, (Princeton: 1995); Justin McCarthy, *The Ottoman Turks*, (Londra: 1998); Şahin Ali Söylemezoglu, *Die andere Seite der Medaille [Madalya’nın Öteki Yüzü]*, (Köln 2005); Cem Özgönül, *Der Mythos eines Völkermordes [Bir Soykırımın Mitosu]*, (Köln 2006).

2 Ömer E. Lütem, ‘Facts and Comments’, *Review of Armenian Studies*, Vol. 2, No. 7-8, 2005, ss. 5-49; *Bundestagsdrucksache 15/5689*, 15 Haziran 2005.

3 Anette Schaeffgen, *Der Völkermord an den Armeniern in der deutschen Politik nach 1949 [1949 sonrası Alman Siyasetinde Ermeni Soykırımı]*, içinde Hans-Lukas Kieser ve Dominik J. Schaller (Haz.), *Der Völkermord an den Armeniern und die Shoah [Ermeni Soykırımı ve Şoah]*, (Zürich: 2002), s. 565.

gütleri tarafından ele alınmaya başladığına işaret edilmiştir⁴. Komisyon bu konuyu böylece kapatmıştır.⁵

Dilekçe komisyonunun, söзде soykırımın tanınmasına yönelik olan başvuru-yu Dışişleri Bakanlığı'na yönlendirmeden evvel, Almanya Demokratik Sosyalizm Partisi'nin (PDS) meclis grubunun Federal Hükümete yönelttiği "1915/1916 Olayları'nın soykırım olarak" tanıyıp tanımayacağına ilişkin soru önergesine, 13 Mart 2001 tarihinde "Ermeni Katliamı'nın yorumu... tarihsel bir sorudur. Bu nedenle bu sorun tarih biliminin konusudur ve ilk etapta bununla ilgili olan Ermenistan ve Türkiye'yi ilgilendiren bir sorundur" cevabı verilmiştir.⁶

Konu ile ilgili başka bir soru önergesine de Alman Dışişleri Bakanlığı Eylül 2002'de "Geçmişin ele alınması, ilk önce ilgili olan Ermenistan ve Türkiye'nin arasındaki konudur... Federal Hükümet 1915 ve 1917 arasındaki üzücü olayların ele alınmasına hizmet eden tüm inisiyatifleri uygun görmektedir. Bu araştırmaların sonuçlarının yorumu tarihçi ve hukukçular tarafından yapılmalıdır. Fakat yaraların açılmalarının yerine iyileştirilmelerinin gerektiğine dikkat edilmelidir" cevabını vermiştir⁷.

Hıristiyan Birlik Partileri (CDU/CSU) Milletvekili Erwin Marschewski'nin, Federal Almanya Hükümeti'nin Ermenilerin "Soykırımı tanıma" talepleri hakkındaki görüşünü ve Almanya'nın Türkiye'nin AB ile müzakereleri çerçevesinde bu konuyu gündeme getirip getirmeyeceği üzerine olan soru önergesine, 29 Aralık 2004'te aynı cevap verilmiştir.⁸

Ermeni İddiaları'nı savunan yazarların eleştirel yaklaşımları ve araştırmalarına neden olan Almanya'nın Söзде Ermeni Soykırımı konusunda Türkiye'ye yönelik bu 'yumuşak' tutumu⁹, 2005 yılında "zanlının suçunu" ispatlayan yeni bir "ka-

4 Schaeffgen, Der Völkermord ..., s. 574, dipnot 46.

5 Schaeffgen, Der Völkermord ..., s. 566-567.

6 Schaeffgen, Der Völkermord ..., s. 566; Schaeffgen, Der Völkermord ..., s. 574, dipnot 43.

7 Bundestagsdrucksache 14/9921, 3 Eylül 2002; Seyhan Bayraktar ve Wolfgang Seibel, Das türkische Tätertrauma, Der Massenmord an den Armeniern von 1915 bis 1917 und seine Leugnung [Türk Faillerin Travması, 1915 ve 1917 arası Ermeni toplu katliamı ve inkarı], içinde Bernhard Giesen ve Christoph Schneider (Haz.), Tätertrauma [Failler Travması], (Konstanz: 2004), s. 385.

8 Bundestagsdrucksache 15/4627, 7 Ocak 2005.

9 Schaeffgen, Der Völkermord ..., ss. 557-576; Seyhan Bayraktar ve Wolfgang Seibel, Das türkische Tätertrauma ..., s. 383-386; Wolfgang Benz, „Der Völkermord an den Armeniern: Zum 90. Gedenktag am 24. April 2005“ [Ermeni Soykırımı, 24 Nisan 2005'te 90.yıldönümü hakkında], Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, Vol. 53, No. 4, 2005, s. 300, ss. 293-300; Marcus Schladebach, „Der türkische Völkermord an den Armeniern: Aktuelle Fragen aus europäischer Perspektive“ [Türkler'in Ermeniler'e uyguladıkları Soykırım: Avrupa açısından güncel Sorular], Südosteuropa, Vol. 53, No. 1, 2005, s. 101, ss. 96-108.

nıt” veya “belge” bulunmamasına rağmen neden birdenbire değişti? Fransa ve ABD’nin aksine büyük bir Ermeni lobisinin bulunmadığı ve iki buçuk milyon Türk’ün yaşadığı Almanya’nın parlamentosu, neden Türkiye ile arasını bozabilecek “1915 Ermeni Sürgün ve Katlinin Hatırlanması ve Anılması: Almanya, Türkler ve Ermenilerin Barışmasına Katkıda Bulunmalıdır” isimli kararı kabul etti?

Alman Federal Meclis’inin kararını etkilemiş olan çeşitli faktörler bulunmaktadır:

- a) Yahudi Soykırımı nedeniyle imajı kötü olan Almanların yükünün hafifletilmesi
- b) Yabancılar ve Türk Sorunu
- c) AB sürecinin ve olası birlik üyesi Türkiye’nin ilerideki nüfuzunun engellenmesi
- d) 90. yılın beraberinde getirdiği baskı
- e) Protestan kiliselerinin Alman siyasetine etkisi

a. Yahudi Soykırımı Suçunun Beraberinde Getirdiği Yükün Hafifletilmesi

Nazi rejimi döneminde Avrupa’da sistematik, planı ve rasyonel metotlara uygun olarak organize edilen Yahudi Soykırımı ve bunun sonucunda ortaya çıkan Almanların kolektif suç algısı, kendi toplumlarında dışarıya yönelik utanç ve içeriğe yönelik kendi tarih ve milletlerine karşı nefrete yol açmaktadır. II. Dünya Savaşı mağlubu ve uzun süre işgal altında kalmış, bölünmüş ve “özel tarihsel geçmişi” yüzünden siyasi açıdan hareket alanı dar olan Almanya’da, çeşitli alanlarda (bilim, dizi, müze, tartışma, tazminat talepleri, sergi, filimler, hatıra kitapları, araştırma vs.) bu Yahudi Soykırımı gerçeği kurumsal temelde gündemde tutulup, Almanların toplumsal belleklerinde muhafaza edilmekte ve onlarda derin psikolojik etkilere yol açmaktadır. Yahudi Soykırımı gerçeği Alman devlet ve toplumunda o kadar benimsenmiş, kabul ettirilmiş ve içselleştirilmiş ki, toplumsal ve hukuki bir refleksle bu hakikati reddeden aşırı sağcılar ve Naziler, “Holocaust İnkârcısı” diye damgalanıp hapis cezası gibi yaptırımlarla baskı altına girmektedir. Gerçek veya sözde soykırımlara maruz kalanlar ve onlardan sonra gelen kuşakların psikolojik sorunları yerine, soykırımı işlemiş olan milletler ve onlardan sonra gelen nesillerin “fail travmaları” (Tätertrauma) üzerine araştırmalar yapan Bernhard Giesen’e göre Yahudi Soykırımı “Alman kimliğinin travmatik özünü oluşturmaktadır”.¹⁰

Soğuk Savaş’ın bitiminden sonra Doğu Almanya ile birleşerek Avrupa bütünleşme sürecinde ve dünya politikasında önemli bir güç odağı olmayı hedefleyen Federal Almanya’nın, yükünü hafifletmek için, “suç ortağı” araması ve dolaylı

10 Bernhard Giesen, *Das Tätertrauma der Deutschen* [Alman Faillerin Travması], içinde Bernhard Giesen e Christoph Schneider, *Tätertrauma* ....., s. 47.

yoldan kitlesel Yahudi katliamının rolünü azaltma isteği Ermeni iddialarının kabulünde bir nedendir. İlber Ortaylı'ya göre Almanlar, artık “özgün suçlarını ... paylaşacak tarihi ortaklar aramaktadırlar.”¹¹ Bundan dolayı da Ermeni Soykırımı tezine önem verilmekte, ayrıca Nazilerin Jöntürklerden esinlendiği en azından ima edilmektedir.

Ermeni tezlerinin savunucularından Tessa Hoffmann, “1915 Soykırımı”nda bazı yöntemlerin Alman Nazilerin uygulamalarından önce devreye sokulduğunu, ölene kadar çalıştırmak, Ermenilerin trenle kamplara nakli, Ermenilere tifüs mikrobu aşılması, Trabzon'da Nazi gaz odalarının adeta prototipi olan gaz hamamlarının varlığı, Hitler'in dönemin Erzurum Alman konsolosu tarafından bilgilendirilmesi ve tabii Hitler'in Yahudi katliamı planlamasında “Bugün Ermenilerin imhasından zaten kim bahsediyor?” suali bu tezin temel argümanlarını oluşturmaktadır. Böylelikle Hoffman Almanların Yahudi Soykırımı yükünü hafifletmeye çalışmaktadır.¹² Sözde Ermeni Soykırımı ve Holocaust arasında bağlantı olmasa bile, mukayese yöntemi ile Türkler Almanların fikir hocalığı ile suçlanmaktadır.

Bir başka akademisyen, Ermeni, Kürt ve Alevi konularında Türkler ve Türkiye hakkında farklı ve tek yanlı çıkışları olan Hans-Lukas Kieser¹³, sözde Ermeni Soykırımı ve Yahudi Soykırımı hakkında benzerlikler olduğu iddiasında bulunan çeşitli makaleleri derleyip yayınlamıştır.¹⁴

Seyhan Bayraktar ve Wolfgang Seibel, Federal Alman Hükümeti'nin Eylül 2002'deki ılımlı cevabını Yahudi Soykırımı üzerine uyarlayıp eleştirel görüşlerini şu şekilde dile getirmektedirler¹⁵:

“Geçmişin ele alınması, ilk önce İsrail ve Almanya'nın arasındaki konudur .... Federal Hükümet 1933 ve 1945 arasındaki üzücü olayların ele alınmasına hizmet eden tüm inisiyatifleri uygun görmektedir. Bu araştırmalarının sonuçlarının

11 İlber Ortaylı, “Ermeni Sorunu: Soykırım İddialarının arkasındaki gerçekler”, Popüler Tarih, Vol. 8, 2001, s.44, ss.42-46.

12 Tessa Hoffmann, Verfolgung und Völkermord. Armenien zwischen 1877 und 1922 [Zulüm ve Soykırım. 1877 ila 1922 tarihleri arası Ermenistan], içinde Tessa Hoffmann, Armenier und Armenien – Heimat und Exil [Ermeniler ve Ermenistan, Vatan ve Sürgünlük], (Hamburg: 1994), s. 28, ss. 15-32.

13 Der verpasste Friede. Mission, Ethnie und Staat in den Ostprovinzen der Türkei 1839-1938 [İskalanmış Barış, Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938] (Zürich: 2000).

14 Hans-Lukas Kieser ve Dominik J.Schaller (Haz.), Der Völkermord an den Armeniern und die Shoah [Ermeni Soykırımı ve Shoah], (Zürich: 2002).

15 Seyhan Bayraktar ve Wolfgang Seibel, Das türkische Tätertrauma ...., S. 385.

yorumu tarihçi ve hukukçular tarafından yapılmalıdır. Fakat yaraların açılmalarının yerine iyileştirilmelerinin gerektiğine dikkat edilmelidir. Federal Hükümet'in Ermeni Soykırımı hakkındaki bu yatıştırıcı tavrı daha az rezil ["skandalös", BG] olup olmadığı sorgulanabilir."

Gündüz Aktan'ın da saptamasına göre Yahudi soykırımı suçunun yarattığı travmanın hafifletilmesi amacı Alman Parlamentosu'nun da kararnamesine yansımıştır¹⁶:

"Kararnamenin bir bölümünde 'Ermenilerin sürgün tarihinin Almanya'da 20. yüzyıldaki etnik anlaşmazlıkların tarihiyle birlikte ele alınması' talep ediliyor. Böylece ilk kez resmi bir metinde, Ermeni olaylarının Yahudi soykırımı çerçevesinde düşünülmesini öngören yaklaşıma yer veriliyor. Metinde, Ermeni katliamlarının 'ölüm yürüyüşleri', 'kamplar' ve 'özel birlikler' vasıtasıyla yapıldığının iddia edilmesi, Ermeni olaylarının Yahudi soykırımıyla kıyaslandığını gösteriyor. Yani soykırım kavramı sulandırılarak Almanya'nın vicdan azabı hafifletilmeye çalışılıyor"

Tarihin dürüst bir şekilde ele alınmasının gereğini ve barışın en önemli temelini teşkil ettiğini vurgulayan, bu hususun özellikle Avrupa hatırlama kültürü çerçevesinde geçerli olduğuna ve milli tarihin karanlık sayfalarıyla açık bir şekilde yüzleşmenin de buna dâhil olduğuna işaret eden bu kararname, Ermeni tehcirinin bir toplu kıyım olduğu konusunda Türkiye hariç neredeyse bütün dünya kamuoyunda bir mutabakat bulunduğu ön kabulünden yola çıkarak, sanki Nazi-lerin Yahudi Soykırımı'nı kabul etmeyen Almanları ikna etmek için yazılmış niteliktedir¹⁷. Böylece "tarihi failer topluluğu"ndan oluşan Almanya'nın kendi özel tarihi geçmişinden esinlenerek kendinde her devlet ve millete karşı bu ahlaksal dersi verme yetkisi gördüğünü kanıtlamaktadır¹⁸.

16 <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=145565>, son kontrol tarihi 10.2.2006.

17 Bundestagsdrucksache 15/5689, 15 Haziran 2005.

18 Almanya'nın „özel tarihsel geçmişi“ („besondere deutsche Vergangenheit“) eskiden nasıl Almanya'nın uluslararası hareket alanını daralttıysa, bugün Federal Almanya Cumhuriyeti'nin „Dünya Barışı ve İnsan Hakları'nın“ muhafaza edilmesi için askeri katkıda bulunması için bir meşruluk aracı olarak kullanılmakta. Kosova, Bosna ve Afganistan müdahalelerine Alman katkısı, „Almanlar'ın özel sorumluluğu“ öne sürülerek meşru sayılmakta. Seyhan Bayraktar ve Wolfgang Seibel'de Almanya'nın „geçmişten ders alma“larına rağmen Söзде Ermeni Soykırımı konusunda siyasi fısatçılık yüzünden Türkiye'ye karşı sert tavrı almamalarını eleştirmekte; Seyhan Bayraktar ve Wolfgang Seibel, Das türkische Tätertrauma..., s. 384.

b. Yabancılar ve Türk sorunu

İşsizlik, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Avrupa bütünleşmesinin beraberinde getirdiği Avrupa benmerkezciliği ve özellikle kanlı 11 Eylül eylemleri sonucu "ötekileşen" ve "marjinalleştirilen" yabancı, Türk ve Müslümanlara karşı düşmanlığının arttığı dönemde, topraklarında yaşayan iki buçuk milyon (Müslüman) Türk'e kolayca hükmetmek ve Türkiye ve Almanya arasında salt köprü işlevi görmekten çıkıp doğrudan ciddi bir politik faktör haline gelebilecek olan Türk lobiciliğini ortadan kaldırmak, etnik Alman nüfusu gitgide azalan Almanya'nın başka bir amacıdır¹⁹.

Her devlet, topraklarında yaşayan insanlara hükmetmek ister. Bu temel istek Alman devleti için de geçerlidir. Canan Atılgan'ın Alman siyasetçilerle söyleşilerine dayanan saptamasına göre, Türklerin Almanya'ya sadakati ve bağlılığı istenmektedir. Bir belgeye göre Federal Meclis'teki Hıristiyan Demokratlar Birliği'ne mensup Niedersachsen Eyalet Grubu üyelerinin çifte vatandaşlığa karşı çıkmalarının asıl nedeni, ileride Türkler'in Federal Anayasa Mahkemesi tarafından ulusal azınlık hakları talep edip, yüzde beşlik oy barajı uygulamasından muaf kalarak Federal ve Eyalet Meclisleri'ne kolayca girebilen bir etnik azınlık partisi kurmaları kaygısından ibarettir.²⁰ Bazı siyasetçiler, Türklerin Alman toplumu içinde kontrol altında tutulması gereken ayrı bir toplum olduklarını savunmaktadırlar.²¹ Dönemin Federal Alman İşçileri Bakanı Otto Schilly bile, Almanya'da homojen ve milli bir Türk azınlıktan rahatsız olmaktadır.²² Hatta Türk dernekleri Alman siyasetçiler tarafından toplumsal barışı tehlikeye sokan etnik çıkar örgütleri olarak tanımlanmaktadır.²³ Belki de bu yüzden Almanya'da Türk Ulusal Kimliği'ne karşı çıkan bölücü, mezhepçi, cemaatçi, dinci, yıkıcı derneklere müsamaha edilmektedir.

Hıristiyan Demokratlar Birliği'nin Protestan Çalışma Grubu (*Evangelischer Arbeitskreis der CDU/CSU*) EAK'nın 'Protestan Sorumluluk' (*Evangelische Verantwortung*) isimli yayın organında yayınlanan 'Türkiye'deki İslamiyet ve Milliyetçilik' isimli makalede Türkiye'nin AB'ye girmesi, Türk (Ulusal) Kimliği ve Almanya'daki Türkler sorunlarına değinilmektedir²⁴:

19 Meinhard Miegel, *Die deformierte Gesellschaft* [Deforme olmuş Toplum], (Münih 2002).

20 Canan Atılgan, *Türkische Diaspora in Deutschland* [Almanya'daki Türk Diasporası], (Hamburg 2002), s. 96.

21 Canan Atılgan, *Türkische Diaspora ....*, s.97.

22 Cumhuriyet, "Yeni bir "Leitkultur" kahramanı", 3.7.2002, S.6

23 Canan Atılgan, *Türkische Diaspora in Deutschland ....*, s. 100.

24 Rainer Glagow, *İslam und Nationalismus in der Türkei* [Türkiye'de İslam ve milliyetçilik], *Evangelische Verantwortung*, Dezember 2005/Januar 2006, s.6, ss. 6-15.

“Yüksek demografik büyüme oranı yüzünden görünebilen yakında 90 mil-
yonu aşan bir nüfusa sahip olan Asyalı İslami büyük bir ülkenin krizlerden tam
olarak arınamamış AB’ye alınması rasyonel açıdan dikkatli olunması gereken bir
süreçtir.”

Bu anlayışın temelinde, Türk-İslam anlayışı ve Türk kimliğinin özgünlüğü
yatmaktadır²⁵:

“Türk kimliği üç temelden oluşmaktadır: etnik [milli] şuur, ... milliyetçilik ve
Sünni İslam. Türkiye, değişik tasarlanmış olan Din ve Milliyetçilik ilişkilerinden
dolayı Arap ülkelerinden farklıdır. Oralarda İslamiyet ... (zayıf) milliyetçilikle sa-
vaşmaktadır. Fakat güçlü Türk milliyetçiliği İslamiyet’i kullanmakta, hatta milli-
leştirmektedir.”

Bu mantığa göre Türkler, “öteki” gruplara zulüm uygulamaktadır: “Ermeni-
ler, Rumlar, Kürtler ve Alevilere ... olan baskı Türklerin milliyetçi-dinci üstünlük
duygusundan kaynaklanmaktadır.”²⁶ Milliyetçiliklerinden ve İslam anlayışların-
dan korkulması gereken ve yazar tarafından Türk olarak algılanmayan etnik ve
mezhepsel gruplara baskı uyguladıkları öne sürülen Türklerin devletini AB’ye
almak mantıklı değildir. Avrupa’nın göbeğinde “Türklerce yönetilen paralel top-
luluklar” tehlikesi mevcuttur.²⁷ Bundan dolayı Türkiye AB’nin dışında tutulmalı
ve bu güçlü Türklük şuru bertaraf edilmelidir. Maksat, Türkiyesiz, tarih, dil,
özgün din anlayışı ve milli kimliğinden yoksun, entegre yani aslında asimile ol-
muş bir tiplene yaratmaktır. Bunun bir temeli “Alman-İslam” projesidir, diğeri
de Ermeni Sorunu’dur. Almanya’da yaşayan ve Almanya ve manevi açıdan bağlı
oldukları ülke Türkiye arası köprü işlevi gören Türklerden, Alman Şarkiyat Ens-
titüsü Başkanı Udo Steinbach’a göre “Müslüman inancına mensup Alman va-
tandaşı”²⁸ olmaları istenmektedir. Bundan dolayı Almanya’daki eyaletler, Alman
okullarında mezheplere göre ayrı Almanca İslam dersleri sunmaya başlamışlardır.
Böylece bu uygulamaya kadar Alman Hıristiyanların din dersleriyle aynı zaman-
da verilen ve M.E.B. tarafından hazırlanan bir müfredat uyarınca verilen Türkçe,
Sosyal Bilgiler ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerini içeren, Türklerin zihni-

25 Rainer Glagow, İslam und Nationalismus in der Türkei..., s. 9.

26 Rainer Glagow, İslam und Nationalismus in der Türkei..., s. 10.

27 Rainer Glagow, İslam und Nationalismus in der Türkei..., s. 12.

28 Udo Steinbach, “Muslime in Deutschland” [Almanya’daki Müslümanlar], Hirschberger Monatszeitschrift
des Bundes Neudeutschland, Vol. 51, No. 10, 1998, ss.695-702; Udo Steinbach, Muslime in Deutschland
[Almanya’daki Müslümanlar], Tillman Hannemann ve Peter Meier-Hüsing (Haz.), Deutscher Islam – Islam in
Deutschland [Alman İslamı – Almanya’daki İslam], (Marburg 2000).

sel gelişimlerine katkı sağlayan ve Türkiye'ye, milli tarihlerine, dillerine, kısacası Türk Ulusal Kimliği'ne bağlılıklarını ayakta tutan Türkçe eğitim programları, fiilen tasfiye edilme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bundan ziyade Türk Milli Kimliği konusunda hassas ve "devletçi" olan Atatürkçü dernekler ve Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB) dernekleri Alman kamuoyunda yok sayılmaktadır. Udo Steinbach, entegrasyon konusunda Almanya'da Türkler ve Türkiye'nin karşı çıkmalarına rağmen uzun süre faaliyet gösteren bazı hilafetçi köktendinciler yerine İslami açıdan liberal olan Atatürkçüler ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olan ve karşıtlarınca sahte ve ulusalcı "Devlet İslam"ını lanse etmekle suçlanan en büyük Müslüman dernekleri federasyonu Diyanet İşleri Türk İslam Birliği'ni entegrasyonu engellemekle suçlamaktadır²⁹:

"Peki, Türk devletinin buraya gönderdiği öğretmenler resmi olarak nasıl bir ideoloji beraberlerinde getiriyorlar? Bu entegrasyon ideolojisi değil, entegrasyonu engelleme ideolojisi ... Peki Almanya'da İslami din dersi tartışmasını kimler frenliyor? DİTİB'çiler, burada Türkiye'nin resmi İslamiyet'ini isteyenler. Ama bu resmi Türk İslamiyet'inin işlevlerinden biri de, Türklerin kimliğini İslamiyet aracılığıyla güçlendirmek. ... Gelin, burada yaşayan göçmenlerle, yani Müslüman inancına sahip Alman yurttaşlarla ilgilenecek forumlar ve kurumlar kuralım. ... Bir önyargıdan yavaş yavaş kurtulmaya başlamamız gerekiyor. Bu önyargıya göre, dünyevi, laik Kemalist Türkler tanım gereği iyidir, dindarlar da kötü."

Büyük ihtimalle bundan dolayı Türkler Alman medyası ve kamuoyunda artık "Müslüman göçmen" olarak nitelendirilmektedir. SPD Federal Meclis Milletvekili Lale Akgün bile artık haber dergilerinde "Müslüman SPD siyaset kadını"³⁰ olarak tanımlanmaktadır. Artık Almanya'daki Türklerin durumu "Alman İslam"ı – Almanya'daki İslam"³¹, "Almanya'daki Müslümanlar"³², "İslami Göç"³³, "Euro-İslam'a giden yol mu?"³⁴ gibi isimlerle ele alınmaktadır.

Hükmedilmesi gereken ve "entegre olması" gereken Türkleri ehlileştirmenin

29 Körber Vakfı (Haz.), Türk-Alman dialoğuna katkılar, (Hamburg: 2002), s. 379-380.

30 Der Spiegel, „Der Kopftuchstreit und die schwierige Integration der Muslime“, No. 40, 29.9.2003, s. 88, ss. 82-97.

31 Tillman Hannemann ve Peter Meier-Hüsing (Haz.), Deutscher Islam – Islam in Deutschland.

32 Udo Steinbach, „Muslime in Deutschland“.

33 Bassam Tibi, İslamische Zuwanderung. Die gescheiterte Integration [İslami Göç. Başarısız Entegrasyon], (Stuttgart 2002).

34 Claus Leggewie, Auf dem Weg zum Euro-Islam? Moscheen und Muslime in der Bundesrepublik Deutschland [Euro-İslam'a giden yol mu? Federal Almanya Cumhuriyeti'nde Camiler ve Müslümanlar], (Bad Homburg 2002).

Hükmedilmesi gereken ve “entegre olması” gereken Türkleri ehlileştirmenin Alman-İslam Sentezi’nden başka diğer bir yolu, Sözde Ermeni Soykırımı’nın gerçek olduğunu hem Almanlar hem de Almanya’da yaşayan Türklere kabul ettirmekten geçer. Federal Meclis kararında, Almanya’daki “Türkiyeli Müslümanların” tarihi anımsamaları, yani asılsız Ermeni İddiaları’nı tanımalarının görevleri olduğu belirtilmektedir.³⁵ Artık salt “Türkiyeli Müslüman” olarak nitelendirilen Türklerin, kendi tarih, millet ve devletlerinden utanmaları ve böylece Alman toplumuna daha kolay uyum sağlamaları istenmektedir.

Bununla da kalmayıp, Federal Alman Hükümeti’ne, “Ermenilerin sürülüp yok edilmesinin” eyalet eğitim politikalarına dâhil edilmesini tavsiye eden bu kararname, Alman ve Türkler arasında huzursuzluğa yol açabilecek niteliktedir. Eyaletlere yönelik ders tavsiyesi ile zaten Kıbrıs, Güneydoğu, İslam ve Ermeni Sorunu gibi hassas konularda okullarda Alman öğrenciler ve öğretmenler ve Türklerin arasında kişisel tartışmalara neden olan huzursuzluk, sistematik biçimde kurumsallaştırılabilir.

Ayrıca Ermeni iddiaları savunucuları, sözde Ermeni soykırımını Yahudi soykırımı ile karşılaştırarak Almanların bu konudaki hassasiyetlerinden de faydalanmaktadırlar. Bu yazarlar, Naziler’e karşı şartlan(dırıl)mış Alman toplumunun mevcut “Holocaust İnkarcı’larına” yönelik refleksini asılsız Ermeni iddialarını açıkça reddeden ve Türk tezini savuna kişi ve kuruluşlara karşı kullanmaktadırlar. Kıbrıs ve Güneydoğu gibi meselelerde zaten Türk ve Türkiye aleyhtarı görüşlere sahip olan koşullandırılmış Alman kamuoyu³⁶, Türkiye’nin bu meselede de haksız olduğunu inanmaktadır. Ermeni Sorunu’nda kendi görüşlerini sunan Türk dernekleri, Alman toplumu önünde “inkârcı” olarak suçlanmaktadır. Bundan ziyade kamuoyuna veya parlamento’ya kendi görüşlerini sunmak isteyen, bunun için araştırmacı yazar getiren Türk üniveristeli öğrencileri dernekleri veya diğer sivil toplum kurumları, (yerel, bölgesel veya federal) Alman medyasında ya yok sayılmakta ya da kamuoyunun önünde “inkarcı” olarak suçlanmaktadır. Türk tezini savunan yazarları panellere davet eden üniversite öğrencileri dernekleri, hukuki açıdan suç olmasa bile, bir nevi toplumsal ve psikolojik baskı altına girmektedirler. Bir üniversitede tüzel kişiliği olmayan veya siyasi konulara müdahalesi yasak olan Fakülte Konseyleri Meclisi (Fachschaftsrat) FSRT, araştırmacı yazar Erich Feigl’i davet eden Konstanz Türk Öğrencileri Derneği’nden “soykırım inkarcısı” olarak lanse edilen adı geçen yazarı çağırıldığından dolayı özür dilemesini

35 Bundestagsdrucksache 15/5689, 15 Haziran 2005.

36 Tamer Bacınoğlu ve Andrea Bacınoğlu, Modern Alman Oryantalizmi, (Ankara: 2001).

istemmiştir.³⁷ Böylece Ermeni iddiaları'nı yalanlamanın yasak olmamasına rağmen Türkler baskı altında bulunmaktadır. Yine KOTÖD derneği yetkilileri, toplantıda Alman seyirciler tarafından, farklı ve aykırı Türk tarih anlayışları yüzünden entegre olmamakla yani Alman toplumuna uyum sağlamamakla suçlanmıştır. Toplantı hakkında haber veren Alman *Südkurier* Gazetesi manşetinde "Integration mit dem Handwerkzeug der Leugner" ("İnkarcıların metotları ile entegrasyon", 25.6.2005) başlığı ile düşündürücü haberler yayınlamıştır.

Söзде Ermeni Soykırımı'nın tanınmasının, Almanya'da yaşayan Türkler ve Almanlar arasında sorunlara yol açabileceği, bazı Ermeni tezlerinin savunucularının da gözünden kaçmamıştır, fakat "resmi" Türk tezine karşı çıkan Türkler'in de artık mevcut olduğu, bunların hain olarak damgalanma tehlikesiyle karşı karşıya buldukları öne sürülmekte ve onların hareket alanı açılması istenmektedir³⁸:

"Özellikle eğitim düzeyi yüksek Almanya Türkleri arasında 'soykırım' tezini savunuların çoğalması, o nedenle doğal karşılanmalıdır. Zira, egemen söyleme itiraz, karar mekanizmalarında yer edinilebilmesini imkansız kılmaktadır. Bir başka ifadeyle, 'soykırım' tezini sorgulayan bir Türkün, ne medyada, ne politika-da, ne de akademi çevrelerinde iş bulması mümkündür."³⁹

c. AB Sürecinin ve AB'nin Olası Üyesi Türkiye'nin İlerideki Nüfuzunun Engellenmesi

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile bütünleşme ve müzakere sürecinde gündeme gelen Güneydoğu, Kıbrıs, azınlıklar, Ruhban Okulu sorunları, Ermeni Meselesi ve istenen tavizler, Milli Mücadele, Lozan Barış Antlaşması, Kıbrıs Barış Harekatı ve Terörle Mücadele ile edilen stratejik kazanımları kaybetmeye, bölünmez bütünlüğün zarar görmesine yolaçabilirse, Türkler'in kaygılarından dolayı bütünleşme süreci ya tehlikeye girer ya da bu kaygıların haklı çıkmasından dolayı gücünü yitirmiş küçük bir Türkiye'nin AB'ye olası nüfuzu engellenmiş olabilir. Türkiye için Söзде Ermeni soykırımını tanımak, Ermeniler'in tazminat ve toprak talepleriyle karşılaşmak anlamına gelmektedir. Bundan dolayı Türk Hükümeti'nin bu konuda tavizkar davranmasının ihtimali düşük olmaktadır. Eğer bu tanıma talebi AB ile bütünleşmenin yeni bir şartı olur ise, Türkiye'nin AB'ye katılması zorlana-

37 Ermeni konusunda türk derneklerine olan baskı girişimleri, internette akademisyenler tarafından hazırlanmış olan bire sitede belgelerle kamuoyuna sunulmuştur, <http://www.armenianquestion.org/page.php?modul=Article&cop=read&cnid=286&rub=88>, son kontrol tarihi 10.2.2006.

38 Schaeffgen, *Der Völkermord* ..., s. 569.

39 Tamer Bacınoğlu ve Andrea Bacınoğlu, *Modern Alman Oryantalizmi*..., s.199.

bilir. Onun için Ermeni Sorunu gündemde tutulmaktadır⁴⁰:

“16-17 Aralık 2004 tarihinde yapılan AB Brüksel Zirvesi Sonuç Bildirgesi’nde 21. paragrafta Avrupa Parlamentosu tarafından alınan 15 Aralık 2004 tarihli karara işaret edilmektedir. ... 15 Aralık tarihli Avrupa Parlamentosu kararında Türkiye’nin 18 Haziran 1987 tarihli kararın gereğini yerine getirmediği ifade ediliyordu. ... 18 Haziran 1987 tarihli ‘Ermeni Sorunu’nun Siyasi Çözümü’ başlığı altında aldığı tavsiye kararında Avrupa Parlamentosu 1915-1917 dönemindeki olayları 1948 BM Sözleşmesi’ne göre soykırım olarak adlandırmakta ve Türkiye’nin Ermeni soykırımını tanımamasının üyelik yolunda engel teşkil ettiğini belirtmektedir.”

Ayrıca Almanya’nın AB ortağı Fransa’nın parlamentosunun soykırım iddialarını kabul etmesi ve 29 Mayıs 2005’te, yani Federal Alman Meclisi’nin kararından iki hafta önce Fransız seçmenlerinin Türkiye’nin AB’ye girmesi ile bağlantı kurulan bir referandumda AB Anayasası’nı reddetmesi sonucu, Almanya’nın Türkiye siyasetini tekrar gözden geçirmiş olması imkan çerçevesinin dahilindedir. 2007 yılında Başkan olmayı hedefleyen Fransız İçişleri Bakanı Nicolas Sarkozy, Türkiye’nin tam üyeline sıcak bakmamaktadır.⁴¹ Almanya hem AB hem de Ermeni Sorunu hakkında Fransa’nın dış politikasına zıt davranamaz.⁴²

Doğu Bloku’nun çökmesi ve büyüyen Avrupa vasıtasıyla önemi artan Almanya’da, Türkiye’ye stratejik açıdan daha az muhtaç olduğu için, Türkiye yanlısı siyaset önemini yitirmiştir ve Türkiye’nin çıkarını savunmaya pek gerek kalmamıştır⁴³. Bundan dolayı Federal Meclis kararı onaylanmış, ancak “Ermenilerin neredeyse tamamen imha edilmeleri”, “Ermenilerin sürülüp yok edilmeleri”⁴⁴ gibi ibareler yüzünden zaten gereksiz olan “soykırım” sözcüğü kullanılmamıştır.

40 Kamer Kasım, Avrupa Birliği Sürecinde Kıbrıs, Ermeni Sorunu Ve Azınlıklar, Avrasya Dosyası, Vol. 11, No. 1, 2005, s. 101, ss. 85-112.

41 Özlem Yeşilkaya, “Challenges on the Path of Turkey’s EU Membership”, Turkish Policy Quarterly, Vol. 4, No. 3, 2005, s.100, ss. 99-110.

42 Hüseyin Bağcı, “German realism vs. Turkish naivete”, *Journal of Turkish Weekly* <http://www.turkishweekly.net/news.php?id=13123>, 21 Haziran 2005, son kontrol tarihi 10.2.2006.

43 Ömer E. Lütem, “Facts and Comments” ..., s. 45.

44 Bundestagsdrucksache 15/5689, 15 Haziran 2005.

d. 90. Yıl Baskısı ve Sözde Ermeni Soykırımının Birçok Parlamento Tarafından Tanınması Sonucu Oluşan Psikolojik “Baskı” Ortamı

Sözde Ermeni Soykırımı'nın 90. yıldönümünün Ermeni ve Ermeni dostlarınınca çeşitli ve geniş çaplı faaliyetlerle anılması, doksan rakamının sembolik bir rakam olması ve ABD, Rusya, Güney Amerika ve Avrupa'da birçok parlamentoda Ermeni soykırımını tanıyan kararlar alınması, Almanya'da asılsız Ermeni iddialarının tanınmasının lehine bir ortam hazırlamıştır. Bu bölgesel, ulusal ve uluslararası meclis kararlarının sayısının artması, Almanya gibi azınlıkta kalmak istemeyen bazı ülkelerin parlamentolarını bu iddiaları resmen gerçek olarak tanımaya itmektedir.

e. Protestan Kiliselerinin Alman Toplumunu ve Meclisi Üzerindeki Nüfuzu

Alman Parlamentosu'na yöneltilen sözde soykırımın tanınması önergesini sunan Hristiyan meclis grubu üyelerinin büyük bir kısmının Protestan olması, protestanlığın siyasal nüfuzunun göstergesi niteliğindedir. CDU/CSU'nun Meclise sundukları Ermeni iddialarını içeren önerge, Halle Martin Luther Üniversitesi Lepsius Arşivi Direktörü ve protestan ilahiyatçısı Prof. Dr. Hermann Goltz tarafından kaleme alınmıştır.⁴⁵ Alman Protestan Kilisesi'nin, Alman toplumu ve Hristiyan Birlik Partisi milletvekillerini meclisin sözde soykırımını tanınmasına yönelik olarak etkilemesi muhtemeldir.

Federal Almanya'da klasik laiklik anlayışına karşın din ve siyaset arasında işbirliği mevcuttur. Kiliseler Nazizm sonrası demokratik Almanya için bir istikrar faktörü olarak görülmektedir.⁴⁶ Bu karşılıklı işbirliğinin birkaç örneği, orduda kiliseye bağlı asker papazların varlığı, özel olmayan TV kanallarının kurullarında kilise temsilcilerinin de bulunması, sosyal ve siyasi konularda kiliselerin kendi fikirlerini ortaya koyma haklarıdır.⁴⁷ Kiliselerin Alman siyasetine etkileri ve bağlantıları hakkında aktörlerin ve bu nüfuzu takip eden izleyicilerin anlattıklarından ziyade bilimsel bilgi ve verilerin eksikliğinden araştırmacı Götttrik Wewer yakınmıştır.⁴⁸ Almanya'daki Protestan kiliselerinin, çeşitli alanlardaki faaliyetleriyle Alman Parlamentosu'nu veya sözde soykırım tezlerinin tanınmasına dair girişim-

⁴⁵ Cem Özgönlü: Der Mythos eines Völkermordes..., s. 59-60.

⁴⁶ Gerhard Besier, “Die politische Rolle des Protestantismus in der Nachkriegszeit” [Savaş Sonrası Dönemde Protestantizm'in Siyasal Rolü], Aus Politik und Zeitgeschichte, Vol. 50, 2000, ss. 29-38

⁴⁷ Eberhard Stammler, Evangelische Kirche und Staat in der Bundesrepublik Deutschland seit 1945 [1945 sonrası Federal Almanya Cumhuriyeti'nde Protestan Kilisesi ve devlet], içinde: Georg Denzler, Kirche und Staat auf Distanz [Uzaklaşan Kilise ve Devlet], (Münih: 1977), ss. 126-137.

⁴⁸ Götttrik Wewer: Die großen Kirchen in unterschiedlichen politischen Systemen [Farklı Siyasal Sistemlerde Büyük Kiliseler], içinde: Heidrun Abromeit ve Götttrik Wewer (Haz.): Die Kirchen und die Politik [Kiliseler ve Siyaset], Opladen 1989, s.71, ss. 49-87.

lerde bulunan Hristiyan milletvekillerini etkilemiş olması imkan dahilindedir.

Ermeni Sorunu'nun ve Protestan kiliselerin Ermeni taraftarı faaliyetlerinin tarihçeleri birbirlerine bağlıdır. Protestan misyonerleri ve kiliseleri 19. yüzyıldan beri Anadolu'da Ermenileri Batıya bağlamak için Protestanlaştırma faaliyetlerine girişmiş ve Ermeni komitecilerini teşvik etmişlerdir. Bunların arasında Protestan Prusya'nın ağır bastığı Alman İmparatorluğu'ndan Anadolu'ya giden misyoner papazlar da bulunmaktadır. Bunun en meşhur örneği, Johannes Lepsius'dur. Ermeni tezini savunan Alman çevrelerin dayandıkları isimlerin önde gelenlerinden biri olan Dr. Johannes Lepsius, Federal Meclis'in kararnamesinde övünçle bahsedilen, fakat kendi tutanaklarını bile Ermeni davası için kasıtlı manipüle etmekten uzak durmayan ve böylece sözde soykırımı belgelemeye çalışan bir Alman protestan misyoner papazıdır.⁴⁹

Almanya Protestan Kilisesi EKD (Evangelische Kirche Deutschlands), devlet tarafından resmen muhatap alınan ve tanınmış bir din teşkilatı olarak vergi ve medya alanlarında çeşitli imtiyazlara sahip olan Protestanlar'ın en büyük çatı örgütüdür. *Synode* isimli EKD yasama organı, kilise hükümlerini kararlaştırma ve dünyevi veya kiliseyi ilgilendiren konular hakkında demeç verme yetkisine sahiptir. EKD Kurulu (*Rat der EKD*), kilise konfederasyonunun yürütme ve dışarıya karşı temsil kurumudur. Kurul Başkanı Wolfgang Huber'dir. *Synode* dünyevi ve dini meseleleri ele almak için EKD Kurulu ile birlikte yılda bir toplanmaktadır.

7-11 Kasım 2004'te Magdeburg'da düzenlenen 10. toplantının üçüncü gününde asılsız Ermeni iddiaları üç kez gündeme gelmiştir. EKD Kurulu Başkanı Wolfgang Huber, konuşmasının "Barış ve Güven" altbaşlıklı kısmında Almanlar'ın Herero Soykırımının 100. Yıldönümü vesilesiyle Federal Bakan Heidemarie Wiecezrek-Zeul'ün Namıbya'dan özür dilemesine değindikten sonra, AB yolunda bulunan Türkiye'nin hala Sözde Ermeni Soykırımı'nı yalanlamasını eleştirmiştir. EKD Kurulu Başkanı Wolfgang Huber, AB ile Türkiye arasındaki müzakerelerin tam üyelikle sonuçlanmasından ziyade ucuaçık olması gerektiğini altını çizdikten sonra, soykırımın inkarının Protestan Kilisesi açısından AB'ye girişte büyük bir engel teşkil ettiğini vurgulayıp, AB Komisyonu'ndan, sözde soykırımın tanınmasını da bir kriter olarak kabul etmesini talep etmiştir. Bundan başka Türkiye'deki gayrimüslim ve bunların içinde de özellikle Hristiyan azınlıkların dinsel özgürlüklerinin kısıtlı olduğunu öne süren Huber, AB'nin müzakere kararına eleştirel

49 Cem Özgönül, *Der Mythos ....*; Ermeni yanlısı yazar Uwe Feigel'de kendi yapıtında Protestanların Ermenici faaliyetlerine değinmiştir. Uwe Feigel, *Das evangelische Deutschland und Armenien, Die Armenierhilfe deutscher evangelischer Christen seit dem Ende des 19. Jahrhunderts im Kontext der deutsch-türkischen Beziehungen* [Protestan Almanya ve Ermenistan: Alman-Türk ilişkileri çerçevesinde Alman Hristiyan Protestanlar'ın Ermeniler'e yardımı], (Göttingen: 1989)

baktıklarını ve Türkiye ve AB arası bir CDU/CSU partilerinin savundukları imtiyazlı ortaklığın daha iyi bir yol olabileceğini iddia etmiştir.⁵⁰ Bilindiği gibi Hristiyan Demokrat Birlik Partileri de, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olarak katılmasını reddedip, "imtiyazlı ortaklık" önermektedirler.

Toplantıda söz alan ve Ermenistan gezisinde bulunmuş olduğunu açıklayan *Synode* üyesi Papaz Hempel, Türkiye'nin sözde soykırımı reddetmesinin AB ile bütünleşmek için bir engel teşkil etmesi gerektiğini, "inkarın" AB Komisyonu'na da görmezden geldiğini vurgulamış ve toplantıdan AB Komisyonu'nun bunun üzerine gitmesinin gerektiğine ilişkin bir kararın çıkmasını desteklediğini belirtmiştir. Ayrıca Ermenistan ziyareti esnasında, sözde soykırımın Alman şahitler tarafından bilindiğini, fakat onların bu olayı kamuoyundan gizlemek zorunda kaldıklarını "farkettiğini" öne süren Hempel, bu konuda da bazı düzenlemelerinin yapılmasını savunmuştur.⁵¹ Böylece Hempel isim vermeden kendisini "soykırım şahiti" lanse eden Protestan misyoner papazı Johannes Lepsius'a değinip, onun susturulması dolayısıyla, sözde soykırım gerçeğinin kamuoyuna yayılmadığını vurgulamıştır. Karar aşamasına gelmeden *Synode* üyesi Trösken, Almanya'da da sözde soykırımın reddedildiğini ve buna karşı çıkanların sorunlarla karşılaştıklarını öne sürüp, Johannes Lepsius'un Berlin'deki evinin anma ve araştırma merkezi olarak kullanılmasının engellenmesini örnek vermiştir.⁵² Seyhan Bayraktar ve Wolfgang Seibel, Lepsius'un evinin bu amaçla kullanılmasının bizzat Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin diplomatik girişimi sonucu engellendiğini iddia etmektedirler.⁵³ Eğer bu öne sürülen husus doğru ise, Protestan Kilisesi EKD'nin, Türk diplomasininin engelini kamuoyu yoluya aşmak istemesi sonucu çıkartılabilir.

EKD *Synode* toplantısında Sözde Ermeni Soykırım'ın da dile getirildiği iki karar kabul edildi⁵⁴:

50 Kirchenamt der Evangelischen Kirche in Deutschland (Haz.), Bericht über die dritte Tagung der zehnten Synode der Evangelischen Kirche in Deutschland vom 7. bis 11. November 2004 [7 ve 11 Kasım 2004'te toplanan Almanya Protestan Kilisesi'nin 10. Synodesi'nin 3. Toplantı Günü Raporu], Magdeburg 2004, Vol. 62, (Hannover: 2005), s. 27.

51 Kirchenamt der Evangelischen Kirche in Deutschland (Haz.), Bericht über die dritte Tagung der zehnten Synode der Evangelischen Kirche in Deutschland vom 7. bis 11. November 2004 [7 ve 11 Kasım 2004'te toplanan Almanya Protestan Kilisesi'nin 10. Synodesi'nin 3. Toplantı Günü Raporu], Magdeburg 2004, Vol. 62, (Hannover: 2005), s. 34.

52 Kirchenamt der Evangelischen Kirche in Deutschland (Haz.), Bericht über die dritte Tagung der zehnten Synode der Evangelischen Kirche in Deutschland vom 7. bis 11. November 2004 [7 ve 11 Kasım 2004'te toplanan Almanya Protestan Kilisesi'nin 10. Synodesi'nin 3. Toplantı Günü Raporu], Magdeburg 2004, Vol. 62, (Hannover: 2005), s. 148.

53 Seyhan Bayraktar ve Wolfgang Seibel, Das türkische Tätertrauma..., s. 383.

54 Kirchenamt der Evangelischen Kirche in Deutschland (Haz.), Bericht über die dritte Tagung der zehnten Synode

(1) EKD "Synode" toplantısı, AB ile müzakerenin arkası açık olması gerektiğini, Hristiyan ve diğer dinlerinin Türkiye'de durumlarının iyileşmediğini, azınlıkların ve "Kürt Halkı'nın" haklarının yeterli garanti edilmediğini, kadınların "namus cinayetlerine" maruz kaldıklarını, reformlara rağmen uygulamalarda aksamaların olduğunu, Türkiye'nin, sözde Ermeni Soykırımı da dahil olmak üzere dürüst ve açık bir şekilde kendi tarihi geçmişini sorgulamadığı takdirde, sulh, adalet ve barışmaya dayalı kalkınmanın mümkün olmadığını öne sürdü. EKD Kurulu, AB ile Türkiye arası müzakerelerinin eleştirel biçimde takip etmek ve bu konuları gündeme getirmekle görevlendirildi. (2)"Almanya Protestan Kilisesi'nin Ermeni Soykırımı hakkında 10. Synode Konferansı'nın üçüncü toplantı günündeki 14 numaralı kararname ile EKD Synod'u, EKD Kurulu'ndan Ermeni Soykırımı'nın 90. Yıldönümü vesilesiyle bu konuyla yakından ilgilenmesini ve görüş bildirmesini diler⁵⁵.

Alman Protestan Kilisesi siyasi yetkilerle donatılmadığından, bu kararlarının başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi için Federal Almanya Cumhuriyeti'nin yasma ve yürütme kurumlarının devreye girmesi gerekmektedir. Bunun için EKD çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur.

-EKD'nin doğrudan lobicilik imkanları

Alman devletinin tüm anayasal organlarıyla ve Avrupa Birliği nezdinde sürekli temas halinde görüş alışverişinde bulunan ve kilise ve devlet arasındaki ortak çıkarların koordine edildiği EKD'nin adeta bir devlet dairesi gibi işleyen resmi bir diplomatik bağlantı yeri ("*Verbindungsstelle*") ve kurumu vardır: "Almanya Protestan Kilisesi Kurulu'nun Federal Almanya Cumhuriyeti ve Avrupa Birliği Nezdindeki Yetkilisi" (*Der Bevollmächtigte des Rates der Evangelischen Kirche in Deutschland bei der Bundesrepublik Deutschland und der Europäischen Union*). "Prälät" ünvanını taşıyan bu yetkili diplomatik görevli bir din adamıdır. Görevi EKD Kurulu'nu siyasal gelişmelerden haberdar edip, EKD'nin güncel siyasal meselelerdeki görüş ve çıkarlarını Alman ve AB mercilerine karşı temsil etmektir. Ayrıca, federal kurumların üyelerine dini hizmet vermektedir. Yetkili aynı zamanda

der Evangelischen Kirche in Deutschland vom 7. bis 11. November 2004 [7 ve 11 Kasım 2004'te toplanan Almanya Protestan Kilisesi'nin 10. Synodesi'nin 3. Toplantı Günü Raporu], Magdeburg 2004, Vol. 62, (Hannover: 2005), s. 204.

55 Kirchenamt der Evangelischen Kirche in Deutschland (Haz.), Bericht über die dritte Tagung der zehnten Synode der Evangelischen Kirche in Deutschland vom 7. bis 11. November 2004 [7 ve 11 Kasım 2004'te toplanan Almanya Protestan Kilisesi'nin 10. Synodesi'nin 3. Toplantı Günü Raporu], Magdeburg 2004, Vol. 62, (Hannover: 2005), s. 206.

Federal Dışişleri Bakanlığı ve diğer ülkelerin büyükelçilikleriyle de irtibat halinde ve EKD kurumlarının kararları ve faaliyetleri hakkında Parlamento, Federal Şansölye veya Federal Cumhurbaşkanı'na bilgi vermektedir.⁵⁶ Yasama görevinin sürekli izlenmesi de Yetkili'nin ilgi alanının dahilindedir.⁵⁷ EKD temsilcisi Alman anayasasında adı geçen kurumlarla sürekli irtibat halindedir.

Ermeni Meselesi hakkında Alman Parlamentosu ve Protestan kilisesi arasında resmi işbirliği kurumsal açıdan mümkündür. Nitekim sözü geçen önergeyi sunan Protestan CDU/CSU milletvekillerinin aralarında EKD Kurulu üyesi Hermann Gröhe de bulunmaktadır.⁵⁸

-EKD'nin Konu ile İlgili Demeçleri

EKD Başkanı Wolfgang Huber, bir demecinde Türkiye'nin AB'ye girmesinin zorlanmaması gerektiğini, Ermeni Soykırımı'nın inkarı ve Türkiye'deki Hıristiyanlar'ın din özgürlüğüne sahip olmamalarının Avrupa'ya giden yolda ayakbağı teşkil ettiğini iddia etmiştir.⁵⁹

EKD Kurulu Basın Sözcüsü Christoff Vetter ise, 21 ve 23 Nisan 2005'te biri "Barışma için Anma" ("*Erinnern um der Versöhnung willen*")⁶⁰ başlığını taşıyan, diğeri ise Huber'in Almanya'nın sözde Ermeni Soykırımı ortağı olduğundan dolayı Ermeniler'den onun "Sonradan özür dileme ricası" nı ("*Nachträgliche Bitte um Verzeihung*") dile getiren, asılsız Ermeni iddialarının Türkiye ve Almanya tarafından tanınmasına yönelik iki beyannameyi kamuoyuna açıklamıştır.

Ayrıca EKD'nin de işbirliği içinde bulunduğu Avrupa Kilise Konferansı ("*Konferenz Europäischer Kirchen*"; KEK) ve Fransa Protestan Kiliseleri Birliği Başkanı Jean-Arnold de Clermont'ın 16 Nisan 2005 tarihli "KEK'in Ermeni Soykırımı'nın 90. Anma Günü Açıklaması" ("*KEK Stellungnahme der KEK aus Anlaß des 90. Gedenktages des Völkermords an dem armenischen Volk*") isimli demecinde "Soykırım"ın Türkiye tarafından tanınmasını lüzumu ve AB ile müzakere- nin dikkatle izlenmesinin gerekliliği dile getirmiştir.⁶¹

56 <http://www.ekd.de/bevollmaechtigter/auftrag.html>; <http://www.ekd.de/bevollmaechtigter/auftrag.html>, son kontrol tarihi 10.2.2006.

57 <http://www.ekd.de/bevollmaechtigter/auftrag.html>, son kontrol tarihi 10.2.2006.

58 <http://www.hermann-groehe.de/zurperson>, son kontrol tarihi 10.2.2006.

59 Manutscharjan, Aschot, „Genozid an den Armeniern in der Türkei: über das Massaker vor 90 Jahren wird in Deutschland bewusst geschwiegen“ [Türkiye'de Ermeni Soykırımı: 90 yıl önceki katliam hakkında Almanya'da bilinçli susulmakta], s.29, ss.27-30.

60 http://www.ekd.de/presse/pm68_2005_ratserklaerung_armenier.html, son internet kontrol tarihi 10.2.06.

61 http://www.ekd.de/aktuell_presse/pm57_2005_kek_erklaerung_armenier.html, son kontrol tarihi 10.2.2006.

- EKD'nin Ayin ve Anma Merasimleri

Sözde Ermeni Soykırımı'nın 90. yıldönümü vesilesiyle 24 Nisan'da başkent Berlin'deki Dom kilisesinde EKD tarafından hem Protestan hem de Katolik Hristiyanlar için ortak düzenlenen ve KEK Başkanı'nın da katıldığı görkemli dini anma merasimini bizzat EKD Başkanı Wolfgang Huber yönetti⁶². Huber'in anma toplantısının devamındaki konuşmasında, iddiaların tanınması için parlamentoya başvuran Hristiyan Birlik Partisi'nin önergesi ve 16 Haziran 2005'te CDU/CSU'nun önergesi üzerine kabul edilen meclisin kararnameyle içerik ve üslup açısından aynı ifadeleri kullanması, bir ortaklaşa hareketin varolduğuna dair ipucu olarak görülebilecek niteliktedir. Huber'in demeci Hristiyan Demokratlar Birliği meclis grubu üyelerinin başvurusu ve Federal Meclis kararnamesinde de belirtildiği gibi, Türkiye'nin kendi tarihiyle açık ve dürüst bir biçimde yüzleşmesi, Almanya'daki okullarda sözde soykırımın öğretilmesi, Ermeniler için büyük çaba sarfeden papaz Johannes Lepsius'un anılması, barışma için soykırımın kabul edilmesinin şart olması gibi hususları içermektedir.⁶³

- EKD'nin Panel faaliyetleri

Protestan Kilisesi'ne bağlı veya kiliseye yakın çevrelerce desteklenen eğitim programlarının ve seminerlerin düzenlendiği Protestan Akademileri (Evangelische Akademie⁶⁴) ağı ile toplum ve kilise arasındaki diyalog pekiştirilip, Sözde Soykırım propagandaları geniş çapta yapılmaktadır. 4-6 Mart 2005 (Berlin⁶⁵) ve 9-10 Aralık 2005 (Wittenberg⁶⁶) tarihli paneller sadece bir kaç örnektir. 23-25 Mart 2001 tarihinde Mühlheim⁶⁷ Protestan Akademisi semineri bizzat Alman-Ermeni Cemiyeti ile birlikte düzenlenmiştir.⁶⁸ Bu tip panellerle Protestan Kilisesi Alman kamuoyuna asılsız Ermeni iddialarını kabul ettirmeye çalışmaktadır⁶⁹:

62 http://www.ekd.de/aktuell_presse/pm57_2005_kek_erklaerung_armenier.html, son kontrol tarihi 10.2.2006.

63 http://www.ekd.de/predigten/050423_huber_berliner_dom_armenier.html, son kontrol tarihi 10.2.2006.

64 <http://www.ekd.de/akademien>, son kontrol tarihi 10.2.2006.

65 <http://www.eaberlin.de/41890.htm>. Konferansa Tessa Hoffmann, Ermeni Tezi savunucusu Yelda Özcan ve Güneydoğu Sorunu ve Türk Silahlı Kuvvetleri hakkındaki görüşleri bilinen İHD yetkilisi Avukat Eren Keskin katılmıştır.

66 <http://www.ev-akademie-wittenberg.de/downloads/programm2005-57-05.pdf>, son kontrol tarihi 10.2.2006.

67 <http://www.deutsch-armenische-gesellschaft.de/dag/tagmt1.htm>, son kontrol tarihi 10.2.2006.

68 <http://www.deutsch-armenische-gesellschaft.de/dag/tagmt1.htm>, son kontrol tarihi 10.2.2006. Toplantıya Ermeni ve Alman katılımcılar ve Ermeni Tezi savunucusu Dr. Kürşat-Ahlers'te iştirak etmiştir.

69 Tamer Bacınoğlu ve Andrea Bacınoğlu, Modern Alman Oryantalizmi..., s.198.

“Doğrudan kiliselere bağlı, finansmanı ise, devletçe toplanan kilise vergilerinden temin edilen kilise akademilerinin, ‘Kürt’ ve ‘İslam Sorunu’ndan sonra, medya/politika ve üniversite çevreleriyle birlikte şimdi de ‘Ermeni Sorunu’na eğilmeleri, Almanya’nın Türkiye gündeminin tepeden belirlendiğini bir kez daha gösteriyor.”

– EKD'nin Yayınları

EKD "*EKD Texte*" isimli bir dizi çıkartmaktadır. Daha 2003 yılında, 78 numaralı “Hristiyanlar’ın çeşitli Ülkelerdeki Yaşadıkları” (“*Erfahrungen von Christen in verschiedenen Ländern*”) isimli bir makalede gayri müslimler’in baskı altında olduğu ve Ermeniler’in 1915 yılında bir soykırıma tabi tutulduğu iddia edilmiştir.⁷⁰

EKD'nin dışında asılsız Ermeni iddialarını destekleyen bir diğer kurum da Protestan Haber Ajansı'dır (Evangelischer Pressedienst – EPD). Bu kurum kendi ifadesi ile “Protestan Kilisesi tarafından desteklenen bağımsız haber ajansıdır”⁷¹, fakat 2005’in Mart ayında Berlin’deki Protestan Akademisi tarafından düzenlenen Söзде Ermeni Soykırımını panelindeki beyanname ve demeçlerin EPD tarafından piyasaya sürülmüş olması EKD ve EPD arası bir işbirliğinin belirtisidir⁷².

Fakat bu kilise ve siyaset arası bulunan köprünün temeli sadece din kurumları tarafından atılmamıştır.

Alman Hristiyan Demokratlar Birliği CDU/CSU partileri, kendi Protestan siyasetçileri için Protestan Çalışma Grubu (Evangelischer Arbeitskreis) EAK’yi kurmuşlardır. Birlik partilerinin finanse ettiği EAK’nin, tüzüğü, karar mekanizmaları ve tam üyeleri hakkında pek bilgi bulunmamaktadır.⁷³ Başkanı Federal Parlamentosu milletvekili Thomas Rachel’dir. EAK düzenli olarak Protestan aydınların siyasi konular hakkındaki yorumlarını yazdıkları ayda bir *Evangelische Verantwortung* (Protestan Sorumluluk) dergisini yayın organı olarak çıkartmaktadır. EAK yayın organı Ermeni Sorunu ve Türkiye hakkında eleştirel ve tek yanlı

70 http://www.ekd.de/EKD-Texte/2059_ekd_texte_78_4.html, son kontrol tarihi 10.2.2006.

71 http://www.epd.de/index_1681.html, son kontrol tarihi 10.2.2006.

72 EPD Dokumentation 17-18/2005, Der Völkermord an den Armeniern und syrischen Christen, Beiträge zur Tagung in der Evangelischen Akademie zu Berlin (4.-6. März 2005) [Ermeni ve Süryani Hristiyanlar’a uygulanan Soykırım, Berlin Protestan Akademisi toplantısına katkılar], <http://www.eaberlin.de/41890.htm>, son kontrol 10.2.2006.

73 Götrik Wewer: Die großen Kirchen..., s.60.

makaleler içermektedir. Bunun son örneklerinden biri de yukarıda bahsi geçen “Türkiye’de İslamiyet ve Milliyetçilik” isimli makaledir.⁷⁴

Ermeni iddialarının tanınmasına yönelik başvuruda bulunan Hristiyan Birlik Partisi’ nin milletvekillerinin Protestan üyelerinin önde gelenlerinden Dr. Christoph Bergner *Evangelische Verantwortung*’un Nisan 2005’teki sayısında yayımlanan “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermenilerin Yok Edilişinin Başlangıcının 90. Yıldönümü Hakkında” isimli başyazısında CDU/CSU’nun Parlamente’ye sözde soykırımı tanınmasına dair başvurusuyla hem kelime hem de içerik (“imha edilme”, kendi tarihini dürüst biçimde ele alma ve tarihle yüzleşip barışa katkıda bulunma”, vs.) açısından hemen hemen aynı ifadeleri kullanmaktadır.⁷⁵ Derginin aynı nüshasında yine önergeyi kaleme almış olan Prof. Dr. Goltz’un Lepsius’u ve faaliyetlerini öven yazısı yer almaktadır: “Johannes Lepsius’un siyasi ve entellektüel başkaldırı gücü Dietrich Bonhoeffer’inkiyle mukayese edilebilir.”⁷⁶ Dietrich Bonhoeffer Hitler Diktatörlüğü’ne karşı çıktığı ve ölümü göze aldığı için, Jöntürkler ve Türkler bir bakımdan Naziler’le eşdeğer görülüp, Almanlar’ın Yahudi Soykırım suçu bu karşılaştırma yüzünden hafiflemiş olmaktadır.

EKD, EAK ve CDU/CSU’nun arasında bir bağlantı her üç kurumun yetkililerinin demeçlerinde yer alan “kendi tarihini dürüst biçimde ele alma” ve “tarihle yüzleşip barışa katkıda bulunma” gibi içerik ve ifade açısından hemen hemen aynı kelimelerin kullanılması, bir tesadüf yerine bir ortaklaşa hareketin sözkonusu olduğunun göstergesidir. Dahası sözde soykırımın tanınmasına yönelik başvuruda bulunan CDU/CSU’lu Protestan milletvekillerinin arasında EKD Kurulu üyesi Hermann Gröhe’nin bulunması, böyle bir bağlantının bulunduğuyla ilişkin somut bir gösterge niteliğini taşımaktadır. Parlamente’ye sunulan CDU/CSU tasarısını bizzat kaleme alan Ermeni Tezi Savunucusu ve Halle Martin Luther Üniversitesi Lepsius Arşivi direktörü ve protestan ilahiyatçısı Prof. Dr. Hermann Goltz’un Birlik Partileri Meclis Grubu ile bağlantısını sağlayan CDU milletvekili ve protestan ilahiyatçısı Matthias Bergner’dir.⁷⁷

Hristiyan Demokratik Birlik Partileri’nin bu kritik önergesinin başarısının nedenleri nedir? Almanya’nın iç siyasetine Türkiye’nin seçim malzemesi olma niteliği önemli bir faktördür. Kültürel ve dinsel açıdan Türkiye’nin AB üyeliğine

74 Rainer Glagow, *İslam und Nationalismus in der Türkei...*

75 Christoph Bergner, “Zum 90. Jahrestag des Beginns der Armeniervernichtung im Osmanischen Reich” [Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeniler’in yok edilmesinin başlangıcının 90. Yıldönümü hakkında], *Evangelische Verantwortung*, Vol. 4, 2005, ss. 1-5.

76 Hermann Goltz, „Dr. Johannes Lepsius (1858-1926), *Evangelische Verantwortung*, Vol. 4, 2005, s. 5.

77 Cem Özgönül: *Der Mythos eines Völkermordes...*, s. 60.

karşı olan ve "imtiyazlı ortaklık" kavramını savunan Hristiyan Demokrat Birlik Partileri, Türkiye'nin AB ile bütünleşmesini Ermeni Sorunu ile engelleyebileceklerini düşünmüşlerdir⁷⁸:

Eyalet seçimlerini birer birer kaybeden ve Mayıs 2005'te erken Federal Seçim kararı alan Sosyaldemokrat ve Yeşiller oy kaybı yüzünden Türkperver tavrılarından kaçınıp, Hristiyan muhalefetin "1915 Ermeni Sürgün ve Katlinin Hatırlanması ve Anılması: Almanya Türkler ve Ermenilerin Barışmasına Katkıda Bulunmalıdır" başlığını taşıyan kararını onaylamışlardır. SPD ile Goltz'un kaleme aldığı önerenin bağlantısını yine protestan din bilimcisi Markus Meckel sağlamıştır.⁷⁹

SONUÇ

Daha 2000 yılında Ermeni İddiaları'nı geri çeviren Alman Parlamentosu, 2005 yılında Hristiyan Demokrat Birlik Partileri'nin girişimi sonucu, "1915 Ermeni Sürgün ve Katlinin Hatırlanması ve Anılması: Almanya, Türkler ve Ermenilerin Barışmasına Katkıda Bulunmalıdır" kararını kabul etmiştir. Alman Federal Parlamentosu'nun sözde soykırımı tanıma kararının birkaç nedeni vardır. Nazi Dönemi'nde işlenen Yahudi Soykırımı suçu yüzünden uluslararası ilişkilerde siyasi hareket alanı on yıllardan beri dar kalan ve olumsuz bir imaja sahip olan Almanya, kendine yükünü hafifletmek için, Türkler'i Ermeni Sorunu ile suç ortağı yapmaya çalışmaktadır. Sözde Ermeni Soykırımının gündemde tutulması ile Türkiye'nin AB ile bütünleşmesi veya diğer AB ülkelerine nüfuz edebilmesi de engellenmektedir. Ayrıca Almanya'nın Türkiye'nin AB ile bütünleşmesi ve Ermeni iddiaları konusunda Türk Devleti'ne karşı sert bir tavır alan ve Almanya'nın AB içinde büyük ortağı olan Fransa'nın dış politikasına zıt bir siyaset izlemesi pek mümkün değildir. Zaten Soğuk Savaşın sonunda Türkiye artık birleşmiş ve güçlenmiş Almanya için stratejik önemini yitirdiği için, Türkiye yanlısı siyasete pek gerek kalmamıştır. Çoğu Batılı parlamentonun sözde soykırımı tanıması, 2005 yılına kadar bu konuda hiç bir adım atmamış olan Alman meclisini çoğunluktan "sapan" bir duruma itmiştir. Bundan başka işsizliğin hakim olduğu ülkede bulunan göçmen Müslüman Türkler'i sorun olarak algılayan Alman yetkililer, onları daha da kolay kontrol altında tutmak için de asılsız Ermeni iddialarını kabul etmişlerdir.

Alman Federal Meclisi'ne Sözde Soykırımın tanınmasına yönelik soru önergesini sunan ana muhalefet partileri CDU/CSU'lu milletvekillerinin önemli bir

78 Ömer E. Lütem, "Facts and Comments" ..., s. 45-46.

79 Cem Özgönül: Der Mythos eines Völkermordes..., s. 60.

kısımının protestan kökenli olması düşündürücüdür. 19. yüzyıldan bugüne değin Ermeni yanlısı faaliyetleri destekleme geleneğine sahip olan Almanya Protestan Kilisesinin, Alman toplumu ve Parlamentosu tarafından asılsız iddiaların tanınması ve Türkiye'nin AB ile bütünleşme sürecinin yavaşlatılmasına yönelik siyaseti 2004 yılında yapılan EKD'nin Magdeburg toplantısından sonra hız kazanmıştır. Haberleşme ve lobcilik için Meclis ve Hükümet gibi Alman anayasal organlarıyla kendi temsilcisi ile sürekli irtibat halinde bulunan EKD bu amaç doğrultusunda geniş çaplı ayınlar, anma toplantıları, yayın ve paneller gibi faaliyetlere girişmiştir. Mayıs'tan itibaren erken seçim havasına giren Alman Siyasetinin git gide oy ve itibar kaybeden Sosyal Demokrat ve Yeşiller Partileri'nden oluşan federal koalisyon hükümeti, oy kaygısı yüzünden ana muhalefetin Türkiye karşıtı önergesini Alman Federal Parlamentosu'nda kabul etmiştir.

ALMAN OKULLARINDA OSMANLI'YA KARŞI YETİŞTİRİLEN ERMENİ ÇOCUKLAR

Sezen KILIÇ

Kara Harp Okulu Dekanlığı Öğretim Elemanı
sezenkilic197@yahoo.com

Öz: Tarihi olarak dost gördüğümüz Almanya'nın Osmanlı Devleti bünyesinde yer alan okullarının faaliyetleri pek fazla bilinmemektedir. Oysa Osmanlı Devleti'ndeki Alman okulları, sayıca diğer yabancı ülke okullarından az olsalar da, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim tebayı kendi yanlarına çekebilmek için, diğer yabancı okullar gibi, faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu çalışmada Osmanlı topraklarında ruhsatlı veya ruhsatsız olarak faaliyette bulunan ve çoğunun açılış tarihi dahi belli olmayan Alman okullarının, Ermeni çocukları üzerindeki faaliyetleri hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alman Okulları, Osmanlı Devleti, Ermeni çocuklar, Eğitim.

Abstract: Although Germany is regarded as a historical friend to the Ottoman Empire, little is known about the activities of German schools that existed within the Empire. These German schools, which numbered fewer than other such foreign schools, strived to enroll as many non-Muslims that resided on Ottoman soil as did their foreign counterparts. This works aims at providing insight on the exploits of these German schools (some of which administered education without valid licenses and most of whom to this date remain without a discernable date of establishment) and their effects on Armenian children under their tutelage.

Key Words: Schools of Germany, Ottoman Empire, Armenian children, Education

Osmanlı topraklarında faaliyette bulunan ruhsatlı veya ruhsatsız yabancı okulların ülkedeki gayrimüslimlerin mezhebini veya dinini değiştirmek için birtakım çalışmalarda buldukları ve bu okulların daha çok Amerikan, İngiliz ve Fransız okulları oldukları bilinmektedir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman okullarının bu tür faaliyetleri hakkında pek bilgi yoktur. Bunun nedeni daha 1835'te Yüzbaşı Moltke ile başlayıp 1883'te General Goltz ile hızlanan Osmanlı-Alman askeri ve ekonomik işbirliğinin doğurduğu Almanların yakın müttefik olarak kabul edilmesi görüşüdür. Ayrıca Osmanlı topraklarında açık bir şekilde zararlı faaliyetler içinde olan Amerikan,

İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyan okullarının yanında masum olarak değerlendirilen veya öyle görülme istenen Alman okulları için şüpheli bir bakış açısı söz konusu olmamıştır. Oysa ülkede faaliyette bulunan Alman okulları, sayıca diğer yabancı ülke okullarından az olsa da, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim tebayı kendi yanlarına çekebilmek ve onları kendi mezheplerinin mensubu yapabilmek için, diğer yabancı okullar gibi, Osmanlı Devleti aleyhinde çalışmalarda bulunmuşlardır.

Almanya, II. Wilhelm'in iktidara geldiği 1888'den itibaren, hammadde ve pazar sıkıntısını gidermek için Bağdat Demiryolu projesini ortaya atmış ve bu hattı gerçekleştirebilmek üzere Osmanlı Devleti'nden birçok imtiyaz almıştır. Almanlar, gerek Bağdat Demiryolu projesi, gerekse aldıkları yoğun silah siparişleri nedeniyle Osmanlı'ya dost olarak yaklaşmışlar ve Osmanlı'daki gayrimüslim tebayla ve Türk olmayan diğer Müslüman unsurlarla da ilgilenmiyormuş gibi görünmüşlerdir. Almanya'yı Osmanlı'ya dost gibi gösteren husus, onun, diğer sömürge ülkeleri gibi, Osmanlı'yı parçalamak istiyor izlenimi vermemesinin yanında, sömürgeleri arasında Müslüman bir ülke olmamasıydı. Alman hükümeti, Osmanlı ile ilişkileri zedeleyeceklerinden korktuğu kendi ülkesindeki bazı akımların, Osmanlı topraklarının sömürgeleştirilmesine dayanan birtakım fikirlerini vatana ihanetle eşdeğer bulduğunu belirtmiş ve Pangermenleri, Alman dış politikasına ihanet etmekle suçlamıştır.

Kısacası Almanya, sömürge elde edebilmek, kendi tabirleriyle “güneşte yer edinebilmek için”, Osmanlı Devleti'yle iyi ilişkiler içinde olmak zorundaydı; çünkü çok para ve asker yitirerek 1880'den itibaren Asya ve Afrika'da elde ettiği sömürgelerin hammadde ve pazar ihtiyacı için hem yetersiz hem de ulaşım açısından uzak olduğu çok kısa sürede ortaya çıkmıştır. Almanya, bu sömürgeleri korumaya yeterli olmayan bir donanmaya sahip olduğu için, sürekli olarak İngiliz donanmasının izniyle bu ülkelere ulaşabileceğini ve İngilizlerle bir anlaşmazlık halinde de bu sömürgelerin abluka altına alınacağını çok çabuk anlamıştır. Oysa Osmanlı toprakları, hem ulaşım açısından yakın, hem pazar ve hammadde açısından zengin, hem de İngiliz ve Fransızların ablukasına maruz değildi.

Aslında Almanya, Bağdat demiryolu hattı boyunca kendi vatandaşlarını yerleştirmek istemiş, bu Sultan Abdülhamit tarafından kabul edilmeyince de kendi misyonerlerinin Osmanlı topraklarına yerleşmelerini ve okullar açmalarını teşvik etmiştir. Özellikle Doğu Anadolu'da açılan Alman misyoner okulları, 1895'ten itibaren Ermeni ayaklanmaları nedeniyle yetim kalmış Ermeni çocuklarını okullarına almışlar ve onları eğiterek Osmanlı'ya karşı yetiştirmeye çalışmışlardır.

Almanya, 19. yüzyılın sonlarına doğru yaklaşık 450 misyonerini Osmanlı topraklarına göndermiştir. Alman kültürünü Osmanlı topraklarında benimsetme ve Hıristiyanlaştırma faaliyetlerinde şu Alman örgütleri çalışmıştır: 1. Warte des Tempels, 2. Verein von Heiligen Graben, 3. Communauté Evangelique, 4. Jerusalem Verein, 5. Das heilige Land Zions Verein, 6. Verein von der Ungefleckten, 7. Deutscher Palastina Verein.

Almanlar, bir yandan bazı Osmanlı liman şehirlerinde çalışan diplomat ve tüccarlarının ve Bağdat Demiryolu çalışanlarının çocukları için, resmi nitelikte sayılabilecek ruhsatlı ya da ruhsatsız okullar açarken, diğer yandan ruhsatsız misyoner yetimhanesi ve okulları açmışlardır. Yasal olmayan bu yetimhane ve okulların açılmasını önlemek Osmanlı Devleti'nin görev ve sorumluluğundaydı; ancak gerileme dönemine girmiş ve borç batağına batmış bir devletin bunlara karşı çıkabilecek ne otoritesi ne de gücü olabilmıştır. Başta Ahmet Zühtü Paşa gibi maarif nazırlarının ve diğer bazı maarif müdürlerinin ülkedeki yabancı okulları denetleme ve kontrol çalışmaları sonuçta başarısızlığa mahkum olmuştur.

Bu yazımızda, Osmanlı topraklarında ruhsatlı veya ruhsatsız olarak faaliyette bulunan ve çoğunun açılış tarihi dahi belli olmayan Alman okulları hakkında önce genel bazı bilgiler verdikten sonra Doğu Anadolu'da faaliyette bulunan misyoner Alman okullarının Ermeni çocuklarının eğitimlerini, Osmanlı belgelerine ve Pangermen bir yazar olan Hugo Grothe'nin *Die Asiatische Türkei und die Deutschen Interessen* (Asya Türkiyesi ve Alman Çıkarları) adlı eserine dayanarak, anlatacağız.

I. DOĞU ANADOLU VE SURIYE DIŞINDAKİ OSMANLI TOPRAKLARINDA FAALİYETTE BULUNAN ALMAN OKULLARI

Doğu Anadolu ve Suriye dışındaki Osmanlı topraklarında faaliyette bulunan Alman okulları genellikle Alman demiryolu çalışanlarının, tüccarlarının ve konsolosluk memurlarının çocuklarının eğitimi için açılmış okullardır. Bu okullar Osmanlı tebaası Hıristiyanların mezhebini değiştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Aşağıda vilayetler itibariyle Alman okulları hakkında bilgi verilmektedir.

Aydın: Bu vilayete bağlı İzmir'in Gül Mahallesinde Dr. Edwar Fildner tarafından 1853'te, İzmir Alman Konsolosluğu tarafından tahsis olunan binada 13

öğretmeni, 144 erkek ve kız öğrencisi olan 1 sıbyan idadisi, ve aynı mahallede Dr. Eiselhoff tarafından 1866'da, 87 erkek öğrencisi olan bir yetimhane açılmıştır. Edwar Mayer Schneit tarafından İzmir Teras Sokakta 1893'te, 4 sınıflı, 10 öğretmen ve 63 öğrenci mevcutlu bir idadi açılmıştır. İzmir'deki Alman ve Avusturya okullarının, ruhsat almaya başlama tarihi olan 1906 yılı itibariyle, 108 kız ve 257 erkek öğrenci ve 32 öğretmen mevcudu vardır. İzmir'de bir Alman enstitüsü de vardı ve bu enstitüye bağlı bir yetimhane bulunmaktaydı. Toplam olarak 4 Alman okulu ve bir Alman enstitüsü bu vilayette faaliyette bulunmuştur.¹

Beyrut: Beyrut'ta 1899'da Almanlara ait 1 rüşdiye ve 2 idadi varken, 1901'de bu sayıya 2 rüşdiye ve 2 idadi daha eklenmiş ve 1903'te ise bu sayıya 1 iptidai ve 1 rüşdiye daha katılmıştır. Beyrut vilayetinde faaliyette bulunan dokuz Alman okulunda okuyan yaklaşık 1000 öğrencinin dörtte biri kız öğrencidir.²

Bursa: Anadolu Demiryolu çalışanlarının çocukları için iptidai ve rüşdiye olarak 1896'da Anadolu Demiryolları Müdürü Kelmann tarafından bir okul açılmıştır. 1902'de ruhsat alan bu okulda, 1905'te 4 öğretmen ve Alman, Yunan, Fransız, İsviçre, Avusturya ve Osmanlı tebaasına mensup 100 öğrenci bulunmaktadır. Rumeli demiryolunda çalışan mühendis Karl Angelbrat adına bir binada faaliyet gösteren bu okul vergi borcu nedeniyle 1908'de satılmıştır.³

Edirne: Bu vilayette faaliyette bulunan bir Alman okulu vardır. Edirne Karaağaç'ta Hıristiyan Mahallesinde, Rumeli demiryollarında çalışan Almanların çocukları için 1883'te kurulan iptidai 1897'de ruhsat almıştır. Bu okulun 1905'te 3 öğretmen ve 50 öğrencisi bulunmaktadır.⁴

Halep: Protestan mezhebine mensup Alman Dr. Tragutman, Halep şehri Babül-Garç mevkii Nüşhetiye mahallesinde bir okul açmıştır. Bu okulda mezhep ve cinsiyet ayırımı yapılmadan eğitim yapılmış, okutulan ders ve kitapları Almanca ve Osmanlıca ağırlıklı olmakla beraber, şehrin bir Arap şehri olduğu göz önünde tutularak, Arapça dersler de verilmiştir. 1911 yılında faaliyette olan ve eğitim

1 BOA, BEO, 114988, 143210, 150336, 338129; BOA, ŞD, 2727/17; Şamil Mutlu, Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar, Ph.D., (İstanbul: 1999), s. 97; Tefik Çavdar, Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu, (İstanbul: Ant Yayınları, [t.y.]), s. 96.

2 İ.Polat Haydaroğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), s. 105; Çavdar, Osmanlı'nın..., s. 96; Halil Aytakin, İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi, (Ankara: Gazi Eğitim Fakültesi Yayını, 1991), s. 219-220.

3 BOA, ŞD,2757/1; BOA, BEO, 205658; Hugo Grothe, Die asiatische Türkei und die deutschen Interessen, ([y. y.]: Halle a.d.S, 1913), s. 48-63; Mutlu, Osmanlı..., s. 96.

4 BOA, ŞD,2757/1; BOA, BEO, 20565; Mutlu, Osmanlı..., s.96.

süresi 9 yıl olan bu okulda, 30 kız ve 70 erkek öğrenci vardır ve 6 şubede eğitim verilmektedir.⁵

İstanbul: Değişik amaçlarla farklı semtlerde faaliyette bulunan 4 Alman okulu vardır:

Beyoğlu'nda Almanların ilk faaliyete başlayan okulu, bugün de varlığını aynı yerde sürdüren Alman okuludur. İptidai, rüşdiye ve idadiden oluşan bu okul, ilk kez 11 Mayıs 1868'de bir İsviçre-Alman okulu olarak açılmış, ancak daha sonra Alman okuluna dönüşmüştür, 2 öğretmen ve 24 öğrenci ile faaliyete başlamıştır. Alman lisesi, başlangıçta sadece yabancı öğrencilere öğretim sağlamıştır. Okul müdürü Mühlmann'ın 1879'da hazırlık kurları açmasıyla birlikte, Almanca bilmeyen öğrenciler de Alman lisesine alınmaya başlanmıştır. 1882'de Kindergarten (çocuk yuvası) ile faaliyetlerini iyice genişleten Alman lisesinin başlangıçta 24 olan öğrenci sayısı, 1893'te müdire Schwotlo'nun katkılarıyla 600'e çıkmıştır. 1911'de bu okulun programı genişletilerek Osmanlı idadileri düzeyine çıkartılmıştır. Alman lisesi ancak 1911'de diploma vermeye başlamıştır. Okulda daha çok Alman elçiliği çalışanlarının, tüccarlarının ve demiryolu çalışanlarının çocukları eğitim almışlardır.

İstanbul'da demiryolları çalışanlarının çocuklarının Beyoğlu'nda bulunan Alman okuluna gidip gelmeleri zor olduğu için Haydarpaşa demiryolları müdürü Edgar Hugen adına kayıtlı arsa üzerine yapılan Haydarpaşa Alman okulu 1895'te ruhsat almıştır. 1903'te binası inşa edilen bu okul, iptidai ve rüşdiyeden, 5 öğretmen, 100 öğrenciden oluşmuştur. Haydarpaşa Alman Okulu, demiryolu şirketi tarafından 1902'de Alman lisesine devredilmiştir. Bu tarihten itibaren ise Alman lisesinin bir şubesi gibi faaliyet göstermiştir.

İstanbul'da Almanlara ait diğer bir okul ise mühendis Teres tarafından 1875'te Rumeli demiryolları çalışanları için Samatya ile Yedikule arasında ruhsatsız olarak açılan okuldur. Bu okul iptidai ve rüşdiyeden, 3 öğretmen ve 90 öğrenciden oluşmuştur.

İstanbul Bebek semtinde Alman dilini yaymak amacıyla Dr. Brokes tarafından 13 Aralık 1896'da açılan ve içinde yetimhanesi de olan Alman okulunun 1905'te 15 öğrencisi vardır ve öğrenci azlığı nedeniyle okul 1906'da Mamuratülaziz'e taşınmış ve burada Ermeni yetimleri için faaliyetine devam etmiştir.⁶

5 BOA, ŞD, 2807/15; Mutlu, Osmanlı..., s. 91.

6 Özel Alman Lisesi Tarihçesi, Geschichteder DSI <http://www.d.istanbul.de/tuerkisch/infos-tr/dsi-geschichte.htm>, s. 1; BOA, ŞD, 231/19, 2757/1; BOA, BEO, 205658; Necdet Sevinç, Ajan Okulları, ([y.y.], [t.y.]), s. 84-91; Mutlu, Osmanlı..., s. 95, 96, 111; Pınar Erkan, Tanzimat'tan Günümüze İstanbul /Kadıköy ve Üsküdar'daki Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları, Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul:2001), s.165-167.

Kudüs: 1852'den itibaren faaliyette bulunan birçok Alman okulu vardır. Bu okullardan bir kısmı kutsal topraklara yerleştirilmeleri için Alman hükümetleri tarafından teşvik edilmiş olan Yahudi yerleşimcilerin okullarıdır, diğerleri ise Hz. İsa'nın dirilişine kutsal topraklarda şahitlik etmek isteyen Tempel tarikatının okullarıdır.⁷

Selanik: 1902'de Osmanlı Devleti'nce resmîyet kazandırılan Alman kuruluşları arasında Selanik'te sadece bir ibadethane görünüyorsa da, burada 1892'de Alman Şark Demiryolları İşletme Müfettişliğince açılmış ve 1903'te de faaliyet gösteren bir Alman okulunun var olduğu bilinmektedir. Bu okuldan başka Wilhelm Langhoff tarafından 1907'de bir Kindergarten (yuva) ilave edilerek açılan Höhere Deutsche Schule'de (Yüksek Alman Okulu) 30 erkek ve 28 kız öğrenci öğrenim görmektedir.⁸

II. DOĞU ANADOLU'DA VE SURİYE'DE FAALİYETTE BULUNAN ALMAN OKULLARI VE HAKLARINDA TUTULAN RAPORLAR

Bu bölgedeki Alman okulları, daha çok Ermenileri kendi dini, siyasi ve ekonomik nüfuzlarını genişletecek bir kaynak olarak gören Alman misyonerleri tarafından Suriye, Elazığ, Malatya ve Maraş'ta açılmıştır. Bu okulların kitaplarına ve ders programlarına bakıldığında, derslerin ve ders kitaplarının bir kısmının Ermenice olduğu görülmektedir. Bu ise, okullarda eğitim gören Alman çocukların Ermenice'yi yabancı dil olarak okudukları anlamı yerine, bu okulların Ermenilere yönelik eğitim yaptıklarının açık kanıtıdır. Özellikle Maraş'ta bulunan Alman okulunda, ancak 7. ve 8. sınıftan itibaren Almancanın ders olarak okutulması, bu okulda Almanca eğitime Ermenice kadar önem verilmediğinin bir göstergesidir.

Suriye: Johann Schneller, Suriye Yetimhanesi ve Alman Sanayi Mektebi'ni 11 Kasım 1860'ta kurmuştur. 1861'de 30, 1871'de 55 ve 1884'te 90 öğrenci, derslerden başka değişik meslekleri de öğrenmişlerdir. Okula 1870'lerden sonra bir kız yetimhanesi ve 1882'den sonra ise körler sınıfı ilave edilmiştir. Büyük yaştaki çalışkan öğrencilerden bir kısmı okulda öğretmen olarak görevlendirilmek üzere Almanya'ya öğrenime gönderilmişlerdir. 1893'te okula ilaveten açılan Ermeni yetimhanesine, 1896 Ermeni olaylarından sonra 100'den fazla Ermeni çocuk alınmıştır.⁹

7 DasSyrischeWaisenhaus,ChristlicheGeschichte, (<http://www.horstkannemann.de/schneller.html>), s. 1-8; Deutsche Kultur-und Siedlungspolitik,<http://www.dkg-muenchen.de/Geschichte/Bagdad6.htm>), s.3; BOA, ŞD, 2275/33, 2720/9, 2301/7; Mutlu, Osmanlı..., s. 78-80,105, 113-115;

8 BOA, ŞD, 2757/1, 2807/15; BOA, BEO, 205658, 306665; Grothe, Die asiatische..., s. 48-63; Mutlu, Osmanlı..., s. 92.

9 BOA, ŞD, 2275/33, 2720/9, 2301/7; Mutlu, a.g.e., s. 78-80; DasSyrischeWaisenhaus,ChristlicheGeschichte,(

Mamuratülaziz (Elazığ): İstanbul Bebek'te faaliyete başlamış, ancak öğrenci azlığı nedeniyle İstanbul'daki faaliyetine son vererek Harput yakınlarında bir mevrada faaliyetine devam etmiş olan Alman okulu, bölgede yaşayan Ermeni çocuklara yönelik eğitim vermiştir. Bu şehirde faaliyette bulunan 5 adet yetimhane ve okulda yaklaşık olarak 700 öğrenci öğrenim görmüştür.¹⁰

Mamuratülaziz vilayetinde hükümet yetkililerince tutulan bir rapor şunları içermektedir: Bu şehirde bulunan Ermenilerin bir kısmı Alman misyonerlerinin faaliyetleri sonucu mezhep değiştirerek Protestan olmuşlardır. Ermenilerin bir kısmı, birtakım hilelerle kendi bağ, bahçe, arsa ve evlerini Almanların ve Amerikalıların üzerine geçirmişler ve bu suretle Almanlar, bu vilayette bir yabancı varlığı oluşturmuşlardır. Almanların, yetimhanelerde yetiştirdikleri Ermeni öğrencilerin, Ermenilerin yerleştiği yerlerde öğretmenlik yapmalarını sağlayarak bu öğretmenler sayesinde zaten Ermenilerde evvelden beri var olan ayaklanma düşüncesini tahrik etmek için ortam yaratmayı amaçladıkları görülmektedir. Bu vilayette yabancı varlığının oluşturulmasında siyasi bir amaç güdüldüğünden şüphe yoktur.¹¹

Maraş: Divan Mahallesinde 1908 ile 1911 tarihleri arasında açılmış olan, ancak bu tarihlerden çok daha önce de faaliyette bulunan 3 Alman okulu mevcuttu. Bu okullarda yaklaşık 100-150 kadar Ermeni asıllı çocuk eğitim görmüştür. Dersler Ermenice ve Osmanlıca ağırlıklıdır. Bu okullardan biri Rahip Christhofen ve Rahibe Hedwig adlı Almanların yönetimindedir ve zararlı faaliyetleri nedeniyle Osmanlı Devleti tarafından kapatılmıştır. Vilayetteki Alman okulları 1902'de Osmanlı Devleti'nden ruhsat alan Alman kuruluşları arasında bulunmamaktadır. Almanlar tüm Osmanlı topraklarında olduğu gibi, bu vilayette de okul açabilmek için büyük çaba sarf etmişlerdir. Hatta okul açacakları bölge halkının desteğini alabilmek için yöre halkına maddi katkıda bulunmuşlardır.¹²

Buna örnek ise İ. Polat Haydaroğlu'nun "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar" adlı eserinin 160. sayfasında yer alan Halép vilayetinden Maarif Nezaretine gönderilen yazıdır:

"Nefs-i Maraş kasabasındaki Alman İnaskız mektebi mezunelerinden 2 kızın bundan 15-20 gün evvel Zeytun kazasına tabi Frensi nahiyesine giderek Köşkernişan'ın

<http://www.horstkannemann.de/schneller.html>), s. 1-8; Deutsche Kultur-und Siedlungspolitik, (<http://www.dkg-muenchen.de/Geschichte/Bagdad6.htm>), s.3.

10 Grothe, Die asiatische..., s. 22-37, BOA, ŞD, 1495/6 Lef 4-15,21, Mutlu, Osmanlı..., s. 81-82.

11 BOA, ŞD, 1495/6 lef 4-15,21.

12 BOA, ŞD, 2245/3.

hanesinde misafiretle 3 gün kaldıkları ve ahalinin ileri gelenleriyle görüşerek kaffe-i mesarifi Maraştaki Almanlar tarafından tesviye olunmak üzere bir inas mektebi küşadına(açılmasına) teşvik ile ahaliden muvafakat olunduğuna dair de bir sened aldıkları ve sonbaharda bir muallime göndereceklerini vaatle beraber yol tamirâtı için Maraşlı müessis yedile Frensi atabek ve Çağlağan karyesine 25 ve Taturlu karyesine dahi keza 25 Osmanlı lirası dağıtarak meveddet ettikleri Maraş mutasarrıflığından alınan tahriratta işar olunmuştur.”¹³

Görüldüğü gibi Maraş Alman yetimhanesinden mezun olan 2 kız 15-20 gün önce Maraş Zeytun kazası Frensi nahiyesine giderek Köşknışan hanesinde 3 gün misafir olarak kalmış, halkın ileri gelenleriyle görüşerek Maraşta Almanlar tarafından yaptırılacak olan bir okulun yapımına teşvik için yöre halkından böyle bir okulun yapılmasına izin verdiklerine dair bir senet almıştır. Bu iki kız, açılacak olan Alman okulu için sonbaharda bir bayan öğretmenin gönderileceğini vaat etmiş ve yol tamirâtı için Frensi ve Çağlıyan köylerine 25 ve Taturlu köyüne 25 Osmanlı lirası dağıtmıştır.¹⁴

Maraş'da Alman Kız Rüştîye ve İdadisinin Haftalık ders programı, Tablo 1'de, Kız ve Erkek İptidai Okulunun ders kitaplarıyla ilgili bilgiler Tablo 2'dedir.

Malatya: Bu şehirde faaliyette olan Alman okulu ve yetimhanesi için Osmanlı hükümeti yetkililerince tutulan rapor kısaca şunları içermektedir: Heraze Mahallesinde 1910'da Boduyan Ohannes isimli ölen bir Ermeniye ait, sekiz odalı ve yüksek yapılı bir evde ruhsatsız olarak faaliyete başlamış olan Alman yetimhanesinde Ermeni çocuklara eğitim verilmektedir. Bu yetimhanede görevli Alman rahip, rahibe ve öğretmenler Ermeni çocukları, Ermeni milli duygularıyla yetiştirmekte oldukları ve burada eğitim gören Ermeni çocuklarının ise Osmanlılık duygusunu ve vatan sevgisini yitirdikleri tespit edilmiştir. Yetimhanenin Alman bilim cemiyetlerinin yardımlarıyla işletilmekte olduğu ve yetimhaneden ise Alman elçiliğinin haberdar olduğu da yapılan araştırmalarda ortaya çıkartılmıştır. Yetimhane ruhsatsız olduğu ve zararlı faaliyetler içinde olduğu maarif müdürlüğüne tespit edildiği için kapatılmasına karar verilmiştir.¹⁵

13 Haydaroğlu, Osmanlı..., s. 160.

14 Haydaroğlu, Osmanlı..., s. 160.

15 BOA, İrade Maarif, 28 Za 1328/2, BOA, ŞD, 1495/15 lef 1.

III. HUGO GROTHE'NİN OSMANLI'DAKİ ALMAN KÜLTÜREL FAALİYETLERİNE İLİŞKİN BAZI GÖRÜŞLERİ

Aşağıda Hugo Grothe tarafından 1913 yılında yayımlanan *Die Asiatische Türkei und die Deutschen Interessen* (Asya Türkiyesi ve Alman Çıkarları) başlıklı kitapta yer alan ve başta eğitim olmak üzere Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda bazı alanlarda izledikleri politikalara ışık tutan görüşleri özetlenmiştir.

Erzurum'daki Sansaryan kolejinde eğitim, Almanca olarak, Almanya'da eğitim görmüş olan Ermeni öğretmenler tarafından veriliyordu. Üst sınıflardaki Ermeni çocuklarının Alman dili ve edebiyatı konusundaki bilgileri çok iyiydi. Özellikle Rahip Lohmann'ın, Hıristiyan yardım cemiyeti aracılığıyla Ermeniler üzerinde etkili çalışmalarının faydası görülmektedir. Ermeniler Almanların kültür ve ekonomi alanındaki başarılarına her zaman ilgi duymuşlardır.

Bizzat Grothe, Maraş'ta Ermeni çocuklar için açılan Alman okulunda bir kompozisyon yarışması düzenleyerek ilk beşe girenlere ödül vermiştir.

Ülkede (Müslümanlardan) Hıristiyan okullarında eğitim görmeye karşı düşmanca bir tavır olduğu için buradaki misyonerlerin görevi; bu korkuyu, onların çocuklarının Hıristiyanlaştırılmayacağını anlatarak gidermelidirler. Alman eğitimcileri, ülkede görev yapan Alman subayları gibi, aynı becerileri ve aynı bilinci taşımalıdır. Ülkede yüksek okullar ancak burada ön zemin oluşturulduğunda ve bu okullar için gerekli materyaller sağlandığında kurulmalıdır.

Yerli halkın sürekli merak ettiği konu ise Almanların Anadolu'daki bunca ekonomik ve teknik gücüne karşı neden diğer ülkelere kıyasla eğitim ve kültür alanında çok zayıf olduğudur. Yerli halktan bir çok kişi değişik yerlerdeki Alman konsolosluklarına müracaat ederek kendilerine Almanca öğrenme imkanı sağlanmasını istemişlerdir. Bu konuda yapılacak en önemli iş, küçük yerlerde az sayıdaki Alman çocukları için okullar açmaktır. Bu kısa sürede büyük bir reklam yaratacak ve hızla okullar artacaktır. Birçok Osmanlı şehrinde, sayıları çok az olan Alman çocukları değil, aynı zamanda o bölgenin kendi halkı da seçilmelidir. Bununla da yetinmeyerek ziraat, mühendislik, makine, tıp ve eczacılık gibi meslek eğitimi verecek yüksek okullar da açılmalıdır. Gerçi çoğu Müslüman olan halk, Hıristiyan öğretmenler tarafından çocuklarının eğitim verilmesine alışmamış olup çocukları Hıristiyan olur korkusuyla bu okullara yanaşmak dahi istemektelerdir. Bu nedenle Alman misyoner okullarında bile Müslümanların bu konudaki korkularına neden olacak hareketlerden kaçınılmalıdır. Bu konuda öğretmenler halkı eğitici rol üstlenmelidirler.

Alman öğretmenler Osmanlı İmparatorluğu'nun iyileştirilmesi konusunda Alman subaylar gibi bilinçli hareket etmelidirler. Alman okulu ve dilini Osmanlı'da yaymak için belli bir fon oluşturulmalı ve Alman hükümeti bu konuda masraftan kaçınılmamalıdır. Okulların yanında yerli halka çok değişik konularda dergiler ve mecmualar dağıtılabilir.

Alman okullarında okuyup da başarılı olan yerli halktan öğrencilere burs sağlanarak Almanya'da yüksek öğrenim görmeleri sağlanmalıdır. Fransız ve İngilizlere kıyasla Almanya'da yüksek öğrenim görmüş yerli halktan kişi sayısı oldukça azdır, ancak Almanya'da öğrenim gören kısıtlı sayıdaki Türk üzerinde Alman eğitiminin tesiri çok iyi gözlenmiş olup iyi neticeler verdiği de bilinmektedir. İşte bu nedenle Alman hükümeti, bu tür çocuklara Almanya'da ücretsiz okuma imkanı sağlamalıdır. Almanya'da eğitilen kişiler, Almanya'da gördüklerini kendi ülkesinde uygulamak isteyecekleri için de bu konu çok önemlidir.

Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik ve bilimsel başarılarında eksiklik varsa bunun temelinde Almanya'nın bu bölgedeki kültür politikasının, diğer büyük ülkelere kıyasla, planlı olmaktan çok, yetersiz ve sınırlı kalması yatmaktadır. Bir ülke Ön Asya'nın geleceğine yatırım yapıyorsa, aynı zamanda sonuçları ve yararları hemen görülemeyecek olan sivil girişimlerde de bulunmalıdır. 1908 yılında ortaya çıkan "Deutsche Vorderasienkomitee" (Alman Ön Asya Komitesi), Alman kültürünü ve dilini bu bölgede yaymak için kurulmuştur. Yapılması gereken, ilk önce iyi seçilmiş bölgelerde Almanca konuşan küçük gruplar oluşturmaktır. Böyle gruplar oluşturulduğu takdirde bunun arkası gelecektir. Yani Alman okul sistemine acil ihtiyaç vardır. İzmir ve Kudüs başta olmak üzere dini cemaatlar veya misyonerlerle bağlantılı olarak kurulan Alman okulları yeterli değildir. Bunlardan başka Alman fikirlerinin propagandası için Bursa, Konya, Ankara, Sivas, Samsun, Trabzon, Adana, Mersin; Mezopotamya'da Antep, Diyarbakır, Mardin, Musul, Basra ve Suriye'de Beyrut, Şam, Yafa 'da okullar kurulmalıdır. Bu okullar sadece orada sayıları oldukça az olan Almanların değil, asıl oranın yerli halkının çocuklarının eğitim düzeylerini yükseltmeyi hedef almalıdır. Bunlarla birlikte Osmanlı topraklarında yüksek okullarla birlikte tıp, mühendislik, eczacılık ve makine alanlarında eğitim verecek meslek okulları da yapılmalıdır.

Avrupa kültürüne ilgi duyan Kürtlere Alman coğrafyası ve bilimini sunmanın Alman çıkarlarına sadece yararı dokunur. Kürtlerin içlerine girmeye çalışan Alman misyonerler onların kendi içindeki çatışma ve savaşlar nedeniyle pek başarılı olamamıştır. Cesur bir Alman misyoneri olan Papaz von Oerzen, Kürtlerin varlıkları ve dilleri konusunda araştırma amacıyla kurduğu merkeze bizzat Kürtler

tarafından baskın düzenlemesi nedeniyle bu işten çekilmek zorunda kalmıştır.

Dışa yönelik bir kültür politikası Almanlar için yabancıdır. Halbuki diğer ülkeler yıllardır kültür politikasıyla uğraşmış ve değişik kültür politikalarını uygulama alanı bulmuşlarken, Almanlar daha yeni bu olayın farkına varmışlardır. Alman kültür politikası için uygun alanlar Anadolu, Güney Afrika, Güney Amerika'dır. Buralarda Alman filozof, pedagog ve kültür misyonerleri çok uygun bir ortam bulabilmektedir ve bu nedenle Almanlar tüm güçleriyle bu bölgelerde çalışmalarını yürütmelidirler.

Anadolu'da faaliyette bulunan bilim kuruluşları konusunda da Almanlar oldukça geç kalmışlardır. Eğer Almanlar Anadolu'daki bilimsel ve ekonomik başarılarına kültürel faaliyetlerini ekleyemez ve bugünkü gibi diğer ülkelere göre geri ve yetersiz kalırlarsa, o zaman tüm bu faaliyetlerin gelecekte kalıcı bir değeri olamaz. Kültürel faaliyetler, ticari faaliyetler gibi hemen ve kesin sayısal bir netice veremez.

Sağlık hizmetleri de çok önemlidir ve bu konuda doktorlar insani boyutu çok önemli olan bir görev yapmaktadır. Doktorluk daha çok Hıristiyan misyonerlik faaliyetiyle bağlantılıdır. Osmanlı topraklarında kurulan hastanelerin polikliniklerini binlerce yerli halk ziyaret etmiştir ve etmektedir. Alman hastaneleri Beyrut, Maraş, Urfa, Diyarbakır şehirlerinde çok etkilidirler. Bu alandaki misyonerlik faaliyeti, okul faaliyetiyle benzerlik gösterir, çünkü okulda alınan eğitim gibi doktor tarafından tedavi edilen biri bu iyiliği ömür boyu unutmamaktadır. Normalde bir Müslüman, özel yaşamını ve hatta evini bir Hıristiyana açmakta çekinmesine rağmen bir Hıristiyan doktora bunları açmakta hiç çekinmemektedir ve bu çok önemlidir. Bu nedenle kabiliyetli bir doktor, anavatanı için çok değerli bir piyondur. Doktorların vereceği hizmetinin değerini farkedenden birçok Alman misyoner cemiyeti, çok sayıda doktorunu Osmanlı topraklarına göndermektedir, ama bununla yetinmemek gerekir. Çünkü bizzat Bağdat Demiryolu Şirketi demiryolunun geçtiği güzergah boyunca açacağı yeni hastanelere yeni doktorlar göndermelidir. Doktorların yanında eczacıların da Osmanlı topraklarında eczane açmaları sağlanmalı ve onlara ihtiyaç duyacakları ilaçlar gönderilmelidir. Ön Asya'da oluşturulacak böylesine etkilerin karşılığını Almanya gelecekte, üstelik çok yakın bir gelecekte, alacaktır.¹⁶

Son notlar

1 BOA, DH. İD, 117/33 lef 4; Mutlu, Osmanlı..., s. 88.

2 BOA, ŞD, 2245/3, lef 9; Mutlu, Osmanlı..., s. 89.

¹⁶ Grothe, Die Asiatische..., s. 22-63.

Tablo 1. Maraş Alman Kız Rüşdiye ve İdadisinin Haftalık Ders Programı

Dersler	I.Snf.	II.S.	III.S	IV.S	V.S.	VI.S.	VII.S.	VIII.S.
Türkçe	X	X						
İlm-i Eşya	X	X						
Diyanet Talimi	X	X	X	X	X	X	X	X
Hesap	X	X	X	X	X	X		
Terennüm	X	X		X	X	X	X	X
Jimnastik	X	X		X	X	X	X	X
Osmanlıca			X	X	X	X	X	X
Ermenice			X	X	X	X	X	X
Maraş Coğrafyası			X					
Osmanlı Coğrafyası				X				
Resim				X	X	X	X	X
Tarih-i Tabii					X	X	X	X
Hülasa-i Tarih-i Osmani					X			
Ermeni Tarihi					X			
Tarih						X		
İlm-i Hikmet-i Tabiye						X		
Kimya						X	X	X
Coğrafya					X	X	X	X
Tevarih							X	X
İngilizce							X	X
Almanca							X	X

Tablo 2. Maraş Alman Kız ve Erkek İptidai Okulu Ders Kitapları

Kitap Adı	Konusu	Dili	Yazarı	Basım Yılı
Elifba-yı Osmani	Kıraat	Osmanlıca	Bedros	1316
Kıraat Kısım-ı evvel	“	Osmanlıca	Reşat, İbrahim	1323
Kıraat Kısım-ı Sani	“	Osmanlıca	Reşat, İbrahim	1318
Muhtasar sarf-ı Osman-i	“	Osmanlıca	Zeki	1315
Varjuton Mankanes	Kavaid	Ermenice	Sinpat	1320
“ Kısım-ı Evvel	Kıraat	Ermenice	“	1320
“ Kısım-ı Sani	Kıraat	Ermenice	“	1317
“ Kısım-ı Salis	Kıraat	Ermenice	“	1316
Ermenice Sarf	Sarf	Ermenice	Zabel Asador	1318
İlm-i Hesap Kısım Evvel	Hesap	Türkçe		1317
İlm-i Hesap Kısım Sani	Hesap	Türkçe		1302
İlm-i Hesap Kısım Salis	Hesap	Türkçe		1297
Coğrafya-yı Riyazi	Coğrafya	Ermenice		1319
Kerregan	Kıraat	Türkçe		1319
İlm-i Hayvanat Kısım Evvel	Tarih-i Tabii Kıraat	Türkçe		1313 ²

KONFERANSLAR

Musa GÜRBÜZ

ASAM Türkiye Araştırmaları
mgurbuz@avsam.org

TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNDE YENİ YAKLAŞIMLAR İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, 15-16-17 MART 2006

İstanbul Üniversitesi 15-17 Mart 2006 tarihlerinde “Türk Ermeni İlişkilerinde Yeni Yaklaşımlar” adlı bir uluslararası sempozyum düzenledi. Bu sempozyumun amacı Konferansın başlamasından bir gün önce İstanbul Üniversitesi Rektör ve yardımcısının yaptığı bilgilendirme toplantısında dile getirildi. Türk-Ermeni ilişkileri soykırım kavramında düğümlenmiştir. Bu düğümün açılabilmesine katkı sunabilmek için yeni yaklaşımlar gereklidir. Saplantı haline gelmiş olan soykırım kavramının iki toplumun iletişiminin önünde ciddi bir engel olduğunu, hatta bireysel fanatizmi körükleyerek bedensel zararlar vermeye başladığı, toplumların bu çıkmaza düşmesinin büyük kaygılar uyandırdığı görülmektedir. O halde yapılması gereken bu saplantının temeli olan 1915 yılının bir çok yönden ele alınmasıdır. 1915 yılında olup biten olayların siyasi yönünün yanı sıra tarihi, hukuki, sosyal, psikolojik ve felsefi yönleri de bulunmaktadır. Dolayısıyla konuyu bu farklı alanlar çerçevesinde düşünmek ve dolayısıyla farklı açılardan incelemek kaçınılmazdır.

Bu sempozyumun amacını sorunu farklı yönlerden ele alıp ona bu yolla derinlik ve çeşitlilik kazandırmak ve tartışmaların bir sorunu bütünüyle ve eksiksiz olarak çözmesi mümkün olmayabileceğinden hareketle, sağduyu üzerine kurulmuş bir anlayışı başlatmada atılmış önemli bir adım olarak ifade etmek mümkündür.

Sempozyum çok anlamlı birkaç jestle başladı. İlk önce böyle karma bir toplantıda Birinci Dünya savaşında hayatını kaybeden insanlar için saygı duruşunun yapılması önemli bir adım olarak ortaya çıktı. İkincisi İstiklal Marşı'nın güzel okuma yarışmalarında İstanbul üçüncülüğünü kazanan Feriköy Ermeni İlköğretim Okulu öğrencisi Katya Hallaçoğlu, İstiklal Marşı'nı okumasıydı. Üçüncü olarak açılış konuşmalarının ardından sahne alan Surp Takavor Kilisesi Korosu önce Ermenice ilahiler okuması ve daha sonra da Türkçe şarkılar ve akabinde 10. Yıl Marşı'yla mini konseri noktalamasıydı. Böylece tarihte olduğu gibi birlikte yaşamanın mümkün olduğunun ve bunun bir kültürel zenginlik olduğunun altı

KONFERANSLAR

çizilmiş oldu. Bu verilen mesajın yerini bulduğu yazılı basında yer alan haberlerden de anlaşılmaktadır.¹

Hükümet Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullatif Şener ile Kültür ve Turizm Bakanı Atilla Koç'un gönderdikleri mesajlarla desteğini göstermiş oldu. Sayın Abdullah Gül "Türkiye, geçmişiyile barışık bir ülkedir. Tarihimizde utanılacak bir sayfa yoktur. Ancak Türk insanı, kendisine yapılan iftiralara ve atalarına yapılan saldırılara karşı son derece hassastır. Bu bağlamda, tarih çalışmalarında tarafı ve ırkçı yaklaşımlardan uzak durulması gerekliliğinin de hatırlanması gerektiğine inanıyorum" mesajı tek tarafı ve yanlı çalışmalar yerine karma çalışmaların cesaretlendirilmesinin gerekliliği üzerinde durdu ve Türkiye'nin hassasiyetlerinin altını çizdi. Bu ifadeler artık akademik güvenin işaretlerini taşıdığını belirtmek gereklidir.

Sempozyumda konuşulan konuları değerlendirmeden önce bir ilk tepkiden bahsetmek gereklidir. Konferansın yapıldığı salonun girişinde, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ve Londra'daki Gomidas Entitüsü Yayınevi kitaplarını sergiledi. Gomidas Enstitüsü'nün standında yer alan "A Hairs's Breadth From Death-The Memoirs of Hampartzoum Mardiros Chitjian" adlı kitabın koruma kapağındaki Türk bayrağının hilalinin "hançer" şeklinde tasvir edilmesine tepki gösterildi. Bunun üzerine, toplantıya konuşmacı olarak katılan araştırmacı ve yayıncı Ara Sarafian söz konusu koruma kapağını çıkartarak kitabı sergiledi. Bu küçük tartışmanın bir birinin zıddı fikirlere sahip olan çeşitli ülkelerden gelmiş bilim adamlarının fikirlerini serbestçe söylemelerine gölge düşürecek nitelikte ve hacimde olmadığını ve olaysız gerçekleştiğini söylemek gerekir.

Sempozyumdan aktarılacak bir başka not ise, yurt dışından davet edilen bir çok Ermeni araştırmacının ve Bilgi Üniversitesi'nde yapılan sempozyuma katılan Türk akademisyenlerin toplantıya katılmadığıdır. Yazılı basında da dikkat çekilen bu nokta "İşte bilimsel Konferans"², "Ermeni Konferansına Ermeniler gelmedi"³,

1 16 Mart 2006 tarihinde yazılı basında yer alan bazı başlıklar: Yeni Yaklaşımlar, Konferansta Kayıplara Saygı, Alternatif Konferansta Ermeni Kitapları Krizi, İsraili Tarihçi De Tepki Gördü, 'Geçmişimizle Barıştık', 'Soykırımın Hiçbir Dayanağı Yok', Soykırımı Savunan Kitap Gerginlik Yaratı, 'Courageous' Ve 'Honorable' Tarihçerimiz, Bu Günleri De Görebildik!, Her Görüşten Kitap Standlarda, Ermeni Sempozyumunu Katya Açtı, Hançerli hilal tartışması

2 Yeniçağ, 16 Mart 2006

3 Yeniçağ, 16 Mart 2006

“Bilgi’ye katılanlar kaçtı”⁴, “Gerçeklerden Kaçtılar”⁵ vb manşetlerle verildi.

Açılış konuşmasını yapan İstanbul Üniversitesi rektörü Prof. Dr. Mesut Parlak 1915 yılının soykırım kavramını çağrıştırdığını, ancak problem kelimesinin kullanımının dahi zor olduğu bir yerde soykırım kavramının kullanılmasının Türk-Ermeni ilişkilerinde iletişim kanallarını tıkadığının altını çizdi. Çağımızın en önemli problemlerinin kökeninde fanatizmlerin yattığını belirten Prof. Parlak, dünyanın çeşitli parlamentolarının aldığı Ermeni soykırım kararlarının siyasi fanatizmin açık örneği olarak değerlendirmiştir.

Sempozyumun birinci oturumunda Ermeni sorunu tarihsel açıdan değerlendirilmiştir. Osmanlı idaresinde Ermeniler başlığında yapılan ilk oturumun konuşmacısının İsrail Açık Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr Yair Auron olmasının sembolik değerinden daha fazla anlam taşıdığı konuşmacının tebliğini sunmasıyla anlaşılmıştır.

Auron o dönem Filistin’de yaşayan Yahudilerin anılarından ve raporlarından yola çıkarak yaptığı çalışma olan “Birinci Dünya Savaşı Sırasındaki Ermeni Soykırımının Yahudi Tanıklığı ve Delilleri” adlı tebliğinde özetle Ermeni ve Yahudilerin birbirini daha iyi anlayabileceğini, çünkü iki halkın da soykırıma uğradığı tezi üzerine inşa etmiştir. İnanmış bir “soykırımcı” olan Auron kanaatini iki hatırat ve birkaç rapora dayandırması, tek yanlı ve az sayıdaki kaynakları kullanmak ve bilimsel olmamakla suçlanmasına neden oldu. Bütün kaynakları okuduğunu ifade eden Prof. Auron ise “çalışmamı bu konuda Türkler ile Ermeniler arasında bir uzlaşma olması için yeni bir fırsat olarak görüyorum” dedi. Karşılaştırmalı bir çalışma yapılmadan diğer tarihi malzemeler kullanılmadan Türkler Ermenilere soykırım yapmıştır kanaatine ulaşması ve bir hukuk terminolojisini devlet dokümantasyonunu kullanmadan beyan etmesi onu çok soru sorulan bir konuşmacı statüsüne sokmuştur. Salondan dinleyiciler ve Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr Yusuf Halaçoğlu’nu ve daha sonra tebliğ sunan akademisyenlerin sorulu tepkisine neden olmuştur.

Prof. Dr. Mehmet Saray Türk-Ermeni ilişkilerinin ve özellikle 1915 olaylarının iyi anlaşamadığını ve dolayısıyla polemğin devam ettiğinin altını çizdi. Tarihsel bağlamda ilişkileri değerlendiren Saray, problemlerin ortaya çıkışını büyük devletlerin bölge politikasında aranması gereğinin altını çizerek, bu güçlerin

4 Yeni Şafak, 16 Mart 2006

5 Halka ve Olaylara Tercüman, 16 Mart 2006

bu politikalarını uygulayabilmek adına Ermenileri vasıta olarak kullanmalarının çatışma ortamı doğurduğunu belirtti. Tarihî Türk kavramlarından hareketle (Konilik,Uzluk...) Türk milletinin soykırım yapamayacağını belirtmiştir. “Büyük milletler kötülük yapmazlar” tarzı hamasi yaklaşım İsraili araştırmacının Yavuz Sultan Selim’in icraatlarını örnek göstererek tepki vermesine neden olmuştur.

Osmanlı hukuk sisteminden hareketle gayrimüslimler için oluşturulan hukuk sisteminin genel çerçevesini çizen Gülnihal Bozkurt , Osmanlıların şer’î hukuk sistemine örfî hukuku da ekleyerek yumuşattığını ve dolayısıyla gayri müslimlere pozitif bir ayrımcılıktan söz edilebilecek iken negatif ayrımcılığa maruz kalmalarının mümkün olmadığını, fakat haklar konusunda talep kar olan azınlıkların mükellefiyetlere gelindiğinde isteksiz davrandığını belirterek Osmanlı Devleti’nin azınlıklara yönelik reformlarının yine bunlar tarafından engellendiğini vurgulamıştır.

Ermeni kimliğinin oluşmasında ve siyasi talepleri olan bir topluluk haline gelmesinde önemli rol oynayan Ermeni kilisesinin Ermeni sorunundaki etkisini Ecmiyazin kilisesinin ve diğer önemli merkezlerin ortaya çıkmasından hareketle ortaya koyan Prof. Dr. Ali Arslan. Ermeni kilisesinin günümüzde Türk Ermeni ilişkilerinde oynayabileceği olumlu roller olabileceğinin altını çizdi.

Doğu Anadolu bölgesinde Misyoner (Fransız, İngiliz, Amerikan ve Alman) faaliyetlerini Ermeni sorunu bağlamında değerlendiren Yard. Doç. Dr E. Kürkcüoğlu 1915-1921 yılları arasında 520 bin Müslüman’ın katledildiğini belirtti. Prof. Dr Servet Mutlu ise Osmanlı demografisini ve son dönem Osmanlı nüfusu ve etnik dağılımı bilimsel metotlarla ortaya koymuştur. Osmanlı nüfus sayım tekniğini yeni metotlarla destekleyen ve sayımların hatadan arındırılarak kullanılabilmesinin önünü açan bu tebliğ, Ermenilerin nüfusu ile ilgili spekülasyonlara cevap niteliğindedir.

İkinci oturumda Ermeni sorunun bel kemiğini oluşturan tehcir olayı arşiv belgeleriyle ortaya konmuştur. Cem Özgönül Alman belgelerinde tehcir olayı ile Johannes Lepsius’un nasıl belge tahrifatı yaparak soykırım ispatı çabasına girdiğini belgelemiştir. Prof. Dr Hikmet Özdemir tehcirin iki nedenini tebliğinin merkezine alırken; Doç Dr Yusuf Sarıay Osmanlı açısından ve Osmanlı dokümantasyonuna göre tehcirin anlamını değerlendirmiştir. Ermenilerin I. Dünya Savaşından önce 40 isyan çıkarmalarının nedenini hiçbir bölgede nüfus ekseriyetine sahip olamamaları ve bunu sağlayabilmek için Müslümanları katletme veya sürgün yoluyla azaltarak sağlama olarak ortaya koymuştur Hilmar Kaiser 1915

yılında Merzifon'da bulunan Amerikan misyonerlerinin yazılarında Soykırımın izlerini aramıştır. Adam Balcer Polonya tarihçilerinin yazılarının tek tarafı olarak ve konuya vakıf olunmadan kaleme aldıklarının altını çizerek verilen/sunulan delillerle Türkleri soykırımla suçlamanın mümkün olmadığını belirtmiştir.

Büyük devletlerin (İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, ABD) Ermeni politikaları o ülkelerin belgelerinden hareketle günün son oturumunda değerlendirilmesi yeni açılımlar konseptini dolduracak nitelikteydi. Ermeniler kendi talepleri için değil esasen bu büyük güçlerin bölgedeki çıkarlarını savundukları nispetle destek buldukları görülmektedir.

Sempozyumun ikinci günü, I. Dünya Savaşı'nda ve sonrasında Ermeni sorununun çeşitli yönlerinin (Askeri hareket, çetecilik, mezalim ve propaganda) ele alındığı oturumla başladı. Bu oturumlarda Türklere ne yapıldığını belgelerle ortaya koyan ilginç tebliğler sunuldu.

Atatürk Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Doç. Dr Betül Aslan, Erzurum ve havalisinde Ermenilerin Müslümanlara yaptıkları katliam ve toplu öldürmeleri onlarca hatırat, yüzlerce görgü tanığı ve binlerce belge, raporlara dayanarak ortaya koydu. Bu tespitin ardından sempozyumun ilk konuşmacısı olan İsraili Auron'a şu önemli soruyu yöneltti: "iki hatırat ve birkaç rapora dayanarak Türklerin soykırım yaptığını iddia ediyorsunuz, bu kadar belge, rapor ve tanığın şahadet ettiği Ermenilerin yaptığı katliamları hangi kavram ile ifade edeceksiniz?" Aslında bu mealdeki sorular bu oturumdaki birçok tebliği tarafından ilgiliye sorulmuştur.

Yine aynı üniversitenin hocalarından Prof. Dr Enver Konukçu öncelikle Doğu Anadolu bölgesinin Ermenilere ait bir bölge olmadığını fakat V. Yüzyıldan itibaren nasıl Ermenileştirilmek istendiğini çağdaş kaynaklardan doğrulayarak ortaya koymuştur. Bölgede ortaya çıkan toplu mezarlardan XX. yy başlarında Müslümanlara yapılan katliamların boyutunu gözler önüne sermiştir.

Prof. Dr Justin McCarthy titiz bir çalışmayla Ermeni isyanlarının çıktığı bölgelerin, evvela Osmanlı ordusu açısından (haberleşme, ikmal yolları ve geri çekilme veya ilerleme durumuna ordunun geçeceği vadilere hakim bölgeler), Ruslar açısından stratejik değeri olan bölgeleri haritaya işleyerek Ermeni isyanlarının aslında Rus stratejisine uygun olarak çıkarıldığını ve dolayısıyla savaşın kaderini değiştirdiğini ortaya koymuştur. Böylece tehcirin askeri ve güvenlik gerekçelerinin altını çizmiştir.

Mavi kitabın düzmece olup olmadığı konusu bir çok tebliğde yer almasına rağmen, iki tebliğ özellikle bu konuda yapıldı. Ara Sarafian bu kitaptaki her belgenin düzmece olmadığını söyleyerek bir değer atfetmiş ise de Emekli büyükelçi ve milletvekili Dr. Şükrü Elekdağ en ince detaylarını vererek kitapta yer alan belgelerin kaçının nereden ve nasıl alındığını göstererek Mavi kitabın tarihçilerin tezlerinin üzerine inşa edeceği bir çalışma/kaynak olmadığını ortaya koymuştur.

Türkiye açısından Ermeninin sorununun Lozan antlaşmasıyla bittiğini, Lozan tartışmalarıyla ortaya koyan Doç. Dr. Ömer Turan'dan sonra ASAM İnsanlığa karşı suçları Araştırma Enstitüsü başkanı E. Büyükelçi Ömer E. Lütem bu sorunun tekrar nasıl tarih sahnesine çıkarılmak istendiğini açık olarak ortaya koymuştur. Sorunun ortaya çıkışının uluslararası konjonktür ve çıkarlarla ilgili Türkiye'nin siyasi çabalarına ağırlık vermesi gereğinin bir işaretiydi. Ermeni lobicilik faaliyetlerini ve amaçlarını ortaya koymaya çalışan Doç. Dr. Sedat Laçiner'in tebliği ve Jeremy Salt'ın batıda yapılan çalışmalarda Müslüman katliamlarına yer verilmemesinin altını çizen ve Batılıların tarafsızlığını örnekleriyle ortaya koyan tebliği dikkat çekmiştir.

Hukuki olarak sorunun ele alındığı oturumda tehcir nedeniyle yapılan yanlış uygulamalardan hareketle devletin top yekun yok etme amacının olmadığı ortaya konmuştur. Dahası bununla ilgili yargılamalar ve de yapılan şahitliklerin de çok sağlıklı olmadığı da bir başka tebliğin konusu olmuştur. ASAM Hukuk Danışmanı Doç. Dr. Sadi Çaycı, günümüzde kullanılan hukuki kavramların kullanılmasının mahzurlarını belirterek konunun çözümünün ancak hukuki kanallar ile mümkün olabileceğini belirtmiştir. Bu talep son dönem Türkiye'de seslendirilen "mahkemeye başvurunuz" ifadesinin bilimsel açıklamasıydı.

Güney Kafkasya güvenliğinin Türkiye Ermenistan ilişkilerine yansımaları günün son oturumunda değerlendirilmiştir. Karabağ sorunu ve Ermenilerin Azerbaycan'da yaptıkları katliam ve mezalimler Prof. Dr. Aygün Atar tarafından ele alınmış ve durumun bir soykırım olduğunun altını çizmiştir. Karabağ'ın işgalinin Batılı güçlerin politikalarının ve Ermeni yayılmacılığının sonucu olarak ortaya çıktığı belirtilmiştir.

Türkiye'nin Ermenistan ile günümüzde yaşadığı sorunlar ve olası politikaları değerlendiren Doç. Dr. Kamer Kasım, uygulanabilecek politikaların ve sınırın açılması konusunun artı ve eksilerini değerlendirerek muhtemel gelişmeleri ortaya koymuştur. Ermenistan kapısının açılmasında dikkatli davranılması ve sınırın

ancak özel şartların gerçekleştirilmesi durumunda açılması gerektiğinin, dolayısıyla ekonomik saikle açılmayacağını altını çizmiştir.

Sempozyumun ikinci günü, Ermenilerin Azerbaycan'da yaptığı katliamların sine vizyonda yer aldığı bir tebliğle tamamlanmıştır.

Sempozyumun üçüncü ve son gününün ilk oturumu "Kültürel, Psikolojik, Felsefi ve İnsani Açından Ermeni Sorunu" başlığında açıldı. Oturumun ilk konuşmacısı Psikolog İsrail W. Charny idi. "Türk-Ermeni ilişkilerinde Tarihi Sorunların Psikolojik Yorumları" konulu tebliğinde sunumunun başlığından biraz uzaklaşarak genel değerlendirmelerde bulundu. İnsanların kendi yaptıkları kötülükleri kabullenmede çok zorlandıklarını İsrail'de yaptığı araştırmalardaki ırkçı yaklaşımlardan hareketle ortaya koymaya çalıştı. Türk-Ermeni ilişkilerine dolaylı atıflarda bulunarak bu ilişkilerdeki sıkıntıları daha çok tek yönlü olarak değerlendirdi. Onları anlamalısınız yaklaşımı Türklerin yaşanmışlıklarını açıklamakta hiçbir açılım getirmemekteydi.

ASAM uzmanlarından Uz. Psikolog Sevinç Göral "Türk-Ermeni Meselesinin Psikolojik Dinamikleri: Mağduriyet Psikolojisi ve Büyük-Gurup Kimliği" başlıklı tebliğinde travma yaşamış bireylerde görülen uzun süreli psikolojik sorunlara değinmiştir. Bunlar; kendini zayıf, kurban, mağdur; dünyayı ya da diğer insanları güçlü, zalim ve düşman olarak algılamadır. Kişi bu algılamayla gerçeklikten kopuk bir kendilik-kimlik tanımlaması oluşturmaya başlar ve bu yüzden kişiler arası ilişkilerde sorunlar yaşar. Bu tezden hareketle Ermenilerdeki mağduriyet psikolojisinin kimliklerinin oluşmasındaki rolünü irdeleyen Göral "Soykırım Zihinsel İmgesinin" hem duygusal olarak ortak kimlik inşasını sağlayan, hem bu kimliği kuşaktan kuşağa aktaran ve Ermeni kimliğini pekiştiren güçlü bir "Zihinsel Anavatan" işlevi olduğunun altını çizmiştir. Ayrıca Ermeni kimliğinin önemli bir bileşeni ve grup varlıklarının direği olarak, grup olarak paylaştıkları mağdur olmadılma imajlarına dayalı şemalar ve inançlar kümesi olduğunu belirtmiştir. Sonuç kısmında Ermenilerin soykırım taleplerinin arkasında gerçeklerin değil, temelleri eskiye dayanan psikolojik mekanizmaların bulunduğu ve mağduriyet psikolojisinde kullanılan bu mekanizmaların büyük güçlerin kullanımına açık olduğunu belirterek tebliğini tamamlamıştır.

Habib Afram'ın Lübnanlı bir Süryani olarak sunduğu duygusal tebliğinde Ermenilerle aynı şeyleri yaşadıklarını, fakat bu durumdan bütün Türkleri sorumlu tutmadıklarını ve dolayısıyla Türkiye'yi düşman görmediklerin belirtmiştir.

Bogos Levon Zekiyan Ermeni sorununu Antropolojik-Hukuksal ve Felsefi bir sorun olmanın yanında Soykırım ve tehcir kavramına sıkıştırılmış olarak ifade etti. Dolayısıyla sorunun çok zor fakat çözülemez olmadığı altını çizdi. Tehcirin bir hükümet politikası olması nedeniyle Türk milletinin suçlanamayacağını ancak bu dönemde çok üzüntü verici olayların yaşandığını vurguladı.

ASAM Başkanı E.Büyükelçi Gündüz Aktan Soykırım hukukunu kavramların en ince detaylarına kadar irdelerek ortaya koydu. Hatta bazı ülkelerin soykırım sözleşmesine taraf olmasına rağmen ilgili maddeyi saik kelimesinden arındırarak nasıl kullandıklarını örneklerle açıkladı. Ermenilerin çektiği acıların anlaşılabilir olduğunu ancak bunun soykırım olarak adlandırılmayacağını ifade etti. Türk ve Müslümanların 1821-1922 yılları arasında 5 milyon kayıp ve 5 milyon sürgünle büyük acılar yaşadığını milli çıkarlarını koruyabilmek adına bu 101 yıllıla mutlaka hesaplaşması gereği üzerinde durdu. Psikolojiyle uluslararası hukukun güzel bir buluşması niteliğinde olan bu tebliğ Ermenilerin mahkemeye başvurmaları davetiyle son buldu.

Bu oturumda Türk-Ermeni ilişkilerini tıkayan nedenleri ve çözümleri Pulat Tacar tebliğinde özetledi. İbrahim Ethem Atnur Türkiye’de Ermeni asıllı kadın ve çocukların durumları, kendilerine yapılan yardımları, aile veya kiliseye teslim edilmişlerini merkez alan bir tebliğ sundu. İnsani yaklaşımlarla Türk-Ermeni ilişkilerinin yeni bir raya oturtulmasının mümkün olduğunu söyleyen Carol Roman, her ne hikmet ise Türkiye’nin AB ile ilişkilerinde açılımlar elde ettiği zaman önüne soykırım iddiasının getirildiğinin altını çizdi. Bertil Duner ise 1948 Antlaşmasının geriye uygulanma imkanının bulunmadığını belirterek İsveç parlamentosunun Türkiye aleyhine aldığı kararın yanlış olduğunu ve bunun anlaşılmasına rağmen düzeltilmediğini ifade etti. Ayrıca hukuki ve ahlaki soykırım kavramlarını türeterek başka bir alternatif gündeme getirdi.

Prof. Dr. Arslan Terzioğlu’nun Alman kaynaklarına göre tehciri değerlendirmesinden sonra sosyal psikolog olarak Nuri Bilgin bir kimlik inşasında tarihin araçsallaştırmasını tehlikelerini bilimsel olarak ortaya koydu. Ermeni kimliğinin korunma ve inşası süresinde seçici bellek, aidiyetin korunması ve dış guruplarla farklılaşmanın abartılması güdümlü bir yapının ortaya çıkmasına ve ilişkileri tıkamasına neden olmaktadır.Sorunların çözülebilmesi için bundan uzak durulması gerektiğini Avrupa tarihçi ve siyasetçilerden verdiği örnekle açıkladı. Çağdaş ve bilimsel bu çalışmanın salonda ciddi etkiler bıraktığını söyleyebiliriz. Kegam Karabetyan’ın bir Türk Ermenisi olarak yaptığı duygusal konuşma çok sık alkışlarla destek buldu.

İlber Ortaylı başkanlığında yapılan değerlendirme oturumuna ise Gündüz Aktan, İsrail Charny, Mehmet Saray, Justin Mc Carthy ve Şükrü Elekdağ katıldı. Hrant Dink ise çağrılı olmasına rağmen katılmadı. Bu oturumda çok önemli mesajlar verildi. Gündüz Aktan özellikle yaşanmışlıklarda ve tarihi gerçeklerden hareketle Türklerin Ermenilerden daha büyük travmalar geçirdiğini belirterek, bir an önce yas sürecine girilip bu travmanın atlatılarak yeniden ayağa kalkılması gereğine işaret etti. ASAM'ın bu konuda çalışmalar yapmakta olduğunu altını çizdi. İsrail Charny ise sempozyumun önemli bir adım attığını, her tezi savunan insanın çağırılarak konuşma imkanı verilmesinin sorunun çözümüne ancak katkı sağlayacağını vurguladı.

Sonuç olarak, bu sempozyum vasıtasıyla ilk önce farklı görüşleri savunan bilim adamlarının aynı platformu paylaşmaları, Türk ve Ermeni akademisyenlerin birlikte çalışma arzusunu ortaya koymaları ve bu iki topluluğun acılarını bir yeni arayışla hafifleterek birlikte yaşama iradesini ortaya koyması önemli bir kazanım olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle yurt dışında dile getirilen Türkiye'de farklı seslere izin verilmemektedir savını çürüten bu çalışma, aslında gerçek totaliter bakışların nerde var olduğunu göstermesi bakımından manidar olmuştur. Sempozyum zamanlama, akademisyen kompozisyonu, yeni akademik yaklaşımlar ve verdiği mesajlar açısından başarılı olmuştur.

KONFERANSLAR

Yıldız DEVECİ

ASAM İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Uzmanı
ydeveci@iksaren.org

“ERMENİ SORUNU GERÇEĞİ” KONFERANSI BİLGİ ÜNİVERSİTESİ, BAĞIMSIZ TOPLUMSAL HAREKET DERNEĞİ 15 NİSAN 2006

Bağımsız Toplumsal Hareket (BTH) Derneği ve Bilgi Üniversitesi BTH Öğrenci Kulübü'nün düzenlediği “Ermeni Sorunu” Gerçeği Konferansı, 15 Nisan 2006 tarihinde Bilgi Üniversitesi Dolapdere Kampüsünde gerçekleştirilmiştir. Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanı E. Büyükelçi Gündüz Aktan, Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu ve Dumlupınar Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. Aygün Attar'ın katılımıyla gerçekleşen konferansın oturum başkanlığını BTH Derneği Başkanı Efe Özbil yapmıştır.

Efe Özbil yaptığı açılış konuşmasında böyle bir konferansı düzenleme amaçlarının “Eylül ayında yine Bilgi Üniversitesi'nde düzenlenen “İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri Konferansı”nda söylenmeyenleri söylemek, yani tarihi gerçekleri bu çatı altında dile getirmek” olduğunu ifade etmiştir.

Sözde Ermeni Soykırımının daha çok hukuki boyutu üzerinde duran E. Büyükelçi Gündüz Aktan, bu konuda “soykırıma” parlamentoların değil mahkemelerin karar verebileceğini vurgulamıştır. Aktan “Soykırım” kelimesinin hukuki bir terim olduğuna değinerek 1948 tarihli Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 2. maddesinde “bir milli, etnik, ırki ve dini grubu, tümüyle veya kısmen, yok etmek amacıyla bu grubun mensuplarını öldürmek, maddi ve manevi olarak yaralamak, grubun fizik olarak yok olmasını sağlayacak şartlarını dayatmak, grubun doğumla çoğalmasını önlemek ve grubun çocuklarını bir başka gruba nakletmek fiillerinin” soykırım olarak nitelendirildiğini açıklamıştır.

Aktan ayrıca Ermenilerin Lahey Adalet Divanı'na gitmekten çekindiklerini de ifade etmiştir. Lahey'e Türk tarafının da başvurabileceğini, ama “yapmadım” diyen tarafın başvurmasının zor olduğunu belirterek, Lahey'e şikayetçi taraf olan Ermenilerin başvurması üzerinde durmuştur. “Ermeniler, geçmişi bize hatırlatmakla hata ettiler” diyen Aktan, bu kadar boş bir konunun bu kadar büyük hale

KONFERANSLAR

getirilmesinin de inanılmaz olduğunu kaydetmiştir. Aktan aynı zamanda, resmi tezi savunmakla suçlandıklarını da belirterek, savunulanların resmi tez değil, ulusal tez olduğunu belirtmiştir.

Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu ise, Türkiye'nin arşivlerini açtığını ve tarihçilerden oluşan ortak bir komisyon kurmayı teklif ettiğini fakat Ermenilerin buna yanaşmadığına değinmiştir. Ermenilerle Türklerin Selçuklular'dan bu yana Anadolu'da yıllarca beraber yaşadıklarını belirten Halaçoğlu, Ermenilerin Osmanlı Devleti içinde "Teba-i Sadıka" olarak nitelendirildiğini ve devlet yönetiminde önemli görevler aldığını anlatarak iki toplumun tarihte iyi ilişkiler içinde olduğunu vurgulamıştır.

Halaçoğlu, 1915 tehcirinin Birinci Dünya Savaşı şartlarında gerçekleştiğini, Ermenilerin, Türklerin kin ve nefret duygularıyla yerlerinden edilmediğini kaydederek, Ermeni isyanlarına değinmiştir. Tehcir sırasında ölümler meydana gelmesine de dikkati çeken Halaçoğlu, dönemin Osmanlı yönetiminin tehcir sırasında Ermenilere zarar verenleri cezalandırdığını da ifade etmiştir. Ayrıca tehcir yıllarında bir çok Ermeninin salgın hastalıklar, açlık ve Kürt aşiretlerinin saldırılarına maruz kalarak öldüğüne de değinen Halaçoğlu, tehcirin tüm Ermenilere değil sadece isyanlara katılan Ermenilere uygulandığını açıklamıştır. Yine savaşın sona Ermesiyle birlikte bir çok Ermeninin evine geri döndüğüne dair ellerinde belgelerin olduğunu da belirten Halaçoğlu Osmanlı'nın tehcirden önce Ermeniler için gerekli tedbirleri aldığını vurgulamıştır.

Osmanlı'nın o dönemde fiilen kendilerine savaş açmış bir toplumla karşı karşıya bulunduğunu, Rus ve Fransız ordularında yer alan Ermeniler bulunduğunu kaydeden Halaçoğlu, tehcir kararı alındığında Osmanlı'da yaklaşık 1,5 milyon Ermeni bulunduğunu ifade ederek eğer Ermenilerin hepsi tehcire tabii tutulsaydı bugün Türkiye'de hiç Ermeni olmaması gerektiğini belirtmiştir.

Halaçoğlu da iddia edildiği gibi "resmi tezi" savunmadıklarını, Türkiye'nin bir "resmi tezi" de bulunmadığını belirterek, "Biz karşı tarafa, 'Gelin birlikte araştırma, tartışalım' diyoruz. Biz davet ediyoruz, onlar gelmiyor. Buna Ermenistan'da dahil" demiştir.

Halaçoğlu ayrıca 1915 olayları sırasında Ermeni çetelerinin 535 bin Türkü öldürdüğü ve bu konuda toplu mezarlar bulunduğunu ifade ederek bu konunun hiç gündeme getirilmediğini vurgulamıştır.

Prof. Dr. Aygün Attar da Ermenilerin 1915'te işgal devletleriyle işbirliği içinde olduğunu vurgulamıştır. Diaspora Ermenilerinin "Büyük Ermenistan" hayaline kapılarak, birçok parlamentodan sözde Ermeni soykırımı tasarılarını geçirdiğine değinen Attar, Türkiye'nin bu kararlara karşı tepkisini dile getirmesinin zamanı geldiğini ifade etmiştir. Ermeni sorununun artık tarihten çok siyasete hizmet ettiğini vurgulayan Attar, tarihin parlamentolarla alınan kararlara değil tarihi belgelerle yazılması gerektiğinin altını çizmiştir.

Prof. Dr. Aygün Attar konuşmasının son bölümünde de Ermenistan'ın, Azerbaycan'a ait Dağlık Karabağ Bölgesini işgalini ve buradaki zulmü gözler önüne seren bir film göstererek, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'da yaptıklarının tam bir katliam olduğunu ve bu konunun başta Türkiye olmak üzere tüm dünyada pek gündeme getirilmediğini vurgulamıştır.

KONFERANSLAR

Yıldız DEVECİ

ASAM İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Uzmanı
ydeveci@iksaren.org

ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
I. ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR SEMPOZYUMU (EUSAS)
OSMANLI TOPLUMUNDA BİRLİKTE YAŞAMA SANATI:
TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİ ÖRNEĞİ
20-22 NİSAN 2006

Erciyes Üniversitesi tarafından 20-22 Nisan 2006 tarihinde I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS) "Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı: Türk-Ermeni İlişkileri Örneği" başlığı altında gerçekleştirilmiştir. Sempozyumun düzenleme kurulunun üyeleri arasında Prof. Dr. İlber Ortaylı, Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız, Prof. Dr. Yahya Akyüz, Prof. Dr. Yavuz Ercan, Prof. Dr. Bayram Kodaman, Prof. Dr. Azmi Süslü, Prof. Dr. Ali İhsan Gencer, Prof. Dr. Feridun Emecen, Prof. Dr. M. Akif Aydın, Prof. Dr. Bilal Eryılmaz, Prof. Dr. Hikmet Özdemir, Prof. Dr. Kemal Çiçek, Prof. Dr. Mustafa Keskin, Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, Prof. Dr. Sabri Yener, Prof. Dr. Şükrü Akdoğan, Prof. Dr. Ersoy Taşdemirci, Prof. Dr. Ahmet Uğur, Prof. Dr. Abdülkadir Yuvalı, Prof. Dr. Harun Güngör, Prof. Dr. Alik Aktan, Prof. Dr. Mahir Nakip, Prof. Dr. Kerim Türkmen, Prof. Dr. Bayram Bayraktar, Prof. Dr. Musa Şaşmaz ve Prof. Dr. M. Metin Hülagü yer almaktaydı.

Bugüne kadar gerçekleştirilen sempozyumlardan farklı olarak Türkiye Ermenileri Patriği Mesrob II'nin de katıldığı sempozyum Ermeni sorununa farklı bir bakış açısı getirmesi yönünden önem arz etmekteydi. Adından da anlaşıldığı gibi bu sempozyumun amacı Ermeni sorununu değil, Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı'na örnek olarak, Türk-Ermeni ilişkilerini incelemektir. Sempozyuma edebiyat, tarih, siyaset, ilahiyat, güzel sanatlar, dil, resim, eğitim, tiyatro ve daha birçok alandan katılımcının olması Türk-Ermeni ilişkilerinin çeşitli yönlerinin ele alınmasını sağlamıştır.

Türk araştırmacılarının yanı sıra sempozyumda Tataristan, Nahçıvan, Hindistan gibi ülkelere gelen araştırmacılar da bulunmaktaydı.

KONFERANSLAR

Türkiye Ermenileri Patriği Mesrob II açılış konuşmasında Osmanlı toplumunda farklı kimliklerin birlikte yaşayabilmelerine olanak sağlayan sistemin analizinin önemli olduğunu belirtmiştir. Patrik ayrıca tarihe bakış şeklinin de ahlaki bir mesele olduğunu ve evrensel bir düşünce biçimini ifade ettiğini vurgulamıştır. Gerçekçi bir bakışa sahip olmanın, günün değer yargılarından ve subjektif değerlerinden ne kadar kurtulduğuna bağlı olduğunun da altını çizen Mesrop II, “gerçekleri olduğu gibi yansıtmak, çoğu zaman cesaret işidir, özgürlük ister. Belli bir kalıbın içine sıkışmışsak, belli bir ideolojinin kulu-kölesi olmuşsak, özellikle milliyetçi, ırkçı, militer bir mizaca sahipsek, bazen doğruları konuşmakta, yeni kuşaklara gerçekleri yansıtmakta güçlük çekeriz” şeklinde konuşmasını devam ettirmiştir.

Sorunun ortaya çıkmasında 19. yüzyıldaki Ermeni siyasi partilerinin ve Ermeni patriklerinin de etkilerinin olduğunu vurgulayan Patrik “yaşananlardan hem Türkler, hem Ermeniler sorumludur” dedikten sonra “Fransız Devrimi’nin yol açtığı milliyetçilik akımı, zamanla tüm diğer devletler gibi, Osmanlı İmparatorluğu’na bağlı tüm halkları da etkisi altına aldı. Özellikle, 19. yüzyılın sonlarına doğru ilişkilerin gerginleşmeye başlamasında gerek Osmanlı Devleti’nin, gerek Alman, Amerikan, Fransız, İngiliz ve Rus devletlerinin, gerek Ermeni siyasi partilerinin, gerekse, o dönemde görevlerini Türkiye Ermenilerinin sivillerden oluşan Cismani Meclisi’nin güdümünde ifa eden İstanbul Ermeni Patriklerinin de sorumluluğu bulunmaktadır. Varılan acı sonuçta, tarafların sorumlulukları eşit olmasa bile, adı geçen taraflardan herhangi birinin çıkıp da olayların gelişmesinde kendi sorumluluğunu reddetmesi veya tamamen diğer taraflara yüklemesi ahlaken doğru bir yaklaşım değildir.” ifadelerinde bulunmuştur.

Açılışın ardından sempozyumun birinci oturumunda Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Prof. Dr. Mehmet Saray, E. Büyükelçi Nüzhet Kandemir ile Dr. Bilal Şimşir birer konuşma yapmışlardır.

İlginç araştırmalar ve bugüne kadar pek gündeme getirilmeyen konuların yer aldığı sempozyum üç gün sürmüştür. Biz sunulan tebliğler arasında en ilginç gördüklerimize değineceğiz.

Bu konulardan biri de Yrd. Doç. Dr. Ayten Sezer’in sunmuş olduğu “Türk Dostu Diaspora Ermenileri” konulu tebliğdi. Söz konusu tebliğde Türkiye aleyhtarları faaliyetlerde bulunan diaspora Ermenilerinden farklı olarak Türkler ve Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak ve dostluk çerçevesini korumak isteyen Ermenilerden bahsetmekteydi.

Bir başka ilginç bildiri ise Doç. Dr. Aftab Kamal Pasha'nın sunmuş olduğu "Osmanlı-Tipu Sultan İlişkileri: Maysor'da Ermeni Tüccarların Rolü" başlığını taşıyordu. Hindistan'ın Jawaharlal Nehru Üniversitesi'nden sempozyuma katılan Doç. Dr. Aftab, söz konusu tebliğinde daha çok Tipu Sultanın izlemiş olduğu ticari politikaya bağlı olarak Osmanlı İmparatorluğu tebasındaki Ermeni tüccarlar ile ilişkileri ele almış ve tebliğdeki bilgilerin büyük bir çoğunluğunu Hint, Mumbai (Bombay) ve Delhi kaynaklarına dayandırmıştır.

Yine Hindistan'ın Jawaharlal Nehru Üniversitesi'nden sempozyuma katılan Prof. Dr. Mansure Haidar ise "Hint Kaynakları Işığında Osmanlı-Ermeni İlişkileri" konulu bir tebliğ sunmuştur. Söz konusu tebliğde özellikle Hint düşünürlerinin Osmanlı Ermeni ilişkileri hakkındaki görüş ve düşüncelere geniş yer verilmiş ve Hint kaynaklarına göre Osmanlı'nın izlemiş olduğu ılımlı politika üzerinde durulmuştur.

Nahçıvan Devlet Üniversitesinden gelen Doç. Dr. Galibe Hacıyeva ise "Türk Menşeli Ermeni Antroponimleri (Şahıs Adları)" başlıklı bir tebliğ sunarak, Ermenistan'da yaygın bir biçimde kullanılan Demirciyan, Şahnazaryan, Koçaryan vb. soyadlarının aslında Türk kökenli olduğu üzerinde durmuştur. Söz konusu soyadlarının yanı sıra bir çok coğrafi adların ve Türk sözlerinin de Ermeniler tarafından benimsendiğini ve Türk kökenli adların sonlarına çeşitli ekler veya sonlar getirilerek Ermenileştirildiğini vurgulamıştır.

Tataristan İlimler Akademisi'nden sempozyuma katılan Güzel Tuymova ise "Tatar ve Ermeni Müzik Geleneğinin Ortak Hususları" başlıklı bir tebliğ sunmuştur. Ermeni müzik aletlerinin büyük bir çoğunluğunun aynı zamanda Tatar müzik geleneğindeki aletlerle de benzerlik gösterdiğine değinen Tuymova, tarih boyunca Ermeni müziğinin İranlıların, Azerbaycanlıların, Türklerinin ve Kırım Tatarlarının müzik geleneğinden karşılıklı ilişkiler nedeniyle etkilendiği üzerinde durmuştur.

Tertip kurulu üyelerinden Prof. Dr. Metin Metin Hülagü "Sürgünde Sadakat: Hanedan Üyeleri ve Ermeni Mıgır Efendi" başlıklı tebliğinde Mıgır Efendinin sürgündeki hanedan üyeleri ile olan ilişkileri ve onlara olan eski sadakatinin nasıl devam ettiğini izah etmeye çalışmıştır.

Sempozyumun sonunda yayınlanan sonuç bildirgesinin tam metni aşağıdadır:

“OSMANLI TOPLUMUNDA BİRLİKTE YAŞAMA SANATI: TÜRK-ERME-
Nİ İLİŞKİLERİ ÖRNEĞİ SEMPOZYUMU”NUN TÜRK VE DÜNYA
KAMUOYUNA SONUÇ BİLDİRGESİDİ
(20-22 Nisan 2006 / Kayseri)

Erciyes Üniversitesi tarafından organize edilen “Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı: Türk Ermeni İlişkileri Örneği” Sempozyumu 20-22 Nisan 2006 tarihlerinde gerçekleştirilmiş toplantıya ülkemizden ve yurt dışından 125 bilim ve düşünce adamı iştirak etmişlerdir.

Bilim ve düşünce adamları 42 değişik üniversite ve bilim kuruluşunu temsil etmektedirler.

Türk-Ermeni ilişkilerinin büyük ölçüde tarihi perspektifle ve sosyo-kültürel boyutlarıyla incelendiği bu toplantıda aşağıda dile getirilen hususların altı çizilmiştir:

- 1000 yıllık bir dönemi kapsayan Türk-Ermeni ilişkileri büyük ölçüde, barış ve huzur içerisinde birlikte yaşama sanatı çerçevesinde gerçekleşmiştir.
- Bu birlikte yaşama örneği, kimi bilim adamlarına göre başka toplumlara kıyasla, imrenilecek boyutta ve “sanat seviyesinde” olmuştur.
- Ermeni toplumu Osmanlı tarihi boyunca “millet sistemi” ve “ehl-i zimme” statüsünde Müslüman Türk toplumu ile birlikte birçok alanda paylaşım içerisinde olmuştur.
- XVIII. Yüzyıla kadar büyük ölçüde sanat ve ticaret erbabı olarak yaşayan Ermeni toplumu seçkinlerinin, bu tarihten itibaren yönetim kademelerinde, özellikle hariciye ve maliyede rol almaya başladıkları görülmüştür.
- Hayatın doğal seyri içerisinde toplum fertleri arasında meydana gelen ihtilaf-larda Ermeni cemaatinin, kendi dini mekanizması yanında Müslüman Türk yargı sistemini de seçtiği açıkça görülmüştür.
- Yüzyıllar boyunca kültürde, sanatta özellikle de mimari, musiki ve edebiyattaki karşılıklı etkileşimlerin neticesinde oldukça önemli eserler vücuda gelmiştir.
- Müslüman Türk toplumu ile Ermeni toplumu arasındaki sıkıntılar XIX. Yüzyıl sonlarına doğru başlamış ve bu sıkıntının asıl sebebinin ise bir takım dış güçlerin siyasi ve ekonomik nedenlerle barış içinde bir arada yaşama olgusuna müdahaleleri oluşturmuştur.
- Türkiye Ermenileri Patriği Mesrob II'nin toplantıya katılması ılımlı ve fevkalade yapıcı mesajlar veren bir konuşma yapmış olması, sempozyuma, amacına ulaşması bakımından, büyük bir katkı sağlamıştır.

Öneriler:

Katılımcılar aşağıda ifade edilen hususların gerçekleştirilmesinin, Türk ve Ermeni toplumları arasındaki ihtilafların çözümü ve ikili ilişkilerinin olumlu yönde gelişmesi adına yararlı olacağı düşüncesindedirler.

- İleriki tarihlerde, benzer perspektifte, daha başka toplantıların organize edilmesi.
- Türk ve Ermeni toplumlarının üçüncü kişi ve aracı kurumlar vasıtasıyla haberleşmek ve görüşmek yerine, birbirleriyle doğrudan doğruya görüşmeleri.
- Her iki tarafın bilim alanında ortak proje ve araştırmalara imza atmaları.
- Ermenice olarak yazılmış olan belge ve bilgilerin biran önce tamskribe yahut tercüme edilerek bilim dünyasının hizmetine sunulması.
- Üniversiteler bünyesinde Ermeni Araştırmaları Enstitülerinin kurulması.
- Karşılıklı işbirliğinin artırılması, öğretim üyesi ve öğrenci mübadelesinin gerçekleştirilmesi.
- Üniversitelerin filoloji ve tarih bölümlerinde Ermenice derslerine yer verilmesi.

Arz eder saygılar sunarız.

Sempozyum Tertip Heyeti

KONFERANSLAR

Ömer Engin LÜTEM

ASAM İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Başkanı E. Büyükelçi.
oelutem@iksaren.org

BİLİMİN IŞIĞINDA ERMENİ SEMPOZYUMU MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ 21 NİSAN 2006

Bir gün süren bu sempozyumda altı oturumda Ermeni sorununun tüm yönlerini ele alan yirmi beş tebliğ sunulmuştur. Bu tebliğler kitap halinde basılacaktır.

Başkanlığını Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Mehmet Saray'ın yaptığı değerlendirme oturumunda Türk tarih Kurumu'ndan Prof. Dr. Hikmet Özdemir sempozyumun başarısına değinerek bu toplantının her yıl düzenlenmesinin yararlı olacağını ve bunu sağlamak üzere Düzenleme Kurulunun da sürekli çalışması gerektiğini bildirmiştir. Özdemir sempozyuma birçok orijinal araştırmalar içeren tebliğler sunulmuş olmasından duyduğu memnuniyeti dile getirerek esasen bilimsel toplantılarda, orijinal araştırmaların ortaya konması gerektiğini belirtmiştir. Özdemir bu tür toplantıların masraflarının bağışlarla karşılanmasının yararına işaretle bunun için bir komite oluşturulmasının ayrıca incelenmesi gereken konular için bir öncelik listesi yapılmasını ve bir internet grubu kurularak devamlı haberleşmenin sağlanmasını önermiştir.

Devlet Arşivleri genel Müdürü Yusuf Sarınoy, şimdiye kadar genellikle yapıldığı gibi, Ermeni sorununa yaklaşımda savunma psikolojisini terk etmenin zamanı geldiğini söylemiştir. Araştırmalarda, büyük devletler dahil, herkesin sorumluluğunun açıkça ortaya koymanın önemine değinen Sarınoy, Ermeni sorununun incelenmesinde kendi arşivlerimiz yanında yurt dışına da açılmak gerektiğini ifadeyle, konuları genel olarak ele almanın yanında artık analitik çalışmalara girmenin ve önemli noktalar üzerine eğilmenin yararını belirtmiştir.

Tarafımızdan ise yabancı ülkelerde Ermeni soykırım iddialarına inanılmaya başlandığını, bunun başlıca nedeninin Türk görüşlerinin yeterince duyurulmaması olduğu, Türkçe kitap yazmanın yeterli olmadığını, mutlaka yabancı dilde eserler yazılması ve geniş şekilde dağıtılması gerektiği, diğer yandan Ermenilerin

KONFERANSLAR

iddialarını çürütebilmek için bazı konuların derinlemesine incelenmesinde yarar olduğu, mesela bundan yirmi yıl kadar önce yazılan bir kitabın Ermenilerin bazı telgraflarının Talat Paşa'ya ait olduğu iddiasını ortadan kaldırdığı, diğer Ermeni iddiaları için de benzer şekilde hareket edilmesinde yarar olduğu söylenmiştir. Ayrıca, geçmiş yıllara nazaran daha fazla olmakla beraber sadece Ermeni sorunu çalışan bilim adamlarının sayısının halen de yetersiz olduğunu, bu konunun araştırılması için bilim adamlarının özendirilmesi gerektiği, bu alanda üniversitelere (ve YÖK'e) görev düştüğü belirtilmiştir.

Oturum başkanı Prof. Dr. Mehmet Saray'ın bu konuda daha çok araştırma yapılması ve özellikle bilim adamları ve bilim kuruluşlarının yakın işbirliği içinde hareket etmesi dileklerinden sonra toplantı sona ermiştir.

KONFERANSLAR

Dr. Birgül DEMİRTAŞ COŞKUN

Başkent Üniversitesi Öğretim Üyesi
birguld@baskent.edu.tr

**“OSMANLI’DAN LOZAN’A BATI’NIN PAYLAŞIM PROJELERİ” SEMPOZYUMU
BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
26-27 NİSAN 2006**

Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş süreciyle birlikte “Doğu Sorunu” olarak ifade edilmeye başlanan mesele özellikle 19. yüzyıldan itibaren Avrupa diplomasisinin de gündemine oturmuş ve Avrupa ülkelerinin herbiri Osmanlı’nın geleceğini belirlemede rol almaya çalışmışlardır. Bir yandan parçalanmaya başlayan imparatorluk topraklarından kimin ne kadar pay alacağı anlaşmazlıklara neden olurken, bir yandan da ülke içindeki azınlık gruplar ayrılıkçı çabalarında aktif olarak desteklenmiştir. Balkanlar’da başlayan parçalanma emareleri ilerleyen yıllarda imparatorluğun diğer bölgelerine de sıçramıştır.

Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından düzenlenen sempozyumda Osmanlı’nın parçalanmasında Batı Avrupa devletlerinin oynadıkları rol ve izledikleri politikalar analiz edilmiş ve tarihçilerin bu konuda yaptıkları yeni arşiv çalışmalarının sonuçları günışığına çıkarılmıştır. Sempozyumda ayrıca Osmanlı’nın yıkılmaya başlamasından sonra ortaya çıkan Ermeni meselesiyle ilgili yeni arşiv bulguları, farklı ülkelerin Ermeni sorununa yaklaşımları ve günümüzde Ermeni meselesine nasıl bir çözüm bulunabileceği gibi konular da ele alınmıştır. Emekli Büyükelçi Şükrü Elekdağ’ın Ermeni meselesine yönelik ortaya koyduğu hukuki çözüm formülü yeni bir yaklaşımı temsil etmesi açısından dikkat çekmiştir. Bu arada Rus yazar ve askeri yetkililerin bu soruna yönelik değerlendirmeleri de sunulan tebliğlerde gündeme getirilmiş ve tartışılmıştır.

Sempozyum sırasında vurgulanan bir başka konu ise Yunanistan’ın ve Rumların politikaları olmuş ve geçmişten bugüne bu politikaların nasıl şekillendiği incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Batılı ülkelerin de Atina’ya yönelik politikaları ve bu politikaların Türkiye’deki izdüşümleri analiz edilmiştir.

Gerek yurtiçinden gerekse yurtdışından çok sayıda tarihçiyi biraraya getiren

KONFERANSLAR

sempozyum Osmanlı'nın son döneminin ve Ermeni meselesi başta olmak üzere bu döneme damgasını vuran olayların yeni arşiv belgeleri ışığında yeniden değerlendirilmesini sağlamıştır.

Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından hazırlanan "Osmanlı'dan Lozan'a Batı'nın Paylaşım Projeleri" Sempozyumu Sonuç Değerlendirmesi¹ aşağıdadır;

Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından 26-27 Nisan 2006 tarihinde düzenlenen "Osmanlı'dan Lozan'a Batı'nın Paylaşım Projeleri" başlıklı sempozyumda, bugüne ilişkin sonuçlar ve görevler öngörüldü.

Sempozyumun amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükseliş dönemlerini izleyen, duraklama ve 1683 II. Viyana yenilgisiyle başlayan gerileme sürecin sonrasında Batının paylaşım planlarını irdelemektir. İki gün boyunca, toplam 35 bilim adamının sunduğu bildirimlerde, Batı siyasi literatüründe "Doğu Sorunu" olarak adlandırılan sorunun Lozan'a kadar nasıl bir süreç izlediği incelendi. Bu sürecin bugüne yönelik çağrışımları ve bugün aynı amaçla ortaya konan Batı planları da katılımcıların irdelediği konular arasındaydı.

Bildirimlerdeki ortak vurgu, Osmanlı Devleti'nin hedef olduğu Batı politikaları, stratejileri ve yöntemleri, dünya tarihinin ders alınacak örneklerinden birini oluşturduğu yönündeydi. Konuşmacılar, günümüzde emperyalist devletlerin olası planlarına karşı bütün mazlum devletleri aydınlatacak çalışmalar yapılmasını ve girişimlerin örgütlenmesini öngören öneriler sundular. Bu çalışmaların, tarihin tekerrürünü önleyecek ve evrensel değerlerin ortak hedefine katkılar yapılabilecek nitelikte olması vurgulandı.

Sempozyumun sonuç değerlendirmesinde bugünkü durum ve yapılması gerekenler şu sözlerle saptandı: "sorun yalnızca Kürt, Ermeni, Ege sorunu olarak görünse dahi, aslında temel çok daha eskiye Anadolu'nun parçalanması ve Türkiye'yi ekonomik olarak Batı'ya bağımlı kılma hedefine dayanmaktadır. Gerçekte bu bir yok etme sorunudur ve Batı'nın paylaşım projeleri bu "yok etme" amacı çerçevesinde halen devam etmektedir. Bu sorunun üstesinden gelebilmenin tek yolu işbirliği, güçlü bir koordinasyon ve Türk kimliğinin güçlenmesi, mücadele edilmesidir. İşbirliği, kurulan örgütler, toplantılar ve konferanslar ile yapılmaya çalışılıyor olsa da henüz koordinasyon tam anlamıyla sağlanamamakta,

---

1 <http://sam.baskent.edu.tr/basinbildiri.htm>

bir fikir birliğine varılamamaktadır.

Üniversitelerin görevi de bu noktada başlamaktadır; güncel konuları saptayarak ve zamanlamayı iyi yaparak konuları gündeme getirmek, tartışmak, toplumu bilgilendirmek ve halen tam olarak sağlanamamış olan koordinasyonu ve incelenmesi gereken konuları masaya yatırarak bir adım daha ileriye götürmek üniversitelerimizin asıl hedefi olmalıdır. Başkent Üniversitesi bu hedefe gerek zamanlama gerekse konu başlığı olarak ulaşmıştır. Geçmişten günümüze gelen tehditleri ve sorunları bir araya getirerek asıl dikkat edilmesi gereken hususları ortaya koymuştur ki bu hususların en önemlisi Batı'nın paylaşım projelerinin halen devam ettiği'dir."

KİTAP TAHLİLİ

M. Serdar PALABİYİK

ASAM, İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Uzmanı
mspalabiyik@iksaren.org

ERMENİSTAN: TERÖRİST "HİRİSTİYAN" ÜLKENİN SİRLARI, (ARMENIA: SECRETS OF A "CHRISTIAN" TERRORIST STATE)

Yazar: Dr. Samuel Weems

İstanbul: İleri Yayınları, March 2006), ISBN 975-6288-82-5, 392 sayfa.

Azeri Türkçesi'nden çeviren Hüseyin Adıgüzel

Bu kitap, Amerikalı emekli bir yargıç olan Samuel Weems tarafından kaleme alınmıştır. Kitabın konusunu temel olarak Ermenistan devletinin çeşitli dönemlerdeki dış politikaları, Ermeni soykırımı iddiaları, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler, Karabağ meselesi ve Ermeni diasporasının lobi faaliyetleri oluşturmaktadır. Özellikle Amerikan ve İngiliz arşivlerine atıfta bulunan bu çalışmada Weems, Ermeni iddialarının yanlışlıklarını ve tutarsızlıklarını gözler önüne sermektedir. Kitapta ayrıca Amerika Birleşik Devletleri (ABD) vatandaşlarını uyaran bir söylem vardır. Zira Amerikan halkının ödediği vergilerin bir kısmından oluşturulan fonlar, yazara göre, Ermenistan'ın saldırgan politikalarının sürdürülmesi için kullanılmaktadır.

Kitabın uzun önsöz bölümünde Samuel Weems özellikle 11 Eylül olaylarından sonra İslam dünyasında Amerika'ya karşı bir tepki oluştuğunu dile getirmekte ve bu nefretin nedenlerini açıklamaya çalışmaktadır. Weems'e göre, Amerika'nın terörizm konusundaki ikiyüzlü yaklaşımı, yani bazı terörist faaliyetleri cezalandırırken, bazı durumlarda kendilerine yöneltilen saldırılara karşı koymaya çalışanları cezalandırmasının bu nefretin nedenlerinden biri olabileceğini ileri sürmektedir. Bu çerçevede, 1992 yılında Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırmasının ardından Amerikan Kongresi'nin Azerbaycan'a gönderilen yardımları durdurmasını bu ikiyüzlü siyasete örnek olarak göstermektedir. Önsöz kısmının sonlarına doğru Weems, Amerika'daki Ermeni lobisinin faaliyetlerini inceleyerek, 1915'te yaşanan olayların soykırım olarak nitelendirmeyen görüşlerin nasıl bastırılmaya çalışıldığını göstermektedir. Özellikle kendisinde gönderilen bazı tehdit dolu mektuplardan alıntılar yaparak bu baskının boyutlarını gözler önüne sermektedir. Ancak yine bazı sağduyulu Ermenilerin bu tartışmaları ne kadar anlamsız bulduklarını da dile getirmektedir.

KİTAP TAHLİLİ

Önsöz bölümünü nispeten daha kısa yazılmış olan bir giriş bölümü takip etmektedir. Bu bölümde Weems Ermeni sorununun tarihi boyutunu, on dokuzuncu yüzyılda Büyük Güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine müdahale etmelerine de atıfta bulunarak, açıklamaya çalışmaktadır. Bununla beraber, Ermeni tehcirinin Osmanlı imparatorluğunun bekası için son derece gerekli bir önlem olduğu vurgulanmaktadır. Dahası tehcir konunun yalnızca bir boyutunu oluşturmaktadır. Ermenilerin yirminci yüzyılın ilk yıllarındaki kayıplarını kabul eden dünya kamuoyu genellikle aynı dönemdeki Müslüman kayıplarını göz ardı etmektedir. Weems'in verdiği bilgilere göre 1827 ile 1878 yılları arasında yaklaşık bir buçuk milyon Müslüman Ruslar tarafından Kafkasya'dan göçe zorlanmıştır. Bu nedenle Weems yalnızca Ermeni kayıplarına yoğunlaşan ve Müslüman kayıplarını görmezden gelen uluslararası akademik yaklaşımı da eleştirmektedir.

Kitabın "Kutsal Terör" başlığını taşıyan birinci bölümünde Weems Ermenistan ile Ermeni kilisesi arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu noktada özellikle on dokuzuncu yüzyıldaki Ermeni ayaklanmalarında Ermeni kilisesinin rolü üzerinde durmaktadır. Yazar, özellikle İngiliz ve Amerikan arşivlerinden yararlanarak İstanbul'daki Ermeni patrikliğinin ve yabancı temsilciliklerin bu olaylardaki etkisi incelemektedir. Ermeni kilisesinin Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenileri provoke etmek için sarf ettiği çabaları dile getirmekle beraber, kilisenin Avrupa'daki propaganda faaliyetleri üzerinde de durmaktadır.

Kitabın ikinci bölümünde, Anadolu'daki isyanların organize edilmesinde büyük rolü olan devrimci Ermeni örgütleri, özellikle de Hınçak ve Taşnak örgütlerinin on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğindeki faaliyetleri incelenmektedir. Kronolojik bir sıralama çerçevesinde Weems bu terörist faaliyetleri ve bu faaliyetlerin sonucunda meydana gelen Müslüman ölümlerini analiz etmektedir. Bu bağlamda tehcirin hiç de haksız bir önlem olmadığını savunmaktadır. Ancak Weems tehcir sürecinde meydana gelen trajediyi de göz ardı etmemektedir. Gerek açlık, hijyen eksikliği ve sert iklim gibi doğa koşulları, gerekse tehcir konvoylarına yöneltilen saldırılar neticesinde birçok Ermeni hayatını kaybetmiştir. Ancak bu bir grubun yalnızca o gruba mensup oldukları için kasten öldürülmesi anlamına gelmemektedir. Weems'e göre Ermenilerin güvenliğinin sağlanmasında sorumluluklarını yerine getiremeyen bazı Osmanlı yetkililerinin cezalandırılması da soykırım tezini çürüten bir başka etmendir.

Üçüncü bölümde Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından kurulan Ermenistan Cumhuriyeti'nin politikaları incelenmektedir. Weems'e göre bu devletin yö-

neticileri zorba bir siyasi seçkin grubuna mensupturlar ve Ermenistan Devleti'nin komşularına karşı saldırgan bir politika izlenmesini savunmaktadırlar. Dolayısıyla kitabın bu bölümünde Ermenistan'ın o dönemde Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye ile çatışmaları ve yenilgileri incelenmektedir. Weems'e göre dış politikadaki bu başarısızlıklar Ermenistan içindeki karmaşayı ve ekonomik krizi de tetiklemiştir. Bu da bir kısır döngü yaratmıştır. Ermenistan'ın saldırgan dış politikası iç durumu daha da problemlile hale getirmekte, bu da dış politikada daha da saldırgan bir siyaset izlenmesine neden olmaktadır. Bu noktada yazar Ermenistan'ın bugünkü durumunu analiz ederken bu tarihsel gerçeklerden de haberdar olmamızı tavsiye etmektedir.

Ermeni kaynaklarının tehcir sırasında ölen Ermenilerin sayısı hakkındaki abartılı görüşleri ve 1918 yılında Ermenistan'ın Gürcistan'a saldırmasıyla başlayıp Ermenistan'ın yenilgisiyle sonuçlanan Ermeni-Gürcü Savaşı'nı özetleyen iki kısa bölümün ardında, kitabın altıncı bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin durumunu yansıtan Amiral Bristol Raporunu incelenmektedir. 1919-1927 yılları arasında Türkiye'de ABD Yüksek Komiseri olarak görev yapan Amiral Bristol, Ermenilerin Müttefiklerden Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurma yolundaki taleplerini eleştiren bir rapor hazırlamıştı. Ayrıca Osmanlı Hükümeti'nin kasten binlerce Ermeni'yi katlettiği yolundaki bilgilerin de sahte olduğunu vurgulamıştı. Weems Bristol raporunun o dönemde nasıl görmezden geldiğini de bu bölümde ayrıntılı bir biçimde anlatmaktadır.

Kitabın yedinci bölümü özellikle Türk diplomatlarına ve 1915 yılında yaşanan olayların soykırım olmadığını savunan akademisyenlere karşı yöneltilen Ermeni terörist faaliyetlerini incelemektedir. Bu bölümde Weems bu terörist faaliyetlere karşı Ermeni kilisesinin ve Ermenistan'ın neden sessiz kaldığını sorgulamaktadır.

Sekizinci bölümde yazar Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kurulan ilk Ermenistan Cumhuriyeti'nin vatandaşlarının devleti yönetenlerin saldırgan politikaları ve dönemin kronik sorunu olan ekonomik krizden nasıl etkilendiklerini incelemektedir. 1910 ve 1920'lerde ABD ve Rusya'dan alınan yardımlar Ermeni idarecilerce kendi saldırgan politikalarını finanse etmek için kullanılmış, bundan da en fazla Ermeni halkı zarar görmüştür.

Dokuz, on ve on birinci bölümlerde on dokuzuncu yüzyıldaki Ermeni isyanları incelenmeye devam edilmektedir. On ikinci ve on üçüncü bölümler ise 1920'lerde Amerika'daki Ermeni lobi faaliyetleri üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda Weems, ABD'de kurulan Merkezi Ermeni Komitesi'ni ve bu Komite'nin

Amerikan siyasal sistemindeki yerini analiz ederek Ermeni lobisinin Amerikan kamuoyunu sahte ifadeler ve belgeler üreterek nasıl yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti aleyhine çevirmeye çalıştığını göstermeye çalışmaktadır. Weems ayrıca Ermeni iddialarını incelemek üzere Anadolu'ya gönderilen Emory Niles ve Arthur Sutherland gibi subayların raporlarını da inceleyerek Müslüman nüfusun aynı olaylardan nasıl etkilendiklerini de ortaya koymaya çalışmaktadır.

On dördüncü ve on beşinci bölümlerde ise Weems Müttefiklerin Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeniler hakkındaki algılarını incelemektedir. Yazara göre ne İngilizler ne de Fransızlar Ermenilere güvenmektedir. Dahası, yazar İngilizlerin tutumunu daha da detaylı inceleyerek gerçekte İngilizlerin bir soykırım olmadığına inandıklarını ileri sürmektedir.

On altıncı ve on yedinci bölümler temel olarak 1920'lerde Ermeniler ve Azeriler arasındaki çatışmaların ve bunların Ermenistan ve Ermeni-Amerikan ilişkileri üzerindeki etkilerinin incelenmesine ayrılmıştır. Özellikle Azeriler tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra Ermenistan'ın ekonomik durumu daha da bozulmuş, bunun üzerine devlet yöneticileri Amerika'dan daha fazla kredi talep etmek zorunda kalmıştır. Ancak Amerikan hükümeti bu kez yardım talebini Ermenistan'ın saldırgan politikaları nedeniyle geri çevirmiştir. Yazar bu konuyu özellikle o dönemde Senato'da yapılan konuşmaların ışığında değerlendirerek dönemin Ermeni-Amerikan ilişkilerini irdelemektedir.

On dokuzuncu ve yirminci bölümler iki dünya savaşı arasında ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Ermenistan Devleti'nin dış politikasını incelemeyi amaçlamaktadır. Yazar bu bölümde Ermenistan'ın Sovyetler Birliği'ne katılımını ve Avrupadaki Ermeni komitelerinin Nazilerle işbirliğini incelemektedir. Bu çerçevede bazı Ermeni gazetelerinde çıkan yazılara atfen Ermenilerin Nazilerin Yahudi aleyhtarı siyasetlerini nasıl desteklediklerini ortaya koymaktadır.

Kitabın sonuç bölümü olarak değerlendirilebilecek son bölümünde yazar günümüz Ermenistan'ını incelemektedir. Yazar Ermenistan'ı yeni binyılda da bir terörist devlet olmakla suçlamaktadır. Özellikle Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgali bu değerlendirmenin kilit noktasını oluşturmaktadır. Weems ayrıca Ermenistan'da ifade özgürlüğü olmayışını da şiddetle eleştirmekte ve Ermeni kilisesini bu eksikliğin nedenlerinden biri olarak görmektedir. Kitabın son sayfalarında ise yazar Türk Ermeni Uzlaşma Komitesi'nden bahsetmekte ve bu komitenin başarısızlığının nedenini Ermeni tarafının uzlaşmaz tutumuna bağlamaktadır.

Sonuç olarak, kitap okuyucusuna Ermeni soykırım iddiaları ve ABD'deki Ermeni lobi faaliyetleri hakkında önemli bilgi ve belgeler sağlamaktadır. Ancak, Weems'in de şahsen kabul ettiği gibi, bu kitabın akademik bir kitap olarak değerlendirilmesi oldukça zordur. Kitabı takip etmek kronolojik sıralamanın zaman zaman kırılması nedeniyle çok güçtür. Dahası kitapta pek çok tekrar vardır; bu da kitabı son derece hacimli hale getirmektedir. Kitap yaklaşık 400 sayfadır ancak içinde anlatılanlar 200 sayfada da anlatılabilir. Tüm bu teknik sorunlara rağmen kitabın özellikle Amerikan kamuoyu nezdinde daha önce fazla tartışılmamış bir konuyu ele aldığı için önemli ve ilgi çekici bir kitap olduğu söylenebilir. Bununla beraber özellikle ABD'deki Ermeni lobisinin faaliyetleri konusunda verdiği bilgiler bu konudaki kısıtlı literatüre son derece değerli bir katkı olarak değerlendirilebilir.

KITAP TAHLİLİ

Yıldız DEVECİ

ASAM, İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Uzmanı
ydeveci@iksaren.org

ERMENİ SOYKIRIMI İDDİALARI: YANLIŞ HESAP TALÂT'TAN VE TEHCİR'DEN DÖNÜNCE

Derleyen: Mustafa Çalık

Ankara: Cedit Neşriyat Yayınları, 2006, 260 Sayfa.

“Ermeni Soykırımı İddiaları: Yanlış Hesap Talât'dan ve Tehcir'den Dönünce” adlı eser, Justin McCarthy, Gündüz Aktan, Guenter Lewy, Nuri Bilgin, Yusuf Halaçoğlu, Kemal Çiçek, Yusuf Sarınoy, Ömer Turan ve Hikmet Özdemir'in makalelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan bir derleme kitaptır.

Kitabın ana teması Ermeni sorununun nasıl ortaya çıktığı, Türk-Ermeni ilişkileri ve I. Dünya Savaşı sırasında Salgın hastalıklar nedeniyle ortaya çıkan ölümlerdir. Bunların yanı sıra Ermeni sorununun hukuki boyutu ve tehcir yıllarındaki yargılanmalara da kitapta geniş yer verilmektedir.

Justin McCarthy'nin “Kim Başlattı” başlıklı makalesiyle başlayan bölümde yazarın tarihi ve tarihciliği sorguladığı görülmektedir. Tarihin yazılmadan önce ilgili bütün kaynaklarının incelenmesinin gerekliliğini vurgulayan yazar tarihin sadece bir kaynaktan beslenerek de yazılamayacağını, yazıldığı taktirde bunun tarih olamayacağını ifade etmektedir.

Tarih ve siyasetin birbirinden bağımsız alanlar olduğunu belirten McCarthy, siyasetin tarih konusunda yargıda bulunamayacaklarını, bulunurlarsa tarihin tüm görev ve sorumluluklarını da üstlenmeleri gerektiğine değinmiştir. Özellikle Fransız Parlamentosu ve Avrupa Birliği Parlamentosu'nun hiçbir zaman tarihçilerin kurallarını izlemediklerini ve tarihsel konularla ilgili araştırma yapmaya zamanları olmadıkları halde bu konularda kararlar almış olmalarını eleştirmiştir.

Türkiye'de bir çok yazarın “soykırım yapılmıştır” yönünde kitaplar yazdığını ve bu yönde fikirlerini rahatça beyan edebildiklerini anlatan McCarthy, Türkiye'nin olgun ve özgüven duygusuna sahip olduğunu belirterek aynı hoşgörünün Avrupa'da “soykırım olmamıştır” yönünde fikir beyan eden Türklere karşı

KITAP TAHLİLİ

gösterilmediğine değinmiştir.

Türklerin Ermenilere karşı çarpışmalarını “kendilerini savunuyorlardı” şeklinde açıklayan McCarthy, bunu “Türklerin yerinde kim olsaydı aynı şeyi yapardı, ifadeleriyle dile getirmiştir. Yazar, iki toplum arasındaki sorunun, bilinenin aksine, 19. yüzyılda değil daha 18. yüzyıldan itibaren İran İmparatorluğu döneminde başladığını ifade etmiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Türk-Ermeni ilişkilerinde başlayan kırılmanın İhtilalci Ermeni Örgütleri sayesinde iyice gün yüzüne çıktığını anlatan McCarthy, 1890'lardaki ayaklanmalarda Batılı ülkelerin ve Ermeni kilisesinin rolüne de değinmiştir. Makalenin devamında I. Dünya Savaşı ve Azerbaycan-Ermenistan arasındaki sorunun ortaya çıkışını da ele alan yazar, iki ülke arasındaki temel anlaşmazlığın Bolşeviklerle birleşen Ermeni milliyetçilerinin Bakü'deki Türk nüfusunu yok etmeye zorlamaları ile başladığının altını çizmiştir.

“Devletler Hukukuna Göre Ermeni Meselesi” başlıklı bölüm ise Emekli Büyükelçi Gündüz Aktan tarafından kaleme alınmıştır. Aktan bugüne kadar Ermeni sorununun daha çok siyasi ve tarihi boyutu üzerinde durulduğunu ve hukuki boyutunun ise göz ardı edildiğine değinmiştir.

'Genocide' sözcüğünün ilk kez Polonya Yahudisi olan Raphael Lemkin tarafından ortaya atıldığını ve Lemkin'in Ermeni olaylarını da bir soykırım olarak tanımladığına değinen Aktan, Lemkin'in soykırım tanımının zamanla gelişen hukuk sayesinde giderek daraldığını vurgulamıştır. Buna göre her grubun değil sadece bazı grupların ve sadece fizik ve biyolojik olarak yok edilmesi amacıyla işlenen fiiller soykırım olarak nitelendirilmeye başlanmıştır.

Soykırımın yer aldığı ilk hukuki belge'nin BM Genel kurulu olduğuna değinen Aktan, Soykırım Sözleşmesinin ise ilk kez 9 Aralık 1948 yılında kabul edildiğini belirtmiştir. 1951'de yürürlüğe giren sözleşmeye göre soykırım, bir milli, etnik, ırki veya dini grubu, grup olarak, kısmen veya tümüyle, yok etmek kastıyla bir takım fiillerin işlenmesiyle gerçekleşmiş sayılmaktaydı;

- a-Grubun mensuplarını katletmek,
- b-Grubun mensuplarına ciddi bedensel ve psikolojik zarar vermek,
- c-Grubun bedeni varlığının kısmen veya tamamen yok olmasına yol açacak hayat şartlarına kasten tabi tutmak,
- d-Grup içinde doğumları önlemek kastıyla önlemler dayatmak,

e-Grubun çocuklarını bir başka gruba zorla nakletmek.”

Devletler Hukuku açısından da soykırım konusu üzerinde duran Aktan, uluslar arası toplumun, soykırımdan farklı olarak, insanlığa karşı işlenen suçlara karşı aynı duyarlılığı göstermediğine de değinmektedir.

Osmanlılarda Ermenilere karşı, Nazilerin Yahudilere karşı duyduğu antisemitizme benzer bir ırkçı nefretin olmadığını ve tehcirin Ermenileri grup olarak yok etme saikiyle yapılmadığını vurgulayan Aktan ayrıca tehcirin tüm Ermenilere uygulanmadığını ve Soykırım Sözleşmesi'nin 2.maddesindeki yok etme niyetinin de Osmanlılarda bulunmadığının altını çizmiştir.

Guenter Lewy'nin “Ermeni Soykırımı Davasının Yeniden Değerlendirilmesi” başlıklı makalesinde Türklerin Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilere soykırım yaptığı yolundaki iddiaların üç temel kaynağını incelemiştir. Önce 1919-1920 yıllarında kurulan Türk Mahkemeleri'ni (Divan-ı Harb-i Örfi) inceleyen yazar bu mahkemelerde yapılan yargulamaların ne kadar sağlıklı olduğunu açıklamıştır. Bu yargulamalar sırasında altı bölgesel mahkemenin varlığının bilindiğine değinen yazar, belge yetersizliği nedeniyle mahkemelerin toplam sayısının bilinmediğini ifade etmiştir.

Daha sonra Ermeni iddialarının temel noktalarından biri olan Teşkilat-ı Mahsusa'nın Ermeni soykırımındaki rolü tartışmaları üzerinde duran Lewy belgelerle bu teşkilatın soykırım ile alakası olmadığını şöyle belirtmiştir:

“Türk Genelkurmay Arşivi'nde Teşkilat-ı Mahsusa'ya gönderilen şifreli telgraflar bulunduğu söyleniyor, ama bu belgeler henüz bilimsel bir sorgulamaya tabi tutulmamıştır. Yeni belgeler ortaya çıkana kadar Teşkilat-ı Mahsusa ile Ermeni katliamları arasında bir irtibatın bulunduğu, doğrulanmamış bir iddiadan başka bir şey değildir.”

Son olarak Naim Bey'in Hatıraları olarak tabir edilen Aram Andonyan'ın hazırladığı kitaptaki belgeleri değerlendiren yazar bu belgelerin orijinalliğinin son derece tartışmalı olduğunu ifade etmiştir.

Prof. Dr. Nuri Bilgin'in ‘Ermeni Soykırım İddiaları ve Tarihin İnşası’ başlıklı makalesinde soykırım iddialarının sosyal kullanımı, öteki olarak Türk'ün işlevselliği ve mağduriyetin cazibesi konuları üzerinde durmaktadır. Batıların Ermeni sorunu konusundaki tutumlarını *Sartre*'nin *Bulantı* adlı eserindeki temaya benzeten Bilgin, Batı'da Ermeni sorununun bu kadar çok taraftar bulmasının nedenini

şöyle açıklamaktadır;

‘Geçmişinde şu veya bu şekilde, çeşitli nedenlerle suç veya günah işlemiş olanlar, vicdanlarını rahatlatma yönünde güçlü bir ihtiyaç duymaktadırlar. Bu insani duygu, tüm büyük dinler tarafından ritüel bir pratiğe bağlanmış son derece köklü bir eğilimin ifadesidir. Hemen her din, işlenen günahlara ilişkin bir kefaret yöntemi geliştirmiştir. Vicdan rahatlatma yöntemi, ya bir diyet ödemeye dayanmakta, ya da aksi yönde bir eylem yada etkinlik ortaya koyma, örneğin, daha dindar, daha iyiliksever, daha vatansever, daha insan hakları savunmacısı, vb. olma şeklinde somutlaşmaktadır.’

Söz konusu sorunun gündemde kalmasında kitle iletişim araçlarının önemine de değinen Bilgin, sosyal psikolojik açıdan insanların başkalarının başına gelen kötülükleri okumaktan veya görmekten garip bir hoşnutluk duyduğunu vurgulamaktadır. Başkalarının olumsuzluklarını göz önünde tutmanın bireyi rahatlatığının altını çizen yazar, bireyin böylelikle kendini daha iyi hissettiğini ya da bir başka deyişle bu yolla adeta günah çıkardığını ifade etmektedir.

Bilgin ayrıca Osmanlı dönemindeki ‘barbar Türk’ imgesinin İmparatorluğu’n yıkılışıyla birlikte yerini ‘soykırımcı ve işgalci Türk’ imgesine bıraktığını da anlatarak söz konusu düşmanlığın eski dönemlerden günümüze uzanan olumsuz Türk imgesine dayandığını açıklamaktadır.

Prof. Dr. Yusuf Hallaçoğlu’nun da Ermeni soykırımı iddiaları konusunda kısa bir değerlendirmesinin bulunduğu kitapta daha çok Rus arşivlerinden hareketle savaş yıllarında Ermenilerin neden tehcire tabi tutulduğu ele alınmaktadır. Söz konusu tehcirin gerçekleştiği yıllarda ne gibi önlemlerin alındığı ve Batılı kaynaklardaki Ermeni nüfusuna da yer veren Hallaçoğlu, dünyanın hiçbir ülkesinin, kendisini yıkmaya çalışanlara karşı sessiz kalamayacağını da altını çizmektedir.

Prof. Dr. Kemal Çiçek’in de tehcir konusuna yer verdiği makalesinde Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihi boyutunun da ele alındığı görülmektedir. Daha çok Müslüman Türklerle- Ermenilerin ilk karşılaşmaları üzerinde duran Çiçek, Osmanlı devletinde Ermenilerin önemli görevler üstlendiklerini vurgulamaktadır.

Tehcir kararının meşru bir güvenlik önlemi olduğunu ve tüm Ermenilere uygulanmadığını belirten Çiçek, söz konusu kararın maddelerini de okuyucuların hizmetine sunmaktadır. Bunun yanı sıra tehcir kararının hangi esaslar çerçevesinde uygulanması gerektiği yönündeki Yönetmeliğin de bulunduğu makale, tehcir yolculuğunu da detaylı bir şekilde ele almaktadır. Tehcir sırasında ülkenin içinde

bulunduğu koşullar nedeniyle Ermenilerin yanı sıra toplumun bir çok kesiminden insanların da olumsuz bir şekilde etkilendiğinin altını çizen yazar, savaşın sona ermesiyle birlikte bir çok Ermeninin yerlerine geri döndüğünü de belirtmektedir.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürü Doç. Dr. Yusuf Sarınoy'un kaleme aldığı 'Ermeni Tehciri ve Yargılamalar' başlıklı bölümde ise yine tehcirin sebepleri üzerinde durulduğu görülmektedir. Ermenilerin sevk ve iskana tabi tutulduğu bütün bölgelerde soruşturma komisyonlarının kurulduğunu ve görevini kötüye kullananların tespit edilmesi halinde Divan-ı Harplere sevk edildiklerini belirten Sarınoy, Divan-ı Harplerde yargılanan 1673 kişi arasında asker, polis ve Teşkilat-ı Mahsusa elemanlarının da bulunduğuna işaret etmektedir.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarih bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Ömer Turan 'Amerikan Misyonerlerinden E. Smith ve H. G. O. Dwig'h'e Göre 1830-1831 Yıllarında Ermeniler' konusunu ele almıştır. Daha çok The American Board misyonerlerinin bölgedeki faaliyetleri üzerinde yoğunlaşan Turan, söz konusu misyonerlerin görevlendirildikleri bölgelerde etnik/dini gruplarla ilgili raporlar hazırladıklarını vurgulamıştır. Bu raporlar sayesinde bölgeye yönelik çeşitli stratejilerin geliştirildiğine değinen yazar, ayrıca raporların Batı kamuoyunun dikkatini bölgeye çektiğinin altını çizmektedir.

The American Board tarafından bir araştırma yapmak üzere Ermenistan adını verdikleri bölgeye gönderilen misyoner Eli Smith ve H. G. O. Dwig'h'in yaklaşık bir buçuk yıl süren gezileri sırasında hazırlamış oldukları raporlara yer veren Turan, iki misyonerin uğradıkları yerlerde daha çok burada yaşayan insanların tarihleri, dinleri, gelenekleri, demografik, ekonomik, sosyal ve siyasal durumları hakkında önemli bilgiler topladıklarına değinmektedir.

Son makede ise 'Dünya Savaşı'nda Salgınlar ve Ölümler' konusu ele alınmıştır. Prof. Dr. Hikmet Özdemir tarafından kaleme alınan makede Dünya savaşı sırasında savaş koşullarının zorluğu ve bir çok olumsuzluklar nedeniyle sağlık hizmetlerinin yetersizliğine dikkat çekilmektedir. Yazarın, başta İngiliz, Alman ve Rus olmak üzere bir çok kaynakta açlık ve hastalık nedeniyle ortaya çıkan Türk kayıplarına yer verdiği görülmektedir. Böylelikle savaş yıllarında ortaya çıkan salgın hastalıkların mültecilerle birlikte bir çok Müslüman'ın da ölümüne sebep olduğu görülmektedir.

Editörlüğünü Mustafa Çalık'ın yaptığı derleme kitabı okuyucuların istifade edebilecekleri önemli bir kaynak olarak değerlendirmek mümkündür.

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR

Yıldız DEVECİ

ASAM, İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Uzmanı
ydeveci@iksaren.org

**ABD'nin Güney Kafkasya Politikası
Olarak Ermenistan Sorunu 1919-
1921**

Nurşen MAZICI

Türkçe

160 Sayfa

İstanbul, Pozitif, 2005

ISBN: 975-6461-11-X

**ASALA Operasyonları Aslında Ne
Oldu?**

Aydoğan VATANDAŞ

Türkçe

339 Sayfa

İstanbul, Alfa, 2005

ISBN: 975 297-641-7

Belgelerle Soykırım

Kemal ERMETİN

Türkçe

360 Sayfa

İstanbul, Töre, 2003

ISBN: 975-9267-03-9

Beyaz Ölüm: Türkler ve Ermeniler

Ferit ERDEM BORAY

Türkçe

280 Sayfa

İstanbul, Kum Saati, 2003

ISBN: 975-8414-19-4

**Diaspora'da Ermeni Kimliği, Paris ve
Halep Örneği**

Hüseyin ÇAKILLIKOYAK

Türkçe

360

İstanbul, Yeditepe, 2005

ISBN No: 975-6480-36-X

**Ermenilere Yönelik Ermeni Suikast-
leri**

Recep KARACAKAYA

Türkçe

128 Sayfa

İstanbul, 47 Numara, 2006

ISBN: 9944-328-014

Ermenistan'da İktidar Mücadelesi

Hatem CABBARLI

Türkçe

192 Sayfa

Ankara, Platin, 2005

ISBN: 975-8163-620

**Ermeni Sorununda Strateji ve Siya-
set**

Doğu PERİNÇEK

Türkçe

132 Sayfa

İstanbul, Kaynak, 2006

ISBN: 975-343-446-4

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR

**Ermeni Terörü'nün 100. Yıldönümü
Cehennem Makinesi**

Murat Çulcu
Türkçe
376 Sayfa
İstanbul, Kastaş, 2005
ISBN: 975-282-054-9

Ermenilerde Din Kimlik ve Devlet: Ermeni Sorununa Ermeni Milli Kimliği Açısından Bakış

Mahmut Niyazi Sezgin
Türkçe
248 Sayfa
Ankara, Platin, 2005
ISBN: 975-6183-65-5

Ermeni Vahşeti ve Osmanlı Devleti Raporu Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekat-ı İhtilaliyesi (İlan-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonra) 1916

Talat Paşa
Türkçe
665 Sayfa
İstanbul, Örgün, 2005
ISBN: 975-7651-39-7

Ermeninin Ermeniye Yaptığı Zulüm

N. Ahmet Banoğlu
Türkçe
175 Sayfa
İstanbul, Kırmızı Beyaz, 2005
ISBN: 975-8538-30-6

Ermenilerin Türklere Yaptığı Katliamlar ve Tehcir Uygulamaları

Türkan Erbenği-Emin Kutluğ
Türkçe
277 Sayfa
İstanbul, Kastaş, 2005

ISBN: 975-98325-0-X

Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar ve Süreli Yayınlar Bibliyografyası (1727-1968)

Hasmik A. Stepanyan
Türkçe
652 sayfa
İstanbul, Türkuaz, 2005
ISBN: 975-92630-1-7

Ermeniler ve İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya

Arsen Avagyan - Gaidz F. Minassian
Çev: Ludmilla Denisenko - Mutlucan Şahan
Türkçe
232 Sayfa
İstanbul, Aras, 2005
ISBN 975-7265-74-8

Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915 - 1917

Kemal ÇİÇEK
Türkçe
368 Sayfa
Ankara, TTK, 2005
ISBN: 975-16-1811-8

Farklı Yönleriyle Ermeni Sorunu

Gaston Gaillard - Zeki Arıkan - Muhiittin Birgen - Justin Mc Carthy - Tuncay Kortantamer - Sedat İşçi
Türkçe
277 Sayfa
İstanbul, Nergiz, 2005
ISBN: 975-6238-224

Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları 1914-1918 IV

Hasan DİLÂN
Türkçe
536 Sayfa
Ankara, TTK, 2005
ISBN: 975-16-1768-5

Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları 1914-1918 V

Hasan DİLÂN
Türkçe
612 Sayfa
Ankara, TTK, 2005
ISBN: 975-1617-928

Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları 1914-1918 IV

Hasan DİLÂN
Türkçe
126 Sayfa
Ankara, TTK, 2005
ISBN: 9751618046

Hatıralarım ve Müdafaam

Talat Paşa
Atatürk'ün Bütün Eserleri Çalışma Grubu
Türkçe
248 Sayfa
İstanbul, Kaynak, 2006
ISBN: 975-343-443-X

İngilizlerin Mavi Kitap'ına Sovyetler'in Yanıtı Kızıl Kitap Güneybatı Kafkas'ta Taşnak Mezalimi

Çev: Kayhan Yükseler
Türkçe
141 Sayfa
İstanbul, Kaynak, 2006
ISBN: 975- 343-447-2

İddia Değil Gerçek! Ermenilerin Türklere Yaptığı Zulüm ve Vahşet

Hayri Bildik, Ali Özoğlu
Türkçe
592 Sayfa
İstanbul, Toplumsal Dönüşüm, 2005
ISBN: 975-9086-069

Kutsanmış Topraklar Armaş ve Ermeniler

Nurdan İpek
Türkçe
140 Sayfa
İstanbul, IQ Kültür-Sanat, 2006
ISBN: 975-255-067-3

Misyonerin Soykırım Oyunu

Ali Rıza Bayzan
Türkçe
256 Sayfa
İstanbul, IQ Kültür-Sanat, 2006
ISBN: 975-255-064-9

Nuh'un Gemisi ve Ermeniler

Hikmet Tanyu
Türkçe
295 Sayfa
Ankara, Elips, 2005
ISBN: 975-6132-51-5

Oltu Şura Hükümetinin Ermeni Mücadelesi

Erdal Aydoğan
Türkçe
280 Sayfa
Ankara, Salkım Söğüt, 2005
ISBN: 975-6122-16-1

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1896-1922) I

Ali Mesut Birinci, Uğurhan Demirbaş,
Ali Osman Çınar, Ayhan Özyurt, Aziz
Mahmut Uygun, Kamil Akbulut, Nu-
man Yekeler, Nuran Koltuk, Recep Ka-
racakaya, Seher Dilber, Sezgin Demir-
cioğlu, Ümmihani Ünemlioğlu, Salih
Kahriman
Türkçe
617 Sayfa
Ankara, BOA, 2004
ISBN: 975-1936-268

**Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngi-
liz İlişkileri (1896-1922) II**

Ali Mesut Birinci, Uğurhan Demirbaş,
Ali Osman Çınar, Ayhan Özyurt, Aziz
Mahmut Uygun, Kamil Akbulut, Nu-
man Yekeler, Nuran Koltuk, Recep Ka-
racakaya, Seher Dilber, Sezgin Demir-
cioğlu, Ümmihani Ünemlioğlu, Salih
Kahriman
Türkçe
551 Sayfa
Ankara, BOA, 2004
ISBN: 975-1936-748

**Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngi-
liz İlişkileri (1896-1922) III**

Ali Mesut Birinci, Uğurhan Demirbaş,
Ali Osman Çınar, Ayhan Özyurt, Aziz
Mahmut Uygun, Kamil Akbulut, Nu-
man Yekeler, Nuran Koltuk, Recep Ka-
racakaya, Seher Dilber, Sezgin Demir-
cioğlu, Ümmihani Ünemlioğlu, Salih
Kahriman
Türkçe
547 Sayfa
Ankara, BOA, 2006
ISBN: 975-19-3625-X

**Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngi-
liz İlişkileri (1896-1922) IV**

Ali Mesut Birinci, Uğurhan Demirbaş,
Ali Osman Çınar, Ayhan Özyurt, Aziz
Mahmut Uygun, Kamil Akbulut, Nu-
man Yekeler, Nuran Koltuk, Recep Ka-
racakaya, Seher Dilber, Sezgin Demir-
cioğlu, Ümmihani Ünemlioğlu, Salih
Kahriman
Türkçe
460 Sayfa
Ankara, BOA, 2006
ISBN: 975-19-3625-X

**Osmanlı'ya Veda / İmparatorluk Çö-
kerken Osmanlı Halkları**

Justin Mccarthy
Çev: Mehmet Tuncel
Türkçe
400 Sayfa
İstanbul, Etkileşim, 2006
ISBN: ISBN: 975-2691-587

**Sürgünden Soykırıma Ermeni İddi-
aları**

Yusuf Halaçoğlu
Türkçe
160 Sayfa
İstanbul, Babı Ali Kültür, 2006
ISBN: 975-8486-96-9

Soykırım Yalanı ve Ermeni Mezalimi

Kazım Karabekir
Türkçe
384 Sayfa
İstanbul, Emre Yayınları, 2005
ISBN: 975-8469-11-5

**Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey
Yok**

Ovannes Kaçaznuni
Türkçe
119 Sayfa
İstanbul, Kaynak, 2006
ISBN: 975-343-438-3

Türkler ve Ermeniler

Nejat Göyünç
Türkçe
160 Sayfa
Ankara, Yeni Türkiye, 2005
ISBN: 975-6782-86-2

Tarihe Düşülen Dipnot: Haçın ve Çallıyan Efendi

Zebercet Coşkun
Türkçe
294 Sayfa
İstanbul, Günizi, 2005
ISBN: 975-8731-48-3

Tarihi Belgeler Işığında Bayazıt'ta Ermeni Mezalimi

Cemal Yıldırım
Türkçe
240 Sayfa
İstanbul, IQ kültür Sanat, 2003
ISBN: 975-6618-620

Taşnak Hoybun-Türkiye Cumhuriyetine Karşı Ermeni Kürt İttifakının İçyüzü

Yavuz Selim
Türkçe
112 Sayfa
İstanbul, İleri, 2005
ISBN: 975-6288-51-5

Taşnak Partisi'nin Karşıdevrimci rolü (1914-1923)

A.A. Lalayan
Çev: Kathan Yükseler
Türkçe
96 Sayfa
İstanbul, Kaynak, 2006
ISBN: 975-343-444-8

Türkiye Ermenileri Tarihi

Levon Panos Dabağyan
Türkçe
784 Sayfa
İstanbul, IQ Kültür Sanat, 2005
ISBN: 975-6618-67-1

Türkler Ermeniler Kürtler 1856-1923 Emperyalizm Kışkacında

Ersal Yavi
Türkçe
398 Sayfa
İstanbul, Yazıcı, 2005
ISBN: 975-7045-06-3

Tehcir Çocukları

İrfan Palalı
Türkçe
263 Sayfa
İstanbul, Su, 2005
ISBN : 975-6709-46-4

100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Kartpostallarla

Osman Köker
Türkçe
399 Sayfa
İstanbul, Birzamanlar, 2005
ISBN: 975-6158-00-X

YABANCI DİLDE EN SON ÇIKANLAR

Der Mythos Eines Völkermordes

Cem Özgönül

Almanca

317 Sayfa

Köln, Önel Verlag, 2006

ISBN: 3-933348-93-5

Die andere Seite der Medallie

Şahin Ali Söylemezoğlu

Almanca

254 Sayfa

Köln, Önel Verlag, 2005

ISBN: 3-933348-86-2

The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism, And the Destruction of the Ottoman Armenians

Donald Bloxham

İngilizce

329 Sayfa

Oxford Üniv. Yayınları, 2005

ISBN: 0199- 2735-61

The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire 1915-1916: Documents Presented to Viscount Bryce (Gomidas Institute Boks Sreies)

James Bryce, Arnold Toynbee

İngilizce

706 Sayfa

Taderon Yayınları, 2005

ISBN: 1903-6565-16

The Heritage of Armenian Literature

Agop J. Hacikyan

İngilizce

Ed: Gabriel Basmajian-Edward S.

Franhuk- Nourhan Ouzounian

Wayne State Üniv. Yayınları, 2005

ISBN: 081-4332-218

The Armenians: Past And Present In The Making of National Identity

Ed: Edmund Herzig- Marina Kurkchian

İngilizce

255 Sayfa

Routledge/Curzon, 2005

ISBN: 070-0706-399

Like Our Mountains: A History of Armenians in Canada

Isabel Kaprielian-Churchill

İngilizce

625 Sayfa

McGill-Queen's Üniv., 2005

ISBN: 077-3526-633

Genocide at the Millenium: A Critical Bibliographic Review (Genocide)

Israel W. Charny

İngilizce

....Sayfa

New York, Transaction Pub, 2004

ISBN: 0765802635

The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide

Günter Lewy

İngilizce

416 Sayfa

University of Utah Press, 2005

ISBN: 0874808499

Armenia and the Armenians: From the Earliest Times until the Great

War (1914)

Aslan Kevrok

İngilizce

170 Sayfa

New York, Adamant Media Corporation, 2005

ISBN: 1-4021-5318-X

Visions of Ararat: Writings on Armenia

Christopher J. Walker

İngilizce

157 Sayfa

I.B. Tauris, 2005

ISBN: 1860641113

Modern Armenia: People, Nation, State

Gerald Libardian

İngilizce

296 Sayfa

Transaction Publishers, 2004

ISBN: 0765802058

ARŞİV BELGELERİ

LE JOURNAL D'ORIENT GAZETESİNİN 26 NİSAN 1923 TARİHLİ SAYISINDA YAYINLANAN İSTANBUL ERMENİ PATRİĞİ ARSLANYAN'IN AÇIKLAMALARINA İLİŞKİN HABER VE BU HABERİN AMERİKAN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINDAKİ YANSIMALARI

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nı yenik bitirmesiyle Ermeni sorunu bambaşka bir boyut kazanmıştır. Silahlı mücadele ve isyan yoluyla Doğu Anadolu bölgesinde bağımsız veya en azından özerk bir Ermeni devleti kurulması projesini başaramayan Ermeniler mücadelelerini diplomatik sahaya taşımaya karar vermişlerdir. Özellikle Mondros Ateşkes Antlaşması, Paris Barış Konferansı ve hiçbir zaman hayata geçirilemeyen Sevr Antlaşması'nın müzakereleri esnasında Büyük Devletlerin yetkilileri ile görüşen Ermeni delegasyonları, kurmayı düşündükleri devletin topraklarını dahi belirlemişlerdir. Ancak bütün bu projeler ulusal Kurtuluş Savaşı'nın sonucunda hayata geçirilememiş, Lozan Antlaşması ile de kesin olarak gündemden düşmüştür.

Aşağıda sunulan üç belge, Lozan Antlaşması müzakereleri sırasında Ermeni hayallerine son noktayı koyan belgeler olarak değerlendirilebilir. Bu belgeler, İstanbul'da yayımlanan Le Journal d'Orient gazetesinin 26 Nisan 1923 tarihli nüshasında yayımlanan ve İstanbul Ermeni Patriği'nin Ermeni sorunu ile ilgili görüşlerini içeren bir makale, bu makaleyi Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı'na bildiren 28 Nisan 1923 tarihli ve Amiral Bristol imzalı bir tanıtım yazısı ve makalenin Amerikan Dışişleri Bakanlığı içinde dağıtımını sağlamak üzere Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu Bölümü diplomatlarından Alan Dulles tarafından kaleme alınan bir yazıyı içermektedir.

Ermeni Patriği Kevork Arslanyan yaptığı açıklamada Türkiye'de yaşayan Ermenilerin artık gerçeği anladıklarını ve Türkiye'nin diğer halkları ile kardeşçe yaşamak istediklerini belirtmektedir. Ancak, açıklamanın en can alıcı bölümü Patriğin Ermenilerin 'Ermeni yurdu' iddialarından tamamen vazgeçmelerini vurgulamasıdır. Türkiye Ermenilerinin en büyük ruhani liderlerinden biri olan İstanbul Ermeni Patriği'nin bu açıklamasının Lozan müzakereleri sırasında yapılmış olmasının Lozan'daki Türk delegasyonunun Ermeni meselesi konusunda elini kolaylaştırdığı söylenebilir.

ARŞİV BELGELERİ

Patriğin açıklaması ABD'nin Türkiye'deki Yüksek Temsilcisi Amiral Bristol tarafından büyük bir ivedilikle Amerika'ya duyurmuştur. Hâlihazırda Ermeni meselesi konusunda daha sonra kendi adıyla anılacak önemli bir rapor hazırlamış olan Amiral Bristol bu makalenin yayınlanmasını son derece ciddi bir gelişme olarak algılamıştır. Zira Bristol'e göre son birkaç yıldır süregelen 'boşboğazlık ve uzaktan diğerkâmlık' bu açıklamayla yerini uyum ve barış havasına bırakmıştır. Diğer bir deyişle Türkiye'de yaşayan Ermeniler yurt dışındaki Ermeni diasporasının kendi adlarına yürüttükleri propagandadan duydukları rahatsızlığı dile getirmektedirler.

1953-1961 yıllarında Amerikan Merkezi Haberalma Teşkilatı'nın (CIA) başına geçecek olan, ancak 1923'te Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın Yakın Doğu Dairesi'nde çalışan Allan Dulles ise Bristol'ün gönderdiği haberin son derece dikkate değer bir haber olduğunu ve Türklerle doğrudan doğruya temas kurmuş olan Ermenilerin kendileri adına yurt dışında -özellikle Amerika'da- yapılan yanlış bilgilendirmeleri tasvip etmediklerini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak bu üç belge Türkiye Ermenilerinin görüşlerinin Amerikan kamuoyuna duyurulması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle dergimizin bu sayısında bu belgelerin ilk kez Türk kamuoyuna sunulması kararlaştırılmıştır.

UNITED STATES HIGH COMMISSION
American Embassy
Constantinople

April 28, 1923.

No. 785

NE
Tel. to Constantinople
Oct 20/23
5 PM 7/10.

DEPARTMENT OF STATE
MAY 1 1923
DIVISION OF
NEAR EASTERN AFFAIRS.

Department of State
MAY 28 1923
Division of
Political and Economic Information

Collect to Constantinople
3/5/23
MAY 31 1923

INDEXED
SERIALIZED
JUN 7 1923

The Honorable
The Secretary of State,
Washington.

Sir:

There is, in my opinion, much food for thought in the enclosed article setting forth the views of Monsignor Kevoork Arslanian, of the Armenian Gregorian Patriarchate. This article appeared in "Le Journal d'Orient", a Constantinople daily newspaper, of April 26, 1923.

Apparently Monsignor Arslanian is prepared to deal with his enemies if he can only get rid of his friends from whose importunate humanitarianism the Armenians in Turkey may indeed pray to be delivered. The whole article illustrates admirably the present feelings

JUN 7 1923

CLASSIFICATION CANCELED AUTHORITY LETTER
OF 1-8-58 FROM W. H. ANDERSON, STATE DEPT
BY *J. J. R. R. R.* DATE *5 May 61*

-2-

feelings of a leader of the Armenians thoroughly
exasperated after the past few years of loquacious
and long-distance altruism. I have pointed out
time and again to the Department the consequences
of this altruism. The altruists escape and the
Armenians and Greeks in Turkey pay the bills.

I have the honor to be, Sir,

Your obedient servant,

Mark L. Bristol
Rear-Admiral, U.S. Navy
UNITED STATES HIGH COMMISSIONER.

Enclosure:

Copy and translation of
article in "Le Journal d'Orient",
dated April 26, 1923.

CLASSIFICATION CANCELED AUTHORITY LETTER
 OF 1-8-58 FROM W. H. ANDERSON, STATE DEP'T
 BY *James J. Ruzh* DATE *5 May 61*

Enclosure No. 1 with Despatch No. 785

COPIE.

Une Déclaration du Patriarche des Arméniens.

Mgr. Xévorik Arslanian effendi patriarche arménien, accompagné d'Artine Mostidjian effendi, président de l'Assemblée laïque, a rendu visite hier à S. M. Adnan Bey, représentant du ministère des affaires étrangères en notre ville.

Son Eminence a exprimé ses regrets au sujet d'une nouvelle parue dans un journal local et d'après laquelle le patriarcat arménien aurait fait des préparatifs en vue d'un attentat. Son Eminence pria également S. M. Adnan Bey pour qu'une enquête soit ouverte à cet effet en vue d'éclairer l'opinion publique. Mgr. Arslanian nous a fait hier à ce sujet les déclarations que voici:

"Les nouvelles que l'on a fait circuler à propos du patriarcat arménien sont vraiment regrettables. Nous n'entretenons aucun contact avec les étrangers, et nous n'avons nanti personne d'aucune espèce d'autorisation. Si vraiment des préparatifs malveillants sont en cours, je tiens à ce qu'ils soient tirés au clair. Pour ma part, je puis vous affirmer qu'aussi longtemps que j'occuperai le siège patriarcal de détestables incidents dans le genre de celui que l'on a voulu créer ne se produiront pas.

"Les Arméniens vivant en Turquie ont compris la vérité. Ils sont animés du désir de vivre fraternellement avec l'élément turc.

Le peuple arménien s'est complètement désintéressé du "home national" et de toutes les autres questions de ce genre. Il entend mener une existence tranquille, dans ce pays, et respecter pleinement les autorités établies. Je n'ai aucune connaissance de la nouvelle d'après laquelle on songerait à créer un foyer pour les Arméniens, au nord de la Syrie; d'ailleurs, toute cette question n'intéresse ni moi personnellement, ni le peuple arménien. Cela est si vrai que nous ne nous en sommes même pas occupés.

Jusqu'à ce jour, on a beaucoup promis au peuple arménien, sans que jamais rien ait été réalisé. Peut-être veut-on essayer une fois de plus de se servir de notre peuple comme d'un instrument. Mais ceux qui désirent semer à nouveau la discorde se trompent: leurs manœuvres sont déjouées non seulement par les Arméniens de Turquie mais aussi par tous les arméniens conscients et honnêtes vivant à l'étranger."

CLASSIFICATION CANCELED AUTHORITY LETTER
OF 1-8-58 FROM W. H. ANDERSON, STATE DEPT
BY *J. J. R. [Signature]* DATE *5 May 61*

Translation.

DECLARATION OF THE ARMENIAN PATRIARCH.

Mgr. Kévork Arslanian effendi, Armenian Patriarch, accompanied by Artine Mostidjian effendi, President of the laical Assembly, paid a visit yesterday to His Excellency Adnan Bey, Representative of the Ministry of Foreign Affairs in our town.

His Eminence expressed his regrets in regard to a communication which had appeared in the local newspapers stating that the Armenian patriarch was preparing an outrage against the Turks. His Eminence also requested H.E. Adnan Bey to have an inquiry instituted on this question with a view of enlightening the public opinion. Mgr. Arslanian yesterday made the following statements to us concerning this question:

"The news which have been spread concerning the Armenian Patriarchate are truly to be regretted. We do not keep in contact with foreigners and we have given no one any kind of authorization. If it is true that malevolent preparations are being made I desire that they should be brought to light. On my part I can affirm that so long as I shall occupy the post of Patriarch detestable incidents such as the one which is now desired to create shall not take place.

"Armenians living in Turkey have understood the truth. They are animated by the desire to live in brotherhood with the Turkish element.

The Armenian nation has completely lost interest in the 'Armenian Home' and other questions of like nature. It desires to lead a peaceful existence in this country and to fully respect the established authorities. I have no knowledge of the news according to which a Home for the Armenians is being thought of in the north of Syria; this question does not interest me personally or the Armenian Nation. This is so true that we have not even shown any interest in it.

Up to the present much has been promised to the Armenian people but nothing was ever realized. Perhaps once more it is desired to use our people as an instrument. But those who wish to sow discord again are mistaken: their manoeuvres are disclaimed not only by all Armenians of Turkey but also by all conscious and honest Armenians living abroad."

CLASSIFICATION CANCELED AUTHORITY LETTER
 OF 1-8-58 FROM W. H. ANDERSON, STATE DEP'T
 BY *J. J. [unclear]* DATE *5 May 61*

DEPARTMENT OF STATE

DIVISION OF NEAR EASTERN AFFAIRS

Index Bureau
 RECEIVED
 MAY 20 1923
 The Secretary
 Dep't of State

RECEIVED May 19, 1923
 MAY 19 1923
 Dep't. of State

g
~~*HE*~~
~~*IF*~~
ME

The Secretary
 Dep't. of State

The attached despatch from the High Commission at Constantinople encloses a most significant statement attributed to the Armenian Patriarchate in Constantinople. This statement indicates that the Armenians who are in direct contact with the Turks do not favor the type of agitation on their behalf which is carried on abroad, particularly in this country and that they realize that under present circumstances their only hope is to live at peace with the Turks. If Gerard, Cardashian, Montgomery and Company were people who could be brought to reason, I should be inclined to bring this statement to their attention but as they are not, I do not feel that such action would serve any useful purpose unless they should happen to call at the Department.

UNDER SECRETARY,
 MAY 21 1923
 DEPT. OF STATE

F.M. 267.4016
 943

Alley

AWD/LVD

GÜNCEL BELGELER

DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI MÜSTEŞARI BÜYÜKELÇİ ALI TUYGAN'IN ŞEHİT EDİLEN DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI MENSUPLARI İLE DİĞER KAMU GÖREVLİLERİNİ VE AİLE FERTLERİNİ ANMAK ÜZERE DÜZENLENEN TÖRENDE YAPTIĞI KONUŞMA

17 Mart 2006

Aziz Şehitlerimizin Değerli Aileleri,
Saygıdeğer Katılımcılar,
Değerli Mesai Arkadaşlarım,

Yarın 18 Mart Şehitler günüdür. Bu amaçla anma törenleri düzenlenmektedir. Bizler de bugün burada, ülkemizi yurtdışında temsil ederken şehit edilen Bakanlığımız mensupları, diğer kamu görevlileri ve aile fertlerini anmak üzere, onların manevi huzurunda özel olarak toplanmış bulunuyoruz. Aynı zamanda, 18 Mart Şehitler Günü için gönüllerimizi kenetliyoruz.

18 Mart milletimiz için çok özel bir tarihtir. Türk'ün varoluş ve yeniden diriliş mücadelesinin sembolüdür. Aziz Atatürk'ün önderliğindeki Çanakkale direnişi ulusal onuru ve bilinci canlandırmış, ateşle imtihandan alnımızın akıyla çıkacağımızın ilk habercisi olmuştur. Yitirdiğimiz canlardan doğduğumuz anı simgeleyen, kahramanlığı ve umudu tüm görkemiyle anlatan bu tarihin Şehitler Günü olarak seçilmesi anlamlıdır.

Bu vesileyle, hürriyeti canlarından aziz bilmiş; yaşamlarını bu toprakların özgürlüğü ve bekası için feda etmiş; millet ve bayrak sevgisini son nefesleriyle bir kez daha yüreklerimize işlemiş tüm şehitlerimizin hatıraları önünde saygıyla eğiliyorum.

Aziz Şehitlerimizin Değerli Aileleri,
Kıymetli Mesai Arkadaşlarım,

1973 yılından bu yana yurtdışındaki görevlilerimize ve ailelerine karşı Ermeni terör örgütleri, 17 Kasım militanları ve diğer terör grupları tarafından gerçekleştirilen saldırılar sonucunda 39 şehit verilmiştir.

Ülkelerine şerefle hizmet ederken haince katledilen ve her biri bizler için son derece kıymetli olan şehitlerimizin acılarını, her zaman olduğu gibi bugün bir kez daha yüreğimizin en derininde hissediyoruz. Onların kalplerimizde solmayacak bir hatırası vardır. Vatan sevgisini ve görev bilincini kendi canlarından bile aziz tutanların timsali olan Dışişleri şehitlerinin isimleri Bakanlığımızın her köşesinde yaşamaktadır ve yaşayacaktır.

Biz, umutla ve azimle, yitirdiklerimizin yolunda yürüyen yeni nesillerle, ülkemiz için çalışmayı sürdürüyoruz. Nefretin yerine sevgiyi, şiddetin yerine huzuru koymak ideali doğrultusunda çaba gösteriyoruz.

Türk milleti barışa olan inancında ve bu yolda gösterdiği çabalarda samimidir. Ancak, barış yolunda gösterdiğimiz çabaların karşılıksız kalmaması gerekir.

Bu çerçevede, geçen yıl ülkemiz tarafından Ermenistan'a yapılan tarihi önerinin halen geçerliliğini koruduğunu belirtmek isterim. Halklarımız arasında dostluk tesis edilmesi için düşmanlık ortamını yaratan her türlü olumsuz etkenle birlikte mücadele etmeliyiz.

Şehitlerimizin Değerli Aileleri,
Kıymetli Mesai Arkadaşlarım,

Çanakkale'de 200 binden fazla şehit verdik; bir kuşağımızı vatan uğruna orada yitirdik.

Daha sonra yetişen kuşakların içinden de nice kahraman evlatlarımız çıktı. Onlar da bu vatana ve bu bayrağa sadakatle hizmet ettiler. Yurdun ve dünyanın dört bir yanında görev yaptılar. Bazıları şahadet mertebesine eriştiler. Doğruluk, çalışkanlığın ve yurt sevgisinin bayrağını çocuklarına, kardeşlerine, bizlere devrettiler.

Değerli Meslektaşlarım,

Şehitlerimizin her birinin anısını içimizde muhafaza ettiğimizi biliyoruz. Ancak onların fedakârlıklarına gerçekten layık olmanın yolu, daima sonsuz bir özveri ile çalışmak, özellikle çevremizin bir ateş çemberinden geçmekte olduğu şu dö-

nemde, bunu hayatın birinci önceliği haline getirmektir. Kimse bizden ölmemizi istemiyor ama ölesiye çalışmamız gerekiyor. Her sabah masamıza oturduğumuzda mesaimizi en verimli kılmak için neler yapmamız gerektiğini düşünmeliyiz. Her akşam başucumuzdaki ışığı söndürdükten sonra ülkemizin esenliği için o gün ne yaptığımız sorusunu rahat uyumamıza imkan verecek şekilde yanıtlayabilmeliyiz.

Dışişlerine mensubiyet bir meslek sahibi olmaktan öteye bir yaşam biçimidir ve özverili çalışma bunun temel ögesidir. En gencimizden en kıdemlimize ortak paydamız budur. Şehitlerimizi yattıkları yerde ancak böyle huzurlu kılabiliriz.

Asırlar boyunca ülkemizi ve bağımsızlığımızı korumak uğruna yaşamlarını feda eden tüm şehitlerimizi bir defa daha saygı ve minnetle anıyoruz. Aziz şehitlerimize Allah'tan rahmet, acılı ailelerine sabır diliyorum. Ruhları şad olsun!

GÜNCEL BELGELER

TÜRKİYE'NİN WASHINGTON BÜYÜKELÇİSİ NABİ ŞENSOY'UN PBS KANALINDA YAYIMLANAN "ERMENİ SOYKIRIMI" ADLI PROGRAM HAKKINDA AÇIKLAMASI

18 NİSAN 2006

PBS kanalında, 17 Nisan 2006 tarihinde yayımlanan "Ermeni Soykırımı" adlı programda, dünya tarihinin trajik ve halen çözümlenememiş bir dönemi hakkında açıkça bir tek tarafılık sergilenmiştir. Bu programın iddiaları yalnız Hükümetim tarafından değil, aynı zamanda bu dönemi inceleyen saygın akademisyenler tarafından da reddedilmiştir. Bu sorunun henüz çözümlenememiş bir konu olduğunu görmezden gelen programda, konu hakkında yapılan meşru tartışmaları susturmaya ve yalan yanlış iddialarını mutlak doğru gibi göstermeye çalışan Ermeni kökenli Amerikalı eylemcilerin kendi kendilerine yarattıkları gündem yansıtılmaktadır.

Programda söylenenlerin aksine Ermeni soykırım iddiaları asla tarihsel ve hukuki olarak kanıtlanmamıştır. Yahudi Soykırımının aksine, bu dönemle ilişkilendirilen sayılar, tarihler, gerçekler ve bağlam daima tartışılmış ve konu ile ilgilenen tarafsız akademisyenler arasında da bir gruplaşma ortaya çıkmıştır. Bu tartışmanın meşruiyeti ve süregelen fikir birliği eksikliği son olarak saygın bir akademisyen olan Guenter Lewy tarafından doğrulanmıştır. Lewy'nin "Osmanlı Türkiye'sindeki Ermeni Katliamları: Tartışmalı Bir Soykırım" başlıklı son kitabı konunun yoğun bir biçimde siyasetleştirilmesini ve tarihi kayıtların eksikliğini belgelemektedir.

Maalesef, "Ermeni Soykırımı" adlı programın yapımcısının, savaş koşullarının, toplumlar arası çatışmanın, hastalıkların, açlığın ve istikrarsızlığın etnik ve dini köken ayırt etmeksizin sayısız cana mal olduğu Birinci Dünya Savaşı sırasında, binlerce masum insanın hayatını kaybettiği bir trajedi için bir günah keçisi bulma çabası gerçeklerin konuya nüfuzunu engellemektedir. Bunun sonucunda, program hatalarla, yanlış tanıtmalarla, abartmalarla ve kanıtlarla desteklenemeyen sonuçlarla doludur. Ayrıca genel olarak kabul gören gerçekler ve yorumlar kolayca göz ardı edilmiştir. Ancak tarafılık, geçmişte de Ermeni kökenli Amerikalılar tarafından finanse edilen benzer projelerde çalışmış olan ve Türkiye'ye karşı düşmanca duygularını, bu hassas konudaki önyargılarını saklamaya çalışmayan yapımcı için sıradan bir tavrıdır. Bu tür bir önyargılı tarafılık, soykırım tezini savu-

Osmanlı Hariciye Nazırı Halil Bey, onlara isyan etmemeleri hususunda zamanında uyarılarda bulundu. Türkiye'nin kaybından dolayı pişmanlık duymaktadır.

Jön Türklerin Ermenilere karşı her zaman dostane bir tutum sergilediğine dair ısrar etmektedir.

Almanların zafer kazanacağını öngörmektedir.¹

VİYANA. Çarşamba, 25 Ekim (Berlin'den Londra'ya 27 Ekim)- Osmanlı Hariciye Nazırı, Halil Bey, Türkiye'nin ekonomik, mali ve askeri durumunun son derece tatmin edici bir düzeyde olduğunu ve Merkezi Kuvvetlerle güçlü dostluk bağları bulunduğunu bugün burada "The Associated Press" temsilcisinin kendisiyle yaptığı röportajda söylemiştir.

Nazır, içinde buldukları durumdan sadece Ermenilerin kendilerinin sorumlu olduklarını söylemiştir. Ermenilerin, Türklerin savaşı kaybedecekleri ortaya çıkmadan önce, İtilaf devletleriyle birlikte hareket etmeleri halinde, Hükümetin en sert tedbirleri alacağı hususunda Ermeni liderlerinin daha savaşın başında uyarıldıklarını söylemiştir. Ancak, buna rağmen Ermeniler, Ruslar Anadolu'yu işgal ettiklerinde ayaklandılar ve Türkler zecri tedbirler almaya mecbur kaldılar.

Nazır, Alman planı uyarınca Osmanlı İmparatorluğu'nda, birçok uzmanın çalıştığı bir gıda komitesinin kurulmasının, büyük nüfus merkezlerinin ve özellikle İstanbul'un beslenme sorununa çözüm getirdiğini açıkladı. Diğer yandan, İstanbul'da beslenme sorununun hafifletilmesi, kentin yakınında konuşlanmış bulunan ve daha önce Gelibolu yarımadasında beslenmeleri gereken askeri birliklerin, gıda kaynaklarına daha yakın olan diğer savaş alanlarına dağıtılması da mümkün olmuştu. Dolayısıyla, gıda sorunun çözüme kavuşturulmuş olması imkan dahilindeydi ve bunun yanında önceki yılın hasatı çok verimliydi.

Nazır, mali bakımdan, Türkiye'nin, savaşan kuvvetler arasında en güçlü ülkelerden biri olduğunu söyledi.

"Bu açıdan hükümetimizin durumu hiçbir zaman tam olarak anlaşılmamıştır" diyerek sözlerine devam etti. "Jön Türklerin, Ermenileri Türk İmparatorluğu için her zaman değerli varlıklar olarak gördüklerini dile getirmek istiyorum. Gerçek

1 ASAM İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Uzmanı Sevin Elekdağ tarafından çevrilmiştir.

şu ki onlara ihtiyacımız vardı. Ülkenin ticareti büyük ölçüde onların elindeydi ve çiftçi olarak Ermeniler son derece değerlidir. Ancak, onlara köle gözüyle bakmadık. Biz onlarla yönetimi paylaşmak istedik ve bunu yaptık. Nitekim, bunu, savaş çıkmadan önce Osmanlı Mebusan Meclis’inde çok sayıda Ermeni mebusan ve Ayan Meclis’inde birçok Ermeni Ayan üyesinin ve bir de hükümette Ermeni nazırın bulunması ortaya koymaktadır. Hemen hemen tüm nazır vekilleri Ermeniydi ve kabiliyetlerini bildiğimizden onlara siyasi hakları olan nüfuslarıyla orantılı kadrolar vermeye hazırдық.

İhtilalden sonra kısa bir süre için her şey daha iyiye gitti ve Jön Türkler ülkenin gelişmesini baltalamış ve Türkiye’nin eski yönetimini sıkıntıya sokmuş olan soruna nihayet bir çözüm bulduklarına ümit ediyorlardı. Ancak, Balkan savaşı, Ermenilerin ayrılıkçı ideolojilerine yeniden sarılmalarına neden olmuştur. Komiteler, Ermenilere özerk bir hükümet sağlamak amacıyla bir örgüt kurdular.

Ermeniler Uyarıldı

“ Bir halka kendi kendine yönetme hakkını tanımayacak son kişilerden biri olduğumu inanıyorum, ancak Ermenilerin durumunda bunun yapılması gerekmektedir. Anadolu ve Güney Rusya’ya yayılmış olan Ermeniler, sadece Ermenilerle meskun oldukları belirlenmiş mahallerde çoğunluk oluşturmaktadırlar. Bu nedenle, Ermenilerin otonomi kazanması diğer Osmanlı ırklarının bağımsızlıklarını kaybetmelerine yol açacaktır. Bu şartlar altında, Jön Türkler bile Ermeni tasarılarına muhalif çıktılar, ancak Ermenilere adalete uygun olacak şekilde yönetimde daha fazla bir söz hakkı vermek istediler ve bu da yapıldı. Bize en sert şekilde eleştirenler dahi bu durumu inkar edemez.

“Savaş çıktığında Ermenilerin tam olarak ne yaptıklarını biliyorduk. Ülkenin sınırları içerisine, daha fazla bomba, tüfek, cephane ve para aktarıldı ve örgütleri daha da muntazam bir hale getirildi. O sıralarda Mebuslar Meclisi’nin Başkanıydım ve Ermeni mebuslarla dostluk ilişkilerim vardı, nitekim her zaman olarak da o ırkın dostu oldum. Dolayısıyla Ermeni Temsilcileri bir araya getirdim ve onlara ne yapmak istediklerini sordum. Konuşmanın sonunda, onların tasavvurlarının tamamen ayrılıkçı bir nitelikte olmadığı sürece, bunu anlayışla karşılayabileceğimi söyledim.

“Beyler” dedim , “içinde bulunduğunuz durumu tamamen anlıyorum ve sizin de bizim durumumuzu anladığınızı ümit ediyorum. Kaybetme ihtimalimizin bulunduğu bir savaşa giriştik. Bu da sizin İtilaf devletleriyle düzenlemeler yapmanız

için bir fırsat doğuracaktır. Ancak, savaşın kaybedileceği ortaya çıkmadan önce, Türklere karşı hareket etmeniz halinde, Osmanlı Hükümeti'nin en sert tedbirleri alacağını göz önünde bulundurun. İtilaf devletlerinin karşısına temiz ellerle çıkabilecek şekilde planlarınızı yapın. Bu da hukukun talep ettiği sınırları aşmayacak düzeyde bize destek vermekle mümkündür. İtilaf devlet adamlarının bu yöndeki tutumunuzun doğruluğunu göreceğini ve otonomiye olan talebinizi tanıyacaklarını inanıyorum. Bunu takiben işi bıraktığınız yerden devam edebilirsiniz ki bu konuda size başarı dileklerimi sunuyorum. Ancak hala ayakta olduğumuzu ve sizin tarafınızca yapılmış en ufak yanlış bütün Ermenilere sıkıntı çektirecektir. Sessiz durun ve bu sorunu halletmemizi izin verin. Savaşı kaybettiğimizden emin olduğunuzda İtilaf devletlerine yönelip elde edebileceğiniz her şeyi alın.

Bunu müteakip, Halil Bey, Ermeniler için böyle bir fırsatın çıkabileceğini fark ederek, Osmanlı Hükümeti mensuplarının bu konuda mutabık olduklarını söylemiştir. Halil Bey, Jön Türklerin lideri olan Enver Paşa'nın bir gün Ermeni patriğini çağırıp aynı şeyi söylediğini ancak buna rağmen Ruslar Anadolu'yu işgal ettiklerinde Ermenilerin ayaklandığını ve Türk Hükümeti'nin Ermeni liderlerine daha evvelden belirtilmiş olan tedbirleri aldığını dile getirdi.

Ermeni örgütünün muntazam olmasından dolayı, ancak ayaklanmanın ilk belirtisi ortaya çıktığı anda tek bir hamle ile alınan bir önlemin bu durumu çözebileceğinden, Osmanlı Harciye Nazırı, örgütün, Ermenilere karşı alınan tedbirleri tek bir bölgeye sınırlamalarını imkansız hale getirdiğini söylemiştir. Halil Bey sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Ermenilerin tehciri Osmanlı İmparatorluğu'nu büyük bir kayıba uğratmıştır. Ermeniler yetenekli ve çalışkandır ve bu sebepten ötürü iktisadi manada değerlidir, ancak ne yapılabilirdi ki? Savaşıyor olmamızdan dolayı, güvenimize ihanet edip sarsılmış olan mevkiimizi güvence altına almak için her türlü yönleme baş vurmaya mecburduk.

Askerler iyi savaşmaktadır.

Askeri durumu anlatan Halil Bey, “askerlerimiz her yerde iyi savaşmaktadır ve Dobrudja'da kendilerini kanıtlamışlardır ki bu durum Türkiye'nin İtilaf devletleriyle ayrı bir barış düzlenmesine gideceği yöndeki yapılmış ve halen yapılmakta olan beyanlara verilebilecek en iyi yanıttır. Biz Merkezi Kuvvetlerle yaşayacak veya öleceğiz ve şimdilik askerlerimizin başarısız olacağına dair herhangi bir belirti mevcut değildir- İttifakımızın başında Almanya'nın bulunduğu süreçte bu durum geçerlidir.

“Kazanma ruhunu, teşkilatlandırma alanındaki muazzam kabiliyetleriyle bütünleştirmekte olduklarından, bu savaşta Almanları yenmek mümkün değildir. Almanya'nın kazanma isteği ve teşkilatlanmaları Türkiye için başarı ve zaferin garantisidir. Böyle bir ruh haline bürünmüş 70.000.000 kişilik bir halk yenilemez. Tarih boyunca hiçbir halk bu özellikleri bu şekilde bütünleştirememiştir, bu sebepten dolayı biz Türkler savaşın tükemiz açısından olumlu bir şekilde sonuçlanacağına emin gözlerle bakmaktayız.

“Almanya'ya kısa süre önce yaptığım bir ziyarette bu hususa kendimi ikna ettim. Savaşın etkileri her ne kadar hissediliyorsa da yarattığı sonuçlar gayet organize ve sistematik bir şekilde ele alınıyor. Cephe gerisinde siyasal yaşamdaki yaraları iyileştirdiği kadar, cephede de korkunç bir savaş makinesi yaratan bu organizasyon insanı şaşırtıyor. Adeta büyüleyici bir katiyetle hedefine en kısa yoldan sessizce ulaşan bu örgüt insanı olağanüstü bir şekilde etkilemektedir. Böyle bir organizasyonun arkasında beyinden daha fazla bir şey olmalı; temelinde halkın iradesi bulunmalı; aynı zamanda hareket gücü olarak çok kuvvetli bir vatanseverliğe sahip olmalı. Almanların, savaşın ortaya çıkardığı tüm sorunlara başarılı bir şekilde karşılık verme kabiliyetlerinin izahı ancak bu şekilde yapılabilir.

Türkiye'deki teşkilatlanma üzerine konuşan Halil Bey, Almanların gerekli olduğu yerlerde yapmış oldukları yardımlarla sürekli olarak geliştiğini söylemiştir.

“Bizim de çok iyi bir teşkilatçımız var” diyerek söyle devam etmiştir: “Türk Harbiye Nazırı Enver Paşa'dan söz ediyorum. Yorulmak bilmeyen bir insan olmasına ilaveten savaşta sadece sistemli çabalara önem vermekle kalmamış fakat aynı zamanda savaş boyunca bunu takdir ve teşvik etmiştir. Bu bakımdan Enver Paşa bugün Türkiye'nin en büyük adamıdır ki bu onun hak ettiği bir üstünlüktür.

Uluslararası ilişkiler üzerine konuşurken Halil Bey kapitülasyonlar meselesine değinmiştir.

“Osmanlı İmparatorluğu'nun bu engellerin kaldırılması, savaşın en olumlu sonuçlarından bir tanesi olmuştur” dedi. “Yabancılar verilen garantiler ve onlara sağlanan çıkarlara son verilmiş olmakla beraber, bundan kimse zarar görmedi. Türkiye'nin, yabancılar sağlanan bu özel imtiyazlarının hem gerekli hem de Türkler açısından adil olmadığını göstermek için bir fırsata ihtiyaç duyulmaktaydı. Kapitülasyonların kaldırılmış olmasına rağmen kimse bundan dolayı hasar görmemiştir. Bu durum, İmparatorlukla ilişki kurulmasına izin verdiğimiz ve özgürlüklerine, savaşan diğer bütün uluslardan daha fazla saygı gösterdiğimiz

İngiliz, Fransız, İtalyan, Rus ve diğer savaşan tebaalar için bile geçerlidir. Genel kanatın aksine biz barbar bir ulus değiliz.”

Romanya kapana düşürüldü.

Romanya'nın savaşa girmesiyle ilgili olarak Osmanlı Harciye Nazırı şunu söylemiştir: “Bu ülkenin hareket tarzı esas olarak, İtilaf devletleriyle Romanya'nın, Merkezi Kuvvetlerin ne denli zayıfladığını ortaya koymuş olmasından dolayı dikkatimi çekmiştir. Hiç şüphesiz Bükreş'te bulunanlar Merkezi Kuvvetlerin Romanya'ya karşı koyamayacak duruma geldiğini düşündüler, yoksa Romanya böylesine akılsız bir davranışta bulunmazdı. Eğer Bratiano (Romanya'nın Başbakanı), Macaristan'ın önemli bir kısmını ele geçirmeyi düşünmek yerine, bir an için ülkesinin Merkezi Kuvvetler tarafından işgal edileceğini düşünseydi, Romanya bizimle halen barış içinde yaşıyor olacaktı. Ancak, hepsi Merkezi Kuvvetlerin yıkılma noktasına geldiğini düşünmekteydi. Ancak, tam aksine, Romanya'nın karşısına yeni durumla tam anlamıyla başa çıkabilecek bir ordu çıkardılar.

“Batı ve Doğu cephelerinde, büyük taarruzlara geçilmesine ve yeni bir düşmana karşı büyük kuvvetler gönderilmesine rağmen, Merkezi Kuvvetlerin askeri bakımdan halen kuvvetli ve yetenekli olduğunu göstermesi açısından Romanya'nın tecrübesi, dünya için özel bir önem ve değer taşımaktadır. İnsanlığın çıkarlarını gerçekten kalbinde taşıyan bir kişi, Romanya'nın durumunun, her gün Merkezi Kuvvetlerin kaderini tayin edecek yeni planlar yapan bazı İtilaf yöneticileri üzerinde uyarıcı bir etki yapacağını ümit eder.

“Türkiye'de bulunan bizlerin, ulusal bütünlüğümüzü savunma konusundaki kararlılığımız Merkezi Hükümetler tarafından da paylaşılmaktadır. Son yıllarda topraklarımızın önemli bir kısmından mahrum bırakılmış olmamıza rağmen, herkesin rahatça yaşayabileceği zengin bir ülkenin temellerini atmak için İmparatorluk'tan yeterli düzeyde verimli toprak geriye kalmıştır. Partimiz olan İttihat ve Terakki'nin programı da budur.

YAZARLAR İÇİN BİLGİ NOTU

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Bilimsel, Hakemli Tarih, Politika ve Uluslar arası İlişkiler Dergisi

Ermeni Araştırmaları çalışmanın teslimi anında başka bir yayın kuruluşu tarafından değerlendirilmeye alınmamış bilimsel çalışmaları kabul eder. Makalelerin ilke olarak 8000 kelimeyi, kitap tahlillerinin ise 3500 kelimeyi geçmemesi gerekir. Çalışmalar mümkün olduğunca anlaşılır bir dilde, fakat bilimsel standartlar ve derginin koymuş olduğu kurallar göz önünde bulundurularak hazırlanmalıdır. Özel olarak talep edilmemiş çalışmalar yayınlansın yayınlanmasın iade edilemez. Bu nedenle gönderilen her çalışmanın yazarı tarafından bir örneğinin elde tutulması tavsiye edilir. Bu konuda yayıncı kuruluş hiçbir sorumluluk kabul etmez. Yayınlanmak üzere gönderilecek yazılar şu adrese gönderilmelidir: Ermeni Araştırmaları, Konrad Adenauer Cad., No:61, Yıldız, Çankaya, Ankara. Çalışmalarını e-mail ile gönderecek araştırmacıların bu konuda öncelikle editör ile temasa geçmesi, çalışmasını daha sonra göndermesi beklenir. Ayrıca e-mail ile yazı gönderen yazarlar çalışmalarını gönderdikten sonra altında teyidini aldıklarından emin olmalıdırlar. E-mail adresi: bilgi@iksaren.org

Teslim Normları: Yazarlar editör ve hakemler tarafından incelenmek üzere çalışmalarını dört kopya olarak göndermeli, bunun yanında çalışmanın floppy disk kopyasını da eklemelidirler. Diskin üzerine yazının kayıt şeklinin açıkça belirtilmesi özellikle tavsiye edilir. Ayrıca makale taslaklarına çalışmanın içeriğini ve amaçlarını açıklayan geniş bir özet eklenmelidir. Özetler İngilizce yazılar için Türkçe, Türkçe çalışmalar için ise İngilizce beklenmelidir.

Makale taslakları bir buçuk yada iki aralıklı olarak yazılmalı, hakemlere inceleme yapabilmeye kolaylığı sağlayabilmek amacıyla kağıdın her iki tarafından yeterli miktarda boşluk bırakılmalıdır. Sayfalar sıralı bir şekilde numaralandırılmalı, kağıdın sadece bir yüzü kullanılmalıdır. Çalışmanın kapağında yazarın tam adı, unvanı, kurumu ve çalışmanın tam adı yer almalıdır. Uzun başlıklardan kaçınılmalıdır. Ayrıca iletişim adresi, mümkün olduğu durumlarda telefon, faks ve e-mail adresleri de kapak sayfasında belirtilmelidir. Katılımcılar bölümü için yazarın kısa eğitim ve iş geçmişi en fazla 30 kelime olarak belirtilmeli, yapmış olduğu bilimsel çalışmalar listelenmelidir.

Dipnotlar ve Kaynakça: Çalışmanın sonunda kullanılan kaynaklar belirtildiği şekilde verilmeli, dipnot kullanılması halinde yazar, kitap adı, (Basım yeri: yayınevi, tarih)sırası izlenmelidir.

Örnek:

1. Yusuf Halaçoğlu, Ermeni Tehciri ve Gerçekler, 1914-1918, (Ankara: Türk Tarih Kurumu basımevi, 2001)
2. Halaçoğlu, Ermeni..., s. 23.
3. Justin McCarthy, 'I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu', içinde Hasan Celal Güzel (ed.), Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, (Ankara: Yeni Türkiye, 2001), ss. 21-37
4. Bilal N. Şimşir, 'Amerika'da Ermeni Lobisi Ve Lozan Anlaşması Kavgası (1923-1927)', Ermeni Araştırmaları, Cilt 1, No. 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, ss. 34-66.

Düzeltilme: Yazarlar gerekli görülmesi halinde hakem kurulu yada editörce yapılmış olan düzeltmeleri en geç 48 saat içinde gerçekleştirip dergiye tekrar göndermelidirler. Editörler'den yazınızı tekrar yazmalarını, düzeltmelerini vb. beklemezsiniz.

FOREIGN PRESS REVIEW

Relevant news, views, comments and analysis
around the world

DIŞ BASINDAN HABER ve ANALİZLER

Türk dış politikası, ABD dış politikası, Ortadoğu siyaseti,
Avrupa entegrasyonu, küresel ve bölgesel aktörlerin
iŐlkileri üzerine en can alıcı analiz ve haberler..

Okuyuculara zel hizmet:

Hızlı okuma kolaylığı

Tam metinli kitap taraması

Baş yazılar

Fikir yazıları

Haber yorumları

Akademik yayınlar

Think-tank analizleri

Uluslararası kurumların analizleri

www.avsam.org/fpr

www.avsam.org

Bilgi için: ASAM ABD Uzmanı Őanlı Bahadır KOÇ sbkoc@avsam.org

